УДК: 343.85:343.32(477)(02)
№ держреєстрації: 0124U001000

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
(ДонДУВС)
25015, м. Кропивницький, вул. Велика Перспективна, 1
тел. +38 (097) 907 01 07, +38 (066) 678 78 80

ЗАТВЕРДЖУЮ
Т.в.о. першого проректор університету
доктор юридичних наук, доцент
_____ **Анна БУГА**
«___» _____ 2024 р.

ЗВІТ ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

(остаточний)

Керівник і виконавець НДР,
доктор юридичних наук,
професор

Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ

Результати роботи розглянуто Науковою радою Донецького державного університету внутрішніх справ, протокол від 22.11.2024 р. № 11 .

2024

Scanned with CamScanner
Вдячна за допомогу CamScanner

СПИСОК АВТОРІВ

Керівник теми
Науковий співробітник НДЛ
з проблем запобігання кримінальним
правопорушенням ДонДУВС,
доктор юридичних наук, професор 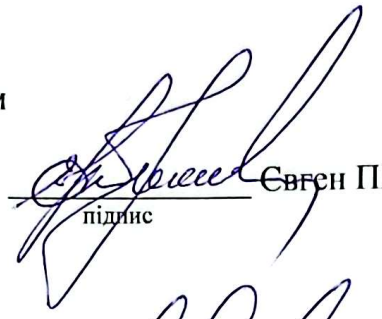 Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ
підпис

Виконавці
Науковий співробітник НДЛ
з проблем запобігання кримінальним
правопорушенням ДонДУВС,
доктор юридичних наук, професор 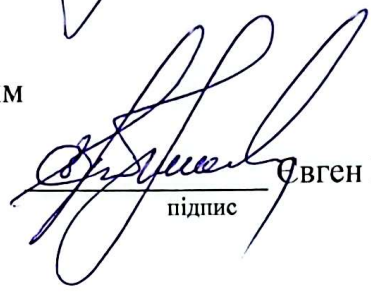 Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ
підпис

Scanned with CamScanner Вдячні за допомогу CamScanner

РЕФЕРАТ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ КОЛАБОРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Наукова робота складається зі вступу, основної частини, висновків, переліку посилань. Загальний обсяг наукової роботи становить 325 сторінок, з яких основного тексту – 317 сторінок. У роботі є 10 ілюстрацій та 10 таблиць.

Ключові слова: колабораціонізм, колабораційна діяльність, кримінальне правопорушення, національна безпека, державна зрада, окупована територія, держава-агресор, протидія, кримінальна відповідальність, кримінально-правова кваліфікація.

Об'єктом дослідження є полісферні національні інтереси України та відносини, які складаються в процесі забезпечення функціонування держави кримінально-правовими засобами.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з огляду на з'ясовані проблеми тлумачення і застосування КК України щодо відповідальності за колабораційну діяльність як кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1, соціально-історичних передумов виникнення відповідного явища та зарубіжного досвіду регламентації відповідальності за таку поведінку тощо розробити узгоджений з тенденціями сучасного правового розвитку доктринальний підхід до кримінально-правової протидії колабораційній діяльності, сформулювати на цій основі напрями вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Методологічну основу складають різноманітні методи та підходи, використання яких у сукупності дало змогу комплексно дослідити кримінально-правові аспекти протидії колабораційній діяльності на рівні взаємодії права, суспільства та держави, а саме: загальнонаукові методи (аналіз і синтез, індукція і дедукція, системний підхід), спеціально-юридичні методи (порівняльно-правовий, формально-юридичний, метод правового моделювання), метод спостереження, історичний методі, статистичний метод, догматичний метод.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що проведене дослідження становить перше монографічне дослідженням теоретичних і прикладних проблем кримінально-правової протидії колабораційній діяльності в аспекті всебічного розкриття змісту ст. 111-1 КК України і розв'язання проблем, пов'язаних із її застосуванням. Найбільш важливим результатом, що відображає наукову новизну роботи, можна віднести положення, які містять пропозиції із вдосконалення кримінального законодавства України та рекомендації щодо його застосування.

Основні положення та висновки наукової роботи оприлюднені *у трьох виступах на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних заходах*.

Результати наукової роботи можуть бути використані: 1) у правозастосовній діяльності (підвищення ефективності реалізації кримінально-правової політики; безпомилкове застосування кримінально-правової норми про колабораційну діяльність); 2) у законотворчості (формування кримінально-правової політики в

науково обґрунтований спосіб на основі здобутків доктрини кримінального права та положень міжнародного гуманітарного права); 3) в освітньому процесі та науково-дослідній діяльності (формування нових освітніх курсів для правників з протидії колабораційній діяльності, підготовка навчальної та наукової літератури); 4) у просвітництві (підвищення рівня правової культури населення).

Проведене дослідження є завершеною працею, предметом якої з-поміж іншого є узагальнення теоретичного та практичного матеріалу з кримінально-правових проблем протидії колабораційній діяльності, що передбачає здійснення їх критичного аналізу, формулювання нових ідей, висунення конкретних пропозицій. Виконана робота фіксує науковий пріоритет, забезпечує первинною фаховою інформацією суспільство, слугує висвітленню основного змісту і результатів проведеного дослідження відповідного спектру проблем, що постають у сучасному кримінальному праві України.

Завершенням наукового дослідження є підготовка однойменної монографії з метою поширення наукових знань, забезпечення академічної дискусії та перспективного продовження вивчення розглянутої проблеми.

Керівник НДР
доктор юридичних наук,
професор **Євген ПИСЬМЕНСЬКИЙ**

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ……7
ВСТУП ……...9
ЗМІСТОВА ЧАСТИНА ЗВІТУ……..11
РОЗДІЛ 1. Колабораціонізм як унікальне суспільно-політичне явище: ретроспективний огляд та сучасні підходи ……11
1.1. Колабораціонізм в історичному ракурсі: досвід Другої світової війни та вплив її подій на розвиток наукового знання ……11
1.2. Сучасна російсько-українська війна – чинник, що зумовив виникнення та поширення колабораціонізму на тимчасово окупованій території України……..…16
1.3. Відбиття колабораціонізму в політико-правовій сфері на першому (гібридному) етапі російської агресії щодо України (2014 – 2022 рр.) ……28
1.4. Поняття колабораціонізму та його формування на основі кримінально-правової теорії та історичного становлення ……46
1.5. Етапи формування кримінально-правової політики України щодо протидії колабораціонізму та встановлення самостійної підстави відповідальності за колабораційну діяльність ……52
1.6. Кримінально-правова норма про колабораційну діяльність з позиції її зворотної дії у часі ……65
1.7. Класифікація колабораційної діяльності: аналіз доктринальних підходів та законодавчого відображення ……...70
РОЗДІЛ 2. Колабораційна діяльність: юридичний аналіз складу кримінального правопорушення, сучасний стан правового регулювання і напрями його вдосконалення ……..76
2.1. Об’єктивні ознаки колабораційної діяльності як відбиття її соціальної суті ……86
2.1.1. Колабораційна діяльність в інформаційній сфері (ч. 1, ч. 6 ст. 111-1 КК України) ……86
2.1.2. Колабораційна діяльність в освітній сфері (ч. 3 ст. 111-1 КК України)……..96
2.1.3. Колабораційна діяльність у політичній сфері (ч. 6 ст. 111-1 КК України) ……..…104
2.1.4. Колабораційна діяльність у господарській (економічній) сфері (ч. 4 ст. 111-1 КК України) ……..108
2.1.5. Колабораційна діяльність в адміністративній сфері (ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України) ……..…117
2.1.6. Колабораційна діяльність у виборчій сфері (ч. 5 ст. 111-1 КК України)……128
2.1.7. Колабораційна діяльність у правоохоронній та судовій сферах (ч. 7 ст. 111-1 КК України) ……..132
2.1.8. Колабораційна діяльність у воєнній сфері (ч. 7 ст. 111-1 КК України)……...137
2.2. Суб’єктивні ознаки колабораційної діяльності: особливості та дискусійні питання ……140

2.2.1. Суб'єкт колабораційної діяльності: поняття, ознаки та види ……...140
2.2.2. Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності: ознаки та особливості……...…158
2.3. Кваліфікований склад кримінального правопорушення колабораційної діяльності (ч. 8 ст. 111-1 КК України)……174
2.4. Розмежування колабораційної діяльності та суміжних складів кримінальних правопорушень і поведінки, що не тягне кримінальну відповідальність……...…182
2.4.1. Загальні засади відмежування колабораційної діяльності від правомірної поведінки……..182
2.4.2. Установлення малозначності діяння та обставин, що виключають кримінальну протиправність, при вчиненні колабораційної діяльності: поточні виклики в правозастосовній діяльності……..190
2.4.3. Особливості відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень……...203
2.4.3.1. Відмежування колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) від державної зради (ст. 111 КК України)……203
2.4.3.2. Відмежування колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) від пособництва державі-агресору (ст. 111-2 КК України)……207
2.4.3.3. Відмежування колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) від виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України)……215
2.4.3.4. Відмежування колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) від інших складів кримінальних правопорушень……220
2.4.3.5. Розмежування основних складів колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) між собою……..222
2.5. Колабораційна діяльність у проєкті КК України……227
РОЗДІЛ 3. Кримінально-правові наслідки колабораційної діяльності……..231
3.1. Кримінальна відповідальність як основний кримінально-правовий наслідок вчинення колабораційної діяльності……..……232
3.1.1. Покарання за колабораційну діяльність……...236
3.1.2. Призначення покарання за колабораційну діяльність……...244
3.1.3. Звільнення від покарання за колабораційну діяльність……..…248
3.2. Звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили колабораційну діяльність, як альтернативний кримінально-правовий наслідок цього правопорушення……255
3.3. Додаткові заходи кримінально-правового впливу щодо особи, яка вчинила колабораційну діяльність……259
ВИСНОВКИ ……...262
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ……...274

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРК – Автономна Республіка Крим
ВС – Верховний Суд
ЗМІ – засоби масової інформації
ЗС – Збройні Сили
ЄС – Європейський Союз
ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань
КК – Кримінальний кодекс
КПК – Кримінальний процесуальний кодекс
м. – місто
ООН – Організація Об'єднаних Націй
НАТО – Організація Північноатлантичного договору
п. – пункт
р. – рік
рф – Російська Федерація
с. – селище
смт – селище міського типу
ст. – стаття
ст.ст. – статті
т. зв. – так званий
ч. – частина
ч.ч. – частини

ВСТУП

Російська-українська війна, що розпочалася зі збройної агресії проти України взимку 2014 р., уже триває понад десять років. Розвиток воєнних подій при цьому змінювався, зокрема 24 лютого 2022 р. розпочалося повномасштабне вторгнення російських військ на територію України – відкритий воєнний напад, які російські загарбники зухвало іменують «спеціальною воєнною операцією».

27 січня 2015 р. Верховна Рада України визнала рф агресором, а 22 травня 2022 р. – державою-терористом із тоталітарним неонацистським режимом, заборонивши його пропаганду.

Ця війна призвела до захоплення (у різні способи та різні періоди) частини території України (станом на вересень 2024 р. під окупацією здебільшого перебувають Автономна Республіка Крим, частини Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей). На захоплених землях рф установлює свої порядки в різних сферах життя, впроваджує свою законодавчу базу, нав'язує свій управлінський підхід тощо. У результаті цього частина громадян України (хоча точних даних об'єктивно встановити не можна, але мова йде про кілька мільйонів осіб) фактично опинилася під владою іншої держави, адже Україна продовжує боротьбу за відновлення суверенітету на всій її території в межах міжнародно визнаних кордонів.

Традиційно з війною та окупацією пов'язують явище колабораціонізму, що так само виникло в Україні, починаючи з 2014 р., та поширилося згодом – після захоплення нових територій. Досить тривалий час поняття колабораціонізму здебільшого розкривалося та вивчалося в історичній науці, але з огляду на поточні виклики в Україні, воно отримало «нове дихання», та на сьогодні становить предмет дослідження не лише істориків, але й усіх правників, кримінологів, соціологів, психологів та інших фахівців.

Особливе місце займає колабораціонізм у кримінально-правовій науці, адже відповідне явище прийнято пов'язувати саме з кримінально караною поведінкою. Тому поступово українські дослідники в цій царині почали звертати все більше уваги на проблему колабораціонізму з позиції сучасної російсько-української війни. До 2022 р. така увага була досить помірною, а вже після цього, з появою самостійної підстави кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності, стався справжній вибух наукових розвідок, присвячених відповідній проблематиці. Щороку кількість публікацій, присвячених кримінально-правовим аспектам протидії колабораційної діяльності, збільшується, як і збільшується кількість судових рішень, за якими колаборанти зазнають відповідальності. Поступово постає питання про потребу узагальнення накопиченого дослідницького та правозастосовного матеріалу з тим, щоб максимально точно виявити «слабкі місця» у кримінально-правовій забороні колабораційної діяльності та практиці її застосування.

Певною спробою це зробити є дослідження, виконане на тему «Кримінально-правові проблеми протидії колабораційній діяльності». З-поміж іншого вона ґрунтується на вивченні численних наукових джерел, які з'явилися з кримінально-правових питань колабораційної діяльності, матеріалів нормотворчої роботи,

результатів кримінологічних і соціологічних досліджень, практики правозастосування. Але навіть такий комплексний підхід, навряд чи, дасть змогу остаточно розв'язати всі проблеми, які виникають у кримінально-правовій сфері протидії колабораційній діяльності. Як абсолютно правильно зауважує М. Рубащенко, співпраця населення окупованої території з окупантом – тема пекельно складна. Це зумовлено різними мотивами, обставинами та контекстом кожного з актів співпраці[1].

Отже, мета цієї праці полягає в тому, щоб з урахуванням з'ясування правової природи колабораціонізму як специфічного соціального явища, вітчизняного, зарубіжного, історичного підходів до правової регламентації відповідальності за вчинення колабораційної діяльності визначити і комплексно розв'язати низку теоретико-прикладних питань кримінально-правового реагування на зазначену поведінку, розробивши доктринальну основу для формування нової нормативної моделі кримінально-правової заборони колабораційної діяльності шляхом формулювання пропозицій, спрямованих на вдосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Важливість звернення до такої теми зумовлюється також певною розгубленістю держави, нездатністю розробити належну правову тактику протидії колабораціонізму на тлі тих викликів, які постають зараз в умовах «гарячої» фази війни та виникнуть згодом – після деокупації території України. Складається враження, що ця тактика фактично зводиться до використання кримінально-правових засобів без урахування можливостей інших інструментів соціального впливу. Відсутній базовий закон, який би був покликаний чітко визначити та конкретизувати ті підходи держави, котрі вона воліє застосовувати в умовах окупації території України до своїх громадян, які опинилися на цій території. Слушно розмірковує з цього приводу А. Віткалова, що ухвалення базового нормативно-правового акта, який би визначав правові та організаційні засади державної політики щодо колабораціонізму, дасть змогу створити належну нормативну основу для справедливої кримінально-правової оцінки, яка з-поміж іншого передбачала б установлення межі для максимально безпомилкового визначення караності того чи іншого акту колабораційної поведінки[2]. Інші фахівці небезпідставно наголошують, що Україна підтверджує поширення своєї юрисдикції на території у межах конституційно визначених кордонів і на громадян, які проживають на тимчасово окупованих територіях. Водночас унаслідок акту агресії такі громадяни опиняються під подвійним законодавчим регулюванням: юридичним – України та фактичним – держави-агресора. При цьому наша держава законодавчо не врегулювала особливості взаємодії громадян, які проживають на тимчасово окупованих територіях, із органами влади держави-агресора, за винятком здійснення підприємницької та професійної незалежної діяльності (див. у цій частині Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»)[3].

Пропоноване увазі читача дослідження не охоплює весь спектр кримінально-правових проблем протидії колабораційній діяльності і тим більше не може претендувати на їх вичерпне розв'язання. Зроблено наголос на тих питаннях, які, на авторське переконання, є ключовими та нагальними на сучасному етапі розвитку

вітчизняної науки кримінального права, законотворення та правозастосування. Водночас, працюючи над дослідженням, автор прагнув забезпечити оптимальне співвідношення висвітлення фундаментальних кримінально-правових проблем і прагматичних питань тлумачення та вдосконалення кримінально-правової норми про відповідальність за колаборацію діяльність, урахувати при цьому здобутки правової доктрини.

Дослідження виконано відповідно до п. 10 Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020 – 2024 роки, затвердженої наказом МВС України від 11 червня 2020 р. № 454 («Протидія злочинності органами та підрозділами органами та підрозділами системи МВС»).

.

ЗМІСТОВА ЧАСТИНА ЗВІТУ

РОЗДІЛ 1.
КОЛАБОРАЦІОНІЗМ ЯК УНІКАЛЬНЕ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ: РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД ТА СУЧАСНІ ПІДХОДИ

1.1. Колабораціонізм в історичному ракурсі: досвід Другої світової війни та вплив її подій на розвиток наукового знання

Співпраця з окупантом (колаборація, колабораціонізм тощо) як явище, що виникає в умовах війни, має свої історичні витоки, вивчення яких покликано сприяти більш повному розумінню цього феномена в реаліях тривалого російсько-українського протистояння.

До 2014 р., – слушно зазначає М. Рубащенко, – навряд чи хтось із українців (крім, власне, істориків та філологів) усвідомлював історичний контекст слова «колаборація», мало кому було відомо, що термін «колабораціонізм» вживається на позначення певних видів співпраці населення з окупантом. На сьогодні в наукових дослідженнях, публікаціях та повідомленнях у медіа, соціальних мережах і месенджерах, та навіть у повсякденному спілкуванні терміни «колабораціонізм», «колаборація», «колабораційна діяльність», рідше «співпраця з окупантом», стали часто вживаними та є синонімічними. Учений резюмує: термінологічний плюралізм феномена співпраці з окупантом є результатом глибокої його неоднорідності. Форми співпраці між окупованими та окупантом можуть істотно вирізнятися як за ступенем, так і за характером взаємодії. Різним є ступінь добровільності чи вимушеності, різною є мотивація співпраці, контекст та обставини, за яких вона відбувається[4].

У сучасному суспільному дискурсі, говорячи про колабораціонізм, насамперед прийнято згадувати про події Другої світової війни та розглядати його як явище, що стало характерним і найбільш виразним у широких масштабах цієї війни. Хоча зрозуміло, що відповідний феномен має значно більш глибоке історичне коріння, тим не менш зазначений термін сформувався у літературі та почав використовуватися в подальшому обігу, починаючи з 40-х років минулого сторіччя.

Поняття «колаборант» та пов’язані з ним «колабораціонізм», «колабораціоніст» тощо, будучи похідними з латинського «*collaborare*» (співпраця), загалом можуть набувати як позитивного, так і негативного значення. У позитивній конотації колаборація передбачає спільну діяльність або співробітництво. У негативній – зрадницьку співпрацю з ворогом[5]. Саме ситуація Другої світової війни внесла істотні корективи щодо негативного значення цього терміна, який отримав зневажливе забарвлення. Його почали трактувати таким чином, як «допомога ворогу», «підтримка окупаційних сил», «робота, спрямована проти фундаментальних національних інтересів», «зрада» або «державна зрада»[6].

Як свідчать історики, колабораціоністським первісно називався уряд маршала Анрі-Філіпа Петена, що був утворений в окупованій гітлерівцями Франції (Режим

Віші) через укладення з ними угоди про співпрацю. Саме таким чином офіційно був позначений принцип взаємовідносин гітлерівської Німеччини і Режиму Віші[7]. Звідси походить усталене дотепер загальне розуміння колабораціонізму як співпраці населення окупованих територій або громадян окупованої держави з ворогом (окупантом)[8]. Згодом поняття колабораціонізму знайшло своє наукове розроблення, що дало змогу науковцям-історикам класифікувати його, виокремлюючи залежно від характеру й рівня співпраці та зазвичай беручи до уваги широкий спектр дій, які сприяють утвердженню окупаційної влади, такі види: побутовий, економічний, військовий, політичний, адміністративний[9].

Наприклад, співробітництво з Третім рейхом Вішистського уряду на чолі з Петеном мало низку проявів, серед яких, окрім політичного та адміністративного, ще й економічний та доктринальний. Характерно, що науковці після Другої світової війни розділилися у поглядах на оцінку режиму Віші, підтримуючи чи критикуючи останній. Офіційна позиція (рішення Конституційної Ради Франції) зводиться до того, що будь-яка правова норма періоду режиму Віші не узгоджується з положенням Конституції 1958 р.[10].

Будучи поширеним явищем на території багатьох окупованих протягом Другої світової війни європейських країн, колабораціонізм набував яскраво виражених адміністративних та військово-політичних рис[11]. Водночас треба враховувати, що за тогочасних соціально-історичних умов колабораціоністська діяльність мала свою специфіку залежно від країни, яка перебувала під окупацією. Із-поміж іншого ця специфіка зумовлювалась тактикою окупанта, тривалістю окупації, станом економічного та політичного розвитку тієї чи іншої країни в довоєнний час (економічні проблеми, політична криза, відсутність демократичних засад організації суспільства тощо), ступенем залученості до співпраці державних і громадських діячів та впливових соціальних груп, її метою, а також сприйняттям цієї співпраці на різних щаблях суспільства.

Як на індивідуальному, так і на груповому рівнях зазначені фактори обов’язково підлягають урахуванню під час надання соціальної (моральної і правової) оцінки будь-яким формам спільної діяльності з ворогом (окупантом). Адже не кожен акт такої взаємодії може і повинен тягти негативні правові наслідки або навіть заслуговувати на осуд. Зокрема, не викликає сумніву, що взаємодію з ворогом на побутовому рівні, здійснювану як елемент стратегії виживання (зазвичай через крайню необхідність[12]), потрібно протиставляти умисній діяльності, вчинюваній в інтересах окупанта на шкоду своєму народові та безпеці власної держави.

Ба більше, деякі дослідники наполягають на тому, щоб поняття колабораціонізму поширювалося тільки і саме на таку співпрацю з ворогом, яка вчиняється з метою спричинити шкоду своїй державі та (або) її союзникам. Не випадково в законодавстві більшості країн колабораціонізм фактично охоплюється кримінально караними проявами державної зради[13]. Із закінченням Другої світової війни за подібні дії зазнали кримінального переслідування А.-Ф. Петен і П. Лавал у Франції, В.-А.-Л. Квіслінґ у Норвегії, А.-А. Мюссерт у Нідерландах, Й. Тисо у Словаччині та ін. Загалом у країнах західної Європи були засуджені до різних видів покарань понад ста тисяч колабораціоністів. Звертає увагу, що при цьому

обвинувальні вироки, які виносилися в перші повоєнні періоди, були значно суворіші, ніж у більш пізній час, зважаючи на емоційний фактор, який діяв відразу після війни; частину ж з вироків згодом навіть визнають несправедливими або безпідставними[14]. На сьогодні фахівці, спираючись на позиції міжнародного права, називають загальноприйнятим трактування колабораціонізму як усвідомленого, добровільного й умисного співробітництва з ворогом у його інтересах і на шкоду своїй державі[15].

На жаль, неврахування специфіки розгляданого явища інколи призводить до істотних помилок у характеристиці того чи іншого типу поведінки як колабораціонізму. Насамперед це є актуальним для тих країн, які на початку агресії Третього Рейху були позбавлені своєї держави та вели національно-визвольну боротьбу проти інших окупантів (перебували у т. зв. стані подвійної окупації). Важливо розуміти, що колабораціонізм в Україні в роки Другої світової війни не мав класичного західноєвропейського характеру саме через відсутність *de facto* до війни Української держави[16].

Для прикладу: сталінський режим Совєцького Союзу вчинив анексію країн Балтії (Литва, Латвія та Естонія) усього за рік до гітлерівського вторгнення. Скажімо, з Естонії, що в такий спосіб втратила свою незалежність, відразу було депортовано близько 11 200 естонців, більшість з яких становили політичні та громадські діячі. Не дивно, що частина населення почала чинити супротив совєцькій владі, згодом вступаючи до команди самооборони під німецьким керівництвом[17]. Аналогічні події мали місце на території західноукраїнських земель, що були захоплені ще раніше (у вересні 1939 р.), і де на момент вторгнення гітлерівців (червень 1941 р.) стались більш потужні соціальні трансформації: індустрія була націоналізована, деякі фермерські господарства колективізовані, місцева еліта знищена, депортовано понад триста тисяч громадян, розстріляно ще десятки тисяч[18]. Щодо решти території України, то з установленням на її землях совєцького режиму, запровадженого за активної участі більшовицької росії, тимчасова втрата української державності відбулась на порядок раніше (1918–1922 рр.).

Тож совєцький режим, хіба що за винятком його ідейних прибічників, цілком міг сприйматись як окупант (ворог) українського народу. Як резонно в цьому контексті зауважує С. Грабовський, Україна напередодні та на час Другої світової війни не мала повноцінної державності, а багато жителів Західної України, приєднаної до Совєцького Союзу протягом 1939–1940 рр., не визнавали себе громадянами СРСР. Крім того, більшість лідерів та значна частина активістів узагалі ніколи не одержували документів громадян СРСР[19].

Хижацька, загарбницька політика совєцького режиму на цих та інших територіях, непродумані та непослідовні соціально-економічні експерименти, наслідками яких стали знищення церкви, голодомор, терор і масові репресії, урешті-решт створили ті самі передумови для подальшої відмови від опору новій агресії та часткової співпраці місцевого населення з гітлерівським режимом (з різною інтенсивністю та певними періодами), що лише номінально нагадує колабораціонізм як кримінально караний делікт. За слушним твердженням К. Курилишина, боротьба за незалежність немає нічого спільного з державною

зрадою і колабораціонізмом. На початок Другої світової війни українці не мали своєї держави, а дії більшості тих, хто легально працював під окупацією, не були спрямовані проти свого народу та батьківщини[20].

До речі, як свого часу Совєцький Союз, так і тепер сучасна рф акцентовано дають таку оцінку розгляданим історичним подіям[21], за якої майже всіх (без доречних для багатьох випадків винятків) відносять до злочинців-зрадників, зокрема й тих, хто боровся проти совєцького ладу. Звинувачення українців у колабораціонізмі є одним із наріжних каменів міфу про виняткову роль росіян у перемозі у Другій світовій війні, який культивують у рф. Зокрема, сучасна російська пропаганда, продовжуючи совєцькі традиції, голосно звинувачує Українську повстанську армію у співробітництві з окупантами, а отже, й у колабораціонізмі, заразом забуваючи, що в самій росії аналогічних епізодів було чи не більше. Тому така надмірна увага до колабораціонізму інших народів може бути пояснена потребою приховати справжні масштаби співпраці самих росіян з ворогом[22]. За повідомленням дослідників, близько 25 % населення окупованих територій становили росіяни, при тому, що вони загалом дали понад 60 % вояків колаборантських формувань. У сучасних російських дослідженнях і довідкових джерелах ці дані з ідеологічних міркувань занижують[23]. Показово, що з початком у 2014 р. агресії проти України російська влада використовує ці (та інші) історичні міфи, намагаючись тим самим виправдати свої протиправні рішення та в такий спосіб обґрунтувати їх.

Насправді ж для того, щоб широко звинувачувати українське населення у колабораціонізмі, масштабній зраді інтересів совєцької влади тощо, не було і не могло бути достатніх підстав. Щонайменше, в цьому аспекті урахуванню підлягають згадані вище національний (прагнення відновити свою державу) та ідеологічний (несприйняття совєцького ладу, комуністичної ідеології) фактори, коли населення поневолених сталінським режимом територій вчиняло дії колабораціоністського характеру, що становили реакцію на політику цього режиму, здійснювані до того ж за умов загрози для життя, і в деяких випадках – існування національних, етнічних чи релігійних груп.

За твердженням істориків, саме прояви українського колабораціонізму були найбільш чітко вираженим прикладом переважання національних мотивів[24]. Натомість колабораціонізм у самій росії мав переважно наднаціональний характер, історичне коріння якого сягає в минуле громадянської війни 1917–1921 рр., та підживлювався пам’яттю про червоний терор і розкуркулювання. Це також була відповідь на нелюдську політику совєцької влади як в епоху колективізації та сталінських репресій, так і за конкретних обставин війни щодо військовополонених і «зрадників» батьківщини[25].

На співпрацю українців із новим завойовником серйозно вплинули воєнний комунізм та продрозверстка, сталінський терор, штучно створений Голодомор 1932–1933 рр., колективізація та розкуркулення селянства, арешти та страти інтелігенції, терор та депортація українців Західної України у 1939-40-х рр. – усе це погіршувало й до того не лояльне ставлення українського населення до совєцької влади[26]. Д. Рибаков у цьому контексті зауважує, що чимало совєцьких селян (не лише в Україні) зустрічали нацистів хоч і з острахом, а проте як

визволителів від колгоспної диктатури та атеїстичної тиранії. Як наслідок, взаємини з німцями в Україні часом мали характер помсти совєцьким окупантам за двадцятиліття страждань. Тож чи можна помсту мучителям і бажання відродити суверенність своєї держави називати в такому разі колабораціонізмом?[27]. Інші дослідники уточнюють, що успішність подолання тих викликів, які виникали за умов сталінського режиму, часто, але марно, пов'язувалась із впливом зовнішніх чинників, сподіваннями на зовнішню допомогу з її серйозними силовими потугами[28].

З одного боку, це аж ніяк не стосується і не виправдовує випадків, за яких у межах взаємодії з ворогом подібного типу особа вчиняла діяння іншого характеру, що розглядаються як воєнні злочини (як-то участь у знищенні мирного населення). З другого – не слід забувати й про те, що чимала частина населення України на той час взагалі не мислила війну в категоріях окупації і визволення, патріотизму і зради. В адміністративній та побутовій сферах співпраці українці займали переважно пасивну позицію – їхньою головною турботою було щоденне виживання[29].

Треба констатувати, що загалом на теренах східної Європи співпраця з окупантом під час Другої світової війни мала дещо іншу природу на противагу аналогу цього явища в західній або північній Європі[30]. Сприяння загарбнику на землях східної Європи, зокрема в Україні або країнах Балтії, переважно характеризувалось своєю антиколоніальною спрямованістю та пов'язувалось із відновленням *status quo*, що існувало до включення їх до складу Совєцького Союзу. Заслуговує на підтримку думка про те, що ототожнення розгляданої колаборації українців зі злочинним зрадництвом Батьківщини українським народом (як і багатьма іншими народами, що населяли Совєцький Союз – авт.) не містить ані правових, ані фактичних, ані моральних підстав[31]. Як слушно зауважує Т. Пентер, дослідивши прояви колабораціонізму під час Другої світової війни на українському Донбасі, складність окупаційної ситуації, а також поведінку населення на окупованій території та його мотиви аж ніяк не можна відбити за допомогою одномірних пояснювальних підходів[32].

Однак совєцька влада здебільшого намагалася розв'язувати зазначену проблему викривленим чином, не звертала увагу на визначені вищі фактори, а деякі з них (насамперед національні, ідеологічні) вважаючи навіть обтяжуючими[33], застосувала до всіх осіб, яких за формальними ознаками можна було визнати колабораціоністами, найсуворіші карально-репресивні заходи.

У літературі наголошується, що на презумпцію невинуватості як основоположний принцип судочинства совєцькі судові органи зазвичай не зважали; будь-який прояв співпраці з гітлерівцями міг оцінюватись як акт колабораціонізму[34]; юридично необґрунтовано перебування у полоні прирівнювалось до злочину; несправедливо зазнавали репресій родичі зрадників батьківщини, які фактично мали нести відповідальність не за вчинене, а за родинні зв'язки[35]. Ці та інші грубі порушення норм міжнародного права були частково виправлені й засуджені тільки після смерті Сталіна[36].

Розглянутий історичний аспект колабораціонізму є важливим хоча б тому, що востаннє відповідна проблема в Україні серйозно поставала саме в контексті подій

Другої світової війни. Очевидні паралелі дають змогу по-іншому оцінювати сучасні прояви колабораційної поведінки. Викладене набуває також особливого значення через те, що контроверсійні питання тогочасного колабораціонізму, як буде показано далі, на території сьогоденної України активно використовуються у межах інформаційного складника здійснюваної проти неї гібридної війни.

1.2. Сучасна російсько-українська війна – чинник, що зумовив виникнення та поширення колабораціонізму на тимчасово окупованій території України

24 серпня 1991 р. Україна, реалізувавши своє право на самовизначення, нарешті здобула незалежність, боротьба за яку тривала століттями. Територія України є неподільною і недоторканною – саме з цього ключового положення, що відбито в Акті проголошення незалежності України, починалось відтворення самостійної української держави. Пізніше (1996 р.) в ухваленій на підставі зазначеного Акта Конституції України було зазначено: «Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканною» (ст. 2).

5 грудня 1991 р. рф офіційно визнала незалежність України, а 31 травня 1997 р. між Україною і рф було підписано договір про дружбу, співробітництво і партнерство[37], ст. 2 якого передбачала, що договірні сторони поважають територіальну цілісність одна одної і підтверджують непорушність існуючих між ними кордонів.

Подальші події показали, що таке визнання відбулось лише формально, а фактично рф реалізовувала політику зі збереження впливу на колишні республіки Совєцького Союзу[38], прагнучи залишити їх під своїм протекторатом та виключити рівноправ'я взаємин на паритетних засадах[39]. Як слушно зауважує В. Василенко, відновлення незалежної державності України у 1991 р. стало викликом російській імперській свідомості. Російська політична еліта і пересічні громадяни здебільшого переконані, що росіяни й українці – це один народ, возз'єднання їх в одній державі має завершитися формуванням потужного надетносу та утворенням «русского міра» з однією церквою, однією мовою та однією культурою, а незалежна державність України є геополітичною аномалією і становить стратегічну загрозу для росії[40]. Цілком переконливою видається позиція, згідно з якою надалі здійснена агресія рф проти України була вчинена з політичною метою її упокорення, знищення суверенітету і повернення її до сфери свого геополітичного впливу[41].

Одним із початкових етапів практичної реалізації цієї мети стали події 27 лютого 2014 р., коли озброєні російські війська (т. зв. «зелені чоловічки») захопили будівлю кримського парламенту в м. Сімферополь, піднявши над ним російський прапор[42]. Такі дії рф виявились певною мірою несподіваними як для українців, так і для всієї міжнародної спільноти. Щоправда, для деяких фахівців-міжнародників посягання рф на суверенні права України були достатньо прогнозованими та очевидними ще задовго до подій 2014 р.[43].

У результаті територія АРК була протиправно відторгнута від України протягом лютого – березня 2014 р. та анексована. Дії рф щодо Криму при веденні агресивної війни проти України у 2014–2015 рр. на основі нормативного змісту

ключових норм міжнародного права у сфері безпеки, територіальної цілісності держав, розв'язання міжнародних спорів, взаємодії та співробітництва держав як рівносуверенних суб'єктів тощо з початком російсько-української війни комплексно охарактеризував О. Задорожній[44].

Показово, що збройна окупація Криму російськими військами у лютому – березні 2014 р. у головних рисах нагадує вторгнення совєцьких військ у Чехословаччину в серпні 1968 р. Воно так само відбувалося під гаслами захисту від НАТО і наступу Заходу, який начебто прагнув переглянути підсумки Другої світової війни і зруйнувати єдність країн соціалістичного табору. «Празька весна» подібно до ситуації в Україні також відбувалася під гаслами боротьби за свободу, проти негативних рис тодішнього режиму, за звільнення від тиску російського імперіалізму[45].

Користуючись виниклою розгубленістю, російська експансія поступово поширювалась іншими регіонами України. З квітня 2014 р. розпочались активні бойові дії на Донбасі – у Донецькій та Луганській областях (намагання відтворити цей сценарій у деяких інших регіонах зазнало поразки), частина території яких хоч і з використанням інших методів, але урешті-решт (протягом 2014 – 2015 рр.) так само була захоплена та вже понад десять років перебуває під тимчасовою окупацією.

Отже, перші колабораціоністські практики почали виникати та структуруватися саме після окупації території Криму. Уже після цього вони розвивалися на захопленій території Донецької та Луганської областей. З огляду на це, видається помилковим твердження про те, що поняття «колабораціонізм» з'явилося з початком утворення незаконних терористичних формувань у 2014 р. й набуло актуальності через повномасштабне вторгнення ворога на територію нашої держави[46].

У правовій доктрині окупацію розглядають як тимчасове зайняття ЗС однієї держави території (частини території) іншої держави з паралельним установленням фактичного контролю на окупованій території через військову або цивільну адміністрацію. Водночас анексія, будучи найбільш серйозною формою агресії та найбільш грубим порушенням міжнародного права, передбачає військову чи квазівійськову окупацію однією державою всієї або частини території іншої держави із насильницьким відторгненням окупованої території на власну користь. У результаті відбувається протиправна зміна правового режиму окупованої території, через що шкода, яка завдається міжнародному правопорядку під час анексії, є набагато більшою, а міжнародно-правові наслідки від неї є значно довготривалішими, ніж у випадку з окупацією. Крім того, *status quo* території, який існував до анексії, в такому разі досить складно відновити. У загальному міжнародному праві протиправним є не лише власне сам акт анексії, а й міжнародно-правове визнання такого акту третьою стороною[47].

На противагу негайно анексованому Криму управління захопленими територіями Донецької та Луганської областей, здійснення контролю над ними на першому етапі війни (протягом 2014 – 2022 рр.) відбувалося опосередковано[48] – через створені рф у цих регіонах України квазіутворення, що іменували «Донецькою народною республікою» («ДНР») та «Луганською народною

республікою» («ЛНР») відповідно. Насправді так звані республіки становили завуальовану форму окупаційної адміністрації рф (до повномасштабного вторгнення російських військ 7,2% території України не перебувало під контролем її влади)[49].

Інколи ці утворення помилково пов'язують із сепаратизмом і розглядають у відповідному контексті. Однак у літературі з цього приводу доводиться, що між подіями на сході України та сепаратизмом немає нічого спільного. Їхніх учасників правильніше називати не сепаратистами, а проросійськими колабораціоністами (щоправда, поняття «колабораціоніст» вкрай рідко використовувалось як 2014 р., так і 2020 р. – його довгий час уникали в засобах масової інформації та соціальних мережах)[50]. Головні дійові особи східноукраїнських псевдосепаратисьских угруповань лише виконували роль представників «донбаського народу», який хоче «покинути бандерівську Україну та об'єднатись з Росією», хоча вони є ніким іншим, як своєрідними маріонетками в руках кремлівського режиму[51]. В Україні населення, яке переважно проживало на нині окупованих територіях, від початку не прагнуло жодної самостійності – окремі категорії місцевих мешканців мали бажання у той чи інший спосіб якомога міцніше інтегруватись з рф. Натомість, як відомо, сепаратизм є саме прагненням окремих груп населення до відособлення; він становить рух за надання частині держави права, автономії чи за її повне відокремлення й створення нової держави[52].

Отже, створення т. зв. республік слушно розглядати як елемент системи заходів рф, пов'язаних з силовим захопленням частини території України, що використовувалися для приховування низки міжнародних злочинів й уникнення відповідальності. Українські суди неодноразово встановлювали факти того, що громадяни України, які воювали на боці «ДНР / ЛНР», фактично є російськими найманцями, що з-поміж іншого підтверджується зарплатнею, яку вони регулярно отримували в російських рублях та виконанням розпоряджень вищого керівництва росії[53].

Анексія Криму 2014 р., будучи, по суті, єдиним у повоєнній Європі та одним із небагатьох у сучасному світі випадків анексії території суверенної держави, разом із збройним втручанням на Донбасі на першому етапі війни слушно розглядалися як грубе порушення основних принципів сучасного міжнародного права, закріплених у Статуті ООН та Заключному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р.[54]. Відповідні дії знайшли належну оцінку в царині доктрини міжнародного права з боку найвищих органів української влади, а також на зарубіжному й міжнародному рівнях.

Насамперед неодмінно заслуговує на увагу міжнародно-правовий аналіз агресивної війни рф проти України, здійснений О. Задорожнім, у межах якого він робить висновок про наявність порушень з боку рф кожного з основних принципів міжнародного права[55]. Викликає зацікавлення також дослідження, проведене за редакцією С. Саяпіна та Є. Цибуленка, яке переконливо свідчить, що дії рф становили справжній виклик як суті, так і значущості сучасного міжнародного права[56].

Зокрема, 15 квітня 2014 р. парламент України ухвалив закон, що визначив статус території АРК як тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії рф та

встановив особливий правовий режим на цій території[57]. Спираючись на Статут ООН та Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН 3314 «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 р., Україна визнала рф державою-агресором та закликала міжнародних партнерів не допустити безкарності винних за злочини проти людства, вчинені від початку російської агресії проти України[58]. На підтвердження цього звернення згодом був прийнятий закон, згідно з яким тимчасово окупованими територіями Донецької та Луганської областей були визнані такі їх частини, у межах яких збройні формування рф та окупаційна адміністрація рф установили та здійснюють загальний контроль[59] (утратив чинність на підставі Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21 квітня 2022 р.).

Події в Україні не залишились без реакції багатьох міжнародних та європейських інституцій. Так, 27 березня 2014 р. Генеральна асамблея ООН прийняла Резолюцію про територіальну цілісність України № 68/262, якою підтверджується територіальна цілісність України в міжнародно визнаних кордонах[60]. Парламентська Асамблея Ради Європи, Комітет Міністрів Ради Європи, Європейський парламент неодноразово та беззастережно підтверджували підтримку суверенітетові та територіальній цілісності України, наголошуючи на невизнанні російської окупації [61].

Одними із заходів впливу, що здійснювався на рф з метою відновлення територіальної цілісності України, є запровадження Європейським Союзом, а також США, Канадою, Японією та іншими країнами світу низки персональних і загальних обмежувальних заходів (санкцій). З початком повномасштабного вторгнення російських військ на територію України ці заходи істотно посилилися та отримали потенційно більш потужний вплив. На сьогодні рф є найбільш підсанкційною країною світу і саме санкції є найбільш дієвим інструментом впливу на країну-агресора з боку цивілізованої світової спільноти[62].

Показово, що питання агресії проти України не знімалося з порядку денного світової спільноти, хоч би як представники найвищої влади рф не прагнули його зняти. Зокрема, за спливом шести років з початку окупації території України, виступаючи на Генеральній Асамблеї ООН, тогочасний прем'єр-міністр Королівства Швеція С. Левен чітко наголосив на тому, що незаконна анексія рф Криму та Севастополя, а так само агресія на сході України є серйозними порушеннями міжнародного права, кидають виклик глобальній безпеці, спричиняючи людські страждання[63].

Хід реалізації російської агресії щодо України (російсько-української війни) прийнято розглядати з виокремленням двох (умовних) її етапів.

Перший етап (2014–2022 рр.), що стисло висвітлений вище, зазвичай прийнято розглядати в межах більш широкого та комплексного поняття гібридної війни, ключовим проявом якої є поєднання традиційних прийомів її ведення (військові методи: збройна агресія за участі як регулярних, так і нерегулярних військових формувань, а також проксі-сили[64]) з нетрадиційними (невійськові методи: економічний та інформаційний вектори впливу, публічне заперечення причетності до агресії, маскування справжніх воєнних намірів тощо[65])[66]. У цьому аспекті вартує

уваги позиція, відбита в § 3 Резолюції № 2217 Парламентської асамблеї Ради Європи, де зазначається, що гібридна війна є новим видом загрози, заснованої на поєднанні військових і невійськових засобів, таких як кібератаки, кампанії з масової дезінформації, зокрема поширення неправдивих новин через медіа, а також вплив на виборчі процеси, порушення роботи систем комунікації й інших мереж тощо[67].

Другий етап війни розпочався 24 лютого 2022 р., коли російські війська здійснили неспровоковане повномасштабне вторгнення на територію України (широкомасштабний військовий напад), та триває досі[68]. З цього часу тимчасово окупована територія України значно збільшилася, а російська влада у вересні 2022 р. здійснила її анексування. Український народ продовжує боротьбу з деокупації всієї цієї території. Цей етап характеризується застосуванням більш типових (класичних) способів ведення воєнних дій, адже йдеться про пряме неприховане захоплення частини території України з використанням комбатантів та всього арсеналу військових засобів. Попри те, що очевидною метою ворога було захопити всю України, ці злочинні плани росіянам втілити не вдалося, а намічений бліцкриг провалився[69].

Водночас гібридний компонент війни проти України, хоч і відійшов на другий план, але досі становить один із ключових її компонентів, що важливо розуміти у світлі поширення колабораційних практик на території України.

На особливу роль та істотну значущість інформаційного та гуманітарного впливу, антиукраїнської пропаганди за умов російсько-української війни, а так само підготовки до її відкритої фази неодноразово звертали увагу експерти[70]. Зокрема, слушним є твердження В. Горбуліна про те, що хоча кожен конкретний елемент гібридної війни в ситуації з Україною не новий по суті і використовувався майже в усіх війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок цих елементів, динамічність та гнучкість їх застосування[71], а також зростання ваги інформаційного чинника, що в окремих випадках стає самостійним складником і виявляється не менш важливим, ніж військовий[72]. Як наголошує П. Гай-Нижник, з огляду на зростання ролі інформаційного складника у збройній боротьбі в умовах глобалізації та появу інформаційного суспільства Україна перебуває у стані інформаційної війни, коли мета протиборства досягається засобами інформаційної боротьби, тим самим інформація як така в певному напрямі її використання стає своєрідним знаряддям досягнення політичних цілей, інформаційною зброєю[73].

Красномовним є той факт, що учасниками інформаційної війни проти України стають навіть авторитетні в рф представники правової доктрини, які намагаються, використовуючи доступні їм методи, обґрунтувати правомірність дій росії щодо захоплення української території[74]. Для ілюстрації сказаного можна навести хоча б такий фрагмент передмови до російського підручника з міжнародного кримінального права, що у своєму викладенні вражає неабиякою цинічністю: *події 2014–2015 рр. в Україні не можуть нікого залишити байдужими; возз'єднання в березні 2014 р. Криму і Севастополя з Росією на Заході сприйняте як «незаконна анексія»; започаткована з квітня 2014 р. владою України «Антитерористична операція» вилилася в повномасштабну громадянську війну на сході цієї країни*[75].

Історія показала: держава, територія якої стає окупованою, так чи інакше стикається з колабораціонізмом та подібними йому соціально-політичними явищами. Як зауважується в літературі, незаконна окупація української території в результаті російської агресії має закономірним наслідком перебування суттєвої частини українського населення під фактичним окупаційним контролем; своєю чергою колабораціонізм як негативне суспільне явище – це ключовий чинник для закріплення окупаційного режиму ворожих ЗС, формування окупаційних органів державної влади тощо[76]. Отже, не викликає сумнівів той факт, що єдиною причиною виникнення явища колабораціонізму на території сучасної України є агресія рф та як наслідок окупація частини території нашої держави (якщо виходити з того, що колабораційна діяльність – це поведінка, яка завжди пов'язується з обстановкою окупації).

Водночас з позиції запобігання злочинності більш значущим видається питання про **передумови**, які забезпечили успішне виникнення та відносну поширеність колабораціоністської поведінки. До її основних передумов можна віднести такі.

1. Тривала та спланована підготовка до окупації (зовнішні чинники). Вчинену агресію проти України аж ніяк не можна розглядати як випадкову або таку, що зумовлена збігом обставин. Вона була цілком спланованою, а використання низки нетрадиційних методів гібридної війни почалося заздалегідь, до 2014 р. (латентна фаза). Як стверджує В. Василенко, росія здійснювала справжню гуманітарну агресію одночасно за кількома напрямами, ведучи проти України інформаційно-пропагандистську, історіософську та конфесійну війни. Наступ на українську ментальність, традиційні цінності, мову, культуру, систему освіти, історичну пам'ять народу, національні церкви мало стратегічну мету: знищення ідентичності української нації, яка є системоутворюючим складником громадянської нації та Української національної держави[77].

За свідченням фахівців, ретельна підготовка рф до реалізації акту агресії здійснювалась планомірно, протягом попереднього десятиліття (або навіть більше). Як зазначає Т. Євсєєва, експансія «русского міра» в Україні, що супроводжувалася популяризацією у медіа планів приєднання її території до росії на правах «Південно-Західного федерального округу», велася задовго до 2014 р.[78]. І. Рущенко уточнює: реальні приготування до атаки на Україну керівництво рф почало здійснювати не пізніше 2003 р. – з моменту розв'язання штучного конфлікту довкола острова Тузла[79]. Очевидно, що це готування, утворюючи відповідний елемент гібридної війни, із-поміж іншого мало на меті забезпечити перспективну лояльність населення України до загарбника.

Підривна політика стосовно України велася переважно у площині сучасності, зокрема, йдеться про газові війни та енергетичний шантаж[80], збереження і розвиток російської мови[81], культивування російських смислів у культурному житті та медіа[82], активне залучення до співпраці[83].

О. Третьяков-Гродзевич резонно зауважує, що колабораціонізм – це про сприйняття, і рф ще з початку двохтисячних почала системну діяльність, спрямовану на зміну сприйняття українців, зокрема з метою збільшення кількості колабораціоністів усередині України. Він наводить приклад серіалу «Если завтра в

поход», знятого 2004 р. за підтримки Федерального агентства з культури та кінематографії рф. Цільова аудиторія цього серіалу – молодь. У ньому відбувається просування наративів «Крим – це росія», «Українці нахабні загарбники», «Українці ненавидять росіян і хочуть їх вбивати». Тобто такі наративи поширювалися ще за десять років до початку війни, а молодь, яка дивилась цей серіал, вочевидь зараз воює у складі окупаційних військ рф[84].

Водночас, що не менш важливо, підривна діяльність рф здійснювалась також з позиції минулого через укорінення совєцьких міфів про Другу світову війну, що давало змогу живити совєцьку ідентичність громадян України, а це своєю чергою утворило добре підґрунтя для виникнення й розвитку колабораціоністських настроїв (під гаслом «об'єднання своїх зі своїми»).

Показово в цьому контексті, наскільки потужно російська влада використовувала (і продовжує це робити) як форми, так і смисли совєцької пропаганди. Її мову складають слова зі словника часів Другої світової війни («Українська влада – фашисти», «Українська армія – каратели», терористи, які протистоять український владі – «ополчєнци»). Найбільш прикро, що ці слова виявились дієвими. Чимало українців були настільки переконані в їх правдивості, що відправились захищатись від «українського фашизму». Оновлена модерними засобами впливу на громадськість, геть стара за своєю суттю, пропаганда діє, адже вона опирається якраз на старі совєцькі стереотипи та уявлення, які формувалися й утримувалися дуже довго – десятки років після завершення цієї війни[85]. Сучасні воєнно-політичні події в Україні характеризуються діаметрально протилежними підходами та оцінками воюючих сторін із прямими алюзіями на події Другої світової війни, – наголошують Т. Пентер і Д. Титаренко, звертаючи увагу на вживання пов'язаних із архетипами ворога минулої війни штампів на кшталт «українські фашисти», «укронацисти», «російські фашисти» тощо[86]. Про те, що сучасна російська інформаційно-психологічна війна передбачає здійснення історичних фальсифікацій та проведення надуманих аналогій між сучасною міжнародною ситуацією та військово-політичною напруженістю 1930-х рр., зазначає М. Доманська[87].

У Міністерстві внутрішніх справ України свого часу констатували, що з початком окупації імпульсом до подальшого розгортання колабораціоністського руху були такі основні фактори: застосування сучасних інформаційних технологій, які вдосконалені та адаптовані до вимог часу і суспільства; створення ілюзії «державності» (дії російських військових формувань маскувалися під «визвольний рух»); використання потенціалу «активу» колабораціоністів для демонстрації квазібажань місцевого населення. У підсумку відбувалася поступова легітимізація колабораціонізму у свідомості людей, які залишилися на окупованих територіях[88].

Одним з ключових, але водночас неочевидних напрямів, за яким держава-агресор здійснювала створення належного підґрунтя для реалізації своєї злочинної мети, подальшої окупації України та поширення колабораціонізму на захоплених землях, був релігійний. Дослідники встановили, що діяльність в Україні православної церкви московського патріархату довгий час генерувала загрози національній безпеці України у сфері внутрішньої політики. Ця церква фактично виконувала функцію ідейно-світоглядного агента російського політичного режиму,

займаючись поширенням та вкоріненням в Україні ідеології «руского міра», здійснюючи розкол українського суспільства за світоглядно-ідеологічною основою[89], що, як наслідок, істотно вплинуло на вчинення колаборційної діяльності.

Використання широкого арсеналу деструктивних методів впливу на населення окупованих територій (як до початку війни, так і після цього) дало свої плоди у виді фактичної втрати частиною громадян України лояльності до своєї держави. Ці громадяни «увірували в непогрішимість» рф, її впливовість і могутність, здатність розв'язувати їхні проблеми тощо, що в сукупності з іншими факторами призвело до формування та поширення колаборційної поведінки. Викладене підтверджується результатами досліджень, що свого часу проводилися на окупованих територіях. Зокрема, у межах проєкту «Ставлення до різних сценаріїв реінтеграції тимчасово окупованих територій» Український інститут майбутнього ініціював проведення та 2020 р. оприлюднив результати дослідження серед населення тимчасово непідконтрольних територій Донецької та Луганської областей України. Дослідження проводилося методом фокус-групової дискусії. Отримані дані дають змогу простежити тогочасний (до початку другого етапу російсько-української війни) стан ставлення населення, яке проживало на тимчасово непідконтрольних територіях України, до різних сценаріїв реінтеграції окупованих територій.

З-поміж усієї палітри зафіксованих думок місцевого населення окупованих територій з приводу порушеної проблеми найбільше привертають увагу такі:

- вину в розв'язання конфлікту учасники дискусій покладають на США, які протистоять рф, намагаються ослабити її будь-якими способами, з метою завоювання світового панування;
- росія скоріше не винна в розгортанні конфлікту, вона вимушена відстоювати свої інтереси, протистояти США, рф захищає інтереси населення Донбасу від «націоналістично налаштованих бандерівців»;
- найбільш популярними джерелами інформації зафіксовано російські телеканали та російські соціальні мережі («Вконтактє», «Одноклассники»);
- ставлення до лідерів США та ЄС негативне;
- ставлення до В. Путіна вкрай позитивне, його вважають ефективним лідером, найкращим президентом, який всіляко розвиває свою країну та захищає інтереси свого народу;
- майже всі учасники підтримали анексію Криму та навіть заздрять мешканцям півострова;
- найбільш прийнятним називають сценарій приєднання «республік» до рф[90].

Ці думки яскраво ілюструють роль пропаганди у формуванні світосприйняття та світогляду людей, її здатність спотворювати здавалося б очевидні факти, а в підсумку – визначати поведінку людей, лінія якої є бажаною для загарбника.

Так чи інакше, історія знає чимало прикладів, коли значна частина людей переходила до окупантів, вірячи в обіцянки ворога. Пізніше ж, коли зрадники стикалися з жорстокими заходами, які застосовували завойовники проти населення, вчинення колабораціоністських дій припинялось[91]. У цьому аспекті можна звернути увагу, що, наприклад, на окупованій території Луганської області

деякі з таких заходів використовувалися для придушення проявів громадянської позиції до учасників шахтарських бунтів, які мали місце в червні 2020 р.[92].

2. Особливості суспільно-політичного розвитку довоєнної України (внутрішні чинники), що насамперед визначаються наявністю усталених проблем державотворення та пов'язуються з підривом її обороноздатності (перманентні соціально-політичні й економічні кризи, панівний популізм тощо).

Безумовно, не останньою чергою слабкість самої української держави завадила відбиттю агресії (у Криму фактично не вдавались до таких спроб через їх марність; на Донбасі на початку війни у 2014 р. вдалось вивільнити лише частину захопленої території). Значно більш потужна російська військова організація переважала українську з огляду на її низький рівень обороноспроможності, неналежне військове забезпечення. Варто визнати, що до 2014 р. Україна ставилась до питання своєї безпеки та оборони другорядно, фактично виключаючи можливість у найближчій перспективі стати об'єктом агресії. Як зазначають у літературі, недалекоглядна і безсистемна політика української влади в безпековій, гуманітарній, етнонаціональній та інформаційній сферах, а іноді й пряме потурання з боку окремих можновладців у поширенні ідей «русского міру», призвели до закріплення шовіністичних переконань у свідомості частини населення України, сприяння формуванню регіональної проросійської ідентичності, уможлививши здійснення злочинної експансії українських земель за підтримки представників місцевого населення, які прагнули об'єднатися з «великою Росією»[93].

Крім цього, низька якість життя та відсутність соціального добробуту деяких верств населення України (на початок 2014 р. не лише військові, але й економічні спроможності Росії та України були не зіставні) сприяли тому, що певна її частина вбачала в рф державу з більш привабливою моделлю економічного розвитку, що знову ж таки наслідує манливі совєцькі практики.

За переконанням фахівців, протягом кількох десятиліть комуністи й неокомуністи відучували людей самостійно вирішувати проблеми, думати й брати на себе відповідальність. Натомість привчали, що «мудре» керівництво саме все вирішить. Це особливо яскраво простежується на прикладі Донбасу, населення якого 1991 р. здебільшого проголосувало за незалежність України. Але сподівання, що покладалися на цю перспективу, не були виправдані. Ті мешканці регіону, які вбачали в незалежності України передусім економічну самостійність, уже на початку 1990-х років зіткнулися з низкою проблем соціально-економічного характеру[94]. Згодом частина місцевого населення дійшла переконання, що «Донбас годує Україну», а наявний у країні розподіл доходів і ресурсів є несправедливим. Цікаво, що така прикмета масової свідомості сформувалася і затвердилася всупереч статистиці[95].

Показово, що саме мешканці південних та східних регіонів України до початку війни найбільше сумували за комуністичними часами, сприймаючи їх як позитивну частину свого життя**[96]**. Водночас правильно в цьому контексті наголошує В. Портников, зауважуючи, що ностальгія за Совєцьким Союзом – це зовсім не ностальгія за минулим. Це – ностальгія за росією. Адже кожна людина – і той, хто жив у СРСР, і той, хто про нього читав і чув – добре знає, що Совєцький Союз – це просто псевдонім росії. Усі союзні республіки – то була декорація окупації. Роки

існування СРСР у навколишньому світі його називали росією. Самі росіяни вважали, що росія – це їхня Батьківщина. А ось українцям чи білорусам належало вважати, що їхня Батьківщина – Совєцький Союз. Тому той, хто ностальгує, насправді не ностальгує, а розраховує, що росія повернеться**[97]**.

Поточні судові процеси над українцями, які обвинувачуються у вчиненні дій, що мають зрадницький характер, показують вагомість цього фактора в мотивації відповідної поведінки[98]. Зокрема, в одному з вироків суд ось таким чином описує мотивацію особи, яка засуджена за вчинення колабораційної діяльності: ураховуючи ймовірну неможливість реалізації себе на керівних посадах у системі держаних органів України, відчуваючи свою професійну неповноцінність, меншовартість, особа керувалась мотивом створити передумови для кар`єрного зростання під патронатом рф та самоствердитись у такий спосіб[99]. В іншій справі суд зазначив, що особа вчинила колабораційну діяльність, керуючись корисливим мотивом, спрямованим на отримання на постійній основі грошового забезпечення від російських окупаційних сил[100].

Показовими є також дані міністра внутрішніх справ України, за якими на територіях, що опинилися під окупацією після 24 лютого 2022 р., стали колаборантами приблизно 250 осіб, які були поліцейськими. *Здебільшого це особи, які не досягли в житті на той час жодних кар'єрних або професійних висот* (курсив – авт.)[101]. Як установив, здійснивши соціологічне дослідження, О. Зубченко, до закритих та жорстко ієрархізованих соціальних інститутів, заснованих на силовому примусі, окупація приваблює досить специфічний контингент колаборантів, схильних до самоствердження через злочини проти громадян та їхнього майна, викрадань і катувань. Такі співробітники були присутні і в українській правоохоронній системі, проте демократичне правління, свобода слова та розвинене громадянське суспільство суттєво стримували їхнє свавілля. Водночас люди, кар'єра яких у нормальному інституційному порядку не склалася через їхні особисті пороки, отримують другий шанс на професійне зростання. Найбільш оптимальним середовищем для такої «самореалізації» є каральні органи, де вимагається повна слухняність, знищення будь-яких потенційних осередків національно-визвольного руху та людей, що здатні опиратися загарбникам[102].

3. Постсовєцький спадок та прихильність до ідеології «русского міра» (історичні та ідеологічні чинники). Сучасна російська ідеологія, що запанувала під владою диктатора В. Путіна, справді, заснована на ідеології колишньої совєцької влади та багато в чому її відтворює. Адже російська влада все далі використовує схожі методи управління країною, діє авторитарно, із застосуванням апробованих більшовиками прийомів залякування, посилення репресивного апарату і терору. На погляд В. В'ятровича, якби вчасно в росії відбулася повною мірою декомунізація, то країна позбулася б імперських амбіцій, що з усією імовірністю унеможливило б російську-українську війну[103].

Про бажання відновити колишню совєцьку імперію, або щось на кшталт того, неодноразово говорив сам В. Путін у своїх публічних промовах з питання розпаду Совєцького Союзу, що, на його погляд, є найбільшою геополітичною катастрофою XX століття[104]. 24 лютого 2022 р., здійснивши непровокований збройний напад на територію незалежної держави, він намагався втілити свої плани у життя, насадити

українцям оновлену ідеологію старого типу, яку називають рашизмом. Ідеться про новітню версію «русского фашизму», який ще можна називати путінізмом, тобто сучасний [російський] фашизм-тоталітаризм, який становить державну теорію і практику[105].

Як пояснює Б. Дем'яненко, дефініція «рашизм» (від англ. «*Russia, Russian*» («раша») й італ. «*fascismo*» – фашизм, від якого взято закінчення «изм») або «русизм» набула поширення на початку XXI ст. серед політичних неологізмів як неофіційна назва квазіідеології й соціальної практики сучасного владного режиму рф. «Рашизм» є ідеологією, яка базується на ілюзіях і обґрунтовує припустимість будь-якого свавілля заради хибно трактованих інтересів російського суспільства. У зовнішній політиці «рашизм» проявляється, зокрема, в порушенні принципів міжнародного права, нав'язуванні світові своєї версії історичної правди виключно на користь росії, у зловживанні правом вето в Раді Безпеки ООН тощо[106]. Аналогічний характер впливу здійснюється і у внутрішній політиці. Зокрема, помітна активність путінського режиму в інтерпретації подій минулого, які для нього видаються важливими, слугує лише одній меті: пануванню над історичною пам'яттю. Спираючись на це, фахівці слушно констатують: за таких умов набагато простіше змусити більшість населення повірити в те, що війна проти сусідньої України є благом, адже вона є фактично продовженням «Великої Вітчизняної війни»[107].

2 травня 2023 р. Український парламент схвалив Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких», у якій визначено характерні ознаки та наслідки рашизму, а також пропонується таке його розуміння: новий різновид тоталітарної ідеології та практик, які покладені в основі режиму, сформованого у рф під керівництвом В. Путіна, та ґрунтуються на традиціях російського шовінізму й імперіалізму, практиках комуністичного режиму Совєцького Союзу та націонал-соціалізму (нацизму)[108]. Схожі підходи у своїх дослідженнях застосовують прогресивні дослідники, журналісти, науковці[109].

Ці підходи абсолютно резонно відображають ту паралель, яка утворилася між комунізмом, нацизмом та рашизмом, які рівною мірою становлять людиноненависницькі ідеології. Вчинені у XX столітті та вчинювані зараз у XXI столітті злочини, що спираються на відповідну ідеологію, взаємозв'язані. Українці однаково постраждали і продовжують страждати від кожного з цих тоталітарних режимів. У ім'я рашизму росіяни без зупинки вчиняють найстрашніші міжнародні злочини.

Багаторічна політика совєцького режиму щодо України (із формуванням т. зв. інтернаціональної спільності людей *Homo sovieticus*, яка мала штучний характер, внутрішньосовєцькими депортаційними та міграційними процесами тощо) вплинула на уповільнення формування української політичної нації та громадянського суспільства з одночасним розвитком культурно-цивілізаційного та світоглядного протистояння[110]. Мають рацію В. Комарницький та О. Литвинов, зауважуючи, що навіть найвідоміші приклади масового колабораціонізму, як то в Австрії 1938 р. чи то Франції 1940 р., не можуть навіть наблизитися у своєму са́ме

екзистенційному драматизмі (тобто як питання життя і смерті), оскільки наша належність до світу культури («цивілізованого світу», «вільного світу») є поки дуже непрямою, на противагу названим країнам, де в середині XX століття були сталі і вельми розвинені правові системи, не зважаючи вже на загальний рівень освіти і культури. Тому «п'ята колона» людей в Україні, які мислять категоріями минулого, причому минулого жорстокого – совєцько-тоталітарного та імперсько-деспотичного – є прямою загрозою життю вільної людини[111].

По-друге, зазначена політика призвела до того, що істотна частина населення України після здобуття незалежності опинилася в тісних соціальних та інформаційних зв'язках із росією та/або росіянами. Зокрема, в одній із судових справ спонукання до колабораційної поведінки особи визначалося тим, що вона діяла з мотивів непогодження з політикою представників української державної влади, підтримуючи ідеї проросійської спрямованості, включаючи подальший розвиток України, виходячи з геополітичних інтересів рф, які передбачають перебування України у сфері її впливу[112].

Із-поміж іншого зазначені зв'язки знаходили свій прояв та розвиток у такому:

– належність росіян до найбільшої національної меншини в Україні, частина з яких мігрувала на ці землі протягом совєцького урядування[113];

– широкі міжособистісні стосунки українців і росіян (дружба, родинні та професійні відносини)[114];

– попередньо розпочате та активно продовжуване після окупації заохочення до подальшого співіснування та взаємовідносин у межах концепту «русскій мір» (наслідування, переконання, маніпуляції тощо), поширення цієї ідеології, прищеплення совєцько-російської ідентичності[115].

Про особливо лояльне ставлення до рф, яка з 2014 р. є країною-окупантом, свідчать дані регулярного соціологічного дослідження. Зокрема, перед Революцією Гідності переважна більшість українців (70%) хотіли бачити як Україну, так і росію незалежними, але дружніми державами. Лише 15% наполягали на тому, що відносини мають бути як з іншими державами (із закритими кордонами, візами, митницями). Досить істотна частка респондентів (12%) бажали навіть об'єднання в одну державу. На першому етапі війни значно зросла частка тих, хто вважав, що відносини мають бути як з іншими державами (з 15% до 44%), хоча все одно 48% вважали, що країни мають лишатися дружніми (частка тих, хто виступав за об'єднання знизилася до 5%). Натомість після широкомасштабного вторгнення до 79% зросла частка тих, хто хоче мати закриті кордони, візи та митницю з росією (ідентичний показник у липні 2022 р. і травні 2023 р.). Лише 10% зараз хотіли б, щоб країни були дружніми, і лише 1% хотів би об'єднання країн в одну. Показово, що дані всіх опитувань до 2014 р. переконливо свідчили, що в різні роки 80–90% українців добре ставилися до росії і понад 90% добре ставилися до росіян, а також бажали мати дружні держави. Тому поточні показники, які свідчать про відверте негативне ставлення до росії і простих росіян та бажання міцно «відгородитися», є саме наслідком агресії росії (а не навпаки)[116]. Водночас зазначені дані показують, що саме ті особи, які висловлювали бажання мати спільну з росією державу (для східних регіонів на початку першого етапу війни ця частка українських громадян була найбільшою і становила 28%), природньо характеризуються найбільшою

схильністю до колабораціонізму. Саме за цими показниками, до речі, можна судити про приблизні масштаби колабораційної діяльності.

Зазначені та інші фактори врешті-решт призвели до того, що частина громадян України брала безпосередню участь (асистувала рф) у захопленні території своєї держави, сприяла цьому процесові та усвідомлено в подальшому пішла на співпрацю із окупантом, якого як ворога здебільшого не сприймала, поділяючи його основні цінності та надаючи перевагу ідеології «русского міра»[117].

Викладене дає змогу констатувати, що в основі колабораціоністських практик на окупованій території України, а також виявленої лояльності частини місцевого населення до окупаційного режиму[118], лежать мотиви у виді схильності до постсовєцьких ідей під гаслами «русского міра» (політико-ідеологічне підґрунтя) та меркантильні (користолюбство; прагнення, інколи оманливі, збагатитись) або низинні (марнославство, помста). Виникнення і становлення колабораціонізму в Україні на тлі живлення проросійських (постсовєцьких) ідеологій стало цілком закономірним явищем за визначених вище чинників. До початку російсько-української війни успішно склалися передумови для поширення колабораційної діяльності[119].

1.3. Відбиття колабораціонізму в політико-правовій сфері на першому (гібридному) етапі російської агресії щодо України (2014–2022 рр.)

Незважаючи на те, що явище колабораціонізму виникло та продовжує існувати в Україні, починаючи з 2014 р., дійти суспільної згоди з приводу соціальної (насамперед правової) оцінки відповідного типу поведінки вдалось не відразу. Українські фахівці, які у своїх нечисленних роботах протягом 2014 – 2022 рр. вивчали проблематику колабораціонізму (у тому чи іншому правовому аспекті), так і не змогли сформувати узгодженої, несуперечливої та виваженої позиції з приводу змісту поняття колабораціонізму, його обсягу та ознак, сучасних типових проявів, ефективності класичного правового інструмента для належного реагування на розглянутий вид поведінки, доцільності вдосконалення законодавства та нормативного врегулювання різноманітних практик співпраці з окупантом, особливостей заходів правового впливу на осіб, які здійснюють таку співпрацю, тощо.

На жаль, формування правової політики України у сфері деокупації частини її території, подальшої її реінтеграції на першому етапі російської агресії проти України здебільшого характеризувалося такою ж розгубленістю та відсутністю єдиної, чіткої та поміркованої позиції стосовно осіб, які в той чи інший спосіб співпрацювали з державою-агресором. Як зауважувала Л. Волошина, державна політика щодо притягнення рф до відповідальності за вчинене має відбуватися паралельно з обговоренням подальшої долі українських громадян, втягнутих у воєнний конфлікт. Водночас Україна, не розв’язуючи проблему меж відповідальності осіб, які співпрацюють з окупантом, поставила під загрозу кримінального переслідування значну кількість людей на окупованих територіях[120].

До запровадження кримінально-правової норми про колабораційну діяльність законодавство України не знало та не використовувало такого поняття, як колабораціонізм або похідні від нього. Така предметно-правова неврегульованість, на погляд деяких дослідників, створювало підґрунтя для маніпулювань з боку російської влади, яка переконувала жителів окупованих нею територій у тому, що українська влада їх усіх сприймає як зрадників[121]. Щоправда, навіть після внесення відповідних змін навряд чи подібних маніпуляцій вдалося б уникнути, оскільки з об'єктивних причин «голос» української влади на окупованих територіях усе менше чують.

Викладене не означає відсутність спроб у законодавчий спосіб розв'язати проблему колабораціонізму, що з'явилася 2014 р. Окремі представники української влади на неї регулярно звертали увагу. Зокрема, 2018 р. про важливість ухвалення закону про колаборантів, який мав би врегулювати питання щодо відповідної категорії громадян, заявляв п'ятий Президент України П. Порошенко[122].

Важливість розроблення подібного закону неодноразово та більш докладно обґрунтовував тогочасний міністр внутрішніх справ України А. Аваков. Він пояснював, що такий закон повинен визначати правовий статус осіб, які проживають на окупованих територіях, та уможливлювати справедливу диференціацію правових наслідків здійснюваної співпраці з окупантом, даючи змогу відмежовувати співпрацю, що через певні істотні причини заслуговує на пробачення або вимушену співпрацю, від такої, що має тягти засудження[123].

За задумом міністра, формування законодавчої бази щодо колаборантів є підготовчим етапом реалізації стратегії відновлення цілісності України (т. зв. механізм «малих кроків»), а відповідні норми мають установлювати: чіткі та зрозумілі межі злочинної поведінки з можливістю передбачувано встановити категорії осіб, які її демонструють; заборону громадянам України, які згідно з рішенням суду визнані колаборантами, обиратися і обіймати посади в органах влади та місцевого самоврядування, перебувати на державній службі; сприяння відновленню державного суверенітету України над окупованими територіями як умову звільнення від кримінальної відповідальності або її пом'якшення; перспективну можливість амністування колаборантів (за винятком тих, хто вчинив тяжкі кримінальні правопорушення, включаючи воєнні злочини)[124].

Зазначені ініціативи виявилися нереалізованими, не отримали належної підтримки серед усіх суб'єктів формування кримінально-правової політики України. Попри те, що позиція А. Авакова, який перебував на чолі міністерства внутрішніх справ України з 2014 по 2021 р., із висвітленого питання лишалася стабільною – він продовжував наполягати на доцільності ухвалення закону про колаборантів з тим, щоб у правовий спосіб розмежувати різні види співпраці з окупантом (зокрема, як приклад тих, хто не повинен зазнати кримінальної репресії, наводив осіб, що виконують функції із охорони здоров'я, або є вчителями чи дрібними клерками)[125].

Із продемонстрованим підходом перегукувалася заява колишнього на сьогодні віцепрем'єр-міністра – міністра з питань реінтеграції окупованих територій України О. Резнікова, яку він зробив у вересні 2020 р. під час виступу в парламенті, зазначивши, що український уряд уже працює над розробленням т. зв. закону про

відповідальність. Урядовець наголосив, що такий закон має стати складником механізму перехідного правосуддя для осіб, які брали участь у війні, даючи можливість визначати, «хто є колаборантом, хто є злочинцем, а хто – заручником»[126].

Стосовно більш конкретних кроків, то вартує уваги, що до поодиноких і безсистемних спроб нормативно врегулювати питання колабораціонізму також вдавались окремі українські парламентарі в різний період розгляданого часу. Перше невдале намагання це зробити сталось під час розроблення Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», що був ухвалений 15 квітня 2014 р. Одним зі складників мети відповідного проєкту Закону було визначено встановлення відповідальності за «діяльність, яка є колаборційною». Для цього пропонувалось внести зміни до ст. 111 КК України та розглядати колаборційну діяльність як окрему форму державної зради у виді умисного, добровільного співробітництва в будь-якій формі з окупаційною державою або її представниками на шкоду державним інтересам України[127].

Під час підготовки цього законопроєкту до другого читання деякі члени парламенту висловлювали пропозиції із вдосконалення визначення поняття колаборційної діяльності, яке було очевидно невдалим через установлення вкрай широких меж врегульовуваного явища[128]. Урешті-решт зазначена ідея не знайшла підтримки, а відповідне положення було виключене з тексту закону.

Після цього парламентарі робили ще щонайменше п’ять спроб законодавчо вирішити проблему колабораціонізму, проте щоразу їх спіткала невдача: відповідні ініціативи або не вносились на розгляд, або відкликались.

Так, законопроєкт № 7425 від 20 грудня 2017 р. уже мав комплексний характер та передбачав забезпечення захисту національних інтересів України в умовах агресії росії, а також захисту української державності від проявів колабораціонізму. У цьому документі колабораціонізм пропонувалось визначити як співробітництво з ворогом, сприяння у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, надання ворогу допомоги під час підготовки та проведення агресії, при розгортанні збройного конфлікту; розкривались складники цього поняття; визначались форми колабораціонізму; встановлювались засоби впливу щодо осіб, визнаних колаборантами[129].

Цей проєкт закону передбачав низку обмежень прав колаборантів, не виключаючи при цьому кримінальної відповідальності за вчинення ними правопорушень. Іншими словами, колаборантом могла визнаватись як особа, діяння якої містить склад кримінального правопорушення, і до якої застосовані належні засоби кримінально-правового впливу, так і особа, яка не демонструвала кримінально протиправної поведінки. Як у першому, так і в другому випадках визнання особи колаборантом тягло застосування обмежувальних заходів щодо діяльності в публічно-владній сфері (заборона обиратися до органів державної влади, здійснювати правосуддя тощо). *De facto* зазначена законодавча ініціатива могла розглядатися як така, що має люстраційний характер. Адже пропоновані законопроєктом обмеження здатні утворювати один з елементів перехідного правосуддя, уможливлюючи для деяких категорій осіб, які співпрацювали з

окупантом, обіймання певних посад або займання певним видом діяльності задля захисту царини державної влади від проникнення до неї руйнівних та деструктивних сил.

У законопроєкті № 7426 від 20 грудня 2017 р. висловлювалась ідея доповнити КК України положеннями щодо колабораціоністської діяльності. Ця діяльність знов розглядалась як самостійна форма (паралельно з тими, що вже існували) державної зради (ст. 111 КК України), будучи визначеною таким чином: «усвідомлена та добровільна співпраця з державою-агресором, у її інтересах, зайняття посад, зокрема і виборних, в окупаційних органах держави-агресора». Показово, що примітка ст. 111 КК України мала встановлювати поняття держави-агресора та окупаційних органів, а ось ключова ознака (діяння у виді співпраці з державою-агресором) залишалась сформульованою надмірно широко та просторово, і жодних дефініцій не передбачала. Водночас заслуговувала на увагу ідея запровадження у виді додаткового покарання позбавлення права обіймати певні посади для осіб, які вчинили зазначене діяння[130].

Згідно із законопроєктом № 6170 від 09 березня 2017 р., який передбачалось ухвалити, виходячи із засудження будь-яких форм співпраці громадян України з російською окупаційною владою, мала бути встановлена відповідальність за колабораціонізм в окремій нормі (ст. 111-1 КК України). Вочевидь відповідні діяння безпосередньо не планувалося пов'язувати з державною зрадою, щоправда з огляду на санкцію проєктованої норми тяжкість колабораціонізму визначалась на абсолютно ідентичному рівні з державною зрадою. Підставу відповідальності, про яку йдеться, утворювала «співпраця громадянина України з російською окупаційною владою та створеними чи підтримуваними Російською Федерацією незаконними збройними формуваннями в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також на тимчасово непідконтрольних органам влади України територіях окремих районів Донецької та Луганської областей»[131].

Ця норма сприймається як украй казуїстична (зокрема, має місце невиправдана конкретизація меж окупованих територій). До того ж, так само як і в попередніх випадках, ключові недоліки цієї законодавчої ініціативи полягали у формальному встановленні надзвичайно широких меж співпраці з окупантом, уможливленні настання кримінальної відповідальності за опосередковані або другорядні контакти з ним (намагання визначити у спеціальному законі форми колабораціонізму слід визнати невдалим через їх невичерпність)[132]. Аналогічну оцінку (з висловленням критичних застережень) цим та попереднім законодавчим змінам надали журналісти, правозахисники[133] та науковці[134].

Ще один законопроєкт № 2549 від 06 грудня 2019 р. (ініціатор – народна депутатка України О. Савчук), знову розглядаючи колабораціонізм як особливу форми державної зради, передбачав установлення в самостійній нормі (ст. 111-1 КК України) відповідальності за військове, політичне, економічне, адміністративне, культурне, інформаційне, медійне співробітництво громадянина України з державою-агресором або її представниками, створеними чи підтримуваними нею незаконними збройними формуваннями, яке завдало шкоди державному суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України (чч.

1–3), а так само публічні заклики до колабораціонізму, виготовлення матеріалів із закликами до колабораціонізму з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів (ч. 4)[135].

Характерними рисами зазначеного проєкту закону є такі: караність колабораціонізму значно менша за державну зраду (максимальний строк покарання за основним його складом становила п'ять років позбавлення волі на противагу п'ятнадцяти рокам позбавлення волі за державну зраду); співробітництво громадянина України з державою-агресором вкотре визначалася в надмірно широких межах, на чому цього разу ще робився чіткий акцент (як-то культурне співробітництво) і що утворювало невиправдану конкуренцію з іншими кримінально-правовими нормами (військове співробітництво); до колаборантів пропонувалося відносити осіб незалежно від їхнього перебування / проживання на окупованій території; була закладена юридична невизначеність описуваної шкоди (суспільно небезпечних наслідків як обов'язкової ознаки конструйованого складу кримінального правопорушення).

Наступний проєкт закону (№ 5135) був зареєстрований 23 лютого 2021 р. і передбачав установлення у ч. 1 ст. 111-1 КК України «Колабораціонізм» відповідальності за умисне і добровільне співробітництво громадянина України з державою-агресором або її представниками в будь-якій формі, в інтересах держави-агресора і на шкоду національній безпеці України чи її союзників. Перевагою розглянутого тут підходу є чітко простежуваний зв'язок між забороною колабораціонізму та забороною державної зради. Для описання відповідної норми використаний такий же абстрактний спосіб, що і у ст. 111 КК України. Водночас примітка ст. 111-1 КК України передбачала конкретизацію форм колабораціонізму, які здебільшого перегукуються з тими, що на сьогодні визначені у чинній ст. 111-1 КК України (наприклад, однією з таких форм є вступ на посади в органах, самопроголошених чи створених державою-агресором, які виконували чи виконують на тимчасово окупованій території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, якщо такі посади пов'язані з управлінням, прийняттям рішень відповідного органу та/або участю в процесі розробки і ухвалення таких рішень)[136].

Отже, проблема колабораціонізму та пошук способів її найбільш удалого вирішення на першому етапі російсько-української війни (2014 – 2022 рр.) перебували у фокусі уваги суб'єктів формування кримінально-правової політики України та їх стейкхолдерів. Водночас до початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України не вдавалося віднайти оптимальну модель правового реагування на осіб, які співпрацюють з державою-агресором та її представниками. Кримінально-правовий статус окремих категорій цих осіб майже вісім років поспіль лишався розмитим, що негативно впливало на встановлення кримінальної протиправності та караності їхньої поведінки. При цьому законопроєкти, які реєструвались у парламенті України та спрямовувались на вирішення досліджуваної проблеми, навряд чи здатні були б досягти своєї мети через закладену в них правову невизначеність, суперечливість з іншими нормативними положеннями (колізійність), в окремих випадках – надмірність криміналізації, надзвичайну суворість санкцій (диспропорційність) тощо.

Висловлена думка знаходить своє віддзеркалення в тогочасних роботах науковців. Наприклад, А. Політова та М. Акімов, проаналізувавши сукупність зазначених проєктів законів та критикуючи їх зміст, звертали увагу на явну невизначеність, якою характеризувалися окремі проєктовані положення, що могло викликати складнощі під час здійснення кримінально-правової кваліфікації[137]. Інші дослідники констатували наявність істотних юридичних недоліків, з огляду на які їх прийняття призвело б до колізій у законодавстві та створило б загрози принципу законодавчої визначеності та дотриманню прав людини[138].

Відсутність єдності та повноти думок у публічно-владній площині стосовно того, в який спосіб має формуватися та реалізовуватись кримінально-правова політика держави щодо осіб, які вчиняють діяння колабораціоністського характеру, була притаманна також представникам громадських організацій та науковцям. Цілком поділяю заувагу про те, що проблеми колабораціонізму в Україні здебільшого обговорювали в медіа історики, економісти, журналісти; юристи ж майже не брали у цьому участі[139]. Фахової наукової думки правників, поза всяким сумнівом, бракувало (на противагу другому етапові війни, під час якого з'явилася кримінально-правова заборона колаборційної діяльності, що відразу отримала максимальну увагу дослідників). Однак на першому етапі війни юристи здебільшого утримувалися від дискусій. На цьому тлі в інформаційному просторі час від часу виникали недолугі та далекі від справжньої суті відповідного явища визначення досліджуваного феномена, як-от: «колаборантство – це співпраця з ворожими державами проти власної країни, боротьба проти своєї держави в інтересах агресора, допомога окупантам і участь у переслідуванні патріотів країни, громадянином якої є колаборант»[140].

Заразом аналіз висловлених на той час юридичних позицій дає змогу в загальному виді виокремити ***два найбільш типових підходи*** до розв'язання зазначеної проблеми.

Перший з них загалом можна звести до того, що наявного (класичного) кримінально-правового ресурсу достатньо для адекватного реагування на подібну поведінку або врегулювання питання про співпрацю місцевого населення окупованих територій з ворогом не є першочерговим завданням української держави в межах протидії російській агресії.

Зокрема, за результатами одного з аналітичних досліджень його виконавці дійшли висновку про недоцільність запровадження додаткового складу злочину «колабораціонізм» або «колаборційна діяльність», зважаючи на те, що чинний на той момент КК України охоплював широкий спектр підстав для переслідування за «колабораціонізм» (аналогічні підстави після Другої світової війни вже застосовувалися). Насамперед це стосується злочинів проти основ національної безпеки України, зокрема державної зради, та злочинів проти порядку несення військової служби (? – авт.)[141].

Представниця Центру стратегічних справ Української Гельсінської спілки з прав людини О. Сапожнікова робила висновок про початкову необхідність законодавчо визначити засади державної політики захисту прав людини в умовах подолання наслідків збройного конфлікту, уже після чого на відповідній основі

пропонувалося розробляти спеціальні закони щодо інших дотичних питань (зокрема і колабораціонізму)[142].

О. Устименко наполягав на доцільності прийняття в Україні такого закону про колабораціонізм, який би обмежував право брати участь у виборах усіх рівнів і бути обраними до рад усіх рівнів, права бути призначеними на посади в системах виконавчої та правоохоронної, судової та місцевої влади на всіх рівнях, права створювати громадські та політичні організації всіх громадян України, які обіймали керівні посади в квазідержавних органах на окупованих територіях, а також порушили присягу працівників органів внутрішніх справ, прокурорів, суддів, військовослужбовців та державних службовців[143].

Наскільки можна судити за дещо абстрактно викладеного підходу, згаданий закон про колабораціонізм фактично спрямовувався на запровадження люстраційних обмежень для відповідної категорії громадян України. Натомість досліджуване явище не набувало якогось самостійного кримінально-правового значення, адже попередньо автор – фахівець у галузі державного управління похапцем звернув увагу на те, що всі злочини, вчинені на окупованих територіях Донецької та Луганської областей, мають розслідуватись відповідно до КК України, а всі особи, які вчинили відповідні злочини, нестимуть відповідальність згідно із законодавством України та нормами міжнародного права (за винятком тих учасників незаконних збройних формувань, які підлягають амністії за умови відсутності в їхній поведінці ознак інших злочинів)[144].

Деякі правники переконували в тому, що жодних проблем із виниклими в Україні колабораціоністськими практиками майже не існує. Зокрема, на погляд М. Рубащенка, кримінальна відповідальність за колабораціонізм була передбачена (криміналізована) у складі такого злочину, як державна зрада, а тому запровадження нової (самостійної) форми відповідного діяння призвело б до плутанини та викликало небезпеку порушення прав і свобод людини. Науковець зауважував, що колабораційна діяльність могла набувати будь-якої з передбачених ст. 111 КК України форм державної зради та здійснюватися у військовій, адміністративній (управлінській), економічній і навіть побутовій сферах. При цьому кримінальна відповідальність за відповідну діяльність може наставати лише за такі діяння, які є умисними, та якими заподіюється істотна шкода суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України або створюється реальна загроза її заподіяння. У підсумку він констатував, що не можна розглядати як колабораціонізм саме лише перебування на певній службі чи посаді (навіть найвищій) або лише здійснення владних, службових чи професійних функцій від імені окупанта (наприклад, здійснення функції правосуддя суддями, здійснення управлінських функцій посадовими особами органів місцевого самоврядування). Людям, які проживають на окупованій території, треба десь працювати, навчатися, відпочивати тощо, – наголошував М. Рубащенко[145], намагаючись у такий спосіб обґрунтувати некараність поведінки певної категорії осіб, її невідповідність ознакам складу злочину державної зради та водночас змішуючи всі форми співпраці з окупантом. На сьогодні вчений зауважує, що, порівняно з 2016 р., його думка дещо змінилася: він погоджується з тим, що фактично всі прояви колаборації

на той час охоплювались ст. 111 КК України, однак уважає доповнення КК України ст. 111-1 слушним, з огляду на переважно менш сувору відповідальність, порівняно зі ст. 111 КК України про державну зраду[146].

Думка про те, що ст. 111 КК України могла охоплювати прояви колабораціонізму, а тому запровадження самостійної підстави відповідальності за відповідну діяльність є недоречним, виглядала не бездоганною. Справді, кримінально-правова норма про державну зраду *de lege lata* здатна була охопити ту поведінку, яка має колабораціоністський характер (водночас не завжди точно і адекватно[147]).

Суть ***другого підходу*** зводилася до потреби додаткового правового врегулювання питань, пов'язаних із колабораціоністською діяльністю, що мала місце в Україні (у межах АРК та окремих районів Донецької та Луганської областей), включаючи розв'язання відповідних кримінально-правових проблем. Прибічники цього підходу превалювали над тими, хто вважав, що тогочасного кримінально-правового ресурсу достатньо для реагування на розгляданий тип поведінки. Позиції, що відбивають такий напрям правового розвитку, можна стисло висвітлити, починаючи від більш абстрактних і закінчуючи більш конкретними ідеями.

П. Гай-Нижник у загальних рисах наголошував на потребі розробити та прийняти закон про колабораціонізм, що визначатиме невідворотність кримінальної, адміністративної, цивільної, конституційної відповідальності залежно від ступеня вини[148].

Д. Андреєв та В. Булаєв зазначали, що на шляху до деокупації потребують підготовки, громадського обговорення та прийняття вищим законодавчим органом країни щонайменше декілька законів, зокрема: про колабораціонізм, амністію, перехідну адміністрацію на території тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях[149]

На загальний погляд О. Ілларіонова, прийняття й реальне впровадження законодавства про колабораціонізм має бути поштовхом для оновлення міжнародного права з питань запобігання та засудження цього явища на рівні, наприклад, ООН. Досвід України в цьому плані є унікальним і може слугувати моделлю для розроблення відповідних міжнародно-правових документів[150].

М. Степико, так само не вдаючись до конкретики, рекомендував розробити проєкт закону про колабораціонізм, у якому передбачити амністію всім тим, хто не чинив злочинних дій проти Української держави та її громадян; визначити можливості та межі примирення суспільних груп, які відстоюють різні цінності; встановити дієві механізми правосуддя перехідного періоду[151]. Висловлену думку варто уточнити – ті, хто не вчиняв зазначених дій, не можуть підлягати амністуванню, бо для того відсутні належні підстави (стосовно цих осіб взагалі не застосовують жодних засобів кримінально-правового реагування, включаючи амністію). Водночас найголовніша проблема в контексті забезпечення ефективності правосуддя перехідного періоду вбачалась у правильному визначенні меж відповідних дій і категорії осіб, співпраця яких з окупантом не може і не повинна тягти кримінальної відповідальності[152].

У цьому аспекті привертала увагу позиція О. Дячка, який загалом не заперечуючи проти ухвалення окремого закону про колабораціонізм, зауважував, що такий закон повинен установлювати чіткий і зрозумілий механізм визначення особи колабораціоністом[153].

Доцільним і обґрунтованим називав доповнення КК України спеціальною нормою про відповідальність за колабораційну діяльність В. Кубальський, що, за його твердженням, підвищить увагу суспільства і правоохоронних органів до цього негативного явища, сприятиме більш ефективній протидії йому та матиме певний превентивний вплив. Сам факт установлення самостійної кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність в умовах її поширення свідчитиме про визнання істотної шкоди, яку завдає така діяльність, а також розуміння законодавцем важливості забезпечення належного рівня кримінально-правової охорони державного суверенітету України[154].

Н. Антонюк (у межах проведеного експертного інтерв'ю) зазначала, що оскільки питання про участь іншої держави у збройному конфлікті на сході України не має однакового вирішення, виникають труднощі у кваліфікації дій певних осіб за статтями КК України про злочини проти національної безпеки. Частина діянь, які, очевидно, є суспільно небезпечними, взагалі не тягне кримінальної відповідальності, оскільки відсутні належні підстави для цього. На момент прийняття КК України у 2001 р. ніхто не передбачав можливості виникнення ситуації, з якими з часом зіткнулася Україна. Тому експертка підтримала ідею доповнення закону статтями, які стосуються кримінальної відповідальності за колабораціонізм. Але сам цей термін у КК України, на її погляд, навряд чи варто використовувати – правильніше описати діяння, які є формами прояву відповідного явища[155].

О. Головкін та І. Сказко наполягали на потребі прийняття закону про відповідальність громадян України за добровільну співпрацю з окупантами, в якому пропонувалося чітко визначити нормативне значення колабораціонізму, описати його форми та прояви, і загалом напрацювати принципово нові правові механізми щодо юридичної відповідальності громадян за такі дії. Відповідальність за колабораціонізм[156] пропонувалося встановити в окремій нормі (ст. 111-1 КК України), визначивши його як діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, що полягає у виконанні організаційно-розпорядчих та/або адміністративно-господарських повноважень у незаконно створених органах, установах і підприємствах публічного сектору на території України, яка не контролюється її державною владою[157]. Із викладеного складно зрозуміти, про які «принципово нові правові механізми щодо юридичної відповідальності» колаборантів ідеться і як саме зазначений закон узгоджуватиметься із пропонованою статтею КК України про колабораціонізм. Однак висловлена позиція мала раціональне зерно через потенційну здатність зазначеної кримінально-правової норми вирішити певні проблеми (мається на увазі її конструювання як спеціальної норми щодо державної зради із чітким визначенням кола діянь, що належать до колабораціоністських). Колабораціонізм, справді, може і повинен розглядатись як привілейований склад

державної зради (діяння, умисно вчиненого громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, національній безпеці України), чим забезпечуватиметься належна диференціація кримінальної відповідальності за її вчинення[158]. Згодом зазначену позицію, відповідно до якої відповідальність за колабораціоністські діяння повинна бути більш м'якою, ніж за державну зраду, підтримав В. Кубальський[159].

Куди далі за науковців свого часу пішли представники громадської організації «Сила права», які опікувалися розробленням проєкту закону «Про відповідальність»[160], що, за їхнім задумом, мало надати можливість відокремити громадян України, які стали жертвами збройної агресії рф проти України та окупації частини її території, від пособників агресора, встановлює особливу систему покарання за протиправні дії в інтересах держави-агресора на шкоду інтересам України, а також визначає критерії та порядок застосування процедури прощення для окремих категорій громадян, які вчинили нетяжкі злочини. Цей законопроєкт вирізнявся оригінальністю та багатоманітністю пропонованих для втілення ідей, які загалом водночас сприймалися неоднозначно. Розробники зазначеного документа пропонували поділяти колабораціонізм на вимушений[161] та свідомий[162]. Відповідальність за свідомий колабораціонізм передбачалося встановлювати в межах кримінально-правової норми про державну зраду (ч. 2 і ч. 3 ст. 111 КК України), що диференціюється залежно від суспільно небезпечних наслідків. Такі наслідки пов'язувалися із значним впливом відповідних дій без завдання суттєвої шкоди суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності, державної, економічної чи інформаційної безпеки України (ч. 2), а також незначним впливом на порушення суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності, державної, економічної чи інформаційної безпеки України (ч. 3). Водночас запроваджувалася процедура прощення, яка передбачала для колаборантів, які визнали свою вину, попросили в Українського народу й держави прощення за вчинене, можливість заміни покарання у виді позбавлення волі на альтернативне основне покарання у виді тимчасового обмеження та призупинення прав.

Оцінюючи викладені зміни до КК України, насамперед треба звернути увагу на намагання описати ознаки колабораціонізму із використанням понять, які не можуть вважатись чітко визначеними (хоча відповідна спроба і робиться у примітці ст. 111 КК України, проте з тих же причин вона не завжди є вдалою). Крім цього, сумнівною є ідея щодо визначених у законопроєкті параметрів т. зв. процедури прощення.

Однією з похідних та водночас окремо дискутованих проблем під час першого етапу російсько-української війни було питання забезпечення диференціації мешканців окупованих територій України за правовими наслідками вчинених ними діянь із взаємодії з окупантом. З цього приводу українські фахівці висловлювали полярні позиції на тлі з'ясованої відсутності міцного теоретичного фундаменту при вивченні відносно новітнього для України явища колабораціонізму. Далі розглянемо деякі з проявів дискусій, що виникали.

Зокрема, А. Кориневич (тогочасний Постійний представник Президента України в АРК) наголошував на важливості надання державою правової оцінки

діям осіб, які співпрацювали з органами окупаційної адміністрації, працювали в установах, організаціях і на підприємствах у період тимчасової окупації. Ця оцінка, на його переконання, має бути надана індивідуально кожній особі залежно від наслідків її діяльності[163]. Водночас І. Геращенко (народна депутатка України), сперечаючись з приводу меж відповідальності громадян України за співпрацю з окупантом, обурювалася тим, що в політичній риториці на перше місце виходить слово «прощення», начебто це Україна напала на Україну. Натомість у контексті перехідного правосуддя й соціального діалогу не менш значущими, на її думку, мають залишатись досягнення справедливості і настання відповідальності[164].

О. Ілларіонов висловлював позицію, згідно з якою відповідальності за колабораціонізм має підлягати широке коло осіб, зокрема: «керівництво» суб'єктів господарювання всіх форм власності (тих, що почали виконувати відповідні ролі внаслідок так званої націоналізації, здійсненої під контролем рф); особи, задіяні у пропаганді та введенні в оману місцевого населення (передусім журналісти та редактори); «наукові працівники» установ, утворених на базі захопленого окупантами майна, які є активними учасниками пропагандистських заходів під контролем та за сценарієм рф; викладачі вищої школи, працівники шкільних та дошкільних закладів[165]. Такий підхід, як на першому етапі війни, так і зараз, навряд чи може сприйматися як достатньо справедливий та гуманний. Його практичне втілення, що певною мірою і відбулося, уможливлює надмірне державне втручання та порушує принцип пропорційності, який «має сприяти балансуванню публічних і приватних інтересів, що є найбажанішим результатом його використання»[166].

Зворотна позиція полягала в недоречності застосування кримінально-правових засобів до колаборантів, їхнього суцільного прощення з метою подальшої успішної реінтеграції окупованих територій. Принаймні так можна інтерпретувати (за відсутності жаданої конкретності) позицію Т. Попової, яка з-поміж іншого закликала добре (!) подумати, «чи є сенс публічно говорити про потребу створення десятків тисяч додаткових місць в установах відбування покарань і перспективи інших обмежень для громадян, які опинилися по той бік лінії зіткнення». Розвиваючи свою думку, вона додавала, що, не маючи можливості відновити суверенітет на окупованих територіях, не варто і лякати місцевих мешканців покаранням[167]. Подібні погляди на проблему дуже часто були поверховими, відірваними від будь-яких науково обґрунтованих підходів. Конкретно в цьому випадку можна простежити іншу крайність, коли, піклуючись про долю колаборантів, Т. Попова ігнорує цінність та важливість базового правового принципу – принципу справедливості, що був би неодмінно порушений у разі реалізації подібних ідей.

Решта позицій, що висловлювалися в публічному просторі, були хоч і більш поміркованими, але не менш суперечливими. Наприклад, автори розробленого при Офісі Уповноваженого Верховної Ради з прав людини законопроєкту «Про засади державної політики захисту прав людини в умовах подолання наслідків збройного конфлікту» пропонували виключити кримінальну відповідальність осіб, які обіймали посади в органах окупаційної влади або органах місцевого самоврядування, самопроголошених органах місцевого самоврядування чи самопроголошених органах державної влади, незаконно створених на окупованих

територіях та підтримуваних державою-окупантом, виключно з огляду на зайняття ними цих посад (окрім випадків, коли їхні дії на цих посадах містять склад воєнних злочинів, злочинів проти людства або грубі порушення прав людини)[168].

Деякі дослідники наполягали на тому, що не можна вважати колабораціонізмом та відносити до кримінально караної поведінки (через відсутність у ній відповідних ознак) трудову діяльність робітників, селян, чиновників, лікарів, учителів, агрономів та інших фахівців, публічна діяльність яких у період окупації спрямована на виживання[169]. О. Головкін та І. Сказко беззастережно стверджували, що не повинні підлягати будь-якій відповідальності громадяни України, які на непідконтрольній їй території працювали у сферах освіти, медицини, транспорту, житлово-комунального господарства тощо і не вчинили інших дій, відповідальність за які передбачена КК України. Проте мають підлягати такій відповідальності особи, які беруть участь в публічному секторі окупаційної влади[170], адже відповідна поведінка розглядається як така, що здатна зашкодити національній безпеці України[171].

В Україні була розроблена (але не оприлюднена) концепція перехідного правосуддя для окупованих Донбасу і Криму. Цей документ, із-поміж іншого, передбачав розв'язання проблеми кримінального переслідування деяких категорій осіб, які перебувають на окупованій території. Один із творців зазначеної концепції (А. Кориневич) з досліджуваного питання зазначав, що зроблені напрацювання дають відповідь на питання, хто має бути амністований, а хто – покараний. Водночас він заперечив [потребу] створення такого собі «каталогу професій», чиї представники на окупованих територіях не підлягають відповідальності. Конкретизуючи, А. Кориневич зауважував, що вчитель або медсестра, наприклад, не повинні бути притягнуті до відповідальності. Натомість із суддям і прокурорам треба визначатися: на його погляд, ці люди повинні позбавлятись можливості брати участь у подальшому житті держави (з часом суб'єкти формування кримінальної політики відносно чітко визначилися щодо цього питання, установивши у ч. 7 ст. 111-1 КК України відповідальність для осіб, які зайняли посади в незаконних судових або правоохоронних органах). У контексті показаної концепції становила інтерес позиція І. Поночовного (тогочасний прокурор АРК), який по-своєму визначав нюанси перехідного правосуддя. За його твердженням, дії представників навіть «мирних» професій у період окупації треба ретельно розслідувати. «…Не можна говорити, що вчителів не чіпаємо, пожежників не чіпаємо, а поліцейських – притягуємо», – розмірковував І. Поночовний[172].

У контексті продемонстрованого характеру дискусій видається, що головна проблема, яка поставала, зважаючи на обговорені питання, – це відсутність належно забезпеченої диференціації кримінальної відповідальності. І зазначену проблему потрібно було вирішувати у спосіб внесення відповідних змін до КК України. Зокрема, один з авторів цієї книги до початку другого етапу російсько-української війни пропонував установити самостійну підставу відповідальності за колабораціонізм, сконструювавши відповідний склад злочину як привілейований стосовно державної зради. Варіантом цієї норми могла стати заборона умисного переходу громадянина України, який перебуває на окупованій території, на бік держави-окупанта з наданням їй допомоги, а так само її представникам, включаючи

організаторів незаконно утворених структур владного управління, у проведенні підривної діяльності проти України протягом періоду окупації. Передбачалося, що за такого підходу колабораціоністські діяння тягнутимусь більш м'яке (та водночас специфічне) покарання, ніж за решту форм державної зради[173].

Розглянутий стан дослідження кримінально-правових аспектів колабораціонізму, що проводили українські фахівці під час першого етапу російсько-української війни, демонструє досить помірний науковий інтерес до відповідної проблематики. Спроби її вивчення здебільшого характеризуються поверховістю або свідчать про висвітлення лише окремих (загальних) аспектів колабораціоністських практик, які виникли в Україні з початком російської агресії. При цьому у кримінально-правовій науці лишалося чимало прогалин. Зокрема, попри восьмирічний період перебування частини території України під окупацією та виникнення на її землях явища колабораціонізму, ані наукова спільнота, ані громадськість не змогли завершити належну (широку і високофахову) дискусію з цього приводу, а отже, дійти згоди з найбільш оптимальних способів правового розв'язання розгляданого питання. До того ж висловлені у фаховій літературі ідеї характеризувалися неабиякою суперечливістю. Не всі з них могли заслуговувати на підтримку з огляду на те, що ґрунтовних досліджень із цього приводу в Україні не здійснювалося. Як результат – відсутність науково обґрунтованої моделі правового регулювання відносин, пов'язаних із колабораціонізмом, що потенційно ускладнює перспективний процес деокупації території України[174] та виникнення реальної завади вчасно адаптувати кримінальне законодавство під потреби війни високої інтенсивності, що спалахнула в Україні 24 лютого 2022 р..

Водночас проаналізовані позиції підтвердили наявність загальної потреби вдосконалення законодавства України в частині правового реагування на осіб, які співпрацюють з ворогом та допомагають йому, що з часом і сталося у виді запровадження у КК України (ст. 111-1) підстави відповідальності за колаборацію діяльність. Відповідна кримінально-правова норма, зважаючи на інертність як суб'єктів формування кримінально-правової політики України, так і її стейкхолдерів, характеризується порушенням системних зв'язків та має ті ж самі недоліки, які описувалися в контексті окремих законодавчих ініціатив першого етапу війни (докладніше про це йтиметься далі).

За відсутності самостійного (предметного) правового регулювання суспільних відносин, що пов'язані із колабораціонізмом, відповідне явище (співпраця місцевого населення окупованих територій з ворогом, надання йому допомоги) існувало протягом 2014 – 2022 рр. та активно формувалося. У який же спосіб цього часу здійснювалася кваліфікація вчинюваних на окупованій території України діянь, що мають колабораціоністський характер, та які правові засоби при цьому використовувалися?

З позиції чинного протягом того часу законодавства найбільш поширеними підходами до оцінки розгляданого типу діянь можна визнати застосування щодо них ч. 1 ст. 111 КК України («Державна зрада») за ознаками переходу на бік ворога в період збройного конфлікту або надання іноземній державі допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, а також (за певних обставин) – ч. 1 ст. 258-3 КК України («Створення терористичної групи чи терористичної

організації») за ознакою участі в терористичній організації або сприяння її діяльності[175].

З викладеним перегукується висновок дослідників, які доводять, що до появи ст. 111-1 КК України колабораціонізм охоплювався іншими кримінально-правовими нормами, зокрема про державну зраду. Йдеться про таку поведінку, як-то: добровільна участь громадянина України в збройних формуваннях держави-агресора; добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території; участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території; організацію та проведення заходів політичного характеру; добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території АРК. Не менш поширеною була колаборація з ворогом на території Донецької і Луганської областей, що перебували поза контролем влади України. Однак відсутність статусу тимчасово окупованих рф та визнання «ДНР» та «ЛНР» терористичними організаціями призвело до кваліфікації колабораційної діяльності громадян України, як правило, за ст. 258-3 КК України[176].

Треба звернути увагу, що уможливлювалася також правова оцінка за ст. 260 КК України в частині участі особи в не передбачених законом воєнізованих або збройних формуваннях[177]. І. Іщук та О. Богатирьова в цьому контексті уточнювали, що «особи, які не вчиняли терористичних злочинів і не сприяли цьому та не мали і не мають на меті вчинення таких злочинів, але є учасниками «ДНР», працюючи у структурах, не передбачених законами України, зокрема: «МВС ДНР», інших військових чи збройних формуваннях «ДНР», що створені, як правило, для виконання завдань, властивих силовим структурам (забезпечення на непідконтрольній владі України території Донецької області громадського порядку, безпеки об'єктів або осіб – захисту, охорони, оборони тощо), несуть відповідальність за ст. 260 КК України»[178].

У разі, якщо особа вдавалася до насильницьких форм колабораціоністської практики, здійснювала сприяння окупантам через вчинення терористичних актів, фінансування тероризму тощо, то її дії могли утворювати сукупність кримінальних правопорушень та одержувати додаткову правову оцінку за відповідними статтями КК України.

З огляду на ці позиції[179] і відбувалося формування правозастосовної практики в Україні щодо надання кримінально-правової оцінки діянням, які мають колабораціоністський характер. У цьому контексті слід визнати некоректним твердження, відповідно до якого «у період з 2014 р. до початку повномасштабної збройної агресії росії злочини, що фактично були проявами тенденцій до колабораційної діяльності на тимчасово окупованих територіях України, формально-юридично кваліфікувалися за такими статтями КК України, як ст. 111 «Державна зрада» та ст. 114-1 «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань»[180].

Аналіз судової практики показав, що діяння колабораціоністського характеру, вчинювані громадянами України на окупованій території Донецької та Луганської

областей, розглядалися як елемент участі в терористичних організаціях, які створені на контрольованих рф цих територіях (або сприяння їх діяльності), а отже, такі акти поведінки здебільшого одержували правову оцінку за ч. 1 ст. 258-1 КК України.

Кримінально-правового характеру з усією очевидністю набували такі форми співпраці з окупантом, які пов'язані із входженням громадянина України до складу організованих ним воєнізованих підрозділів або пособництвом їх діяльності. Як приклад, в одному із судових вироків було зафіксовано, що громадянин України, діючи протягом липня-серпня 2014 р., з метою перешкоджання діяльності урядових сил антитерористичної операції із відновлення територіальної цілісності України, безпосередньо керував артилерійським відділенням одного із збройних підрозділів (входив до складу терористичної організації «Луганська народна республіка»). Таким діям суд надав правову оцінку відповідно до ч. 1 ст. 258-1 КК України за ознаками участі у терористичній організації[181]. Ще одним проявом колабораціоністських дій, які оцінювалися за ознаками участі в терористичній організації, було визнано забезпечення зв'язку та оформлення особових справ учасників одного зі збройних батальйонів («Брянка СССР»), створення інших умов для його належного функціонування[182].

Досить типовим для першого етапу російсько-української війни є приклад діяння громадянина України (мешканця Донецької області), який надавав матеріально-технічну допомогу окупаційним силам на території України. Він був обвинувачений у сприянні діяльності терористичної організації (ч. 1 ст. 258-1 КК України), оскільки регулярно допомагав у спорудженні фортифікаційних споруд і блокпостів для збройних формувань; брав участь у зведенні цих споруд; забезпеченні їх спорудження будівельними матеріалами задля використання у чиненні опору правоохоронним органам і Збройним силам України, а також надавав продукти харчування особам, які несли варту на цих спорудах[183]. На сьогодні така поведінка могла би кваліфікуватися саме як кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність», адже в загальних рисах мовиться про надання допомоги державі-агресору.

Як участь у терористичній організації кваліфікували найбільш поширену на окупованій території діяльність, що фактично полягала в імітації функцій органів публічної влади, зокрема виконання функцій організаційно-управлінського, адміністративно-господарського, правоохоронного та іншого подібного спрямування. В одній із судових справ громадянка України саме за цими ознаками обвинувачувалась у вчиненні відповідного за характером діяння: вона увійшла до складу структури, що виконувала прокурорські функції (т. зв. генеральна прокуратура «ДНР»), будучи призначеною на керівну посаду[184].

Заслуговує на увагу той факт, що правова оцінка колабораціоністських діянь, учинених на окупованій території Донбасу, не збігалася з типовою оцінкою такої ж поведінки, що мала місце на території окупованого Криму. Як зауважував у цьому контексті О. Зайцев, правова оцінка збройного конфлікту на сході України була ускладнена публічним категоричним невизнанням рф факту застосування власних ЗС на території Донецької та Луганської областей[185]. Так, у показаному вище прикладі особа була обвинувачена в участі у терористичній організації (ч. 1

ст. 258-1 КК України) через своє перебування на посаді, що пов'язана з виконанням прокурорських функцій на окупованій території Донецької області.

Водночас виконання подібних повноважень (поліцейський, прокурор, суддя тощо) в анексованому Криму кваліфікувалося за ч. 1 ст. 111 КК України як державна зрада. Наприклад, в одному з випадків зафіксовано, що особа, діючи добровільно та умисно в інтересах рф, упродовж березня-квітня 2014 р. здійснювала «правосуддя», називаючи себе «суддею Ялтинського міського суду Республіки Крим» та керуючись при цьому законодавством рф. Пізніше вона продовжила виконувати зазначені функції від імені окупанта. За вироком суду цю особу засудили за вчинення державної зради, а саме надання допомоги рф у проведенні підривної діяльності проти України на шкоду суверенітетові та територіальній цілісності України[186].

На таку ситуацію впливало кілька факторів. По-перше, зазначені території окуповані різними способами та неодночасно: територія Криму була анексована, а окупація окремих районів Донецької та Луганської області відбувалася з використанням засобів приховування російського впливу та імітацією сепаратизму. По-друге. Абстрактний характер більшості кримінально-правових норм ускладнював можливість чіткого встановлення меж кримінальної караності окремих актів колабораціонізму, позбавляючи так потрібної переконливості. Можна констатувати, що наявного кримінально-правового ресурсу переважно вистачало для здійснення належного реагування, але через відсутність юридичної визначеності правозастосовці концентрували увагу лише на тих колаборайних практиках, які з усією очевидністю не викликали сумнівів у їх протиправності[187]. По-третє, варто брати до уваги, що так само неоднаково здійснювався контроль над окупованими територіями з боку рф. Якщо у випадку із Кримом, що був першим анексований 2014 р., відразу застосовувалося пряме і безпосереднє управління, то до 2022 р. на Донбасі – опосередковане та приховане. В одному із судових вироків у справі за державною зрадою стосовно Криму слушно наголошувалося, що підривна діяльність з боку рф проти України мала відкриту активну фазу, яка виражалася в окупації частини території України та подальшій анексії цієї окупованої території[188].

Характер підривної діяльності рф на території Донецької та Луганської областей за своєю суттю треба визнати ідентичним (з тією різницею, що вона тут є не відкритою, а прихованою, проте фактичною). Тож і підходи до правової оцінки аналогічного типу поведінки, яка зашкоджує національній безпеці України, мали б здебільшого збігатись. Як слушно зазначав М. Рубащенко, проблеми, що виникали із наданням кримінально-правової оцінки різного типу поведінки з огляду на вчинену агресією проти України, зазвичай зумовлювалися гібридним характером протистояння, його асиметричністю. Не останньою чергою на їх виникнення вплинули також недосконалість законодавства, його неадаптованість до подібних сценаріїв (принаймні на перших етапах), відсутність будь-якого досвіду у вітчизняному правозастосуванні[189].

У цьому аспекті вартує уваги певна некоректність (а саме неповнота), що траплялася при описанні в судових рішеннях мотиву, яким керується особа, вчиняючи діяння, що має колабораціоністський характер. Зокрема, в одному з

вироків відповідний мотив визначався як непогодження з політикою представників державної влади України щодо євроінтеграційного курсу її розвитку[190], що, по суті, утворює лише один з його компонентів. Водночас очевидно, що паралельним та зазвичай більш виразним складником мотивації таких осіб є усвідомлене прагнення надати допомогу рф установити контроль над Україною, окупувати її території, поглинути їх тощо. Для порівняння. В одному з інших судових рішень мотиви вчинення злочину, пов'язаного з підривною діяльністю щодо України, визначались таким чином: особа займала проросійську позицію, підтримувала ідею приєднання окремих територій України до складу рф, а також ідею насильницької боротьби проти вступу України до ЄС та НАТО[191].

Ще одною показовою рисою є те, що під час першого етапу російсько-української війни, незважаючи на всі здійснені рф спроби максимально замаскувати свою участь у захопленні влади та вчиненні попередніх (підготовчих) та подальших злочинних дій на території Донецької та Луганської областей, відповідна роль окупанта належним чином знаходило необхідне віддзеркалення в судовій практиці. Наприклад, у мотивувальній частині одного з обвинувальних вироків суду, за яким особа була засуджена за вчинення державної зради та сприяння діяльності терористичної організації, зазначалося про таке. Упродовж 2013 р., зважаючи на демократичні процеси, які відбулися в Україні, не встановлені представники влади рф вступили у злочинну змову та домовилися про здійснення протиправних умисних дій, спрямованих на порушення суверенітету і територіальної цілісності України, зміну меж її території та державного кордону. З цією метою був розроблений злочинний план, який передбачав для досягнення військово-політичних цілей рф, поряд із політичними, дипломатичними, економічними та інформаційними засобами, застосування засобів прихованого характеру, які полягали у використанні протестного потенціалу частини населення України. З грудня 2013 р. по лютий 2014 р. для забезпечення схвалення і підтримання злочинних діянь, спрямованих на порушення суверенітету і територіальної цілісності України та відновлення впливу і вагомості рф на світовій арені, було організовано ведення інформаційно-пропагандистської підривної діяльності, яка, зокрема, призвела до розпалювання національної ворожнечі. Так, за допомогою всіх видів медіаресурсів рф розпочала негативне викривлення подій на Євромайдані, вказуючи на хибність європейського вектору розвитку України, маніпулюючи інформацією для зміни свідомості та ставлення до подій, що відбувалися, громадян рф та частини населення України (представників опозиційних сил зображали як прихильників націоналістичних поглядів, учасників національно-визвольного руху середини XX століття як прибічників та послідовників фашизму, здійснювалось пропагування їхньої неповноцінності за ознаками ідеологічних та політичних переконань)[192].

Викладені вище підходи до правової оцінки співпраці з окупантом у період 2014 – 2022 рр., а так само їх узагальнення на основі аналізу судової практики, що формувалась протягом цього часу, дають змогу зробити такі висновки.

1. З усієї сукупності діянь, які вчинялися на окупованій території України та могли характеризуватись як колабораціоністські, визнавалися кримінально протиправними насамперед ті з них, що пов'язані з перебуванням громадянина

України у складі незаконних збройних (воєнізованих) формувань, сприянням їх діяльності або фінансуванням тероризму (характерно для територій Донецької та Луганської областей), а так само з виконанням функцій, притаманних органам публічної влади (утворені структури на кшталт міністерств, поліції, суду тощо), що діяли в межах російських окупаційних адміністрацій (було характерним для всіх окупованих територій).

Решта діянь, що могли розглядатись як колабораціоністські (наприклад, виконання інших допоміжних функцій у зазначених та подібних структурах; участь у господарській діяльності, освітній діяльності), здебільшого залишалися поза межами кримінально-правового реагування через: а) складність формування належної доказової бази, що передусім пов'язано з перебуванням відповідних територій поза контролем української влади (організаційний аспект); б) брак чіткої визначеності кримінального законодавства України в частині (очевидної) відповідності того чи іншого акту поведінки, вчинюваного в межах співпраці з окупантом, ознакам певного складу кримінального правопорушення, внаслідок чого правозастосовувачі утримувалися від здійснення кримінально-правової оцінки вчиненого як злочину, будучи позбавленими переконливої впевненості в її правильності (нормативний аспект).

Зокрема, висловлюється позиція, що кримінально-правова норма про державну зраду (ст. 111 КК України) того часу не завжди могла повністю охопити весь спектр колабораціоністських діянь, деякі з яких могли залишатись поза межами її дії. Наприклад, О. Головкін та І. Сказко звертали увагу на те, що участь громадян України в органах, які імітують державне управління на анексованій та окупованій територіях, інколи проблематично оцінити за ст. 111 КК України як надання іноземній державі, іноземній організації або їхнім представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (наприклад, на їхнє переконання, дії завідувача відділення медичного закладу чи завідувача кафедри навчального закладу, що перебуває на території, непідконтрольній Уряду України, не завжди можна кваліфікувати за ст. 111 КК або 258-3 КК України)[193].

Інколи робиться висновок, що для складу державної зради є обов'язковою спеціальна мета, пов'язана із заподіянням шкоди національній безпеці України. Водночас співпраця з окупаційною владою, як показувала практика, не завжди зумовлюється саме таким характером мети. У певних випадках метою співпраці з окупантом визнавалося незаконне збагачення, а відповідні вчинки характеризувалися корисливим мотивом. Наприклад, в одному з вироків суду при визначенні суб'єктивної сторони інкримінованого злочину, що має колабораціоністський характер, наголошувалося: особа, вчиняючи його, мала корисливий мотив, а саме прагнула отримати грошову винагороду[194].

2. Однакова за своїм характером поведінка, що полягала у співпраці з окупантом (наприклад, виконання функцій працівника правоохоронних органів, судді тощо), могла одержувати різну правову оцінку залежно від місця вчинення відповідних діянь. На території окупованого Криму такі діяння кваліфікувалися переважно як державна зрада, а на території окупованого Донбасу – як участь у терористичній організації або сприяння її діяльності (і лише в незначних окремих випадках за сукупністю обох із зазначених злочинів).

Причиною таких розбіжностей був прихований характер окупації частини Донецької та Луганської областей, що поєднувався з імітацією сепаратизму. При цьому підхід, за яким надавалася правова оцінка розгляданій поведінці на цій території, слід визнати неповним і неточним, оскільки він лишав поза увагою особливості об'єкта посягання колабораціоністів, яким є національна безпека України. Саме цьому об'єктові насамперед спричиняється шкода, коли громадянин України умисно взаємодіє з окупантом, надаючи йому допомогу в підривній діяльності проти своєї держави. Тому вчинення відповідних дій на користь іноземної держави не знаходило точної правової оцінки. Здійснювана в описаний спосіб співпраця з окупантом не охоплювалася кримінально-правовою нормою про участь у терористичній організації або сприяння її діяльності (через зовсім інший об'єкт посягання) і потребувала самостійної правової оцінки.

3. Для кваліфікації актів поведінки досліджуваного типу особливого правового значення набувало місце вчинення кримінального правопорушення, яким є окупована територія: з погляду забезпечення пропорційності впливу треба за правовими наслідками диференціювати участь у підривній діяльності проти України, що вчинені на окупованій території та поза її межами. Тоді ця ознака не мала належного нормативного відбиття (з часом ситуація змінилася, але відповідна ознака так і не знайшла свого чіткого визначення). Дії особи, яка умисно сприяла окупантові у його підривній діяльності проти України, незаслужено одержували однакову правову оцінку поза урахуванням місця та обстановки їх вчинення (окупована територія, обмеженість свободи вибору правомірної поведінки), а також моменту виникнення відповідного умислу (до початку окупації, на початковому її етапі або після цього). Через це кваліфікація діянь, що мають колаборантський характер, як особливо тяжкого злочину, незалежно від характеру та мети співпраці, свідчила про порушення принципу справедливості, позбавляючи можливості як слід індивідуалізувати кримінальну відповідальність.

1.4. Поняття колабораціонізму та його формування на основі кримінально-правової теорії та історичного становлення

Традиційно поняття колабораціонізму розробляли фахівці-історики, політологи та юристи, які побіжно дотичні цієї сфери. Їхні здобутки мають бути покладені в основу визначення його загального поняття з чітким виокремленням його істотних та необхідних ознак у правовому розумінні, що також передбачає врахування появи в Україні самостійної кримінально-правової заборони колаборційної діяльності.

Насамперед треба звернути увагу на те, що феномен співпраці з ворогом громадян, які перебувають в умовах окупації, прийнято розглядати в широкому та вузькому контекстах. У широкому значенні суть явища колабораціонізму складає комплекс взаємовідносин в усіх сферах життя між окупантом та окупованим населенням[195]. Ці взаємовідносини можуть відбуватись на всіх можливих рівнях, починаючи від побутового, особисто-інтимного та закінчуючи ідеологічним, воєнним, передбачаючи водночас настання всіх видів соціальної відповідальності.

М. Рубащенко слушно зауважує, що колабораціонізм – історичне та закономірне явище. Його прояви більшою чи меншою мірою можна простежити в усі періоди історії людства, пов'язані з насильницькими (збройними) конфліктами між народами та державами. Територія як життєвий простір існування соціальних спільнот завжди була, є і довгий час ще буде обмеженим ресурсом, що детермінує воєнні конфлікти. Оскільки здебільшого на певній території проживають люди – населення певної держави, то збройне захоплення території однієї держави іншою закономірно веде й до того, що населення окупованої (захопленої) території опиняється під фактичною владою окупанта (загарбника). З різних причин та з різною мотивацією, так чи інакше, це населення вступає у відносини з окупаційною владою, внаслідок чого виникають і найрізноманітніші форми взаємодії, практично в усіх можливих сферах життєдіяльності[196].

О. Зубченко додає: колабораціонізм є такою дисфункціональною соціальною практикою, яка наповнює соціальні інститути історично непритаманним для них змістом та функціями, руйнує звичні статусно-рольові набори та способи соціальних взаємодій. Для людей, які не планують виїжджати із окупованих територій, за такої ситуації існує дві стратегії – використання нових соціально-політичних обставин як каналу соціальної мобільності або зведення контактів із новою «державою» та її «посадовцями» до рамок фізичного виживання[197].

На цьому тлі привертає увагу позиція В. Кубальського, який зазначає, що «колабораціонізм як соціальне явище може мати і незлочинні прояви»[198]. На погляд О. Ілларіонова, колабораціонізм – поняття дуже широке, та не завжди окремі його складники співвідносяться зі злочинами, визнаними такими як вітчизняним кримінальним законодавством, так і міжнародним правом. Він виокремлює активний та пасивний («спостерігацький», обивательський) види колабораціонізму[199]. По-своєму широким є підхід, за якого колабораційними визнаються дії громадян України, які сприяли або продовжують сприяти агресору у вчиненні агресивних дій, розгортанні та загостренні повномасштабного збройного конфлікту проти України[200].

Натомість у вузькому аспекті колабораціонізм охоплює лише таку поведінку, яка становить добровільний перехід громадянина певної держави на бік ворога в обстановці окупації у формі надання йому безпосередньої допомоги, що передбачає створення загрози для настання істотної шкоди національним інтересам своєї держави або спричинення такої шкоди (тягне суто юридичну відповідальність, містить ознаки правопорушення). Саме такий підхід до розуміння відповідного явища, пов'язуваного зі зрадою інтересів свого народу та держави, треба визнати найбільш переконливим і точним з позиції здобутків історичного розвитку[201].

Застосування широкого підходу до формулювання та розгляду поняття колабораціонізму уможливлює іманентність подвійної суті цього явища, що проявляється у визначенні його загальносоціальної та суто правової (насамперед кримінально-правової) природи. Однак цей дуалістичний підхід до розуміння колабораціонізму видається помилковим, адже в реальному житті він щонайменше призводить до соціальної стигматизації з подальшою невиправданою дискримінацією певної категорії осіб, які через саме перебування та проживання на

окупованій території автоматично відносяться до колаборантів (або принаймні асоціюються з ними).

М. Рубащенко в контексті викладеного слушно наголошує: визнання того чи іншого діяння проявом колабораціонізму, а відповідної особи – колаборантом (колабораціоністом), може бути зумовлено виключно наявністю зрадницького компоненту в діянні особи. Неприпустимо стигматизувати особу лише за сам факт належності її до певної соціальної групи (наприклад, належності до тих, хто проживав в умовах окупації) чи вішати ярлик колабораціоніста на особу, діяння якої не оцінюються як протиправні та не тягнуть застосування тих чи інших негативних правових засобів (ідеться як про кримінально-правові, так і про іншогалузеві засоби – адміністративні, фінансові, дисциплінарні тощо)[202].

Крім цього, не виключається чималий ризик настання юридичної відповідальності щодо осіб, які мали недобровільні взаємини з окупантом або характер співпраці з яким набуває другорядного (неістотного) значення. Як слушно зауважує В. Горобець, проблема колаборації має стереоскопічний, рельєфний, неодновимірний вигляд, де за одними лекалами підходити не можна. Спираючись на результати аналізу історіографічного доробку з теми колабораціонізму, він констатує, що люди, якими б не були їхні цінності та погляди, в умовах окупації примусово, добровільно, несвідомо, системно чи несистемно стають частиною практик колаборації з ворогом. Навіть ті з них, які обирають шлях спротиву, в певних ситуаціях і за певних обставин змушені прикидатися лояльними до окупаційної влади[203]. Треба розуміти, що загалом співпраця з окупантом може мати кардинально несхожі прояви, які здатні потягти різні наслідки. Одні форми співпраці з окупантом, справді, безпосередньо підривають безпеку постраждалої держави (у спосіб прямої протидії), другі – лише опосередковано (у спосіб підтримки створеного окупантом ладу / устрою), а треті – взагалі не містять у собі шкодочинного потенціалу[204].

Саме тому суть поняття колабораціонізму має розкриватися у його *вузько правовому значенні* (як вид кримінального правопорушення, що полягає у зраді своєї держави, нелояльної до неї поведінки). Було б неправильно за сенсом пов’язувати з колабораціонізмом будь-який прояв взаємовідносин з окупантом, що можуть набувати форми побіжного, соціально нейтрального співіснування на окупованій території та повинні розглядатись як співжиття (або, іншими словами, угодовство). Такий зв’язок, на противагу колабораціонізму, не є в чистому вигляді співпрацею з ворогом, не становить зраду інтересів своєї держави, та за певних умов може мати вимушений характер («тиск обставин»): колаборація як елемент стратегії виживання, коли зв’язок з окупантом стає результатом адаптації до нових умов життя через об’єктивну нездатність, неможливість або надзвичайну складність змінити їх в інший спосіб, з огляду на вік, стан здоров’я та інші подібні фактори.

На сьогодні зазначений підхід загалом сприймається в історико-правовій науці, представники якої стверджують, що злочинний колабораціонізм, який становить сприяння у воєнний час агресорові з боку громадян його жертви на шкоду своїй Батьківщині і народу, слід відмежовувати від вимушеної співпраці заради фізичного виживання, що не спричинила шкоди їхнім інтересам. Однак не

завжди виправдано безпосередньо пов'язувати таку (нешкідливу, соціально нейтральну) діяльність із вимушеністю співпраці, адже деякі форми взаємодії з окупантом, що мають місце цілком добровільно (усвідомлено та поза примусом), так само можна віднести до цієї категорії. Головним фактором у відмежуванні одного явища від іншого треба визнати нездатність спричиняти шкоду національній безпеці держави (відсутність соціальної шкідливості).

Наприклад, треба відокремлювати колабораціонізм від поведінки осіб, які, перебуваючи на окупованій території, взаємодіють із представниками окупаційної влади (переважно опосередковано) в таких формах, що істотним чином не сприяють укріпленню окупаційного режиму, не здатні спричинити шкоду національній безпеці держави, та пов'язані з підтриманням життєдіяльності (особи, які не беруть безпосередньої участі в діяльності російських окупаційних структур – утворених державою-окупантом органах управління, що *de facto* виконують владні та управлінські функції, та не допомагають у цій діяльності).

З огляду на викладене, пропонується розмежовувати ***колабораціонізм*** із ***співіснуванням*** (побіжна співпраця, угодовство як колабораціонізмоподібне явище), використовуючи в сукупності та окремо такі головні критерії: *об'єктивний* (має обов'язкове значення) – соціальна взаємодія особи, яка перебуває в умовах окупації, з державою-окупантом, характеризуються потенційною та реальною нездатністю спричинити шкоду національній безпеці, інтересам свого народу та держави, громадянином якої є ця особа (шкода як така не спричиняється і не здатна бути спричиненою); *суб'єктивний* (має факультативне значення) – недобровільна природа таких взаємовідносин (вимушеність, елемент стратегії виживання). Поєднання цих двох критеріїв (нездатність спричинити істотну шкоду національній безпеці держави та вимушеність поведінки) мають з усією очевидністю виключати наявність колабораційної діяльності.

Далі, спираючись на пропонований підхід про вузько правове значення колабораціонізму, який ототожнюється виключно із соціально шкідливим типом поведінки, варто визначити його (наукове) поняття та обов'язкові ознаки, що здатні одержувати криміноутворююче значення та впливати на визначення ознак складу кримінального правопорушення, даючи змогу правильно встановити місце відповідного роду діянь в системі кримінально-правових заборон та здійснювати відмежування від суміжних актів поведінки. Оскільки наукові поняття мають відбивати лише істотні та необхідні ознаки певного явища, йтиметься про риси, які головним чином, максимально точно та повно здатні віддзеркалити суть досліджуваного феномену[205].

По-перше, колабораціонізм відображає таку поведінку, яка свідчить про ***реально заподіяну шкоду національним інтересам держави або загрозу її заподіяння***. Сприяння або допомога окупантові (ворогові) неодмінно та слушно пов'язується із посяганням на відповідні цінності. Тож у поведінці особи має фактично відображатися посягання на національну безпеку, яка завжди потребує першочергового з'ясування. Можна погодитися з думкою, згідно з якою національна безпека є елементом таких суспільних відносин, які в загальному виразі забезпечують існування України як держави[206]. Важливо розуміти, що суверенітет України поширюється на всю її територію, включаючи ту, що

тимчасово окупована внаслідок агресії рф. Україна, яка з часу здобуття своєї незалежності має міжнародно визнані кордони, усіма належними правовими засобами може й повинна забезпечувати охорону зазначених цінностей, що уможливлюють її існування як держави.

По-друге, акт суспільно небезпечної поведінки при колабораціонізмі, якщо визначати його максимально абстрактно та в загальних рисах, полягає у вчиненні діяння, що становить ***співпрацю (взаємодію) з ворогом, надання йому певної допомоги у проведенні підривній діяльності проти України***.

Тут потрібно враховувати, що поняття підривної діяльності зазвичай тлумачиться достатньо широко, однак обов'язково і небезпідставно пов'язується із вчиненням таких діянь, які створюють загрозу національній безпеці[207], спричиненням шкоди різноманітного характеру інтересам держави, її національній безпеці[208]. При цьому надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні такої діяльності розглядається як загальний спосіб державної зради, іншими (окремими) різновидами якої *de lege lata* є перехід на бік ворога та шпигунство[209].

Попри певні неточності загалом правильними треба визнати міркування, згідно з якими колабораціонізм характеризується в умовах повномасштабного вторгнення (не зрозуміло чому лише в цих умовах – авт.) як складне суспільно-психологічне явище добровільної, зокрема ідейно вмотивованої співпраці з ворогом у політичній, військовій, економічній, соціокультурній сферах життя, результатом якої є *підрив національної безпеки України* (курсив – авт.), створення загрози державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційному ладу та іншим національним інтересам держави[210].

У контексті розгляданої ознаки фахівці висловлюють резонну думку про те, що більшість діянь, описаних у чинній кримінально-правовій нормі про відповідальність за колаборaційну діяльність, так чи інакше становлять певну форму співпраці (спільна діяльність) з ворогом, однак деякі з відповідних діянь можуть розглядатися як взаємодія поза межами співпраці (однобічні діяння)[211]. Про ці випадки та проблему, що тут виникає із застосуванням ст. 111-1 КК України, йтиметься в наступному розділі звіту.

По-третє, оскільки колабораціонізм і окупація нерозривно пов'язані, то вчинення відповідного акту поведінки ***на окупованій території та (або) в обстановці окупації*** утворює наступну обов'язкову ознаку досліджуваного поняття. Як слушно зауважує І. Богатирьов, у сучасній правовій науці колаборaційну діяльність слід розглядати як суспільно небезпечне протиправне діяння, вчинене громадянином України *на окупованих ворогом територіях* (курсив – авт.) у його інтересах і на шкоду нашої держави[212].

Чинний КК України в низці норм, включаючи передбачену ст. 111-1, хоч і вибірково, але використовує поняття тимчасово окупованої території[213].

Наявність цієї ознаки зумовлює висновок, що сприяння діяльності держави-окупанта, вчинене на території, контрольованій владою України, та/або поза умовами обстановки окупації, не повинно розглядатися як колабораціонізм, але може відповідати ознакам іншого кримінального правопорушення та таким чином утворювати підставу для відповідальності.

З цього випливає те, що колабораціонізм може мати місце лише під час перебування певної території під окупацією. Тобто колабораціоністська діяльність уможливлюється із початком здійснення окупації та припиняється із її закінченням.

По-четверте, колабораціонізм може вчинятися ***місцевим населенням, що постійно проживає на території, яка опинилася в окупації***. Водночас суб'єктом відповідної поведінки може визнаватися громадянин держави, територія якої перебуває під окупацією (громадянин України). Як слушно наголошує О. Марін, природа колабораційної діяльності ґрунтується на тому, що населення окупованих територій «об'єднує» свої зусилля із представниками держави-агресора та спільно, у співпраці, влаштовують окупацію, впроваджують окупаційну владу та порядки[214].

По-п'яте, колабораціонізму притаманний ***умисний характер діяння, яке вчиняється добровільно***. При цьому межі недобровільності у цьому випадку мають бути більш широкими, ніж для інших кримінальних деліктів (окремо це питання розглядатиметься в наступній частині книги).

Отже, з огляду на викладене, можна таким чином визначити наукове ***поняття колабораціонізму,*** що віддзеркалює визначені обов'язкові ознаки, за відсутності яких виключається юридична відповідальність за вчинене. Це таке посягання на національні інтереси держави, яке полягає в їх умисній і добровільній зраді, що проявляється у вигляді співпраці з ворогом з наданням йому допомоги у проведенні підривної діяльності проти України, та вчиняється в обстановці окупації громадянином України, який постійно перебуває на окупованій території. Пропоноване розуміння колабораціонізму є відбиттям авторського наукового підходу до його розуміння, а в перспективі воно могло би набути легального визначення.

На сьогодні таке поняття колабораціонізму, що визначається у вузькому значенні як вид кримінального правопорушення, повністю не відповідає змісту кримінально-правової норми про колабораційну діяльність. Прикро, але ст. 111-1 КК України взагалі не містить ані родового поняття колабораційної діяльності, ані універсальних ознак, що її б характеризували[215]. Загалом оцінюючи визначені в ст. 111-1 КК України форми співпраці з державою-агресором, О. Козаченко та О. Музиченко слушно зауважують, що на єдине розуміння і спільні ознаки колабораційної діяльності розраховувати не варто, кожна частина потребує детального лінгвістичного, системного аналізу для правильної кваліфікації[216].

За змістом ст. 111-1 КК України можна визначити, що колабораційна діяльність – це умисна співпраця з державою-агресором у формі надання представникам цієї держави допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, яка здійснюється за умов тимчасової окупації території України (ознаки, що формують це поняття, розглядатимуться в наступній частині книги в контексті аналізу відповідної кримінально-правової норми).

Окремі ознаки колабораційної діяльності не сприймаються на сьогодні однозначно через причини, які висвітлювалися попередньо (низька якість нормативного матеріалу). Зокрема, це стосується таких питань, як: громадянин України як суб'єкт колабораційної діяльності; добровільність колабораційної діяльності; її вчинення в межах окупованої території чи за умов окупації. Тим не

менш відповіді на ці питання спробуємо встановити далі, беручи до уваги правову природу досліджуваного явища.

Отже, попри деякі застереження, загальна суть такої діяльності, порівняно з викладеним підходом, істотно не відрізняється. Колабораційна діяльність розглядається як кримінальне правопорушення, яке посягає на основи національної безпеки України (за законодавством України, колабораціонізм – це завжди кримінально карана поведінка); може виступати окремим різновидом державної зради, яке потребує відмежування від інших суміжних складів кримінальних правопорушень та правомірної поведінки.

1.5. Етапи формування кримінально-правової політики України щодо протидії колабораціонізму та встановлення самостійної підстави відповідальності за колабораційну діяльність

В одній зі своїх доповідей, підготовленої для науково-практичної конференції, О. Марін аналізує (поточні) тенденції розвитку кримінального законодавства України, що можна простежити в період воєнного часу. Як висновок науковець слушно констатує, що законодавець прикро послідовний у череді помилок при внесенні змін та доповнень у кримінальне законодавство воєнного часу (3/4 прийнятих законів щодо змін до КК України є сумнівними з позиції якості їх змісту). Характер помилок, неякісних законодавчих положень не відрізняється оригінальністю та відтворює давно відомі «хвороби» кримінально-правової законотворчості[217].

Кримінально-правова норма про відповідальність за колабораційну діяльність не є винятком і становить окремий прояв помилкової правотворчості, про що О. Марін теж резонно згадує. Водночас відповідна проблематика, як було показано вище, може і повинна розкритися в більш широких межах, адже питання належного кримінально-правового забезпечення протидії колабораціонізму постало від початку агресії рф щодо України – починаючи з 2014 р., коли були окуповані перші українські території (перший етап російсько-української війни). Під час другого етапу, який розпочався 24 лютого 2022 р., це питання знайшло своє розв’язання, але у невдалий спосіб.

Як було також доведено, колабораціонізм є предметом особливої уваги саме у сфері кримінального права, де відповідне явище одержує значення кримінального правопорушення. У цьому контексті особливості кримінально-правової політики України щодо колаборації з ворогом можна продемонструвати ретроспективно з виокремленням трьох етапів її формування та реалізації.

І етап (2001 – 2014 рр.) характеризується появою першого в історії незалежної України кримінального закону та відсутністю в ньому окремої підстави відповідальності за колабораціонізм. Такий підхід не вирізнявся унікальністю в порівнянні з позицією законодавців більшості європейських країн щодо забезпечення кримінально-правового охорони їх державної безпеки. Проблема співпраці з ворогом (як в умовах окупації, так і поза цими обставинами) могла бути розв’язана через застосування загальних норм про зраду своєї держави. Як приклад – КК Французької республіки, який у Книзі 4 (ст.ст. 410-1–450-5) передбачає

відповідальність за злочини проти нації, держави і громадського порядку. З-поміж цих злочинів немає колабораціонізму, однак чітко визначаються дії, які є державною зрадою. Зокрема, зрадою є дії, якщо вони вчинені французом або солдатом на службі у Франції[218].

Цікаво, що навіть ті держави, території яких перебувають під фактичною окупацією рф, в основному дотримуються схожого підходу і з часом істотно його не змінюють (навіть попри ситуацію в Україні). Зокрема, як установив О. Зайцев на підставі проведення спеціального дослідження, кримінальний закон Молдови не передбачає відповідальності за колабораційну діяльність у тому вигляді, як це здійснено у ст. 111-1 КК України. Злочинами проти держави визнається виключно така співпраця громадян Молдови, яка має характер зради, змови проти республіки чи сепаратизму. Жоден інший вид співпраці з ворогом, зокрема, в освітній, політичній, економічній сферах, якщо не має злочинної мети, кримінально-караною не визнається. Щодо законодавства Грузії, то кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність на окупованих територіях цієї держави є фрагментарною. Фактично кримінально караним є тільки здійснення на окупованих територіях економічної діяльності[219].

Один з небагатьох винятків становить Литовська Республіка, де передбачена кримінальна відповідальність за дії її громадянина, що полягають у сприянні незаконній владі в утвердженні окупації чи анексії Литовської Республіки, зокрема в придушуванні опору мешканців Литви або в допомозі структурам незаконної влади у здійсненні окупації чи анексії (ст. 120 КК «Колабораціонізм»)[220]. Це діяння утворює самостійний привілейований вид злочинної зради (ст. 117 КК Литовської Республіки) та/або надання допомоги іншій державі у здійсненні діяльності, ворожої до Литовської Республіки (ст. 118 КК Литовської Республіки). Адже особа при колабораціонізмі сприяє діяльності, що суперечить інтересам Литовської держави. Головна відмінність між зазначеними злочинами полягає в тому, що в разі вчинення колабораціонізму це відбувається в особливий період – під час анексії або окупації. Тож колабораціонізм – це самостійний привілейований вид злочинної зради (ст. 117 КК Литовської Республіки) та/або надання допомоги іншій державі у здійсненні діяльності, ворожої до Литовської Республіки (ст. 118 КК Литовської Республіки). Саме через це покарання за колабораціонізм є більш м’яким, ніж за вчинення зазначених злочинів.

Показово, що литовський законодавець запобіжно передбачив ситуацію, за якої може виникнути потреба у кримінально-правовому реагуванні на поведінку осіб, які сприяють окупантові, виокремивши самостійну підставу для настання кримінальної відповідальності. На жаль, але представники української влади завчасно цього зробити не змогли, що дотепер зумовлює виникнення певних проблем та суперечностей під час кримінально-правової оцінки діянь, які мають колабораціоністський характер, та розв’язання інших дотичних питань.

Згідно зі ст. 234-1 Пенітенціарного кодексу Естонії встановлена відповідальність за вступ до ЗС ворога, участь у воєнних діях проти Естонської Республіки, виконання військових або керівних цивільних функцій для підтримання воєнних дій проти Естонської Республіки або окупації Естонської Республіки («Підтримання війни або окупації проти Естонської Республіки»)[221].

О. Зайцев на основі вивчення зазначеної заборони дійшов висновку, що підтримання війни проти Естонії або її окупації, за своєю суттю, є своєрідним складом колабораційної діяльності. Об'єктивна сторона підтримання війни виражена альтернативними діями, які відомі українському законодавству як перехід на бік ворога під час воєнного стану, і вже тривалий час вважаються державною зрадою[222]. Як видається, ця норма становить такий собі гібрид між кримінально-правовими нормами про державну зраду та колабораційну діяльність. Тут простежуються класичні прояви зрадницької поведінки, що притаманні також ст. 111 КК України (як-от перехід на бік ворога). Водночас, справді, передбачене ст. 234-1 Пенітенціарного кодексу Естонії діяння характеризується наявністю обов'язкової ознаки у виді часу вчинення злочину, а саме йдеться про час війни проти Естонської Республіки або її окупації. І ця ознака споріднює цей злочин з явищем колабораціонізму.

Привертає увагу § 319 КК Чеської республіки, що передбачає відповідальність за співпрацю з ворогом («*Spolupráce s nepřítelem*»). Цей склад злочину охоплює дії з надання переваги ворогу або підтримки його будь-яким способом у стані загрози для держави або у стані війни[223]. Дослідники наголошують, що чеський законодавець не здійснює широкий опис можливих проявів суспільно небезпечного діяння, залишаючи за правозастосовувачем право тлумачити відповідні положення (на противагу українському законодавцю, який намагається «вкласти» в текст кримінально-правової норми всі можливі види діяння)[224].

Однак саме позиція литовського законодавця сприймається як приклад загалом правильного підходу до забезпечення охорони інтересів держави, оскільки передбачає диференційований вплив на зрадників з урахуванням обставин вчинення відповідного посягання, де виникнення фактора окупації території Литовської Республіки «активує» відповідну заборону з настанням окремих наслідків. Розробники КК України 2001 р. свого часу пішли іншим (більш поширеним) шляхом та уникнули кримінально-правового регулювання відповідальності за колабораціонізм, явно недооцінивши потенціалу зовнішньої загрози (щоправда, така недооцінка була суцільною і стосувалася не лише царини кримінального права).

II етап (2014–2022 рр.) характеризується початком істотних суспільно-політичних трансформацій, що були закладені на тлі подій Революції Гідності (2013–2014 рр.), та зміною безпекової ситуації через початок російської агресії проти України. У попередніх частинах звіту було показано, що зазначена (збройна) агресія була спланована заздалегідь і розпочалася 20 лютого 2014 р. із військової операції ЗС рф по захопленню частини території України – Кримського півострова – і далі продовжилася війною на Донбасі[225]. У результаті Україна втратила контроль над АРК, окремими районами Донецької та Луганської областей, що опинилися під тимчасовою окупацією.

Поява окупованих територій призвела до нового явища, що виникло як наслідок російської агресії, у вигляді різних форм співпраці населення цих територій з окупантом (ворогом). Предмет такої співпраці, природно, опинився у фокусі правової оцінки задля визначення того, яка співпраця (взаємодія) з ворогом не тягне кримінальної відповідальності, а яка утворює підставу її настання. З

урахуванням виклику, який постав перед Українською державою, зазнала низки змін і кримінально-правова політика, формування якої продовжувалося в умовах розгляданої фази російсько-української війни. Здебільшого ці зміни стосувалися посилення кримінальної репресії за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України.

Проблема колабораціонізму теж з'явилася в порядку денному вітчизняного законодавця, про що свідчить попередньо розглянуті законопроєкти, які передбачали в тому чи іншому вигляді запровадження кримінальної відповідальності за колабораціонізм[226]. Попри це, за вісім років первинно окупованих територій самостійної підстави кримінальної відповідальності встановити не вдалося.

Специфіка цього етапу полягала в тому, що з реалізацією кримінально-правових норм щодо колаборантів виникали істотні проблеми, адже відповідне явище поступово розвивалося та поширювалося окупованими територіями. Чимало громадян України не могли належним чином передбачити наслідки своєї поведінки в умовах проживання на окупованій території, а кримінально карані межі взаємодії з ворогом фактично виявилася розмитими. Паралельно почала формуватися суперечлива правозастосовна практика, а поведінка громадян України, що характеризувалася усталеними ознаками колабораціонізму, знаходила різну правову оцінку. Далеко не кожен акт такої поведінки передбачав кримінально-правове реагування – здебільшого як кримінальне правопорушення могла розглядатися колабораційна діяльність у воєнній, правоохоронній та судовій, а також частково адміністративній сферах. Водночас різнилася кваліфікація навіть подібної діяльності за територіальною ознакою (див. докладніше про це підрозділ 1.3 цієї книги).

Отже, другий етап (власне, як і перший) показав певну розгубленість Української держави, її нездатність спрогнозувати, вчасно виявити, запобігти та нейтралізувати ті внутрішні та зовнішні загрози, які постали перед нею. Зокрема, це стосується і сфери кримінально-правової політики, яка формувалася з ігноруванням потреби розв'язання численних неординарних викликів, з якими стикалася правоохоронна система щодо протидії посяганням на національну безпеку. Головна помилка зазначеного етапу полягала в неспроможності держави за умов виникнення та поступового розвитку колабораційної діяльності на окупованій території створити належну нормативну основу для її справедливої кримінально-правової оцінки, яка з-поміж іншого передбачала б установлення межі для максимально безпомилкового визначення караності того чи іншого акту колабораційної поведінки.

В аспекті викладеного слід визнати не зовсім коректною думку про те, що «після початку широкомасштабної збройної агресії проти України перед законодавцями постало питання щодо необхідності введення додаткових видів кримінальної відповідальності, які мали дуже конкретно визначити «вододіл» між допустимою й прийнятною поведінкою громадян України, і такою, що становить загрозу й є неприйнятною, зокрема, для тих, хто залишився на тимчасово окупованій території України чи території, яка тимчасово контролюється армією РФ»[227]. Насправді це питання постало перед українським законодавцем значно

раніше, щоправда він не використав численні спроби його врегулювати, що мали місце в період, починаючи з 2014 р. і до завершення ІІ етапу.

З цієї ж причини видається не точним твердження, згідно з яким «установлення навесні 2022 р. кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність і пособництво державі-агресору зумовлено необхідністю *в період воєнного стану* (курсив – авт.) реагувати законодавцю на ті явища, що здатні спричиняти шкоду інтересам України, підривати основи її національної безпеки та ін.»[228]. Навіть до введення воєнного стану потреба в запровадженні самостійної підстави кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність існувала, тож пов'язувати її треба не з воєнним станом, а з періодом, коли відбулася (перша) окупація території України. З аналогічних міркувань можна визнати помилковою думку, згідно з якою значного поширення колабораціонізм «набув із моменту повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України в лютому 2022 р.»[229]. Таким чином, складається хибне враження, що до лютого 2022 р. значного поширення колабораціонізму на окупованих територіях України не було.

ІІІ етап (2022 р – дотепер). Цей період розпочався 24 лютого 2022 р., коли російські війська здійснили неспровоковане повномасштабне вторгнення на територію України (широкомасштабний військовий напад), та триває досі. Він може бути закінчений з моменту відновлення суверенітету України на всій її території, зокрема як очікуваний наслідок процесу деокупації, що поступово розвивається.

Особливістю цього етапу є передбачення самостійної підстави кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність (паралельно з установленням інших суміжних норм, як-от: ст. 111-2 КК України «Пособництво державі агресору» та ст. 436-2 КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників»). 03 березня 2022 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність», згідно з яким КК доповнено ст. 111-1 («Колабораційна діяльність»).

Зважаючи на зміст пояснювальної записки до відповідного законопроєкту, необхідність його прийняття зумовлювалася такими факторами. Починаючи з 2014 р., частина території України перебуває під окупацією рф. При тому окремі громадяни України здійснюють сприяння діям держави-агресора з утвердження окупації, що називається колабораціонізмом та заслуговує на справедливе покарання. З огляду на це, потрібно передбачити кримінальну відповідальність за співпрацю з окупантом (колабораційна діяльність) у таких сферах, як військова, політична, інформаційна, адміністративна, господарська та трудова. Підстава такої відповідальності зумовлюється тим, що колабораціонізм як явище підриває національну безпеку України, становлячи безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам України[230].

Зроблена інтерпретація ключових положень пояснювальної записки, яка є фундаментальним документом у царині законотворчості, свідчить про те, що вона,

на жаль, підготовлена не достатньо якісно. Це ускладнює можливість належним чином оцінити справжні наміри законодавця, який зазначений проєкт безапеляційно підтримав і ухвалив[231].

Водночас навіть відображені положення, які демонструють закладені в них ідеї щодо змін у кримінально-правовому регулюванні, дають змогу зробити кілька важливих висновків з початкових очікувань парламентарів від ухвалення зазначеного законопроєкту.

1. Вивчення та аналіз кримінально-правової норми про колаборaційну діяльність показали, що вона приймалася поспіхом (наслідок помилки II етапу), без належного експертного супроводження та містить низку недоліків, які негативно впливають на ефективність протидії колаборaційній діяльності.

Як слушно наголошує В. Смородинський, при створенні та закріпленні норм кримінального права воєнного часу законодавцеві слід звертати особливу увагу на дотримання двох значущих загальних принципів права, перший з яких (правова визначеність) є стрижневою вимогою верховенства права, а другий (пропорційність) – універсальним інструментом досягнення справедливості у правовому регулюванні[232]. Натомість вивчення змісту ст. 111-1 КК України показує, що законодавець порушив низку базових принципів кримінального права при встановленні відповідної заборони, з-поміж яких є і принципи правової визначеності та пропорційності[233].

1) *Принцип юридичної визначеності*. Юридична визначеність є вимогою верховенства права, що передбачає легкість і доступність з'ясування змісту права. Правові акти мають бути сформульовано з достатньою чіткістю та зрозумілістю, аби їхні адресати мали змогу впорядкувати свою поведінку у відповідності до них[234].

Прикро, але ст. 111-1 КК України виявилася далекою від цього принципу, оскільки чимало її положень не відповідають вимогам доступності, стабільності, чіткості, однозначності та передбачуваності. Для ілюстрації зазначеного можна навести лише один красномовний приклад – ч. 8 ст. 111-1 КК України, яка сформульована у спосіб, що виключає однозначне тлумачення через відсутність чіткого розуміння діянь, які повинні спричинити зазначені у ній наслідки[235].

У літературі звертають увагу також на інші прояви порушення зазначеного принципу. Зокрема, найпершою вимогою до законодавства про колаборaціонізм має бути вимога повноти, ясності та передбачуваності, коли особа на основі існуючих законодавчих положень може зробити висновки про межі допустимої правомірної, а також протиправної поведінки і прогнозувати негативні наслідки для себе. Приклад порушення такої вимоги становить використання у ст. 111-1 КК України термінів і понять, визначення яких не розкрито у її примітках, відсутнє в законодавстві або не може бути застосоване для цілей саме цих норм. Ідеться про такі з них, як: «пропаганда у закладах освіти», «стандарти освіти держави-агресора», «матеріальні ресурси» тощо[236].

Інші фахівці додають, що визначені кримінально протиправні діяння, які віднесені до колаборaційної діяльності, є досить складними для розуміння й порушують якісну властивість зрозумілості кримінального закону[237]. Ще одним недоліком ст. 111–1 КК України називається її очевидна громіздкість за обсягом,

надмірна перевантаженість нормативними приписами, що має здатність призводити не лише до виникнення проблем під час внесення до неї наступних змін та доповнень, але й істотно ускладнить її застосування на практиці[238].

2) *Принцип пропорційності*. Згідно з цим принципом кримінально-правові наслідки мають узгоджуватися із характером вчиненого правопорушення (зокрема, відповідати його тяжкості). Для досягнення певної мети, як зауважує В. Смородинський, органи влади можуть накладати на громадян лише такі заборони й обов'язки, які не перевищують установлені межі необхідності, що випливають з публічного інтересу. Зобов'язання, яке явно непропорційне меті його установлення, слід визнати неправомірним[239]. Порушення принципу пропорційності, зокрема, проявляється у виді надмірності кримінальної репресії в одних випадках та її слабкості в інших (диспропорційний вплив)[240].

3) *Принцип рівності*. Порушення системних зв'язків КК України, колізійність його норм призвели до уможливлення дискримінації окремих категорій осіб через появу різних підстав кримінальної відповідальності за вчинення однакового акту поведінки. За умов вчинення одного і того самого діяння різні особи можуть зазнавати принципово різних кримінально-правових наслідків. Порушення принципу рівності також простежується у неможливості застосувати до неповнолітніх покарання, визначеного у ч. 1 і ч. 2 ст. 111-1 КК України, на чому оремо акцентував увагу М. Хавронюк[241].

У контексті викладеного становлять інтерес результати дослідження А. Сербіної, яка проаналізувала дописи профільних органів влади, керівництва держави й топпосадовців, що містять думки про поведінку, яка є колабораційною діяльністю, та співставила їх з позиції відповідності ст. 111-1 КК України, а також міжнародному гуманітарному праву. Отримані висновки підтверджують факт того, що суб'єкти, які формують або реалізують правову політику щодо відбиття російської агресії, по-різному розуміють суть заборони колабораційної діяльності. Як наслідок, вони неоднаково висвітлюють колабораційну діяльність у медіа. Виявлене різне трактування додає розгубленості цивільному населенню, яке опинилося в окупації й бажає скоригувати свою поведінку з урахуванням норм про кримінальну відповідальність. В один і той самий час можна спостерігати діаметрально протилежну оцінку дій наших громадян щодо отримання паспорта рф або участі в незаконних виборах чи референдумах у ролі виборця. Дослідниця слушно резюмує, що державна політика з протидії колабораційній діяльності має бути чіткою, прозорою, зрозумілою, послідовною та такою, що враховує принципи міжнародного гуманітарного права[242]. На жаль, низька якість ст. 111-1 КК України сприяє виникненню показаних проблем, коли навіть ключові політичні актори не можуть продемонструвати єдності у своїх поглядах при інтерпретуванні кримінально-правової норми про колабораційну діяльність.

2. Ініціатори законопроєкту про запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність досить плутано визначають правову природу зазначеного явища. З одного боку, ніби робиться акцент на потребі забезпечити справедливість покарання осіб, які вчиняють співпрацю з окупантом. Це може означати, що колабораційна діяльність не розглядається як діяння, яке криміналізується. З іншого боку, характеризуючи законопроєкт, його розробники

пишуть про передбачення кримінальної відповідальності за колаборацію діяльність, що може зумовлювати зворотній висновок.

Певна плутаність з цього питання спостерігається й з-поміж думок фахівців, які по-різному оцінюють відповідне рішення законодавця. Зокрема, одна група дослідників вважає, що в результаті ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колаборацію діяльність» відбулася *криміналізація колаборацію діяльності*, з чого з-поміж іншого випливають відповідні кримінально-правові наслідки, включаючи вирішення питання дії закону про кримінальну відповідальність у часі (це питання самостійно висвітлюватиметься у наступному підрозділі).

Зазначену позицію демонструють у своїх публікаціях Л. Тімофєєва, яка характеризує відповідні зміни до КК України як криміналізацію колаборацію діяльності (ст. 111-1 КК України)[243].

Таку ж думку висловлюють Ю. Орлов і Н. Прібиткова, які стверджують, що з установленням відповідальності за колаборацію діяльність (ст. 111-1 КК України) відбулася її криміналізація[244].

Про те, що «повномасштабний наступ ворога у лютому 2022 року змусив українських законодавців звернутися до криміналізації такого поняття, як колаборацію діяльність», зауважують К. Янішевська та А. Крисько[245].

Схожою є позиція Ю. Лісової, котра, проаналізувавши спосіб, яким законодавець запровадив норму про відповідальність за «добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території» (ч. 7 ст. 111-1 КК України), робить висновок, що «таким чином він (законодавець – авт.) криміналізував дії, які раніше не були криміналізовані». Щоправда, далі вона додає: оскільки цей склад злочину не було деталізовано у ст. 111 КК України, його внесли окремою статтею, яка раніше не існувала[246].

Аналіз статистичних показників протидії колаборацію ній діяльності уможливив для В. Мисливого висновок щодо «обґрунтованості *криміналізації* (курсив – авт.) колаборацію ної діяльності як суспільно небезпечного діяння в умовах воєнного стану»[247].

О. Тананакін на підставі проведеного дослідження робить висновок, що «*криміналізація колаборацію ної діяльності* (курсив – авт.) і визначення відповідного складу цього кримінального правопорушення є обґрунтованою і необхідною в умовах воєнного стану в Україні»[248].

Інші фахівці в контексті проблеми законодавчого врегулювання колаборацію ної діяльності зазначають, що *безпосередня криміналізація* (курсив – авт.) відбулася лише в березні 2022 р. Тобто законодавча спроба врегулювання колабораціонізму як суспільно небезпечного явища була здійснена лише після повномасштабного вторгнення[249].

Розуміння суті колаборацію ної діяльності, що ґрунтується на взаємодії, здавалося б, протилежних явищ, простежується у міркуваннях А. Сорокіна, який переконує у важливості, нагальності та соціальній значущості *криміналізації* колаборацію ної діяльності у спосіб виділення в окремий склад кримінального

правопорушення. Причому він називає статтю закону, яка передбачає кримінальну відповідальність за державну зраду, *загальною нормою*, а статтю, де передбачено кримінальну відповідальність за колаборaційну діяльність, – *спеціальною* (курсив – авт.)[250].

Водночас з позиції як історичної, так і правової науки встановлено, що колаборaціонізм є специфічним соціальним явищем та в загальних рисах становить надання населенням окупованої території допомоги ворогові в державно значущих сферах життєдіяльності. Таким чином, це явище природньо пов'язується з усталеною для багатьох держав формою кримінально караної поведінки, що називається зрадою (державною зрадою). Попри певну невизначеність, яку містить з цього приводу розгляданий законопроєкт, саме з цієї позиції треба виходити при застосуванні ст. 111-1 КК України, розглядаючи її як спеціальну норму стосовно до загальної норми, передбаченої ст. 111 КК України («Державна зрада»)[251].

3. У пояснювальній записці були чітко визначені сфери співпраці з ворогом, у межах яких передбачається кримінальна відповідальність за колаборaційну діяльність (військова, політична, інформаційна, адміністративна, господарська та трудова), стосовно яких можна висловити низку застережень.

По-перше, не будь-яка сфера співпраці з державою-агресором може і повинна зумовлювати настання кримінальної відповідальності. Деякі з таких сфер, з огляду на опосередкований вплив на національні інтереси України, здебільшого свідчать про нездатність заподіяти істотну шкоду державі в контексті положень ст. 11 КК України. Зокрема, постає питання стосовно так званої трудової сфери співпраці з державою-агресором (очевидно йдеться про ч. 2 ст. 111-1 КК України). Навряд чи обіймання будь-якої посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади на окупованій території здатне заподіяти шкоду, що є характерною для кримінально караної поведінки. Надмірне розширення меж колаборaційної діяльності як виду кримінального правопорушення проти основ національної безпеки може призвести до негативних наслідків соціально-правового характеру як у найближчій перспективі, так і у віддаленій. Насамперед треба звернути увагу на перевантаженість органів правопорядку, що зростатиме з урахуванням потенційної кількості колаборантів; необхідність держави, яка паралізована війною, витрачати матеріальні та фінансові ресурси на здійснення відповідних розслідувань; різке збільшення кількості судимих осіб та компактне утвердження такого соціального прошарку в регіональних межах; на тлі криміналізації суспільства виникнення кризи перехідного періоду, що викликана наслідками істотної деформації соціальних інститутів. Уже зараз можна стверджувати, що з огляду на різні обставини (як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру) органи правопорядку активно реагують на формально колаборaційну поведінку, що сприймається як сумнівна з позиції її здатності заподіювати шкоду державі.

Станом на сьогодні ст. 111-1 КК України має понад дворічний досвід застосування, поступово, але впевнено формується судова практика за фактами вчинення колаборaційної діяльності. З'являються перші вироки, аналіз яких дає змогу зрозуміти, наскільки загалом виправданими були зміни, внесені до кримінального закону. Тож викладену вище тезу про те, що через виявлений

законодавчий максималізм норма про колаборaційну діяльність не завжди застосовується адекватно до рівня кримінального правопорушення, можна проілюструвати на таких красномовних прикладах.

В одній зі справ установлено, що з метою уникнення перевірки документів і спрощеного перетину блок-посту для безперешкодного потрапляння до місця роботи засуджений домовився передавати окупантам матеріальні ресурси. При перетині блок-посту він добровільно передавав *воду та цигарки*, яких потребували представники держави-агресора. Дії такої особи оцінені згідно з ч. 4 ст.111-1 КК України за ознаками колаборaційної діяльності у виді передачі матеріальних ресурсів збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора[252]. Таку ж саму передачу матеріальних ресурсів з аналогічною кваліфікацією зафіксовано у справі, за обставинами якої особа добровільно зарізала двох баранів та особисто передала їх тушки представникам держави-агресора, яких вони потребували, будучи учасниками воєнізованих формувань держави-агресора, тим самим забезпечила їх окупаційну діяльність, у зв'язку з чим мала привілеї у вільному та безперешкодному переміщенні окупованою територію села та безконтрольного перетину ворожих блок-постів[253].

В іншому випадку громадянин України був засуджений за вчинення колаборaційної діяльності у виді добровільного зайняття посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території (ч. 2 ст. 111-1 КК України). За обставинами справи він, перебуваючи на окупованій території, обійняв посаду диспетчера сектору цивільної оборони та надзвичайних ситуацій, виконуючи функції з приймання заяв від громадян щодо розмінування території домоволодінь та передачі інформації щодо замінувань[254].

«Колаборaціонізм як явище підриває національну безпеку України», – категорично і разом з тим цілком резонно наголошується в пояснювальній записці до розгляданого законопроєкту. Огляд лише окремих кримінальних справ показує, наскільки поки далекими від реальності виявилися ці задуми. Навряд чи в зазначених кейсах можна простежити прояв підриву національної безпеки.

Невипадково правозахисники висловлюють сумнів щодо доцільності використання українськими правоохоронцями своїх ресурсів для розслідування подібних до викладених кримінальних проваджень, що породжуватиме проблему вибіркового правосуддя. Коли до відповідальності за колаборaційну діяльність притягають осіб, які *носили горілку воєнним чи допомагали зарізати свиню, це здається розтринькуванням дуже цінних ресурсів правоохоронної системи, які концентруються не на тому, на чому повинні зосереджуватися під час війни. Засудженню підлягають ті, хто справді сприяють окупації*[255].

У розгляданому аспекті резонною є думка, згідно з якою за тотальної криміналізації діянь населення на тимчасово окупованих територіях кількість кримінальних проваджень повинна збільшитись в рази, проте за відсутності в системі кримінальної юстиції належних ресурсів боротьба з колаборaціонізмом може перетворитися в обслуговування статистичної звітності, коли пріоритетними будуть провадження про факти підтримання країни-агресора в соціальних мережах, водночас продовжувані чи системні правопорушення, як більш складні для

доказування, залишатимуться поза увагою як безперспективні[256]. Справді, вістря кримінальної юстиції повинно спрямуватися на більш вузьку категорію осіб, які в умовах окупації допомагають державі-агресору підривати національну безпеку України. Зусилля органів кримінальної юстиції потребують концентрації з протидії проявам лише такої допомоги ворогу, які мають найбільш високий рівень небезпечності. До речі, можна припустити, що з часом характер суспільних очікувань змінюватиметься так само, як це сталося щодо протидії корупції, а саме маркером успішності цієї діяльності стане здатність забезпечити настання кримінальної відповідальності стосовно найбільш впливових колаборантів.

За слушним твердженням М. Карчевського, належною реалізацією публічного інтересу у функціонуванні інститутів кримінальної юстиції слід вважати таку, коли більшість рішень на законодавчому та правозастосовчому рівнях кримінально-правового регулювання є ефективними й забезпечують раціональне використання соціального ресурсу[257]. У контексті викладеної позиції та з урахуванням показаних вище недоліків законодавчого регулювання і неоднозначної практики можна констатувати, що на поточному етапі баланс соціальної значимості охоронюваних благ та обґрунтованого обсягу необхідних соціальних видатків не забезпечений. У сфері дії кримінальної юстиції опиняються не тільки діяння, що характеризуються високим рівнем шкідливості, але й ті, які такими не є. Часом судді розглядають такі матеріали, які лише формально відповідають ознакам складів правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, але фактично стосуються випадків, де застосування обмежених і ослаблених ресурсів кримінальної юстиції навряд чи є доцільним (у розділі 2 звіту розглядатимуться додаткові приклади з поточної судової практики, які підтверджують висловлену думку). Тож, як резюмує М. Карчевський, невідповідність цілей та прогнозів соціальних ефектів криміналізації тенденціям практичного кримінально-правового регулювання (зокрема щодо колабораційної діяльності) потребує розгляду проблеми в контексті прагматичної парадигми кримінального права[258].

По-друге. Та чи інша сфера співпраці з державою-агресором мала б утворювати основний критерій, за яким диференціюється кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність. Адже йдеться про її здатність заподіювати шкоду певному додатковому об’єкту разом з національною безпекою України[259].

Попри це аналіз відповідної кримінально-правової норми показує хаотичність та безсистемність у визначенні підстав відповідальності, які містить ст. 111-1 КК України. Колабораційна діяльність в одній і тій самій сфері може передбачати абсолютно різний обсяг відповідальності. Як приклад, колабораційна діяльність в інформаційній сфері утворює підставу відповідальності згідно з ч. 1 ст. 111-1 КК України (кримінальний проступок) та водночас відповідно до ч. 6 ст. 111-1 КК України (особливо тяжкий злочин). З цього випливає висновок, що розробники проєкту закону про запровадження колабораційної діяльності підійшли вкрай довільно до визначення сфер співпраці з державою-окупантом, не врахували значущість кожної з таких сфер, не використали їх як базовий критерій для упорядкування підстав кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність.

4. Пояснюючи доцільність ухвалення змін до КК України у частині запровадження самостійної підстави відповідальності за колабораційну діяльність, ініціатори цих змін фактично визначають основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення колабораційної діяльності, яким є національні інтереси України. Безпосередня загроза цим інтересам зумовлює настання кримінальної відповідальності, оскільки йдеться про вчинення дій, які підривають національну безпеку. Такий підхід мав би знайти відповідне (адекватне) відбиття у конструюванні санкцій. Адже специфіка усіх посягань на національну безпеку полягає в тому, що основними покараннями, які встановлюються за їх вчинення, є обмеження волі (виняток) та позбавлення волі на певний строк (правило). Аналіз норм, які містить розділ І Особливої частини КК України, демонструє, що всі правопорушення відповідної категорії (крім лише окремих форм колабораційної діяльності, передбачених ч.ч. 1–4 ст. 111-1 КК України) тягнуть саме ці покарання – натомість інших менш м'яких покарань не передбачається за їх вчинення. Загальна позиція законодавця з цього приводу є слушною з огляду на специфіку родового об'єкта кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки. Отже, санкції за вчинення окремих видів колабораційної діяльності порушують їх загальний порядок побудови в межах однорідної групи кримінально-правових заборон, передбачаючи такі основні покарання, які є не характерними для посягань на національну безпеку (див. окремо з цього приводу підрозділ 3.1).

Заслуговує на підтримку думка про те, що під час формування кримінально-правової політики в частині відповідальності за колабораційну діяльність Україна має спиратися на сучасні інститути кримінального права та прав людини, а також на сучасні напрацювання у сфері перехідного правосуддя, що розвинулися для подолання наслідків порушень прав людини в сучасних збройних конфліктах[260]. На жаль, у літературі також лунають думки, які здатні зашкодити ефективному подоланню наслідків російсько-української війни. Можна звернути увагу на контроверсійну ідею А. Беніцького про потребу криміналізувати неповідомлення про злочини проти основ національної безпеки (установити її для більш широкого кола осіб). Суб'єктом цього правопорушення пропонується вважати особу, якій стало достовірно відомо про злочини проти основ національної безпеки України, незалежно від стадії їх вчинення. На погляд юриста, такий підхід буде зменшувати кількість осіб, які бажають займатись колабораційною діяльністю та зраджувати інтереси своєї держави, оскільки вони усвідомлюватимуть, що про їхні діяння зобов'язані повідомити органам влади оточуючі[261]. За умов реалізації такого підходу кримінальній відповідальності підлягатимуть на окупованій території майже всі місцеві мешканці: як ті, що вчиняють колаборацію (тут законодавець теж виявив максималістський підхід), так і ті, що не повідомляють про це. До того ж криміналізація зазначеної поведінки за поточних обставин окупації матиме істотний (негативний) вплив на безпеку українських громадян, які перебувають у цих умовах.

Викладене дає підстави резюмувати, що на кожному етапі формування вітчизняної кримінально-правової політики були припущені певні помилки, які негативно впливають і впливатимуть у майбутньому на процес протидії колабораціонізму.

Помилка І етапу полягала в надмірній переконливості в тому, що непорушність територіальної цілісності – це така собі константа, а можливість появи окупованих територій не є загрозливою. Відповідні суб'єкти кримінально-правової політики прорахувалися й не передбачили в КК України достатньо ефективних інструментів протидії відповідним посяганням на інтереси держави. Як результат, ми заздалегідь не отримали кримінального законодавства, адаптованого під потреби відсічі збройної агресії, вчинення якої зумовлює виникнення явища колабораціонізму.

Помилка ІІ етапу – це нездатність установити самостійну підставу за колабораційну діяльність (або внести інші подібні зміни до КК України), враховуючи появу перших окупованих територій та щонайменше неконкретність тих кримінально-правових норм, які могли застосовуватися до колаборантів. Ця помилка призвела до формування неоднакової судової практики та обмеженій можливості застосовувати кримінальний закон до окремих категорій осіб.

Попри (запізніле) запровадження окремої підстави кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, помилка ІІІ етапу насамперед має відношення до низької якості законодавчих положень ст. 111-1 КК України, ігнорування при тому основних принципів кримінального права. Очевидно, що ці помилки (за умов, якщо вони залишаться не виправленими) здатні призвести в перспективі до поглиблення істотних проблем у процесі реалізації кримінально-правової політики. За спливом понад дворічного строку з моменту запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність правники резонно переконують у тому, що в українських реаліях існує гостра потреба в доктринальному перегляді та зміні кримінально-правової політики у сфері протидії колабораціонізму з урахуванням міжнародних стандартів, набутого досвіду та спроможності досягти поставленої мети[262].

Поки, треба констатувати, суб'єкти формування кримінально-правової політики не поспішають змінювати ст. 111-1 КК України, не мають єдності стосовно того, яким має бути формат цих змін тощо. І. Вишневська нарахувала, що станом на серпень 2024 р. у Верховній Раді було зареєстровано шістнадцять законодавчих ініціатив, спрямованих на вдосконалення кримінальної відповідальності за співпрацю з окупаційною владою або на встановлення обмежень (позбавлень) окремих прав тих людей, які підозрюються, обвинувачуються або визнані винними у вчиненні колабораційної діяльності чи інших злочинів проти основ національної безпеки України. Однак жоден із законопроєктів не дійшов до своєї фінальної стадії ухвалення – підписання Президентом України та набрання чинності[263]. При цьому встановлено, що здебільшого пропонується внести такі зміни, які зводяться до посилення кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності. Це простежується у збільшенні розмірів покарання, доповненні санкції їх новими видами, а також продовженні строків погашення судимості у разі вчинення особою злочину проти основ національної безпеки[264]. За таких обставин доводиться лише наголосити на потребі справжнього вдосконалення КК України в частині відповідальності за колабораційну діяльність, що виключає повторення попередньо припущених помилок і насамперед передбачає застосування науково

обґрунтованого підходу до цього процесу. На жаль, такого поки не спостерігається…

1.6. Кримінально-правова норма про колаборацію діяльність з позиції її зворотної дії у часі

Одне з головних питань, яке постало із запровадженням самостійної підстави кримінальної відповідальності за колаборацію діяльність, є виникнення похідної проблеми, що пов'язана із дією закону про кримінальну відповідальність у часі та має яскраво виражене практичне значення. Ідеться про те, ***чи має ст. 111-1 КК України зворотну дію у часі*.** Чи можна вважати, що з ухваленням закону від 03 березня 2022 р. відбулося установлення кримінальної протиправності діяння у виді колаборацію діяльності або така діяльність і до цього могла тягти кримінальну відповідальність, а зазначений закон лише її диференціював[265]?

Явище колаборацію нізму природньо пов'язується з усталеною для багатьох держав формою кримінально караної поведінки, що називається зрадою (державною зрадою). Попри певну невизначеність, яку містить з цього приводу попередньо розглянутий законопроєкт про встановлення кримінальної відповідальності за колаборацію діяльність, саме ця позиція може вважатися відправною при застосуванні ст. 111-1 КК України, яка цілком слушно розглядається як спеціальна з приводу загальної норми, передбаченої в ст. 111 КК України. Схожу думку висловлює Д. Балобанова, зауважуючи, що норма про відповідальність за колаборацію діяльність фактично встановлює спеціальний склад злочину щодо складу державної зради[266].

Системний аналіз КК України та змісту правової норми, передбаченої ст. 111-1, також свідчить про те, що колаборацію нізм не становить криміналізованої поведінки. Відповідна діяльність зберігала свою караність, але водночас відбулась її трансформація. Колаборацію йна діяльність (спеціальна норма) утворила самостійний прояв державної зради у формі надання іноземній державі (її представникам) допомоги у проведенні підривної діяльності проти України або в окремих випадках переході на бік ворога (загальна норма).

Отже, пропонований підхід насамперед обґрунтовується усталеним розумінням колаборацію нізму як умисного співробітництва з ворогом у його інтересах на шкоду своїй державі, що в загальних рисах узгоджується з правовою природою державної зради[267]. Тому пропонується вважати, що до появи у кримінальному законодавстві норми про колаборацію йну діяльність вона потенційно могла одержувати правову оцінку за ст. 111 КК України про державну зраду.

Аналогічну позицію із зазначеного питання висловлюють також інші фахівці, відносячи колаборацію йну діяльність як спеціальний вид державної зради до умисної добровільної допомоги в підривній діяльності проти України та/або переходу на бік ворога в період збройного конфлікту[268]. Найперше акцент робиться на такій формі державної зради, як надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України, яка, за слушним твердженням дослідників, полягає в будь-якій допомозі у проведенні діяльності, спрямованої на завдання будь-якої шкоди інтересам України[269]. На

цьому тлі видається помилковим твердження про те, що ст. 111-1 КК України, визначаючи об'єктивну сторону злочину, не містить посилання на умову вчинення колабораційних дій з метою допомоги в підривній діяльності проти України. Колабораційні дії, визначені у ст. 111-1 КК України, не пов'язуються із відповідною підривною діяльністю[270].

На слушний погляд О. Маріна, у найбільш загальному вигляді кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність була передбачена до початку агресії рф у ч. 1 ст. 111 КК України. У цій статті відповідна поведінка позначається словами «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України». Таке формулювання охоплює будь-яку подібну поведінку на шкоду інтересам України, однак є занадто абстрактним і тому не знаходило належної оцінки ні з боку правоохоронних органів та судів, ні вчених, які працювали над відповідною проблемою[271]. Учений наводить такий приклад: за відсутності ч. 3 ст. 111-1 КК України здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти незалежно від форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України повинно було б оцінене за ч. 2 ст. 111 КК України як державна зрада у формі надання іноземній державі допомоги в проведенні підривної діяльності проти України в умовах воєнного стану[272].

Щоправда, на противагу висловленій позиції, Ю. Пономаренко уточнює, що поява нових складів злочинів, передбачених ст. 111-1, ст. 111-2 КК України, стала проявом тенденції до «розукрупнення» складу державної зради, тобто до виділення зі ст. 111 КК України окремих форм діянь, що до цього визнавалися державною зрадою, але нині законодавець усвідомлено чи не усвідомлено виносить їх до самостійних складів. Однак, окрім діянь, передбачених ч. 1 і ч. 3 ст. 111-1 КК України, на погляд науковця, ці діяння не були виділені зі складу державної зради, а отже, криміналізовані вперше[273]. Як контраргумент, тут можна навести резонне висловлення А. Музики, який стверджує, що своєрідна формула «проведення підривної діяльності проти України», як совєцький рудимент у ст. 111 КК України, може охоплювати необмежене коло діянь, зокрема й ті, що згадуються в ст. 111-1 КК України[274].

Показово, що журналістське середовище теж має відповідне сприйняття новели про колабораційну діяльність. Одним з прикладів є таке твердження: аби точніше пояснити людям, які лишилися на окупованих територіях, що вважатиметься співпрацею з росіянами, а що ні, законодавці внесли зміни до КК України. Якщо раніше допомога іноземній державі-агресору кваліфікувалася переважно як державна зрада, то в результаті цих змін парламентарі «розширили цю статтю, додавши окремий пункт про колабораціонізм»[275].

Деякі фахівці йдуть далі й пов'язують колабораційну діяльність не лише з одним проявом державної зради, яким є надання допомоги у проведенні підривної діяльності. Зокрема, М. Голінка наголошує, що до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03 березня 2022 р. різні прояви колабораційної діяльності охоплювалися ст. 111 КК України, зокрема, такими діями, як перехід на бік ворога в період збройного

конфлікту, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України тощо[276].

О. Радутний наголошує на тому, що до появи у КК України ст. 111-1, а так само ст.ст. 110-2, 111-2, 114-2, 436-2 та деяких інших, більшість різновидів колабораційної діяльності охоплювалися кваліфікацією за ст. 111 «Державна зрада» КК України у формах «перехід на бік ворога» або «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України». Водночас він робить важливе застереження з приводу того, що такі формулювання («перехід на бік ворога» та «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України») були і лишаються настільки широкими та неконкретизованими, що за ними інколи складно побачити конкретні прояви воєнного, економічного, культурного (духовного), побутового або адміністративного колабораціонізму. Певна багатозначність їх змісту та меж застосування сама собою становила загрозу порушення принципу верховенства права, складником якого виступає правова визначеність[277].

І. Газдайка-Василишин доводить, що колабораційна діяльність (спеціальна норма) охоплює доволі широкий перелік суспільно небезпечних діянь, які своєю чергою можуть бути «способами» надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Вона уточнює, що більшість діянь, перерахованих у ст. 111-1 КК України, до прийняття цієї норми можна (і слід) було кваліфікувати як державну зраду (у формі надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України чи у формі переходу на бік ворога). На сьогодні кримінально-правові норми ст. 111 та ст. 111-1 конкурують між собою як загальна та спеціальна[278].

У цьому контексті слушними є міркування С. Подкопаєва, який зазначає, що колабораційна діяльність як спеціальний вид державної зради – це інші форми умисної добровільної допомоги в підривній діяльності проти України, про яку йдеться в ч. 1 ст. 111 КК України. Тобто кримінально-правові заборони, передбачені ст. 111 та ст. 111-1 КК України, слід розглядати як загальну та спеціальну (привілейовану) норми. За загальним правилом правової доктрини, кваліфікація кримінального правопорушення за наявності конкуренції кримінально-правових норм, одна з яких передбачає склад кримінального правопорушення з привілейованими ознаками, здійснюється за привілейованою нормою, тобто тією, яка містить менш тяжке кримінальне правопорушення. Лише ті випадки переходу на бік ворога та надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, які не відповідають ознакам колабораційної діяльності, мають бути кваліфіковані за ст. 111 КК України як державна зрада[279].

Отже, до внесення відповідних змін до КК України колабораційна діяльність у формах, визначених нині у ст. 111-1, здебільшого могла одержувати правову оцінку за ст. 111 КК України. Інша справа, що правозастосовувачі не завжди через надто абстрактний спосіб описання суспільно небезпечних діянь державної зради йшли на цей крок.

Попри певну неоднорідність думок експертів, можна стверджувати, що відбулась очікувана диференціація кримінальної відповідальності за державну

зраду, за якої більшість діянь, що розглядаються як колабораційні (ч.ч. 1–6 ст. 111-1 КК України), утворили привілейовані склади державної зради (ст. 111 КК України), а колабораційна діяльність у формі, передбаченій ч. 7 ст. 111-1 КК України, – кваліфікований склад державної зради. При тому варто зважати на те, що колабораційну діяльність як окремий різновид державної зради становить діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, яке насамперед полягає в наданні іноземній державі або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України (норма про колабораційну діяльність характеризується тими ж ознаками, що й норма про державну зраду).

Частини 1–6 ст. 111-1 КК України, становлячи положення закону, який пом'якшує кримінальну відповідальність, повинен мати зворотну дію в часі, тобто поширюватися на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності. Положення ч. 7 ст. 111-1 КК України, будучи такими, що посилюють кримінальну відповідальність, не мають зворотної дії в часі (ст. 5 КК України). Покарання за вчинення таких дій передбачене більш суворе, ніж у ч. 1 ст. 111 КК України (новий закон посилив відповідальність). Тому правильною слід визнати практику правозастосування, згідно з якою, наприклад, поведінка громадян України, які на території АРК відразу після її окупації обійняли посади суддів і прокурорів, продовжують кваліфікувати за ч. 1 ст. 111 КК України, а не за ч. 7 ст. 111-1 КК України. Зокрема, одне з повідомлень прокуратури АРК та м. Севастополь, що з'явилося в період після запровадження відповідальності за колабораційну діяльність, свідчить про продовження роботи з установлення та притягнення до відповідальності всіх окупаційних суддів, які зрадили присязі на вірність українському народу та почали співпрацювати з ворогом після окупації Криму у 2014 р. У повідомленні йдеться про те, що за окупаційної влади один з обвинувачених обійняв посаду голови так званого Алуштинського міського суду Республіки Крим, інші троє – стали «суддями» в незаконно створених Керченському, Євпаторійському та Севастопольському міських судах Республіки Крим. Дії цих «суддів» кваліфіковано як державна зрада (ч. 1 ст. 111 КК України)[280].

З огляду на викладене, складно погодитися з думкою, що, починаючи з 15 березня 2022 р. дії, які відповідають ознакам колабораційної діяльності, вчинені на всіх тимчасово окупованих територіях України, належить кваліфікувати за ст. 111-1 КК України, яка *зворотної дії не має* (курсив – авт.)[281]. Неправильним є твердження, що, з огляду на ст. 5 КК України, відповідно до якої не має зворотної дії в часі *закон, що встановлює кримінальну протиправність діяння* (курсив – авт.), не можна притягнути до відповідальності осіб, які вчинили і вже припинили колабораційну діяльність до набрання чинності зазначеним законом 15 березня 2022 р.[282]. Дещо суперечливою, але загалом помилковою, є позиція, відповідно до якої всі діяння, вчинені до 15 березня 2022 р., якщо вони формально утворюють склад того чи іншого виду колабораційної діяльності, не мають підстав для притягнення до кримінальної відповідальності (за умови, що такі діяння не містять склад іншого діяння, передбаченого Особливою частиною КК України)[283].

Натомість резонними слід визнати міркування, згідно з якими кримінальні провадження щодо злочинів, які мають ознаки колабораційної діяльності, розпочаті до 15 березня 2022 р. за ст. 111 КК України, мають бути перекваліфіковані за ст. 111-1 КК України, ураховуючи, що з 15 березня 2022 р. вона є спеціальною правовою нормою стосовно державної зради[284].

Реалізований у КК України загальний підхід щодо відповідальності за колабораційну діяльність, попри певні недоліки[285], заслуговує на схвалення. До внесення відповідних законодавчих змін фахівці небезпідставно наголошували на тому, що унікальні для XXI століття події, які відбулися на території України, та способи здійснення ворожих дій потребували розроблення нових підходів до протистояння агресору. З огляду на це, впровадження кримінальної відповідальності за прояви колабораціонізму називалося інструментом захисту національних інтересів України в умовах агресії росії[286].

Обґрунтованою називає тенденцію з виділення окремих форм державної зради із загальної норми Ю. Пономаренко, оскільки сучасному українському законодавству давно вже слід було відійти від *постсовєцької* (курсив – авт.) традиції вважати державною зрадою будь-яку взаємодію з ворогом під час війни. Оскільки санкції ст. 111-1 КК України, що передбачають відповідальність за ці форми колабораціонізму, є м'якшими за санкції ст. 111 КК України, то вчений позитивно оцінює пом'якшення відповідальності за колабораціонізм під час війни, порівняно з відповідальністю за державну зраду під час війни[287].

Треба також ураховувати, що пом'якшення кримінальної відповідальності за колабораційну поведінку, що становить окремий прояв державної зради, може обґрунтовуватися умовами, які впливають на вчиненні такої поведінки. Мається на увазі, що на окупованих територіях держава-агресор, починаючи з 2014 р., намагається сформувати вкрай негативне ставлення українських громадян до української влади та ЗС України. Така стратегія слушно визначається одним зі складників агресії рф проти України, і мета держави-агресора в цьому випадку – забезпечити лояльність місцевого населення до її окупаційного режиму, формування та поширення викривленого погляду на російську воєнну агресію проти України[288].

М. Рубащенко і Р. Мовчан зауважують, що колабораціонізм має розглядатися як *привілейована форма зради Україні,* передбачаючи загалом більш м'яке покарання порівняно з іншими діяннями, які становлять зраду Україні. З огляду на це, вони небезпідставно звертають увагу на те, що у проєкті КК України, який на сьогодні розробляється на заміну чинному кримінальному закону[289], колабораційна діяльність (більшість її форм) мала б каратися менш суворо (злочин меншого ступеня тяжкості) порівняно зі зрадою Україні[290].

Колабораційна діяльність, справді, повинна утворювати привілейовану форму державної зради, передбачаючи більш м'яке та специфічне покарання порівняно з іншими діяннями, які становлять державну зраду. Такий формат дає змогу не лише належним чином диференціювати кримінальну відповідальність за вчинення державної зради, але й, з огляду на запізнілість законодавчого розв'язання відповідної проблеми, резонно забезпечує зворотну дію відповідної кримінально-правової норми в часі[291].

1.7. Класифікація колабораційної діяльності: аналіз доктринальних підходів та законодавчого відображення

Діяння, що складають суть колабораціонізму, як із позиції історичної науки, так і науки кримінального права можуть бути класифіковані за різними критеріями, найбільш поширеним з яких є сфера, у якій надається допомога окупантові (здійснюється співпраця). За цим критерієм зазвичай виділяють культурно-освітній, ідеологічний, воєнний, політичний, адміністративний, господарський (економічний) види колабораціонізму. Показово, що на окупованій території сучасної України він знаходить свій прояв у вкрай широкому діапазоні – від культурно-освітнього рівня до політичної та воєнної співпраці.

Безумовно, та чи інша сфера взаємодії з ворогом не обов'язково зумовлює настання правового наслідку у виді кримінальної відповідальності, проте вона може визначити межі такої відповідальності (диференціювати її) або свідчити про вчинення сукупності правопорушень. Наприклад, воєнно-політичний колабораціонізм (ч. 6, ч. 7), так само як і господарський (ч. 4), утворюють відповідну підставу кримінальної відповідальності (ст. 111-1 КК України). Однак у другому випадку він характеризується меншим рівнем соціальної шкідливості, що враховується при визначенні відповідного обсягу покарання[292]. Своєю чергою політичний колабораціонізм, що, зокрема, пов'язаний з участю у проведенні масових заходів, виступах на них, може потребувати надання додаткової правової оцінки.

У літературі, насамперед історико-правовій, до видів колабораціонізму також відносять побутовий, релігійний (духовний), особисто-інтимний (статевий). За загальним правилом, подібні сфери співпраці з окупантом (за відсутності інших) не можуть пов'язуватись з відповідним видом кримінально протиправної поведінки, оскільки цей рівень взаємовідносин з окупантом зазвичай характеризується як розглядане вище побіжне співіснування (колабораціонізмоподібне явище[293]). Водночас, наприклад, співпраця в економічній сфері може набувати подвійного правового значення та, залежно від фактичних обставин, розглядатись і як колабораційна діяльність, і як побіжне співіснування (угодовство), що своєю чергою або не утворюватиме підстав кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 111-1 КК України, або свідчитиме про малозначне діяння.

Ще одним критерієм класифікації колабораціонізму вважається суб'єктивний чинник, за яким здійснюється поділ на добровільний та вимушений. *Вимушений колабораціонізм* за загальним правилом (!) може оцінюватись як відповідна обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, згідно зі ст. ст. 39, 40 КК України. Наприклад, до вимушеної співпраці вдаються ті місцеві мешканці окупованої території, хто за об'єктивних обставин (застосування заходів примусу, відсутність засобів для існування або/та можливості для евакуації, і, зрештою, інші, спричинені воєнними діями, істотні фактори) змушені проти своїх переконань та волі співпрацювати з окупантом, спричиняючи при цьому ту чи іншу шкоду національній безпеці України.

Щодо *добровільної співпраці* з окупантом, то вона може мати як ідеологічний характер та бути виявом солідарності з канонами «русского міра», так і проявлятись у пристосуванні до нових умов життя з основною мотивацією у виді збагачення, стрімкого кар'єрного зростання тощо. Іноді ці два чинники здатні збігатися. Треба звернути увагу, що законодавець підійшов до відбиття добровільності як ознаки колабораційної діяльності у ст. 111-1 КК України вибірково (тільки у ч.ч. 2, 5 та 7 цієї статті зазначена добровільність, у всіх інших частинах відповідне положення відсутнє). Такий підхід створює хибне уявлення про те, що ніби кримінальна відповідальність може наставати за колабораціонізм, учинюваний вимушено, поза волею особи. Насправді будь-яка поведінка, описання якої передбачає ст. 111-1 КК України, має визначатися з урахуванням ознаки добровільності співпраці з окупантом (добровільність як ознака колабораційної діяльності докладніше розглядатиметься в наступному розділі звіту).

Деякі фахівці-історики додатково виділяють *пасивну* та *активну* форми колабораціонізму. Зокрема, пасивна форма колабораціонізму має місце в разі добровільного виконання місцевим населенням окупованої території вимог держави-агресора. Натомість активна форма полягає у завзятій співпраці з окупантом, що зводиться до участі в політичній, економічній, військовій сферах діяльності ворога[294]. З позиції сучасного кримінального права України здебільшого саме пасивна форма взаємодії з окупантом розглядається як така, що не утворює кримінально протиправного типу поведінки (і тому, знову ж таки, навряд чи навіть може називатися колабораціонізмом), або здатна одержувати правову оцінку за ознаками малозначного діяння.

Аналізуючи зміст кримінально-правової заборони колабораційної діяльності, встановленої згідно зі ст. 111-1 КК України, можна визначити такі підходи до її класифікації.

По-перше. За своєю *структурою* ст. 111-1 КК України містить вісім частин, з яких ч. 1 – ч. 7 передбачають основні склади кримінального правопорушення, а ч. 8 – кваліфікований склад колабораційної діяльності з двома ознаками, які кваліфікують відповідний склад кримінального правопорушення. З огляду на це, не зовсім коректним є твердження про те, що ст. 111-1 КК України «вміщує в собі сім складів кримінальних правопорушень»[295].

У літературі показана структура пояснюється розгалуженістю форм колабораціонізму, що і знайшли відображення у відповідних частинах ст. 111-1 та виявляється в нелегкій для опанування забороні[296]. До того ж істотна кількість основних складів кримінального правопорушення, сконцентрованих в одній статті особливої частини кримінального закону, а так само різновекторність їх антисоціальної спрямованості разом із відсутністю належного нормативного впорядкування, здійсненого на основі наукового обґрунтованих критеріїв класифікації колабораційної діяльності, дають змогу зробити висновок про те, що диспозиція норми про кваліфікований склад як за формою, так і за суттю зазначеного кримінального правопорушення є не узгодженою з диспозиціями норми про основний склад колабораційної діяльності (проблеми кваліфікованого складу кримінального правопорушення колабораційної діяльності докладно аналізуватимуться у підрозділі 2.3 цієї книги).

По-друге. Відповідно до класифікації кримінальних правопорушень за *ступенем тяжкості,* діяння, відповідальність за які встановлена у ст. 111-1 КК України, можна поділити на такі види: кримінальний проступок (частини 1, 2); нетяжкий злочин (частини 3, 4); тяжкий злочин (частина 5); особливо тяжкий злочин (частини 6, 7, 8). У цьому контексті треба звернути увагу на два ключових моменти:

1. Очевидною є невідповідність між назвою розділу I Особливої частини КК України («Злочини проти національної безпеки України»), який містить норму про колабораційну діяльність та різновидами такої діяльності, передбаченими ч. 1 і ч. 2 ст. 111-1 КК України, щодо якої висловилося чимало фахівців. З цього приводу можна припустити, що за первинним (слушним) задумом законодавця кримінальним проступкам взагалі не місце з-поміж діянь, які посягають на національну безпеку.

2. Типова тяжкість установлених у ст. 111-1 КК України діянь визначена диспропорційно. Приналежність окремих видів колабораційної діяльності до певної категорії тяжкості викликає очевидні сумніви. Наприклад, постає питання, чому передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території (ч. 4 ст. 111-1 КК України), має кардинально інший ступінь тяжкості, ніж надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

Не останньою чергою така ситуація зумовлена змішуванням у ст. 111-1 КК України різних типів поведінки, які через належно здійснену класифікацію підлягали б упорядкуванню з подальшим адекватним визначенням типового ступеня тяжкості посягання. Має рацію М. Рубащенко, стверджуючи, що законодавець не керувався критерієм сфери її здійснення при відображенні відповідних форм у приписах ст. 111-1 КК України, зокрема визначаючи їх місце в межах тієї чи іншої частини цієї статті. За цим критерієм види колаборантства описані еклектично і лише віддалено нагадують таку класифікацію. Замість цього в цій статті знайшли своє відображення лише деякі найбільш поширені та найбільш небезпечні прояви співпраці з окупантом в окремих сферах життєдіяльності окупованого населення, на які прагнув акцентувати увагу законодавець[297].

По-третє. Аналіз кримінально-правової норми про колабораційну діяльність дає підстави класифікувати її за основним критерієм – критерієм ***сфери співпраці*** з ворогом (окупантом). За такого підходу можна умовно виокремити три основні типи (форми) колабораційної діяльності, а саме: 1) ідеологічний та культурно-освітній колабораціонізм: здійснення пропагандистської та іншої інформаційної діяльності, спрямованої на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України тощо (ч.ч. 1, 3 і 6 ст. 111-1 КК України); 2) адміністративний та воєнно-політичний колабораціонізм: участь у діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (ч.ч. 2, 5 і 7 ст. 111-1 КК України); 3) господарський (економічний) колабораціонізм: матеріальне та інше забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором (ч. 4 ст. 111-1 КК України).

На сьогодні юридична література знає й дещо інші (але не істотно відмінні) приклади класифікації колабораційної діяльності. Наприклад, в одній із праць пропонується поділяти колабораційну діяльність за такими п'ятьма основними типами: 1) воєнний; 2) економічний; 3) культурний (духовний); 4) побутовий; 5) політичний (адміністративний)[298].

І. Козич типологізує колабораціонізм за сферою співпраці таким чином: 1) військовий (долучення до війська чи військових операцій); 2) політико-адміністративний (праця в органах окупаційної влади або під її контролем); 3) економіко-побутовий (господарська діяльність, робота у сфері приватних послуг, забезпечення власного побуту); 4) інформаційно-ідеологічний (надання окупаційній владі інформації, поширення ідеологічних наративів окупаційної влади)[299].

На погляд В. Пилипчука та Л. Заславської, в сучасних умовах протидії агресії рф проти України за ступенем небезпеки є доцільним взяти за основу таку класифікацію колабораціонізму: 1) колаборація у воєнній, політичній та адміністративній сферах; 2) колаборація в інформаційно-психологічній сфері; 3) колаборація в соціально-економічній сфері[300].

Р. Мовчан відповідно до ст. 111-1 КК України небезпідставно виокремлює чотири форми колабораціонізму: 1) ідеологічний та культурний (духовний) колабораціонізм (ч.ч. 1, 3 і ч. 6), 2) політичний (адміністративний) колабораціонізм (ч.ч. 2, 5, 7), 3) економічний (господарський) колабораціонізм (ч. 4), 4) воєнний колабораціонізм (ч. 7)[301].

Розвиваючи підходи до класифікації колабораційної діяльності як такі, що відбивають поточний стан законодавчого уявлення про відповідне явище, та спираючись на особливості основного безпосереднього об'єкта колабораційної діяльності, що може мати свою специфіку залежно від тієї чи іншої форми цієї діяльності, слід виокремити такі види зазначеної діяльності, які узгоджуються зі змістом ст. 111-1 КК України:

- колабораційна діяльність в інформаційній сфері (ч. 1, ч. 6 ст. 111-1 КК України);
- колабораційна діяльність в освітній сфері (ч. 3 ст. 111-1 КК України);
- колабораційна діяльність у політичній сфері (ч. 6 ст. 111-1 КК України);
- колабораційна діяльність у господарській (економічній) сфері (ч. 4 ст. 111-1 КК України);
- колабораційна діяльність в адміністративній сфері (ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України);
- колабораційна діяльність у виборчій сфері (ч. 5 ст. 111-1 КК України);
- колабораційна діяльність у правоохоронній та судовій сферах (ч. 7 ст. 111-1 КК України);
- колабораційна діяльність у воєнній сфері (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

Пропонована класифікація має відносно умовний характер, оскільки не можна виключати й більш деталізованого поділу[302].

У юридичній літературі на сьогодні пропонуються різні варіанти класифікації колабораційної діяльності, що здійснюється, зважаючи на зміст її кримінально-

правової заборони (ст. 111-1 КК України). Варто продемонструвати низку (альтернативних) підходів до такої класифікації, які видаються обґрунтованими та заслуговують на увагу.

Аналіз форм прояву колабораційної діяльності, передбаченої ст. 111-1 КК України, дав змогу М. Рубащенку класифікувати її на види, спираючись на об'єктивні ознаки, передусім з урахуванням предмета колаборантства та однорідного характеру діянь. За цим критерієм він виокремлює такі види:

інформаційне колаборантство (ч.ч. 1 і 6 ст. 111-1 КК України);

посадове (службове) колаборантство (ч.ч. 2, 5, 7 ст. 111-1 КК України);

освітнє колаборантство (ч. 3 ст. 111-1 КК України);

економічне колаборантство (ч. 4 ст. 111-1 КК України);

політичне (у т.ч. виборче) колаборантство (ч. 6 ст. 111-1 КК);

воєнне колаборантство (ч. 7 ст. 111-1 КК України)[303].

О. Марін обґрунтовано пропонує застосовувати ширший підхід та звертає увагу на те, що на сьогодні КК України містить відразу кілька заборон, які охоплюють конкретні форми кримінально караної поведінки, що за своїм змістом наближена до колабораційної діяльності (може вважатися окремим її проявом – авт.) та вчиняються особами, які є прихильними до держави-агресора. Крім кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, йдеться про злочини, передбачені ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» та ст. 436-2 «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації, глорифікація її учасників» КК України. Проведений ученим аналіз ст.ст. 111, 111-1, 111-2, 436-2 КК України дав змогу зробити висновок, що за цими статтями кримінально караними є такі форми поведінки (те, що заборонено):

I. Інформаційне співробітництво з державою-агресором (ч. 1, ч. 3, ч. 5, ч. 6 ст. 111-1 КК України; ч. 1, ч. 2 ст. 436-2 КК України).

II. Робота в інтересах держави-агресора (ч. 2, ч. 5, ч. 7 ст. 111-1 КК України).

III. Дійова підтримка держави-агресора (ч. 1 ст. 111-2, ч. 3, ч. 5 ст. 111-1, ч. 6 ст. 111-1 КК України).

IV. Економічна співпраця з державою агресором (ч. 4 ст. 111-1, ч. 1 ст. 111-2 КК України).

V. Воєнна співпраця з державою-агресором (ч. 1 ст. 111, ч. 7 ст. 111-1 КК України)[304].

За спливом перших двох років застосування ст. 111-1 КК України можна простежити рівень затребуваності кожного з видів колабораційної діяльності, виходячи із законодавчо визначених її форм. За цей час статистично зафіксовано[305] найбільшу кількість осіб, які були засуджені за ч. 1 ст. 111-1 КК України (колабораційна діяльність в інформаційній сфері, інформаційне колаборантство, інформаційне співробітництво з державою-агресором), а саме 79% з-поміж усіх засуджених у 2022 р. і 46,5% – у 2023 р. Попри те, що 2023 р. спостерігається відносне зменшення обвинувальних вироків, постановлених за ч. 1 ст. 111-1 КК України, які лідирували у 2022 р. (з 79% до 46,5%), саме зазначений вид колабораційної діяльності на сьогодні може вважатися базовим порівняно з рештою. Вартує також уваги помітне збільшення кількості обвинувальних вироків за ч. 2 ст. 111-1 КК України (з 9% до 22%) та за ч. 5 ст. 111-1 КК України (з 0,5% до 13 %). Водночас норма, передбачена ч. 8 ст. 111-1 КК України, тобто колабораційна діяльність за наявності ознак, що кваліфікують цей злочин, стабільно не застосовується (0% вироків).

Основні показники протидії колабораційній діяльності протягом 2023 року показали свої зростання від кількості облікованих діянь: повідомлення про підозру (з 28% до 41%), спрямування кримінальних проваджень до суду (з 16% до 31%), обвинувальних вироків (з 5% до 16%).

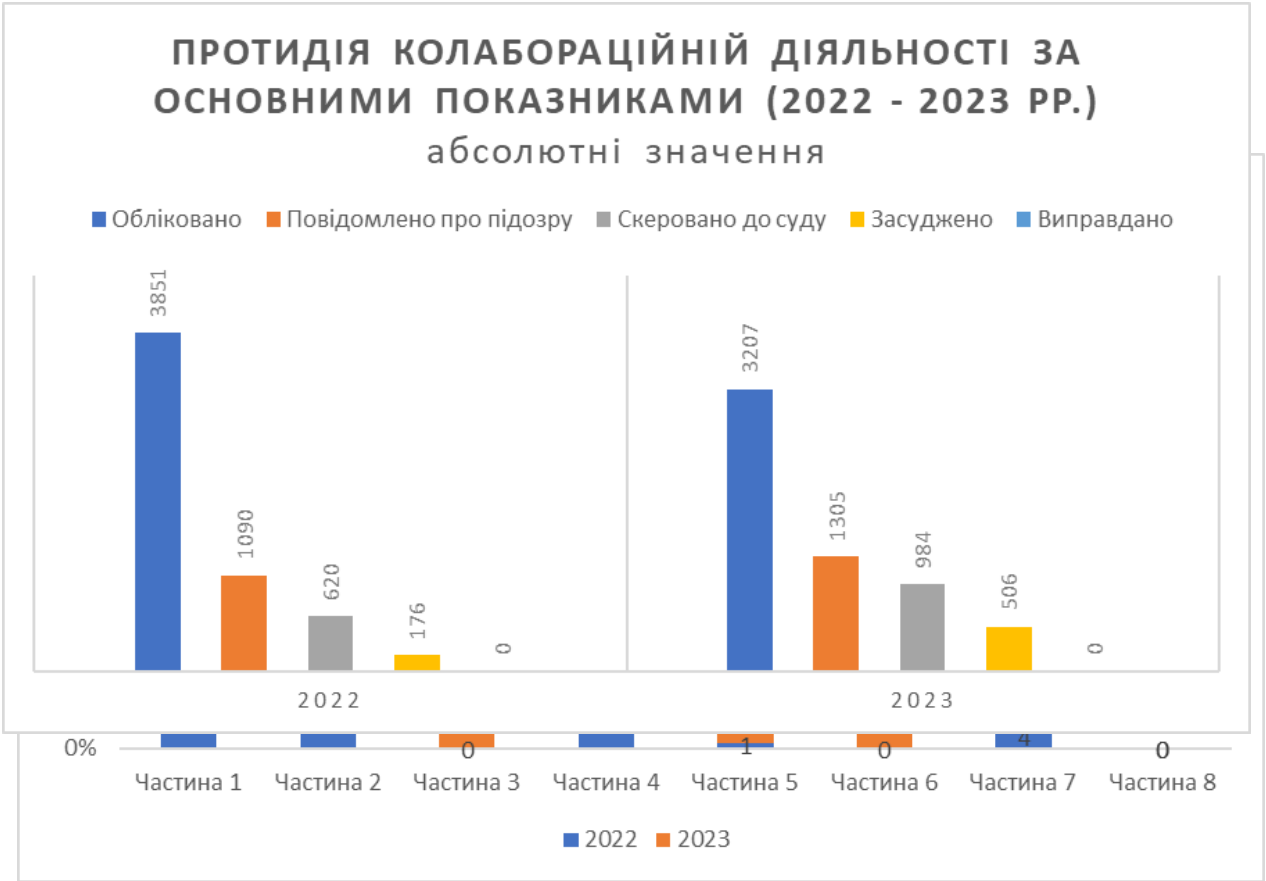

Показовою є стабільна відсутність у період 2022–2023 рр. виправдувальних вироків за ст. 111-1 КК України. Щоправда, станом на початок 2024 р. виявлено п’ять вироків, у яких особи, які обвинувачувалися у вчиненні колабораційної діяльності, були виправдані у вчиненні цього кримінального правопорушення[306], проте кримінальна статистика не відбиває їх через те, що до 2024 р. ці вироки не

набрали законної сили з огляду на їх оскарження або рішення про виправдання ухвалено в межах кримінальної справи, за якої особа була одночасно визнана винуватою у вчинені іншого кримінального правопорушення (інших кримінальних правопорушень).

У трьох випадках ідеться про виправдання у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, з огляду на те, що: 1) сторона обвинувачення не надала належних та допустимих доказів на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, із дотриманням стандарту доказування «поза розумним сумнівом»[307]; 2) сторона обвинувачення не довела та не підтвердила належними і допустимими доказами наявність об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 111-1 КК України[308]. Як бачимо, кожне з цих рішень ґрунтується на недоведеності наявності всіх обов'язкових ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України.

В іншій ситуації особа була визнана невинуватою у висунутому їй обвинуваченні за ч. 7 ст. 111-1 КК України та виправдана за відсутності складу цього кримінального правопорушення з міркувань, що сторона обвинувачення не підтвердила наявність в обвинуваченого громадянства України. Таким чином, не було доведено, що відповідна особа є суб'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст.111-1 КК України, а отже, що в її діянні є склад зазначеного кримінального правопорушення[309].

І ще в одній справі особа була визнати невинуватою згідно з пред'явленим обвинуваченням за ч. 6 ст. 111-1 КК України та виправдана через недоведення того, що у вчиненому діянні є склад цього кримінального правопорушення Констатовано, що за відсутності достовірних доказів, які б підтверджували співпрацю обвинуваченого з державою-агресором, на переконання суду не може бути достатніх підстав для визнання його винуватим у вчиненні інкримінованого йому кримінального правопорушення[310].

В аспекті подальшого розвитку кримінального законодавства треба констатувати наявність назрілої потреби реструктуризації кримінально-правової норми про колабораційну діяльність. Цей процес повинен відбуватися, зважаючи на поділ колабораційної діяльності на окремі види, що мають спільну родову основу, з огляду на специфіку характеру та сфери співпраці з ворогом, а також відповідний об'єкт посягання. Саме безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення, який визначається залежно від конкретного виду колабораційної діяльності, має слугувати підґрунтям для структурної перебудови відповідної норми[311].

Беручи до уваги доцільність звуження змісту нині чинної норми про відповідальність за колабораційну діяльність, про що докладніше йтиметься в наступних частинах звіту, а також зазначені вище положення про поділ такої діяльності на види, пропонується у КК України встановити окремі статті, кожна з яких була б присвячена якомусь самостійному виду колабораційної діяльності та враховувала її відповідний ступінь суспільної небезпечності:

- стаття 111-Х «Колабораційна діяльність в освітній сфері»;

- стаття 111-XX «Колабораційна діяльність в господарській (економічній) сфері»;
- стаття 111-XXX «Колабораційна діяльність в інформаційній сфері»;
- стаття 111-XXXX «Колабораційна діяльність в політичній та виборчій сферах»;
- стаття 111-XXXXX «Колабораційна діяльність у публічно-владній сфері».

Як висновок варто зазначити, що питання класифікації колабораційної діяльності має важливе теоретичне значення і підлягає подальшому розробленню з позиції кримінально-правової науки. Своєю чергою науково обґрунтоване виокремлення самостійних форм (видів) колабораційної діяльності сприятиме вдосконаленню кримінального законодавства.

РОЗДІЛ 2.
КОЛАБОРАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ЮРИДИЧНИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ І НАПРЯМИ ЙОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Згідно з ч. 1 ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Склад кримінального правопорушення колабораційної діяльності містить ст. 111-1 КК України.

Водночас кримінально-правова норма про колабораційну діяльність відображається не лише в зазначеній статті Особливої частини КК України, а й в окремих положеннях його Загальної частини. Безпосередньо при кваліфікації колабораційної діяльності слід посилатись лише на ст. 111-1 КК України. Щодо статей його Загальної частини, то посилання на них у разі кваліфікації колабораційної діяльності є можливим лише при незакінченому кримінальному правопорушенні (ст.ст. 14, 15 КК України) та при визначенні виду його співучасника (ст. 27 КК України). Решта норм Загальної частини КК України може й повинна братись до уваги при кваліфікації розгляданого правопорушення, проте посилання на них у межах формули кваліфікації не робиться.

Слід ще раз наголосити на тому, що основним недоліком законодавчого розв'язання проблеми кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність слушно визнається концептуальний підхід, відповідно до якого поняття цього явища відображається у кримінальному законодавстві через встановлення такої відповідальності за різні форми колабораційної поведінки одночасно за відсутності родового поняття, яке б визначало істотні необхідні ознаки цього явища загалом[312]. Відсутність нормативного визначення всіх родових ознак колабораційної діяльності, які б рівною мірою характеризували кожну з її форм, негативно впливає на можливості надання якісного та однакового тлумачення ст. 111-1 КК України, а зрештою ефективного її застосування. На сьогодні уможливлюється таке розуміння окремих положень ст. 111-1 КК України, за якого визначені в ній форми колабораційної діяльності можуть мати ознаки, які суперечать усталеній правовій природі колабораціонізму або/та не узгоджуються між собою.

Аналіз кримінально-правової норми про колабораційну діяльність дає змогу визначити та охарактеризувати такі елементи складу цього кримінального правопорушення.

1. Безпосередній *об'єкт* кримінального правопорушення (основний та додатковий[313]), включаючи його *предмет* (у межах колабораційної діяльності в господарській (економічній) сфері)[314].

2. *Об'єктивна сторона* у восьми формах, а саме:

1) колабораційна діяльність в інформаційній сфері (ч. 1, ч. 6 ст. 111-1 КК України);

2) колабораційна діяльність в освітній сфері (ч. 3 ст. 111-1 КК України);

3) колабораційна діяльність у політичній сфері (ч. 6 ст. 111-1 КК України);

4) колабораційна діяльність у господарській (економічній) сфері (ч. 4 ст. 111-1 КК України);

5) колабораційна діяльність в адміністративній сфері (ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України);

6) колабораційна діяльність у виборчій сфері (ч. 5 ст. 111-1 КК України);

7) колабораційна діяльність у правоохоронній та судовій сферах (ч. 7 ст. 111-1 КК України);

8) колабораційна діяльність у воєнній сфері (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

Обстановку, яку завжди характеризує наявність умов окупації, треба визнати обов'язковою ознакою об'єктивної сторони в кожній з її форм (обов'язковість цієї ознаки обґрунтовуватиметься далі)[315].

3. *Суб'єкт* кримінального правопорушення: фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку та є громадянином України[316]. Водночас, згідно з п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України, вчинення уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого з кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, є підставою для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

4. *Суб'єктивна сторона* кримінального правопорушення у формі вини у виді умислу, включаючи мету в межах колабораційної діяльності у сфері освіти.

Інші об'єктивні та суб'єктивні ознаки не є обов'язковими для складу розгляданого кримінального правопорушення; відповідно їх відсутність на кваліфікацію за ст. 111-1 КК України впливати не повинна.

У контексті **родового об'єкта** колабораційної відповідальності важливе значення одержує мета встановлення відповідальності за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. Така мета випливає зі змісту кримінально-правових норм, які містить розділ I Особливої частини КК України. Це убезпечення держави від суспільно небезпечних посягань на її національні інтереси.

Зважаючи на п. 9 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. національна безпека України визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз. Своєю чергою п. 10 зазначеного закону розкриває зміст поняття «національні інтереси України», якими є життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян.

З огляду на викладене кримінальні правопорушення, передбачені розділом I Особливої частини КК України, мають відносно чітку спрямованість, а саме вони посягають лише на ті національні інтереси людини, суспільства і держави, які є життєво важливими. Відповідні інтереси, які не становлять життєвої важливості, не охоплюються змістом норм про відповідальність за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України.

Життєво важливий інтерес у сфері національної безпеки – це категорія інтересів, яка має критичне значення для незагрозливого функціонування держави, безпечних умов існування її громадян та всього суспільства, яких ці інтереси стосуються. Коло життєво важливих інтересів не може бути визначено конкретно,

вони можуть варіюватися залежно від контексту, але загалом вони неодмінно пов'язані з базовими потребами людини, суспільства та держава, зазіхання на які означає унеможливлення (або істотне ускладнення) реалізації національних інтересів. Життєво важливий інтерес є таким, що не може бути легко замінений або відкладений без настання істотних негативних наслідків. Такий інтерес безпосередньо впливає на здатність певного суб'єкта вижити або функціонувати. Він забезпечує безпеку держави від загроз, які можуть зруйнувати її як особливий соціальний інститут.

Отже, життєво важливі інтереси визначаються їх основоположною роллю в забезпеченні базових умов існування держави та дотриманням основних прав і свобод людини. Інтереси, які не мають такого критичного значення, належать до іншої категорії і не можуть вважатися життєво важливими. Наприклад, до таких інтересів можна віднести деякі *економічні вигоди та розвиток підприємництва*. Хоча економічний добробут украй важливий, однак конкретні економічні інтереси, як-от зростання доходу або розширення бізнесу, не є життєво важливими в контексті основних прав людини і безпеки держави. Отже, лише одержання тих економічних вигод, які одночасно здатні вплинути на інші сфери життєдіяльності, що реально підривають господарські відносини в державі, можуть розглядатися з позиції життєво важливих національних інтересів.

Розуміння того, що кримінально-правовій охороні підлягають тільки ті національні інтереси, які мають життєво важливе значення, конче необхідне для здійснення належного тлумачення кримінально-правових норм про відповідальність за правопорушення проти основ національної безпеки України, оскільки диспозиції більшості цих норм сформульовано в абстрактний спосіб, вони не завжди конкретно визначають зміст того чи іншого діяння, яке вважається кримінально протиправним.

Кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України, належить до категорії тих діянь, які посягають на життєво важливі інтереси України у сфері її національної безпеки. Щонайменше, про це свідчить розміщення відповідної норми в розділі І Особливої частини КК України, а так само органічний зв'язок колабораційної діяльності із державною зрадою, на чому постійно наголошується у цій праці.

Тут окремої уваги вартує позиція законодавця, відображена в пояснювальній записці до проєкту Закону України № 5144 від 24 лютого 2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)». Зокрема, йдеться про ті положення цієї записки, які обґрунтовують потребу запровадження самостійної норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність та водночас розкривають її справжню суть і протиправну спрямованість, визначають мету ухвалення норми.

Проаналізуємо таке твердження ініціаторів внесення змін до КК України, яке стосується того, що «колабораціонізм як явище підриває національну безпеку України та становить безпосередню загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності, конституційного ладу та іншим національним інтересам України». Це твердження повністю підтверджує попередньо викладені міркування про те, що кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки

України, до яких належить колабораційна діяльність, є такими діяннями, які посягають на національні інтереси, суть яких розкрита вище. Крім цього, колабораційна діяльність – це таке кримінальне правопорушення, яке підриває національну безпеку України, і у цьому плані якнайліпше простежується перегук з кримінально-правовою нормою про державну зраду (ст. 111 КК України). Адже одним із основних проявів державної зради якраз і є вчинення підривної діяльності проти України.

Усі види колабораційної діяльності, незалежно від форми співпраці з державою-агресором, об'єднує насамперед те, що вони мають спільну здатність заподіювати істотну шкоду охоронюваним у ст. 111-1 КК України цінностям.

Наприклад, у контексті ч. 4 ст. 111-1 КК України про зазначену здатність сигналізують такі фактори, як зниження обороноздатності України через посилення атакувальних чи оборонних потужності агресора; безпосередня економічна шкода через підтримку економіки держави-агресора, що уможливлює подальше здійснення агресивних дій; підрив внутрішньої стабільності через істотне послаблення економічних можливостей України. Натомість, якщо суб'єкт господарювання, який здійснює свою діяльність на тимчасово окупованій території, здійснив перереєстрацію за правилами, визначеними в рф, став платником податків до її державного бюджету, припинив установлені раніше зв'язки із Українською державою, включаючи відмову від сплати податків на користь України, то за загальним правилом такий суб'єкт підлягатиме кримінальній відповідальності за ч. 4 ст. 111-1 КК України лише тоді, коли його діяльність має спрямування на заподіяння шкоди критично важливим інтересам України у сфері національної безпеки.

З викладеного випливає такий ілюстративний приклад: якщо громадянин України, перебуваючи на окупованій території, оформив право займатися підприємницькою діяльністю (як-от роздрібна торгівля продуктами харчування) відповідно до порядків, установлених державою-агресором, з огляду на що почав здійснювати фінансові відрахування на її користь, то він не може підлягати кримінальній відповідальності, оскільки така його поведінка не свідчить про її здатність заподіювати шкоду критично важливим інтересам України у сфері національної безпеки (відсутній об'єкт складу кримінального правопорушення як обов'язковий його елемент).

На окрему увагу заслуговує **обстановка у виді наявності умов окупації, що передбачають співпрацю колаборанта та окупанта**, як характерна ознака колабораційної діяльності. Ця ознака може вважатися наскрізною і заслуговує на окремий розгляд.

Специфікою зазначеної ознаки є те, що вона текстуально не закріплена в ст. 111-1 КК України, але неодмінно випливає із самої суті колабораціонізму як специфічного явища, що здебільшого розглядається як державна зрада з пом'якшуючими покарання обставинами. Отже, наявність умов окупації слід розглядати як таку ознаку, що дає змогу розмежувати державну зраду та колабораційну діяльність, оскільки ця діяльність може констатуватися лише за наявності зазначених умов.

Зважаючи на викладене, не зовсім точною слід визнати позицію, відповідно до

якої злочинні дії, відповідальність за які передбачена ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України, передбачувано прив'язані до воєнного стану та опору збройній агресії[317]. По-перше, наведена позиція сприймається як занадто категорична за умов відсутності нормативного відображення такої ознаки. По-друге, не зрозуміло, чим аргументується ця думка. Адже стан окупованості, про який ідеться, не завжди пов'язаний з воєнним станом та опором збройної агресії. Обстановка окупації може виникати поза цими обставинами.

Ю. Пономаренко пояснює, що на противагу колабораційній діяльності такі форми державної зради, як перехід на бік ворога чи надання йому сприяння в проведенні підривної діяльності проти України підлягають правовій оцінці за ст. 111 КК України насамперед у разі їх вчинення громадянином України на неокупованих територіях України чи у зарубіжних державах. Тобто не там, де над особою нависає загроза, яка виходить від окупаційних властей. Саме ця загроза вочевидь пояснює відмінність у караності колабораціонізму і державної зради[318]. А. Винник додає та розширює викладену думку, зазначаючи, що в умовах воєнного стану саме відсутність рівності (в усіх її значеннях) між групою населення, що перебуває під окупацію, та громадянами, які проживають на неокупованих державою-агресором територіях, повинна проходити наскрізною лінією під час формування кримінально-правових приписів, а також їх застосування[319].

Зв'язок колабораційної діяльності з окупацією, що передбачає неодмінну взаємодію з окупантом чи його представниками, є характерною рисою такої діяльності (на цьому окремо наголошувалося в попередньому розділі звіту). На цьому наполягають О. Тананакін і А. Нерсесян, називаючи характерними ознаками колабораційної діяльності її здійснення в умовах окупації[320]. Як слушно уточнює М. Хавронюк, попри те, що про співпрацю (взаємодію) згадано лише в ч. 4 і ч. 6 ст. 111-1 КК України, в усіх інших частинах цієї статті обов'язковою ознакою діяння також є відверта чи прихована співпраця з державою-агресором, зокрема здійснювана через незаконні органи, які створюються на окупованій території[321]. Водночас колабораційна діяльність може вчинятися на будь-якій території України, зокрема й на контрольованій українською владою, а також на території іноземної держави, або з території держави-агресора. Можна погодитися з позицією А. Музики, який застерігає: усе це означає, що злочин може вчинятися дистанційно (стосовно тимчасово окупованої території)[322].

На погляд М. Рубащенка, відсутність прямої вказівки на обстановку й час вчинення співпраці, а також використання в альтернативі таких адресатів співпраці, як «держава-агресор» чи «збройні формування держави-агресора», дає змогу стверджувати про необов'язковість (факультативність) здійснення колабораційної діяльності в умовах окупації. *De lege lata* вона може бути здійснена і не в умовах окупації чи за межами тимчасово окупованої території. Водночас дослідник переконаний, що умови окупації іманентно властиві колабораційній діяльності. Основною змістоутворюючою ознакою поняття такої діяльності є зв'язок з окупацією, яка за суттю передбачає зайняття (взяття під контроль) однією державою частини території іншої держави. При цьому таке зайняття є апріорі незаконним (навіть злочинним), усупереч волі держави, територія якої окупована,

та обов'язково – у спосіб насильства (фізичного і психічного) із застосуванням ЗС[323].

Тут теж було б доречним звернутися до пояснювальної записки до проєкту Закону України № 5144 від 24 лютого 2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)», яка містить таке твердження: «…з метою встановлення справедливого покарання для осіб, які *співпрацюють* з державою-агресором, … пропонується прийняти даний законопроект». З усією очевидністю можна констатувати, що колабораційна діяльність (у будь-якій формі) становить певну форму співпраці з *державою-агресором*. З цього випливає логічний висновок. Якщо особа не співпрацює з державою-агресором, вона не є колаборантом.

У контексті розв'язання проблеми про критерій визначення дій / діяльності, що можна кваліфікувати як взаємодію з державою-агресором згідно з ч. 4 ст. 111-1 КК України, П. Берзін зауважує таке. Суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність як суб'єкти цивільного приватного права та не «представляють» державну владу як уповноважені органи держави, не можуть взаємодіяти з державою та її уповноваженими органами, які в певних формах представляють державу та виконують функції держави. Такі суб'єкти господарювання не наділяються і не спроможні наділятись функціями держави, що здійснюються у відповідних формах, а також не спроможні впливати на процес прийняття і виконання рішень державою в особі її уповноважених органів, що представляють державну владу[324]. Отже, не може вважатися колаборантом особа, яка хоч і здійснює ту чи іншу співпрацю, але не з окремою політико-територіальною одиницею, що завжди представлена спеціальними органами та установами, які становлять складники державного управлінського механізму.

З огляду на викладене під взаємодією з державою-агресором треба розуміти не таку інтеракцію, що охоплює будь-які форми контактів або обміну між сторонами, а лише ту, яка становить співпрацю з державою-агресором, поняття якої є вужчим за взаємодію. Співпраця та взаємодія є різними формами відносин між суб'єктами, де співпраця передбачає більш глибокий рівень координації і спільну мету, а взаємодія може бути більш поверховою і не завжди означає наявність спільних цілей чи взаємної вигоди.

Співпраця передбачає наявність спільної мети, досягнення якої є вигідним для всіх учасників (натомість взаємодія може відбуватися без спільної мети; учасники можуть мати різні цілі або взагалі не мати конкретної мети). Співпраця потребує координації зусиль та дій учасників для досягнення бажаного результату (взаємодія може здійснюватися без координації; дії сторін можуть бути незалежними і несумісними). Співпраця передбачає взаємну вигоду або корисність для всіх учасників процесу (взаємодія не обов'язково приносить користь усім учасникам; взаємодія може бути нейтральною або навіть конфліктною).

Зрештою звернемося до мети ухвалення проєкту Закону України № 5144 від 24 лютого 2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)», яка визначається таким чином: «Законопроєкт покликаний обмежити доступ до зайняття посад, до посад, пов'язаних із виконанням функцій держави чи місцевого

самоврядування, строком на 15 років та передбачити інші відповідні покарання для осіб, які співпрацювали з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями, а також можливість ліквідації юридичних осіб, уповноважені особи яких здійснювали таку співпрацю, шляхом встановлення кримінальної відповідальності за відповідні діяння». Таке формулювання мети додатково підтверджує викладені вище міркування про те, що особами, які взаємодіють з державою-агресором, є особи, які *співпрацюють з державою-агресором*.

У контексті розглядуваного питання заслуговує особливої підтримки позиція О. Маріна. Він переконує в тому, що вчинення будь-якої форми колабораційної діяльності повинно бути *de lege ferenda* пов'язано з окупацією. При цьому необхідні зміни в ст. 111-1 КК України потрібно внести якомога швидше з метою усунення колізій. На його погляд, відповідна ознака іманентна будь-якій формі колабораційної діяльності за природою цього явища і є т зв. контекстуальним елементом, використання якого дасть змогу впорядкувати правила застосування норм про різні варіації державної зради при кримінально-правовій оцінці вчиненого. Зміст такого контекстуального елемента становить контекст окупації: колабораційна діяльність здійснюється тільки в цьому контексті, в умовах окупації. Вчинення ж поведінки, яка, по суті, полягає в наданні іноземній державі (навіть державі-агресору) допомоги в підривній діяльності проти України не в контексті окупації та в її умовах, не повинно фактично пом'якшувати кримінальної відповідальності, а має тягнути її за ст. 111 КК України «Державна зрада»[325]. На тому, що основна контекстуальна відмінність полягає у вчиненні особою колабораційних дій саме в умовах здійсненої окупації чи агресії, наголошують й інші фахівці[326].

У цьому аспекті є показовим, що в окремих судових вироках у справах про колабораційну діяльність відповідна обстановка визначається та розкривається, хай навіть не завжди вдало. Зокрема, в мотивувальних частинах судових рішень акцент робиться на перебуванні певної території в умовах окупації. Наприклад, вирок, постановлений за ч. 3 ст. 111-1 КК України, містить такий фрагмент: з 11 березня 2022 р. дотепер Волноваська міська територіальна громада та ряд інших селищних, міських і сільських територіальних громад Волноваського району Донецької області перебувають під окупацією ЗС рф, що зафіксовано відповідним Переліком, затвердженим наказом Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25 квітня 2022 р. № 75. Під час цієї окупації представники органів місцевого самоврядування та органів державної влади на місцях були примусово та незаконно відсторонені від виконання покладених на них обов'язків[327].

Натомість судова практика має й приклади, за якими особі інкримінується вчинення колабораційної діяльності поза зв'язком з окупацією та без урахування відповідної обстановки.

Зокрема, громадянин України був засуджений за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 111-1 КК України, за ознаками пособництва провадженню господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, що виразилось у сприянні порадами, вказівками, усуненням перешкод

та наданням засобів вчиненню кримінального правопорушення. За умови безпосереднього сприяння засудженого в період лютого – липня 2022 р., службова особа ТОВ «НВФ «Корунд»» організувала виготовлення та продаж продукції («циліндричні ролики»), забезпечила керівництво міжнародною поставкою цієї продукції на адресу російської компанії «ООО «Ривелт»» через запропоновану засудженим фірму посередника «United Stream OU» (м. Таллінн, Естонська Республіка). Будучи керівником ТОВ «Вікторія» і перебуваючи в цей же період у місті Києві, при тому послуговуючись набутими стійкими комерційними зв'язками з керівництвом естонського підприємства «United Stream OU», з метою вчинення пособництва у провадженні господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, порадив та переконав службову особу ТОВ «НВФ «Корунд»» використати «United Stream OU» під час поставки ТОВ «НВФ «Корунд» циліндричних роликів на адресу «ООО «Ривелт». При всьому засуджений здійснив сприяння службовій особі ТОВ «НВФ «Корунд»» в узгодженні асортименту продукції, її реалізації та постачанні кінцевому одержувачу через фірму-посередника, що перебуває під юрисдикцією ЄС, а також з метою усунення можливих перешкод у поставці товару до рф проконтролював поставку цього товару. Діючи в такий спосіб, він посприяв службовій особі ТОВ «НВФ «Корунд»» у провадженні господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором через продаж товару (циліндричні ролики) «ООО «Ривелт»» загальною вартістю 25 895,05 доларів США[328].

У цій ситуації вчинене було кваліфіковано за ч. 4 ст. 111-1 КК України суто формально та без урахування відповідного контекстуального елемента, яким є окупація території України. До того ж, як правильно звертають увагу деякі фахівці, в контексті ч. 4 ст. 111-1 КК України вираз «у взаємодії з державою-агресором» не є тотожним «у взаємодії з суб'єктом господарювання держави-агресора», оскільки, на противагу органам влади, суб'єкти господарювання не є виконувачами функцій та офіційними представниками держави-агресора. Тому в кожному випадку визначення взаємодії суб'єкта господарювання з державою-агресором необхідно підходити виважено та об'єктивно оцінювати всі істотні обставини справи[329]. Тож видається, що в розгляданій ситуації дії винного мали б кваліфікуватися як державна зрада, але лише за умов установлення наявності ознак надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України.

Наведений приклад привертає увагу до результатів соціологічного дослідження, проведеного щодо відповідальності за колаборацію діяльність (опитування суддів та їхніх помічників, прокурорів, науковців-правників, викладачів правничих дисциплін та адвокатів). За його підсумками встановлено: 71 % респондентів вважають, що колаборацію діяльність може (повинна) мати місце поза умовами окупації. Натомість, як слушно зауважує М. Рубащенко як організатор цього опитування, отримані дані контраверсують з підходами багатьох дослідників явища колабораціонізму, для яких загалом майже апріорною та безсумнівною є теза про те, що колабораціонізм невіддільний від міжнародно-правового режиму окупації (можливо, він не обов'язково має місце безпосередньо на тимчасово окупованих територіях, але щонайменше повинен бути

безпосередньо пов'язаним з умовами окупації). Можна погодитися з висновком, що вочевидь частина респондентів при відповіді на це питання брала за основу чинні положення ст. 111-1 КК України, які безпосередньо не передбачають, що всі види колабораційної діяльності можуть учинятися в умовах окупації[330].

Результати одного з експертних опитувань, проведеного за методом стандартизованого інтерв'ю (його респонденти – суб'єкти досудового розслідування, які мають досвід протидії колабораційній діяльності), додатково показали, наскільки неоднозначним є відповідне питання у сприйнятті фахівців. Зокрема, більшість респондентів уважають, що вчинення діяння в умовах окупації чи у взаємодії з окупантами є необхідною умовою кваліфікації діяння за ч.ч. 2, 3 (у формі впровадження стандартів освіти держави агресора), а також ч.ч. 4, 5, 6 та 7 ст. 111-1 КК України. Водночас для кваліфікації діяння особи за ч. 1 та ч. 3 (у формі пропаганди в закладі освіти) ст. 111-1 КК України встановлення та доведення описаної ознаки не є обов'язковим. Частина респондентів не змогла дати відповідь на це питання[331].

Далі в цьому розділі розглянемо елементи складу кримінального правопорушення колабораційної діяльності, визначимо конкретний набір його обов'язкових ознак залежно від специфіки основного безпосереднього об'єкта та відповідної форми об'єктивної сторони.

2.1. Об'єктивні ознаки колабораційної діяльності: особливості та дискусійні питання

2.1.1. Колабораційна діяльність в інформаційній сфері (ч. 1, ч. 6 ст. 111-1 КК України).

Колабораційна діяльність в інформаційній сфері (ч. 1, ч. 6 ст. 111-1 КК України)			
Об'єкт складу кримінального правопорушення			
Основний безпосередній об'єкт	національні інтереси держави в інформаційній сфері	**Додатковий безпосередній об'єкт**	Інформаційна безпека, культурно-ідеологічні засади української нації
Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Суспільно небезпечне діяння (альтернативні форми)	1) заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України	2) заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-	3) здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-

		агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України	агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України (за відсутності ознак державної зради)
Обстановка	1) умови окупації; 2) публічність (у межах першої та другої форм діянь)		
Суб'єкт складу кримінального правопорушення			
фізична особа	осудна особа	особа, яка досягла 16-річного віку	особа, яка є громадянином України
Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Вина	умисел		

Основним **безпосереднім об'єктом** колабораційної діяльності в інформаційній сфері є національні інтереси держави у сфері інформаційної діяльності. Відповідно до п. 9 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. захищеність національних інтересів України є складником її національної безпеки. Своєю чергою національні інтереси України становлять життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян (п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р.). Інформаційна діяльність має цінність для національної безпеки, з огляду на свій особливий вплив на розвиток суспільних відносин у цій царині. Демонстрація відповідної поведінки в інтересах держави-агресора задля встановлення та утвердження тимчасової окупації території України здатна спричинити істотну шкоду національним інтересам. Оскільки в межах інформаційної діяльності відбувається спотворення соціальної реальності, поширення ворожих для України закликів, ідей та думок, що в сукупності підриває українську ідентичність та спільність українського народу.

О. Марін у цьому контексті резонно зауважує, що держава-агресор зацікавлена у спотвореному поданні інформації про свою діяльність як щодо підстав вторгнення, так і щодо реального стану справ, приховання воєнних злочинів та злочинів проти людства, створенні атмосфери неминучості поразки,

беззмістовності опору і т. ін. При тому задіюється вся можлива потужність пропагандистської машини держави-агресора. Сприяння цьому, співпраця з агресором у донесенні пропагандистських наративів здатні спричинити Україні реальну шкоду[332].

Колабораційна діяльність в інформаційній сфері має потенціал зашкоджувати інформаційній безпеці, яка так само виступає одним з елементів національної безпеки держави. З огляду на це факультативним **додатковим об'єктом** для зазначеного виду колабораційної діяльності є підстави визнавати інформаційну безпеку. Вчинення відповідних дій здатне зашкодити реалізації прав та інтересів суб'єктів інформаційних відносин, становлячи втручання в хід інформаційних процесів, що відбуваються в межах інформаційної діяльності в інтересах держави-агресора. У такому разі деструктивний та дестабілізаційній вплив колаборанта може бути характерним для інформаційного простору. Має рацію В. Батиргареєва, яка стверджує, що саме в інформаційному просторі, внаслідок відповідних дій з боку апологетів небезпечних «сентенцій», людина піддається зараженню шкідливими для українського соціуму ідеями й ідеалами. Таким чином, негативний вплив протиправних дій стає відчутним в інформаційній сфері, в якій постійно перебуває людина[333].

Культурно-ідеологічні засади української нації також можуть утворювати факультативний **додатковий об'єкт.** Зазначена сфера має цінність для національної безпеки через свій вплив на розвиток у відповідній царині суспільних відносин. Спотворена свідомість суспільства, поширення антидержавницьких поглядів та ідей зашкоджують нормальному культурно-ідеологічному розвитку.

Отже, вчиняючи колабораційну діяльність, передбачену ч. 1 ст. 111-1 КК України, особа посягає на національні інтереси України у сфері інформаційної діяльності та водночас може зашкоджувати забезпеченню культурно-ідеологічним засадам української нації та інформаційній безпеці України.

З **об'єктивної сторони** колабораційна діяльність в інформаційній сфері характеризується *діянням* у таких трьох альтернативних[334] формах: 1) заперечення а) здійснення збройної агресії проти України, б) встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України; 2) заклики: а) до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, б) до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, в) до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України; 3) здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованої на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України (за відсутності ознак державної зради).

Через вчинення таких діянь особа, по суті, бере участь у здійсненні ворожої пропагандистської діяльності, метою якої є встановлення та утвердження тимчасової окупації території України, виключення відповідальності за вчинення злочину агресії та інших міжнародних злочинів тощо.

Оскільки суспільно небезпечні наслідки не визначені як обов'язкова ознака

цього складу кримінального правопорушення, то за своєю конструкцією він належить до категорії формальних. Тому кримінальне правопорушення *вважатиметься закінченим* з моменту вчинення хоча б одного із зазначених діянь, тобто після висловлювання заперечень або закликів, а так само з моменту вчинення певної дії в межах здійснення інформаційної діяльності (наприклад, після створення інформації відповідного змісту).

Визначаючи специфіку моменту закінчення публічних закликів, М. Рубащенко резонно зауважує, що у випадку проголошення заклику через засоби масової комунікації (зокрема й інтернет) достатньо встановити кількість користувачів (зокрема й підписників, «друзів»), яким унаслідок публікації чи демонстрації матеріалу став доступний для сприйняття його зміст[335]. Така позиція знаходить свій розвиток у судовій практиці. Зокрема, згідно з одним із вироків, громадянка України була засуджена за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, за таких обставин. Використовуючи власний мобільний телефон та персональну сторінку в соціальній інтернет-мережі «Одноклассники», вона неодноразово розповсюджувала інформацію, в якій містяться публічні заклики до підтримання рішень та дій держави-агресора, збройних формувань держави-агресора, до співпраці з державою-агресором та публічні заперечення здійснення збройної агресії проти України. Наприклад, у спосіб використання функції «вподобати» вона поширила фотоматеріал під назвою «россия проводит спецоперацию на Украине», де відбувається діалог між російським журналістом і т. зв. першим заступником міністра інформації «ДНР»[336]. Таким чином, засуджена зробила цю публікацію доступною для необмеженої кількості користувачів соціальної мережі «Одноклассники», адже ця публікація, з огляду на алгоритми роботи штатної функції «вподобати» в соціальній мережі «Одноклассники», в автоматичному режимі була розміщена у стрічці новин осіб зі списку друзів.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, є *обстановка*, яка має бути публічною. Тобто відповіді дії вважатимуться кримінально караними лише за умови їх вчинення в умовах публічності.

Ще одна характеристика *обстановки* вчинення колаборaційної діяльності має універсальний характер, з огляду на її правову природу, і стосується будь-якої форми колаборaційної діяльності. Йдеться про вчинення такої діяльності в умовах окупації, які пов'язуються з певним станом взаємодії колаборанта та окупанта.

Заперечення (публічне) здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України становить таку поведінку, що полягає у відкритому вираженні думки про те, що зазначені факти є такими, які реально не встановлені або відсутні, а так само у відкритому спростуванні цих фактів. Як приклад, особа стверджує (відтворює тези російської пропаганди), що наша держава готувала напад на рф, влада якої намагається через проведення «спеціальної воєнної операції» захиститися від агресії України. В одному з випадків громадянин України був засуджений за вчинення такого заперечення, що полягало у висловлюваннях на кшталт: «Харків – це російське місто», «території України належать росії», «путін гарний президент,

дії якого є правильними», «бандерівські вояки вбивають жінок та дітей, а також бомблять свої міста, а потім звинувачують у всьому армію росії»[337].

Водночас якщо особа здійснює заперечення фактів, не пов'язаних із здійсненням збройної агресії проти України або окупацією її території, то вчинення відповідних дій не тягне кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 111-1 КК України.

М. Рубащенко, визначаючи особливості заперечення як інформаційної дії, звертає увагу на те, що в ч. 1 ст. 111-1 КК України не демонструється якийсь унікальний підхід, адже злочини заперечення вже десятки років як криміналізовані в багатьох країнах ЄС *(denial crimes)*. Здебільшого йдеться про заперечення Голокосту *(Holocaust denial)*, в окремих випадках – геноциду взагалі *(genocide denial)*, рідше – воєнних злочинів та злочинів проти людства загалом. Учений слушно наголошує, що заперечення – це інформаційне діяння, яке полягає у висловлюванні (повідомленні, проголошенні) в будь-якій формі інформації, змістом якої є непогодження, висловлення незгоди щодо існування / дійсності факту збройної агресії проти України та/або встановлення й утвердження тимчасової окупації частини території України. На противагу заклику, заперечення може не містити спонукального (схиляльного) компонента відомостей і полягати виключно у висловленні своєї думки, позиції чи ставлення, зокрема й за відсутності спрямованості викликати в інших осіб намір (бажання) заперечувати відповідні факти[338].

О. Радутний звертає увагу на те, що в ч. 1 ст. 111-1 КК України вживаються два окремі терміни «встановлення» та «утвердження» щодо тимчасової окупації частини території України, які є взаємозамінними синонімами. Просте порівняння показує взаємозамінність цих понять, можливу й ледве помітну відмінність «утвердження» від «встановлення», з огляду на ознаку доконаного характеру дій[339].

У літературі висловлюється думка, згідно з якою в ч. 1 ст. 111-1 КК України заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України має охоплювати виправдання такого або применшування здійснення збройної агресії проти України тощо[340]. Зокрема, не зовсім коректним є твердження, за яким «… відповідні публічні заперечення є кримінально караними діяннями, оскільки свідомо й публічно заперечується (спростовуються або будь-яким чином применшуються), у певному сенсі *виправдовуються* (курсив – авт.), серйозні порушення міжнародного гуманітарного права…»[341]. Як видається, втілення такої позиції свідчитиме про не точну кваліфікацію, а відповідні вчинки за наявності для того підстав можуть утворювати інший склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК України.

Треба також звернути увагу, що за ч. 1 ст. 111-1 КК України караються лише відповідні *«заклики»*. Конкретні ж *«дії»*, спрямовані на підтримку рішень та/або дій держави-агресора, визнаються або державною зрадою, або іншими формами колабораціонізму, або відмінним від нього пособництвом державі-агресору (ст. 111-2 КК України)[342], суб'єктами якого визначені не лише громадяни України, а й іноземці та особи без громадянства, за винятком громадян держави-агресора[343].

Заклики (публічні), про які йдеться в ч. 1 ст. 111-1 КК України, передбачають відкрите звернення до певного кола осіб, що містить ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб схилити цих та інших осіб до:

- підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора;
- співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора;
- невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України.

Якісний та глибокий аналіз закликів, як прояву інформаційної дії, здійснив М. Рубащенко, ключові висновки якого дають змогу більш точно та повно з'ясувати справжній зміст кримінально-правової норми про колабораційну діяльність, установленої в ч. 1 ст. 111-1 КК України, що полягає у вчиненні передбачених у ній закликів. Вони зводяться до такого.

1. Заклик – це повідомлення відомостей адресату, які за своїм змістом спрямовані викликати в нього бажання (намір) учинити дії чи бездіяльність, визначені в кримінальному законі. Маючи інформаційну природу, заклик є різновидом комунікації, а механізм повідомлення відомостей складається принаймні з суб'єкта заклику (комунікатор), адресата заклику – «публіки» (реципієнт) та самого повідомлення – доведеної до відома адресата інформації в певній формі.

2. Спонукальна (схиляльна) природа заклику відрізняє його від звичайного висловлювання. Спонукання до вчинення дій виражається різноманітними словесними формами, як-то: «давайте», «повинні», «варто», «необхідно», «настав час…», «найбільш правильний крок …», «це наш єдиний вихід…» тощо. Водночас нерідко складові компоненти змісту заклику (особливо – спонукальний) приховані за складними та ретельно вивіреними формулюваннями, які планомірно обґрунтовують чи виправдовують не лише принципову можливість учинення відповідних злочинних діянь (наприклад, те, що історично такі випадки траплялися, зокрема, і на прикладі інших держав), а й *de-facto* їх необхідність, потрібність, бажаність тощо.

3. Залежно від органів чуття, які задіюються у процесі сприйняття адресатом інформації, варто виокремити такі форми вираження заклику через вербальні засоби комунікації, як: усна (на слух), письмова (зорове сприйняття), тактильна (на дотик), змішана (поєднання попередніх форм).

4. З'ясування змісту заклику може відбуватися з використанням спеціальних знань. Відповідні складнощі інтерпретації тексту зумовлюють потребу у використанні спеціальних знань і призначенні експертизи. Водночас висновок експерта за результатами таких досліджень не є правовою кваліфікацією і підлягає оцінці в сукупності з іншими доказами[344].

5. Дії та рішення агресора, до підтримки яких здійснюються заклики, можуть бути різними, однак це не будь-які дії чи рішення. Вони повинні бути релевантними до безпосереднього об'єкта цього кримінального правопорушення, тобто заподіювати шкоду охоронюваним ч. 1 ст. 111-1 КК України відносинам або створювати реальну небезпеку її заподіяння. Публічні заклики до позитивних або

нейтральних (не релевантних) стосовно цього об'єкта дій та рішень агресора не вважаються колаборaційної діяльністю. Не можуть, наприклад, кваліфікуватися за зазначеною статтею публічні заклики до схвалення рішення агресора щодо виведення військ з території України чи проведення переговорів, за умови, якщо такі рішення не спрямовані на ігнорування національних інтересів України. Такою ж релевантною до безпосереднього об'єкта цього кримінального правопорушення має бути співпраця, до якої схиляється адресат. Водночас суб'єкт може публічно закликати як до сприяння державі-агресору та її діям загалом (наприклад, до скасування санкцій проти держави-агресора), так і до сприяння її окремим представникам (наприклад, звільнити шлях окремим ворожим підрозділам або надати допомогу окремим посадовим особам чи військовим), а також як до сприяння в найбільш загальному вигляді (наприклад, до всебічного сприяння як такого), так і до цілком конкретних дій (наприклад, надати конкретні відомості)[345].

Публічне вчинення зазначених дій характеризує їх як такі, що мають підвищену суспільну небезпеку. Згідно з п. 1 примітки ст. 111-1 КК України публічним вважається поширення закликів або висловлення заперечення до невизначеного кола осіб, зокрема, в мережі Інтернет або за допомогою ЗМІ.

Як зауважує О. Маслова, заперечення або заклики вчиняються в умовах публічності, а публічність в окремих випадках визначає ті умови, в яких вчиняється кримінально протиправне діяння, тобто характеризує обстановку його вчинення. Публічність є оціночною ознакою, і питання про її наявність має вирішуватися в кожному конкретному випадку з урахуванням просторово-часових умов та обстановки здійснення заперечень або закликів. Вона наголошує, що для публічності заперечень або закликів важлива їх масовість, яку встановлюють окремо в кожному конкретному випадку, з огляду на умови та коло адресатів, які сприйняли чи могли їх сприйняти. Найбільш типовими характерними прикладами публічності є виступи на зборах, мітингах та інших масових заходах. Збори, мітинги, демонстрації, пікетування тощо в різних поєднаннях скупчення людей породжують обстановку публічності[346].

Натомість, якщо у приватній розмові або приватному листуванні, зокрема, за допомогою електронного листа, смс-повідомлення або в інший спосіб буде висловлене заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, а так само публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, вчинене не може бути кваліфіковане за ч. 1 ст. 111-1 КК України[347].

Правозастосовна практика має приклади, в межах яких можна простежити неоднозначне інкримінування ознаки публічності вчинення відповідних дій. Як приклад, публічними суд визнав дії громадянина України, який приблизно о 17:30 з приміщення своєї квартири, а саме з вікна кухонної кімнати, що виходить на подвір'я, здійснював заклики до підтримки здійснення збройної агресії проти України державою-агресором (рф), чим вчинив кримінальне правопорушення,

передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України[348]. Привертає увагу, що вирок не містить належних фактичних даних про відповідне коло осіб, до яких звертався засуджений. Вчинення закликів з вікна квартири само собою не може свідчити про публічність такої поведінки.

Слушною слід визнати рекомендацію при кваліфікації кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, визначальною ознакою публічності заперечень або закликів вважати саме наявність адресанта та адресатів. Кількісну ознаку публічності не можна визначати як універсальну, тобто застосовувати її до всіх випадків; головну роль у визначенні обстановки публічності відіграє не кількість осіб, що її утворюють, а загалом її безособистий характер. Арифметичний підхід до оцінки визнання (чи невизнання) публічності неприйнятний[349]. З огляду на це можна визнати правильним підхід, відображений в одному із судових рішень, а саме йдеться про те, що громадянин України, перебуваючи у приміщенні кафе, під час спілкування з його відвідувачами (особою 1991 року народження, особою 1982 року народження, особою 1969 року народження, особою 1969 року народження та особою 1971 року народження) публічно заперечив здійснення збройної агресії з боку рф проти України та висловив підтримку рф; зазначив, що він з повагою ставиться до президента рф, оскільки він ефективний керівник, а також те, що в Україні буде порядок, якщо рф переможе у війні з Україною. Вчинене діяння було слушно кваліфіковане за ч. 1 ст. 111-1 КК України (публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України та публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора)[350]. Приміщення кафе є публічним місцем і попри те, що в розмові брала участь певна (визначена) кількість осіб, потенційним адресатом відповідних висловлювань та закликів міг бути будь-який відвідувач. Натомість, на чому наголошувалося вище, якщо відповідні дії вчинені в тому ж місце, але в межах суто приватної бесіди знайомих між собою людей, то вчинене не може кваліфікуватися за ч. 1 ст. 111-1 КК України.

Варто визнати помилковою практику правозастосовувачів, які не уточнюють фактичні обставини, за яких здійснювалося вчинення заперечення збройної агресії, не показують прояви публічності такого заперечення. Відповідні обвинувачення природно викликають сумніви. Зокрема, в одному з випадків особа була засуджена за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, з огляду на такі обставини: перебуваючи на території тимчасово окупованого м. Куп'янськ, вона публічно заперечувала здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, зокрема, встановлення контролю над територією м. Харків і Харківської області загалом, та подальшого приєднання цієї адміністративно-територіальної одиниці в Україні до складу рф[351].

Для правильної кваліфікації потребує окремого тлумачення понятійний зворот «невизначена кількість осіб», використаний у п. 1 примітки ст. 111-1 КК України. Як зауважують О. Козаченко та О. Мусиченко, зверненням до невизначеного кола осіб слід вважати звернення до осіб, яких не можна порахувати, які потенційно можуть почути, побачити інформацію[352]. Видається, такий підхід є не зовсім точним та невиправдано звужувальним, а один з аспектів невизначеності

проявляється в тому, що особа нехтує кількістю осіб, до яких відбувається звернення; не персоналізує це звернення; намагається зробити його максимально відкритим для інших людей. З огляду на викладене, має рацію М. Рубащенко, який стверджує таке. Основний наслідок визначення публічності в п. 1 примітки ст. 111-1 КК України полягає в тому, що воно однозначно виводить із-під сфери застосування ч. 1 ст. 111-1 КК України випадки, коли заклики / заперечення звернені до однієї особи чи кількох знайомих для суб'єкта заклику осіб. Тож висловлення заклику невизначеному колу осіб слід розуміти як ознаку, яка демонструє необхідність відмежовувати публічний заклик від непублічного, коли він повідомляється в приватних бесідах переважно знайомих між собою людей, кількість яких є незначною. Однак висловлення заклику чи заперечення серед значного (широкого) кола осіб, яке при цьому є визначеним у кількості та/або в адресаті, слід вважати публічним[353].

Слушним також є застереження М. Рубащенка щодо співучасті у вчиненні кримінального правопорушення між суб'єктом заклику та тим, хто піддався його впливу. Дослідник стверджує, що така співучасть, як правило, не виникає. Однак, якщо ознаки співучасті встановлені, то акт схиляння кваліфікується як підбурювання до вчинення відповідного кримінального правопорушення, а не як публічний заклик до нього. Не слід виключати також реальну сукупність публічного заклику до відповідного діяння та підбурювання до нього[354]. Правильною в аспекті відмежування публічних закликів від підбурювання треба визнати думку, згідно з якою очікування зловмисника полягають у тому, що, доводячи певну інформацію, він не орієнтується на конкретних осіб, а розраховує, що хтось зі слухачів сповниться бажанням вчинити ті чи інші дії (при тому не обов'язково встановлювати, чи справді було висловлено бажання вчинити дії, до яких закликав суб'єкт)[355].

Під здійсненням ***інформаційної діяльності*** розуміється створення, збирання, одержання, зберігання, використання та поширення відповідної інформації (п. 3 примітки ст. 111-1 КК), тобто такої, що містить підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань, обґрунтовує уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України.

Кримінальна відповідальність за здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, наставатиме лише за умови відсутності у відповідному актові поведінки особи ознак державної зради. На думку С. Подкопаєва, коли інформаційну співпрацю здійснював громадянин України і вона полягала у збиранні з метою передачі або передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, такі діяння слід кваліфікувати за ст. 111 КК України як державну зраду у формі шпигунства. Якщо інформаційна співпраця громадянина України з іноземною державою здійснювалася в будь-який інший спосіб, крім шпигунства, і при цьому не полягала в наданні іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги

в проведенні підривної діяльності проти України, вона підлягає кваліфікації за ч. 6 ст. 111-1 КК України[356].

Видається, однак, що насправді законодавець мав на увазі відсутність не державної зради загалом, а ознак шпигунства як форми державної зради. За резонного пояснення І. Газдайки-Василишин, його логіка (законодавця) полягала в тому, щоб за допомогою цієї вказівки «виключити» з такої інформаційної діяльності ті діяння, що стосуються державної таємниці[357].

Прикладом діяння у виді інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованої на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України, може бути справа, в межах якої встановлено таке. Обвинувачена, перебуваючи на окупованій території Волноваського району Донецької області, виконуючи обов'язки керівника місцевого палацу культури, з метою підтримки держави-агресора, її окупаційної адміністрації та збройних формувань в установленні на захопленій рф частині Донецької області правосуб'єктності так званої «ДНР», як повноцінного члена рф з усіма належними такому суб'єкту атрибутами, що утверджують його як повноцінне утворення у складі рф, взяла активну участь у створенні привітання з «днем прапора ДНР» у вигляді відеоформату. Після цього відеосюжет із зазначеним привітанням було розміщено на інформаційному каналі, створеному в додатку Telegram, що дало змогу всім користувачам ознайомитись з його змістом. Згодом обвинувачена двічі вчинила аналогічні дії (з різним інформаційним контекстом, що разом з тим містив підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації та збройних формувань). Вчинене кваліфіковано як здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та його окупаційною адміністрацією, спрямованої на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації, збройних формувань згідно з ч. 6 ст. 111-1 КК України[358].

Не виникає сумнівів, що діяльність громадян України в інформаційній сфері, якщо вона відповідає всім родовим ознакам колаборaційної поведінки, слушно передбачає настання кримінальної відповідальності. Значущість інформаційного впливу в умовах сучасних воєн є істотною, а російсько-українська війна не становить виняток. Ворог використовує інформацію як зброю. Це твердження вже набило оскому, воно є аксіоматичним. Отже, використання кримінально-правових ресурсів до осіб, які вчиняють низку інформаційних дій у співпраці з ворогом, видається цілком обґрунтованим. Як слушно наголошує В. Батиргареєва, одним з основних маркерів проблеми кримінально караного колаборaціонізму, що потребують на сьогодні обговорення, є притягнення до відповідальності за колаборaційні дії у сфері інформаційного простору (поширення ворожої ідеології, пропаганда у різноманітних формах, насамперед із використанням медіа та засобів масової комунікації)[359].

Для такого притягнення до відповідальності повинна існувати самостійна підстава, яку пропонується розмістити в окремій статті КК України (ст. 111-XXX. «Колаборaційна діяльність в інформаційній сфері»). Зазначена норма має уможливлювати настання кримінальної відповідальності щодо осіб, які у співпраці з окупантом систематично створюють, збирають, одержують, зберігають,

використовують та поширюють інформацію ворожої пропаганди (її зміст мають утворювати підтримання держави-агресора, її окупаційної адміністрації, збройних формувань та/або, виправдання збройної агресії проти України тощо).

Таким чином, ця норма насамперед буде орієнтована на тих, хто на регулярній основі (переважно професійно) займається інформаційнім шкідництвом, а саме: *працівників медіаустанов* (телевізійні канали, радіостанції, газети, інтернет-платформи); *т зв. експертів*, які долучаються до поширення й інтерпретації пропаганди через медіаресурси; *блогерів та інфлюенсерів*, які створюють та поширюють контент у соціальних мережах, роблять відео, пости, коментарі.

2.1.2. Колабораційна діяльність в освітній сфері (ч. 3 ст. 111-1 КК України).

Колабораційна діяльність у сфері освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України)			
Об’єкт складу кримінального правопорушення			
Основний безпосередній об’єкт	національні інтереси держави у сфері освітньої діяльності	**Додатковий безпосередній об’єкт**	інформаційна безпека (*для першої форми діяння*), нормальний соціальний розвиток неповнолітніх
Об’єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Суспільно небезпечне діяння (альтернативні форми)	1) здійснення пропаганди	2) дії з упровадження стандартів освіти держави-агресора	
Місце вчинення злочину	заклади освіти		
Обстановка	умови окупації		
Суб’єкт складу кримінального правопорушення			
фізична особа	осудна особа	особа, яка досягла 16-річного віку	особа, яка є громадянином України
Суб’єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Вина	прямий умисел (*для першої форми діяння*) умисел (*для другої форми діяння*)		
Мета	сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України (*для першої форми діяння*)		

Основним **безпосереднім об'єктом** колабораційної діяльності в освітній сфері є національні інтереси держави у сфері освіти. Освітня діяльність має цінність для національної безпеки через свій вплив на розвиток суспільних відносин у цій царині. Освіта традиційно розглядається як стратегічний ресурс поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів. Спотворена свідомість учасників освітнього процесу, поширення з-поміж них антидержавницьких поглядів та ідей зашкоджують нормальному освітньо-виховному процесу, загалом негативно впливають на результати навчання. Через посягання на національні інтереси держави в освітній сфері відбувається вплив на формування в осіб, які навчаються, ворожого до України світогляду та/або здобуття таких компетенцій, що не відповідають освітнім потребам здобувачів освіти й державним інтересам щодо розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України.

Так само, як і в попередньому випадку, колабораційна діяльність в освітній сфері здатна зашкоджувати інформаційній безпеці (якщо йдеться про здійснення пропаганди). З огляду на це обов'язковим **додатковим об'єктом** для зазначеного виду колабораційної діяльності є інформаційна безпека. Вчинення відповідних дій неодмінно зашкоджує реалізації прав та інтересів суб'єктів інформаційних відносин, становлячи втручання в хід інформаційних процесів, що відбуваються в межах освітньої діяльності, в інтересах держави-агресора.

Нормальний соціальний розвиток неповнолітніх можна вважати факультативним **додатковим об'єктом** колабораційної діяльності у сфері освіти. Як слушно в цьому контексті зазначає Т. Ясинська, важливу роль у кваліфікації кримінального правопорушення за ч. 3 ст. 111-1 КК України має суб'єктоорієнтованість: діти, учні, студенти. Тобто особи, які через вік та рівень розумового розвитку не здатні повною мірою усвідомлювати характер усіх подій, що відбуваються, легко піддаються маніпуляціям, навіюванню та іншим впливам з боку дорослих, не вміють фільтрувати інформацію, виявляти неправдиву інформацію[360].

Спираючись на усталені підходи до розуміння змісту освітньої діяльності, включаючи відповідні положення законодавства України, можна стверджувати, що під діяльністю у сфері освіти слід розуміти діяльність, здійснювану працівниками закладів освіти з організації, забезпечення та реалізації освітнього процесу, суть якого насамперед становить передача, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетенцій в осіб, які навчаються. Колабораційна діяльність у сфері освіти своєю чергою передбачає умисну участь громадянина України у здійсненні зазначеної діяльності на окупованій території на догоду державі-агресору, що характеризується як підривна проти України.

З **об'єктивної сторони** кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 111-1 КК України, характеризується *діянням* у таких двох альтернативних формах: 1) здійснення пропаганди в закладах освіти незалежно від типів та форм власності; 2) дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти.

Оскільки суспільно небезпечні наслідки не визначені як обов'язкова ознака цього складу кримінального правопорушення, то за своєю конструкцією він належить до категорії формальних. Загалом можна погодитися з тим, що воно

вважатиметься закінченим з моменту, коли особа здійснила хоча б один пропагандистський вчинок або розпочала вчинення дій, спрямованих на зміну стандартів освіти в закладах освіти[361].

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу кримінального правопорушення є обстановка його вчинення в умовах окупації.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони для колабораційної діяльності у сфері освіти також є ***місце злочину,*** яким визначено заклади освіти. Треба тлумачити так, що йдеться про ті з них, які утворені на окупованій території, де освітнім закладом можна вважати будь-яку установу, яка функціонує задля здійснення освітньої діяльності.

Згідно з п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту» ***закладом освіти*** визнається юридична особа публічного чи приватного права, основним видом діяльності якої є ***освітня діяльність***, яка, відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 1 зазначеного закону, спрямовується на організацію, забезпечення та реалізацію ***освітнього процесу*** у формальній та/або неформальній освіті. Своєю чергою ***освітній процес*** – це система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей (п. 16 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про освіту»). Тип (школа, ліцей, гімназія, коледж, університет тощо) та форма власності (комунальна, приватна, державна) закладу освіти на кваліфікацію не впливають.

Поняття *пропаганди*, здійснення якої в закладах освіти тягне відповідальність, згідно з ч. 3 ст. 111-1 КК України, потрібно тлумачити в негативному (деструктивному) значенні. Це форма комунікації з учасниками освітнього процесу, яка передбачає маніпулювання їхньою свідомістю з метою формування та роз'яснення в них таких уявлень і позицій, що обґрунтовують сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, уникнення відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України. Відповідні уявлення та позиції, замість засудження, отримують схвальну оцінку, а їх втілення видається за поведінку, яку можна наслідувати та поширювати. У цьому аспекті резонним є твердження стосовно того, що здійснення пропаганди передбачає цілеспрямоване та активне поширення спеціально підібраних аргументів, фактів, думок тощо задля ідеологічного впливу та формування певних поглядів і переконань в адресата пропаганди[362].

Приклади здійснення пропаганди в закладах освіти на окупованих територіях наводить Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: «У школах постійно проходять рашистські агітаційні заходи, на яких дітям розповідають про «геройства» окупаційної армії і звірства «українських націоналістів». Школярів мотивують писати листи підтримки російським військовим»[363].

Треба звернути увагу, що за вчинення пропаганди в закладах освіти несе відповідальність лише той працівник освіти, який вдається до здійснення пропаганди на користь держави-агресора. Натомість відповідальність інших освітян, які цього не робитимуть, може виключатися[364]. Н. Антонюк у розгляданому контексті зазначає таке. Якщо відносно змісту уроків вчителя математики чи хімії не виникає питань у частині розрізнення тематики предмета

викладання та можливої пропагандистської діяльності, то щодо уроків історії складніше констатувати таку відмінність. Коли вчитель історії переходить на викладання історії держави-агресора або ж веде мову про те, що українців як нації, а України як держави ніколи не існувало, то така діяльність і повідомлення її учням чи іншим вихованцям є суспільно небезпечною[365].

Як зауважують фахівці, важливим для кримінально-правової кваліфікації за ч. 3 ст. 111-1 КК України є здійснення незаконної освітянської діяльності, яка полягає у провадженні стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти на тимчасово окупованій території України[366]. Під *упровадженням стандартів освіти* запропоновано розуміти заходи щодо узгодження освіти з певними вимогами (стандартами)[367]. Дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти, можуть полягати у вчиненні будь-яких актів поведінки з виконання та втілення вимог до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувачів освіти того чи іншого рівня, що розроблені державою-агресором. Ідеться про забезпечення відповідності певного рівня освіти стандартам освіти держави-агресора через участь в розробленні навчального плану або/та освітньої програми (відповідних складників цих документів), їх затвердження, надання вказівок щодо реалізації.

Аналіз поточної судової практики, що поступово формується за ч. 3 ст. 111-1 КК України, дає змогу встановити характер дій, які розглядаються як такі, що свідчать про впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти. Зокрема, це обіймання посади керівника закладу освіти, затвердження освітньої програми, впровадження, навчання та викладання російської мови, оголошення та прийом абітурієнтів на навчання за стандартами освіти держави-агресора[368].

Видається не зовсім правильним ***дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти,*** зводити до початку проведення занять за такими стандартами, як пропонує М. Хавронюк[369]. З висловленою думкою перегукується інша позиція, згідно з якою впровадження стандартів освіти держави-агресора (ч. 3 ст. 111-1 КК України) само по собі є злочином навіть за відсутності будь-якої пропаганди та агітації війни проти України. За цією нормою всі викладачі, які продовжують працювати в навчальних закладах на окупованих територіях, є суб'єктами колабораційної діяльності[370]. Однак, як видається, відповідальність, згідно з ч. 3 ст. 111-1 КК України, насправді може наставати лише тоді, коли освітянин здійснює під час проведення цих занять пропаганду з відповідною метою (тобто вчиняє діяння не у другій, а першій формі).

Є. Тищенко, з одного боку, визнає, що викладання громадянином України в закладах освіти на тимчасово окупованій території України будь-якого навчального предмета за стандартами освіти держави-агресора є впровадженням цих стандартів (*de lege lata*). З другого боку, він слушно констатує факт того, що суспільно небезпечними є діяння, пов'язані з формуванням політичного світогляду, який шкодить Україні, а не будь-яка викладацька діяльність у закладах освіти. Законодавець надто широко визначив межі караності[371]. А втім, усунути відповідні законодавчі недоліки цілком можна через застосування адекватного тлумачення ч. 3 ст. 111-1 КК України принаймні доки не будуть ухвалені потрібні зміни.

З цього приводу правильно зазначає О. Марін, що стосовно практичної реалізації освітньої програми (викладання навчальних дисциплін педагогічними та науково-педагогічним працівниками) підхід має бути диференційованим. Дослідник пояснює, що відповідальність за реалізацію стандарту освіти держави-агресора повинна наставати для тих працівників, котрі транслюють той контент, який корисний державі-агресору задля встановлення та утвердження окупації частини території України. Тому притягнення до відповідальності вчителів та викладачів математики, фізики, хімії, біології та інших дисциплін, зміст яких не має зв'язку з установленням та утвердженням окупації, є безпідставним. Натомість викладання історії, суспільствознавства та інших предметів, які у своїх програмах містять частини, пов'язані з розумінням певних історичних подій або тлумаченням сучасної соціально-політичної ситуації, повинно відбуватися на підставі українських стандартів освіти. Педагогічні та науково-педагогічні працівники, котрі реалізують стандарти освіти держави-агресора, які за змістом спрямовані на підтримку потрібних їй наративів, повинні підлягати кримінальній відповідальності за ч. 3 ст. 111-1 КК України[372].

Висвітлену думку розвивають інші дослідники, стверджуючи, що рядові вчителі, освітня діяльність яких не була пов'язана із впровадженням освітніх стандартів держави-окупанта в закладах освіти на тимчасово окупованих територіях, а стосувалася виключно реалізації відповідних стандартів, не утворює складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України. Впровадити такі стандарти освіти має повноваження виключно особа, яка наділена організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями (у розумінні кримінального права України), а не рядовий викладач, який шляхом здійснення своєї професійної функції реалізує стандарти освіти держави-окупанта (на цьому окремо наголошувалося в попередньому підрозділі цієї книги)[373].

Як свідчить аналіз судової практики, станом на сьогодні вона формується через визнання винними за дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти, саме службових осіб у галузі освіти, які прийняли / виконали рішення про перехід на стандарт освіти держави-агресора, зокрема, виключення державних стандартів та освітніх програм України; запровадження викладання російською мовою; забезпечення бібліотечного фонду підручниками за освітньою програмою рф, які, відповідно до змісту та довідкових відомостей, зазначених у них, відповідають стандартам освіти держави-агресора тощо[374].

Не виникає сумнівів, що причина такого (чи іншого менш або більш широкого) підходу до розуміння суті освітнього колабораціонізму, згідно з ч. 3 ст. 111-1 КК України, полягає в недостатньо чіткому й однозначному формулюванні відповідної форми діяння. Це зумовлює потребу якнайшвидшого внесення потрібних законодавчих змін із тим, щоб кваліфікація колабораційної діяльності у сфері освіти здійснювалася максимально точно та відповідала справжньому змісту закону, уможливлювала врахування належного рівня небезпеки продемонстрованої в умовах окупації поведінки освітянина[375].

Водночас поточний стан кримінально-правового регулювання не виключає необхідності в кожному конкретному випадку інкримінування ч. 3 ст. 111-1 КК

України чітко описувати характер дій, які спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти. Не можна фактичні обставини, що характеризують відповідні дії, описувати так само абстрактно, як це визначено в законі.

Далі розглянемо релевантні приклади. Громадянка України добровільно обійняла посаду заступника директора з виховної роботи в незаконно створеному закладі освіти «муніципальному бюджетному освітньому закладі «Волноваська школа № 5 т. зв. «міністерства освіти і науки днр» окупаційної адміністрації держави-агресора. Перебуваючи на цій посаді, вона взяла участь у агітаційному заході, який висвітлювався новинним ресурсом держави-агресора «федеральне агентство новин» з нагоди готування до відкриття «Волноваської школи № 5», а саме: надала відеоінтерв'ю невстановленій особі, під час якого зазначила російською мовою: «Ми вивчатимемо нову програму разом з нашими дітьми …», розуміючи, що ця «програма» спрямована на впровадження стандартів освіти держави-агресора. Після цього вона взяла участь у проведенні агітаційного заходу з нагоди «першого дзвоника», під час якого здійснювалась пропаганда у відповідному закладі освіти з метою встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, а також висвітлювалися впроваджені стандарти освіти держави-агресора. Таким чином, обвинувачена вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 111-1 КК України, за ознаками здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти[376]. У контексті цієї справи привертає увагу те, що висвітлені у вироку суду твердження засудженої про впровадження стандартів освіти держави-агресора, які вона транслювала публічно, заразом підміняли описання конкретних дій з такого впровадження, що мали б з усією однозначністю встановлюватися в такому випадку, доводитися та відповідним чином інкримінуватися.

Позитивним прикладом розв'язання порушеного питання можна вважати вирок, згідно з яким дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти, що кваліфіковані за ч. 3 ст. 111-1 КК України, описуються чітко та максимально конкретно. За обставинами справи громадянка України обійняла посаду заступника директора так званої муніципальної бюджетної загальноосвітньої установи «Новогригорівська школа адміністрації Новоазовського район ДНР». Установлено, що на обвинувачену були покладені обов'язки з реалізації т. зв. державних освітніх стандартів у школі. Використовуючи отримані повноваження, вона спланувала та організувала освітній процес у зазначеному закладі освіти, згідно з освітніми стандартами та навчальними планами так званої «ДНР», із повним виключенням з освітнього процесу вимог до обов'язкових результатів навчання, визначених державними стандартами повної загальної середньої освіти України, що передбачає формування компетентностей та світогляду здобувачів освіти, які спрямовані на возвеличення рф, її історичної ролі та заперечення існування культурних цінностей українського

народу, його історико-культурних надбань і традицій, української мови, що має своєю кінцевою метою збуджувати агресію та ненависть до України, тим самим вчинила дії, направлені на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладі освіти[377].

У вироках слушно рекомендується зазначати, які саме стандарти держави-окупанта були впроваджені в закладах освіти, що цілком сумлінно здійснюється судами. Наприклад, мотивуючи кваліфікацію за ч. 3 ст. 111-1 КК України, суди зазвичай посилалися на відповідні статті Федерального закону «Про освіту в російській федерації» від 29 грудня 2012 р. № 273-ФЗ, а також на окремі підзаконні нормативно-правові акти, які регулюють впровадження окремих стандартів певного виду освіти (зокрема, на Стандарти основної загальної освіти (5-9 класи) в системі освіти рф, затверджені наказом міністерства освіти та науки рф від 31 травня 2021 р. № 287)[378].

Викладене показує, що кримінально-правова норма про колабораційну діяльність у сфері освіти не позбавлена досить істотних недоліків, наявність яких може негативно вплинути на ефективність її застосування, створюючи підґрунтя для ухвалення несправедливих судових рішень. Про одну з цих хиб пишуть В. Кузнецов і М. Сийплокі, зауважуючи, що така форма колабораціонізму, як «... дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти» може надто розширено тлумачитися в судовій практиці. На погляд дослідників, це призведе або до вибіркового правосуддя, або до незастосування цієї форми. Такою невиваженою криміналізацією створюються умови для несприйняття держави громадянами, які опинилися у скрутних умовах на захоплених територіях[379].

Видається, що редакція ч. 3 ст. 111-1 КК України має бути змінена, а виявлені законодавчі помилки під час формування кримінально-правової заборони колабораційної діяльності у сфері освіти підлягають найскорішому усуненню. Перспективними напрямами для такого вдосконалення є такі: 1) відмова від здійснення пропаганди як окремої форми колабораційної діяльності у сфері освіти; 2) уточнення характеру дій щодо впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти; 3) запровадження спеціальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, включаючи сферу освіти.

Установлене на сьогодні здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти здебільшого може охоплюватися статтями Особливої частини КК України про інші кримінальні правопорушення залежно від змісту такої пропаганди. Ідеться про різноманітні заклики та насамперед про передбачене ст. 436-2 КК України виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікацію її учасників. Виключення з ч. 3 ст. 111-1 КК України діяння в зазначеній формі не утворюватиме прогалини – натомість у такий спосіб забезпечуватиметься узгодженість з іншими нормами кримінального права та прозорість тлумачення кримінального закону, усуватимуться штучні перешкоди в належній кримінально-правовій кваліфікації вчиненого.

Щодо впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти, то відповідні дії становлять суть заборони, зміст і обсяг якої є надто неконкретизованими. Ця форма діяння сформульована в законі у спосіб, що уможливлює неоднозначність його тлумачення, на чому акцентовано увагу вище. Відсутність розуміння того, які саме дії вважаються такими, що спрямовані на впровадження стандартів освіти, може свідчити про порушення принципу правової визначеності, вимогами якого є прозорість та ясність, чітке формулювання умов, за яких здійснюється обмеження чи позбавлення свободи людини. Таким чином, застосування ч. 3 ст. 111-1 КК України у відповідній частині стає непередбачуваним, ускладняється відмежування колабораційної діяльності у сфері освіти як кримінально протиправного типу поведінки від правомірних вчинків.

Одним із варіантів змін, які можуть бути внесені до КК України з огляду на висловлені зауваження, є передбачення ст. 111-Х «Колабораційна діяльність в освітній сфері», згідно з якою кримінально караним має визнаватися така поведінка, як-от: надання освітніх послуг громадянином України на окупованій її території, що здійснюється за стандартами держави-агресора з метою спричинити шкоду національним інтересам України[380]. Пропонований підхід ґрунтується на наявності лише однієї форми колабораційної діяльності у сфері освіти з уточненням її змісту, зокрема в частині встановлення мети такої діяльності. При цьому дії з розроблення, затвердження освітніх програм відповідно до стандартів держави-агресора (та їм подібні) можуть в такому випадку отримувати кримінально-правову оцінку як співучасть у виді організації надання освітніх послуг.

Як показали результати фасилітованих дискусій, які були проведені в межах спеціального дослідження в деокупованих громадах, для деокупованих територій питання діяльності освітян та соціальних працівників під час окупації є вкрай тригерним. Особливо в контексті педагогів. Воно стосується сфери безпеки і сприймається як екзистенційна загроза. Бо, по-перше, представники таких професій мають постійний доступ до дітей та контроль над ними. По-друге, в цьому питанні також йдеться про соціальний контракт. Отже, зрада соціальному контракту виступає драйвером максимізації покарання[381].

З огляду на викладене кримінально-правова заборона колабораційної діяльності у сфері освіти, зважаючи на показану потребу її переформатування, повинна лишитися в законодавстві, забезпечуючи охорону національних інтересів держави у вкрай чутливій, але надважливій для подальшого розвитку освіти сфері суспільних відносин. Через це видається помилковою позиція, відповідно до якої пропонується виключити кримінальну відповідальність за дії громадян України, що пов’язані із забезпеченням освітнього процесу для дітей, провадженням господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, виконанням робіт для забезпечення потреб окупаційної армії або для належного забезпечення населення окупованої території відповідними товарами чи послугами, відповідальність за які сьогодні передбачена ч. 3, ч. 4 ст. 111-1 КК України (перспективи розвитку кримінального законодавства в частині відповідальності за колабораційну діяльність в економічній сфері розглядатимуться далі). Така думка обґрунтовується необхідністю дотримання норм міжнародного гуманітарного права, а також

закріплених у Конституції України загальних засад щодо правопорядку. Переслідування здійснення пропаганди в закладах освіти працівниками педагогічної сфери – це про захист інтересів держави. Введення кримінально-правової репресії за реалізацію стандартів освіти держави-агресора – це скоріше про обмеження доступу дітей, що проживають на окупованій території і не мають можливості виїхати звідти, до мінімальних освітніх послуг, про переслідування громадян України на основі їх професійної приналежності державою, що свого часу не змогла забезпечити їм належний захист[382].

Практичне втілення висловленої ідеї щодо змін до КК України не виключатиме можливості звернення у разі потреби до кримінально-правової норми про малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України) за умов, що надання освітніх послуг не становило належного рівня суспільної небезпеки, не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди національним інтересам України. Натомість ця норма утворюватиме ключовий інструмент у практиці застосування ч. 3 ст. 111-1 КК України, даючи змогу реагувати на все різноманіття життєвих ситуацій в окупації.

Не слід виключати також варіант, за якого диспозиція ч. 3 ст. 111-1 КК України набуватиме бланкетного характеру, а у спеціальному законі визначатиметься категорія осіб, які не є такими, що вчиняють колабораційну діяльність у формі надання освітніх послуг (може йтися про осіб, які надають освітні послуги в галузі природничих наук, математики, охорони здоров'я тощо)[383].

Вчинення колабораційної діяльності у сфері освіти (та й не лише в цій) помилково не передбачає спеціальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності (це питання додатково розглядатиметься в наступному розділі). Не виникає сумніву, що уможливлення кримінально-правового компромісу з колаборантами загалом і зокрема з освітянами дало би змогу заохочувати тих з них, хто готовий свідомо припинити продовження колабораційної діяльності, а також сприяти виявленню та розслідуванню більш тяжких злочинів (насамперед воєнних та проти людяності). Відсутність подібної можливості на сьогодні слушно констатується як серйозна помилка кримінального закону[384]. Особливо на тлі обмежених можливостей для цього загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності.

2.1.3. Колабораційна діяльність у політичній сфері (ч. 6 ст. 111-1 КК України).

Колабораційна діяльність у політичній сфері (ч. 6 ст. 111-1 КК України)			
Об'єкт складу кримінального правопорушення			
Основний безпосередній об'єкт	національні інтереси держави у сфері політичної діяльності	**Додатковий безпосередній об'єкт**	Політична безпека
Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Суспільно небезпечне діяння	1) організація заходів політичного характеру,	2) проведення заходів політичного характеру, спрямованих на	3) активна участь у таких заходах

(альтернативні форми)	спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України	підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України	
Обстановка	умови окупації		
Суб'єкт складу кримінального правопорушення			
фізична особа	осудна особа	особа, яка досягла 16-річного віку	особа, яка є громадянином України
Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Вина	Умисел		

Основним **безпосереднім об'єктом** колабораційної діяльності в політичній сфері є національні інтереси держави у сфері політичної діяльності. Політична діяльність має цінність для національної безпеки через свій ключовий вплив на розвиток суспільних відносин у цій царині. Участь у відповідних заходах в інтересах держави-агресора задля встановлення та утвердження тимчасової окупації території України здатне спричинити істотну шкоду національним інтересам. Оскільки в межах заходів зі здійснення політичної діяльності відбувається спотворення соціальної реальності, поширення ворожих для України закликів, ідей та думок, що в сукупності підриває українську ідентичність та спільність українського народу.

Політична безпека утворює **обов'язковий додатковий об'єкт** для колабораційної діяльності в політичній сфері. Політична безпека передбачає такий стан правових норм і діяльності відповідних інститутів безпеки, що гарантують захист політичного суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності та конституційного ладу держави, тобто можливість нації та створених нею соціальних інститутів проводити незалежну внутрішню і зовнішню політику[385].

З **об'єктивної сторони** колабораційна діяльність у політичній сфері характеризується *діянням* у таких трьох альтернативних формах: 1) організація заходів політичного характеру, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України; 2) проведення заходів політичного характеру, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або уникнення нею відповідальності за збройну агресію проти України; 3) активна участь у таких заходах.

Оскільки суспільно небезпечні наслідки не визначені як обов'язкова ознака цього складу кримінального правопорушення, то за своєю конструкцією він належить до категорії формальних. Тому кримінальне правопорушення *вважатиметься закінченим* з моменту вчинення хоча б одного із зазначених діянь, тобто після організації, проведення хоча б одного заходу політичного характеру, активної участі в ньому.

Обов'язковою ознакою цього складу кримінального правопорушення є обстановка його вчинення в умовах окупації.

Поняття заходів політичного характеру містить п. 2 примітки ст. 111-1 КК України, відповідно до якої цими заходами є з'їзди, збори, мітинги, походи, демонстрації, конференції, круглі столи тощо.

Під ***організацією заходів політичного характеру*** розуміється така діяльність, що полягає в її впорядкуванні, ініціюванні та підготовці до проведення зазначених заходів, залученні до них визначеного або невизначеного кола осіб. Наприклад, ідеться про організаційні заходи з планування певного заходу, розроблення програми заходу, запрошення та супроводження його учасників, пошуку та облаштування місця проведення, використання технічних засобів.

Проведення заходів політичного характеру – це дії з керування та модерування процесом роботи під час таких заходів. Як стверджують фахівці, в контексті ч. 6 ст. 111-1 КК України проведення заходу – це етап, який починається з його відкриттям та відповідно завершується закриттям заходу, охоплюючи саму змістовну, активну та публічну його частину[386].

Фахівці звертають увагу, що в ч. 6 ст. 111-1 КК України невдало використаний єднальний сполучник «та» у словосполученні «організація та проведення» (так само, як і в ч. 3 ст. 111-1 КК України, в якій ідеться про «встановлення та утвердження»). Така конструкція може мати наслідком обмежувальне тлумачення цієї норми, за якого відповідне діяння оцінюватиметься як кримінальне правопорушення лише за одночасної наявності двох проявів, тобто якщо винна особа захід не тільки «організовувала», а й проводила…»[387].

Зокрема, на погляд М. Хавронюка, використане в ч. 6 ст. 111-1 КК України слово «та» – єднальний сполучник, що означає необхідність участі особи і в організації, і в проведенні зазначених заходів. Тому він вважає, що участь лише в їх організації, або лише в їх проведенні не створює складу цього злочину, проте за наявності підстав може кваліфікуватися, відповідно до ч. 6 ст. 111-1 КК України, за ознаками «здійснення інформаційної діяльності» або «активна участь у заході»[388].

Безумовно, оскільки «та» – це єднальний сполучник, то його використання в ч. 6 ст. 111-1 КК України є не виправданим, що може зумовлювати помилкове застосування відповідного положення кримінального закону. Правильним було б вживання тут розділового сполучника «або», але наразі треба зважати на те, що законодавець ставиться до використання єднальних сполучників традиційно недбало, часто застосовуючи їх у кримінально-правових нормах як розділові. У контексті викладеного резонно зауважує З. Загиней-Заболотенко, що для тлумачення кримінально-правових норм особливо важливого значення набуває не лише лінгвістичний аналіз нормативних речень, а й логічний аналіз змісту

кримінально-правових понять[389]. Пропонований М. Хавронюком підхід до тлумачення ч. 6 ст. 111-1 КК навряд чи відповідає нормативному змісту цієї кримінально-правової заборони, а отже, зазначений склад злочину слід констатувати в тому випадку, коли здійснюється або організація, або проведення заходів політичного характеру.

Активна участь у заходах політичного характеру полягає в точному та повному виконанні вказівок організаторів таких заходів, виступах та закликах до учасників заходів підтримувати державу-агресора, її окупаційні адміністрації чи збройні формування, участі в обговоренні політичних питань, роботі лічильної комісії тощо. Дослідники зауважують, що йдеться про вид діяльності, який свідчить про залученість особи до процесів, які відбуваються під час організації та проведення заходів політичного характеру, його взаємодію з учасниками процесу, та може виражатися в діях, спрямованих на підтримку порядку денного чи реалізацію прийнятих рішень, резолюцій, висновків тощо, а так само у виконанні поставлених завдань та іншому сприянні[390]. Слушною є думка про те, що лише безпосередня присутність особи на заході політичного характеру (наприклад, з певним плакатом) не може вважатися активною участю[391].

У контексті викладеного розглянемо такий приклад. Особа була засуджена за вчинення активної участі в заходах політичного характеру, спрямованих на підтримку держави-агресора відповідно до ч. 6 ст. 111-1 КК України. Вона, будучи громадянкою України, погодилась на пропозицію представників окупаційної адміністрації щодо участі в мітингу-концерті у м. Москва рф, присвяченому тимчасовій окупації частини території України. У подальшому ця громадянка 30 вересня 2023 р., перебуваючи у м. Москва рф, взяла участь у мітингу-концерті, організованому державою-агресором та присвяченому тимчасовій окупації частини території України (входженню до складу рф захоплених територій Донецької, Луганської. Запорізької та Херсонської областей), а саме в супроводі «хору військ національної гвардії рф» виконала музичну композицію, яка розпочинається словами «*здесь птицы не поют*…». Засудженій призначене покарання у виді десяти років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади у сфері культури, строком дванадцять років та з конфіскацією усього належного їй на праві власності майна[392].

Показаний приклад чудово ілюструє ті проблеми, які на сьогодні закладені у кримінально-правовій нормі про колабораційну діяльність у політичній сфері. По-перше, поняття активної участі в політичних заходах, як свідчить розглянута справа, може визначатися не однозначно і не виключено, що потребує конкретизації. Чи, справді, суто пісенний виступ на мітингу є проявом такої участі? Громадянка України, хоч і була залучена до відповідного заходу, але виходить так, що фактично лише своєю присутністю підтверджувала основний злочинний посил мітингу. Адже крім того, що вона заспівала пісню, інших активних дій, судячи з вироку, вчинено не було. По-друге, цей кейс додатково спонукає зробити висновок про те, що не може організація політичного заходу та активна учать у ньому каратися однаково. Кримінальна відповідальність повинна диференціюватися залежно від того, яку роль виконує особа. Тож *de lege ferenda* є доцільним в окремій статті КК України (ст. 111-XXXX. «Колабораційна діяльність в політичній та

виборчій сферах») передбачити відповідальність за різні види колабораційної діяльності в політичні сфері.

Повертаючись до чинного стану кримінального законодавства, треба зазначити, що та чи інша участь у заходах політичного характеру, в межах якої особа здійснює відповідні заклики або заперечення, може потребувати додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 111-1 КК України, адже йдеться про різні безпосередні об'єкти посягання, що страждають одночасно. Якщо, наприклад, громадянин України вчиняє дії з публічних закликів до підтримки рішень та/або дій держави-агресора (ч. 1 ст. 111-1 КК України), беручи участь у заходах політичного характеру (ч. 6 ст. 111-1 КК України), то вчинене утворює сукупність кримінальних правопорушень й підлягає кваліфікації за ч. 1 ст. 111-1 та ч. 6 ст. 111-1 КК України.

Можна також визнати правильним підхід, за якого дії громадянина України, який добровільно зайняв посаду в незаконному судовому органі, створеному на тимчасово окупованій території, а також організував / провів захід політичного характеру у співпраці з державою-агресором (чи окупаційною адміністрацією), слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 6 та ч. 7 ст. 111-1 КК України[393]. За таких обставин так само йдеться про різнооб'єктні посягання в межах спільної діяльності, що характеризується як колабораційна.

Н. Антонюк слушно звертає увагу на ситуацію, за якої особа паралельно з діяннями, спрямованими на організацію незаконних виборів чи референдумів, активно долучалася до організації та проведення заходів політичного характеру, як-от: різноманітних з'їздів, зборів, мітингів, походів, демонстрацій, конференцій, круглих столів тощо політичного спрямування. У такому разі, на її погляд, дії особи слід кваліфікувати за сукупністю ч. 5 та ч. 6 ст. 111-1 КК України. Обидва означені діяння, які містяться в цих частинах статті, є самостійними складами злочину[394].

Отже, колабораційна діяльність у формі організації, проведення заходів політичного характеру та активної участі в таких заходах може утворювати сукупність з іншими видами колабораційної діяльності, зокрема в інформаційній сфері (ч. 1 ст. 111-1 КК України), в адміністративній сфері (ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України), у виборчій сфері (ч. 5 ст. 111-1 КК України).

2.1.4. Колабораційна діяльність у господарській (економічній) сфері (ч. 4 ст. 111-1 КК України).

Колабораційна діяльність у господарській (економічній) сфері (ч. 4 ст. 111-1 КК України)			
Об'єкт складу кримінального правопорушення			
Основний безпосередній об'єкт	національні інтереси держави у сфері економічної діяльності	**Додатковий безпосередній об'єкт**	податкова безпека (для другої форми діяння)
Предмет	матеріальні ресурси		
Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Суспільно небезпечне	1) передача матеріальних ресурсів незаконним	2) провадження господарської діяльності у	

діяння (альтернативні форми)	збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора		взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційною адміністрацією держави-агресора
Обстановка	умови окупації		
Суб'єкт складу кримінального правопорушення			
фізична особа	осудна особа	особа, яка досягла 16-річного віку	особа, яка є громадянином України
Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Вина	Умисел		

Основним **безпосереднім об'єктом** колабораційної діяльності в господарській (економічній) сфері є національні інтереси держави у сфері господарської діяльності. Така діяльність має цінність для національної безпеки через свій вплив на розвиток суспільних відносин у царині економіки. Здійснення господарської діяльності в інтересах держави-агресора задля встановлення та утвердження тимчасової окупації території України здатне спричинити істотну шкоду національним інтересам. Оскільки господарська діяльність здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів, то їх одержання на користь держави-агресора підриває економічні відносини в Україні.

Колабораційна діяльність у господарській (економічній) сфері здатна зашкоджувати податковій безпеці (якщо йдеться про діяння у виді провадження господарської діяльності). З огляду на це факультативним **додатковим об'єктом** для зазначеного виду колабораційної діяльності є податкова безпека. Стан захищеності податкових свобод та інтересів суб'єктів податкової діяльності, чіткість правового врегулювання податкових правовідносин, здатність податкової системи своєчасно виконувати функції, адекватно реагувати на виклики, протидіяти ризикам і загрозам зовнішнього та внутрішнього характеру визначаються як податкова безпека держави[395].

Предметом колабораційної діяльності у формі матеріального забезпечення діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань є ***матеріальні ресурси***, які утворюють базу для їх ресурсного забезпечення та з-поміж іншого охоплюють: ремонтні матеріали, сировину, напівфабрикати, електроенергію, паливо, будівлі, споруди, машини, механізми, устаткування, засоби телекомунікацій та електричного зв'язку, транспорт, зброю тощо.

З **об'єктивної сторони** колабораційна діяльність у господарській (економічній) сфері характеризується *діянням* у таких двох альтернативних формах: 1) передача матеріальних ресурсів: а) незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території,

б) збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора; 2) провадження господарської діяльності у взаємодії з: а) державою-агресором, б) незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора.

Оскільки суспільно небезпечні наслідки не визначені як обов'язкова ознака цього складу кримінального правопорушення, то за своєю конструкцією він належить до категорії формальних. Тому кримінальне правопорушення *вважатиметься закінченим* з моменту передачі матеріальних ресурсів та/або з початку провадження господарської діяльності, що слід вважати її виконанням.

Обов'язковою ознакою цього складу кримінального правопорушення є обстановка його вчинення в умовах окупації.

Під ***передачею матеріальних ресурсів*** незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, треба розуміти їх надання відповідним формуванням у володіння, для тимчасового користування чи використання за цільовим призначенням. Такі ресурси можуть передаватися в будь-якій формі: зокрема, відкрито (публічно) та завуальовано, оплатно й безоплатно, з можливістю повернення та без такого.

Проведений фахівцями аналіз матеріалів кримінальних проваджень за колаборацію діяльність, передбачену ч. 4 ст. 111-1 КК України, дав змогу виділити такі поширені прояви надання матеріальних ресурсів: надання грошових коштів, постачання харчових продуктів та алкогольних напоїв, надання приміщень для проживання, забезпечення паливно-мастильними матеріалами, передача цілісних майнових комплексів, передача матеріальних цінностей (автомобілі, зброя, боєприпаси) та ін.[396].

Розглянемо такий приклад. У період з 24 лютого по 02 квітня 2022 р. ЗС рф окупували територію м. Буринь Конотопського району Сумської області. Окупанти на в'їздах-виїздах до міста встановили блок-пости та ввели спеціальний режим переміщення місцевого населення окупованою територією. У кінці березня 2022 р. громадянин України, з метою безперешкодного переміщення через російський блок-пост, добровільно вступив у контакт з представниками держави-агресора. Під час спілкування з ними повідомив окупантам, що він працює кочегаром у котельні Буринської центральної районної лікарні та кожного дня їздить на роботу. З метою уникнення перевірки документів і спрощеного перетину блок-посту він домовився передавати їм матеріальні ресурси. Далі при перетині блок-посту він неодноразово добровільно передавав матеріальні ресурси, а саме воду та цигарки, яких потребували формування держави-агресора. Крім цього, громадянин України за власні кошти придбав для одного з представників держави-агресора сім-картку мобільного оператора «Водафон Україна» та добровільно передав її. Суд констатував, що таким чином він вчинив колаборацію діяльність у виді передачі матеріальних ресурсів збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України[397].

Водночас треба звернути увагу, що обставини цієї справи, викладені у вироку суду, можуть свідчити про помилкове незастосування до громадянина України

кримінально-правової норми про малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України), оскільки хоч формально вчинене й містить ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, але така поведінка (передавання окупантам цигарок, води, сім-карти) не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди національним інтересам держави у сфері економічної діяльності. Резонно зауважує А. Яковлєв у цьому контексті: «У вироках, де людину покарано за передачу цигарок, важливо брати до уваги, що законодавець передбачив кримінальну відповідальність за передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням у плані такої допомоги, яка призводить до підривної діяльності[398]».

Вартує уваги позиція про те, що при передачі матеріальних ресурсів йдеться про добровільну передачу власних ресурсів або ресурсів, які перебувають у володінні колаборанта і щодо яких він правомочний здійснювати певні юридично значущі дії. До того ж, оскільки ч. 4 ст. 111-1 КК України не передбачає їх передачі у власність, навіть передача відповідних ресурсів у користування за наявності інших ознак складу цього кримінально караного діяння може тягнути відповідальність за ч. 4 ст. 111-1 КК України[399].

З викладеним підходом можна погодитися частково. Справді, для кваліфікації поведінки колаборанта за ч. 4 ст. 111-1 КК України достатньо передачі певних матеріальних ресурсів у користування (навіть тимчасове), наприклад: особа надає окупантам транспортний засіб для його використання протягом певного часу, після чого відбувається його повернення власнику. Водночас видаються сумнівними міркування з приводу того, що кримінальна відповідальність настає в разі передачі власних ресурсів певної особи або тих, якими вона володіє. З огляду на зміст ч. 4 ст. 111-1 КК України, така відповідальність повинна наставати незалежно від того, чи є колаборант законним власником певної речі чи ця річ опинилася в нього випадково (наприклад, через втрату або була покинута під час переміщення з окупованої території тощо). У будь-якому разі дії особи здатні зашкоджувати національним інтересам України, збагачуючи окупанта та надаючи йому можливість використовувати матеріальний ресурс у своїх протиправних (ворожих) цілях.

Порушене питання можна проілюструвати на такому прикладі з судової практики. Громадянин України, який на момент окупації села перебував на посаді старости старостинського округу, отримав від представників держави-агресора завдання знайти для них будинок для проживання. Після цього він, бажаючи забезпечити діяльність збройних формувань держави-агресора на території села та з метою отримати прихильність від військовослужбовців рф, погодився надати потрібну допомогу. Достовірно володіючи відомостями про власників будинків та домогосподарств у селі, засуджений зателефонував одному з його мешканців та, використовуючи своє службове становище й авторитет, наказав останньому повідомити, де знаходяться ключі від його будинку, щоб відчинити двері та передати його представникам збройних формувань держави-агресора для розміщення й використання в забезпеченні діяльності відповідних формувань. Не отримавши чіткої відповіді з приводу цього, він знайшов ключі, відчинив вхідні двері та передав будинок у користування представникам збройних і воєнізованих

формувань держави-агресора, які використовували його в період тимчасової окупації села для ночівлі, організації процесу управління окупаційним підрозділом, а також допитів місцевих мешканців[400]. Поведінка зазначеної особи одержала правильну правову оцінку, згідно з ч. 4 ст. 111-1 КК України, оскільки в розгляданому випадку особа передала будинок (матеріальні ресурси) збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора в користування, не будучи при цьому власником будинку та взагалі не маючи належного правового зв'язку з ним.

Прикладом правильної кримінально-правової оцінки, згідно з ч. 4 ст. 111-1 КК України, дій особи з передачі матеріальних ресурсів окупантам, є також справа, за якою громадянин України, маючи як настоятель православного храму авторитет серед місцевих мешканців, зокрема осіб похилого віку, і приховуючи від останніх свої справжні наміри, здійснював збір продуктів харчування з них, особисто здійснював придбання товарів у продовольчому магазині, які далі передавав представникам збройних формувань країни-агресора, а також надавав їм у користування власний автомобіль для переміщення територією села[401].

Видається неоднозначною думка про те, що «вчинення особою зазначених у ч. 4 ст. 111-1 КК України форм діянь повинно бути добровільним, тобто колаборант сам є *ініціатором* (курсив – авт.) передачі представнику держави-агресора певних матеріальних ресурсів або провадження господарської діяльності»[402]. Для інкримінування ч. 4 ст. 111-1 КК України колаборант необов'язково повинен бути ініціатором передачі матеріальних ресурсів. Така ініціатива може безпосередньо виходити і від окупанта. Водночас особа, справді, має діяти поза фізичним або психічним примусом, наявність якого в передбачених ст. 40 КК України випадках виключає кримінальну протиправність діяння. Отже, добровільно передати матеріальні ресурси не дорівнює ініціативі їх передання. За наявності такої ініціативи в окупанта достатньо встановити, що колаборант, передаючи матеріальні ресурси, усвідомлював можливість відмовитися від вчинення відповідних дій.

Провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, становить таку поведінку, яка полягає в здійсненні діяльності, пов'язаної з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт. Така діяльність може мати підприємницький характер за наявності мети отримання прибутку, а так само некомерційний характер, коли мета отримання прибутку не ставиться (наприклад: діяльність пенсійних фондів, кредитних спілок, професійних спілок, житлово-будівельних кооперативів).

Визначаючи суть провадження господарської діяльності, можна орієнтуватися на поняття, яке містить ст. 3 Господарського кодексу України, згідно з якою господарською є діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Фахівці загалом наголошують, що фактично під категорію провадження господарської діяльності у взаємодії з незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, потрапляє будь-яке постачання товару, виконання

робіт, надання послуг таким органам влади (окупаційній адміністрації) або державі-агресору[403].

Відповідаючи на питання журналіста про те, чи охоплюється ведення всього (без винятків) бізнесу на окупованих територіях положенням ч. 4 ст. 111-1 КК України, С. Кравченко (на час інтерв'ю – голова Касаційного кримінального суду у складі ВС) зазначає: «Формально – так, оскільки при проведенні будь-якого бізнесу є сплата податків, акцизів, обов'язкових платежів, які, очевидно, ідуть не тільки на соціальну сферу, а й витрачаються ворогом на фінансування війни»[404]. Але чи справді все настільки категорично?

Так, адекватне розуміння понятійного звороту «провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором», якщо проаналізувати ст. 111-1 КК України та її примітку, не може вважатися достатньо (!) чітким і однозначним, зважаючи на що передбачення наслідків певної поведінки викликає істотні складнощі. Тож для розв'язання конкретно прикладної проблеми, якою є правильне встановлення наявності (або відсутності) складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, є потреба здійснити її тлумачення, спираючись на сучасні здобутки кримінально-правової доктрини.

Неодноразове звернення в цій праці до пояснювальної записки проєкту Закону України № 5144 від 24 лютого 2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)» є надважливим у цьому аспекті, зокрема для застосування такого прогресивного методу тлумачення кримінально-правових норм, яким є *теологічне тлумачення*. Теологічний або цільовий спосіб тлумачення полягає у визначенні мети норми і подальшому встановленні відповідності тексту нормативного акта цій меті[405]. Цей спосіб є основним напрямом пізнання цінностей, що закладені в нормативну структуру права. Найважливішим наслідком використання цього способу тлумачення є те, що він запобігає формалізованому, «бюрократичному» тлумаченню норм права, який спотворює аксіологічні установки правового регулювання, зневажає соціальні наслідки того чи іншого висновку про смисл норми права. Теологічне тлумачення допомагає впроваджувати в поведінку суб'єктів стандарти основоположних принципів права, забезпечуючи тим самим доцільність кожної норми права. Наприклад, в одному із своїх найвідоміших рішень Вемхофф (*Wemhoff*) проти Німеччини (27 червня 1968 р.) Європейський суд з прав людини зазначив, що міжнародній угоді слід давати таке тлумачення, яке було б найбільш сприятливим для досягнення цілей та завдань такої угоди. Дещо пізніше цей суд у рішенні Голдер (*Golder*) проти Сполученого Королівства (21 лютого 1975 р.) наголосив на тому, що преамбула Конвенції, де встановлено її цілі, має істотне значення для тлумачення всіх інших положень Конвенції[406].

Саме теологічне тлумачення здатне уможливити розуміння того, які прояви економічного колабораціонізму (провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора) утворюють відповідний склад кримінального правопорушення.

Перший висновок, зроблений із застосуванням цього методу, випливає із зафіксованого вище судження про те, що *взаємодія з державою-агресором має*

значення співпраці з нею і завжди означає сприяння підривним діям такої держави через надання їй вагомої ресурсної допомоги. Якраз таку поведінку передбачалося визначити як кримінально карану. Інша справа, що через низьку якість законодавчої техніки, як і загалом проявлену на нормотворчому рівні недбалість, суб'єктам формування кримінально-правової політики не вдалося у словесній формі з усією очевидністю відобразити свій замисел. Однак цей замисел з усією очевидністю та буквальністю можна встановити при зверненні до супровідних документів зазначеного законопроєкту, які покликані розкрити суть та визначити мету законодавчих змін.

Таким чином, у результаті застосування теологічного способу тлумачення ч. 4 ст. 111-1 КК України вдалося встановити справжній зміст ч. 4 ст. 111-1 КК України в частині розуміння провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором. І заразом такий результат закономірно став наслідком обмежувального тлумачення, що є його окремим видом за обсягом правового змісту. Обмежувальне тлумачення передбачає такий висновок щодо змісту правової норми, який є вужчим за текст правової норми (ч. 4 ст. 111-1 КК України).

З огляду на це можемо зробити висновок, що співпраця з державою-агресором лише тоді може тягти кримінальну відповідальність, коли вона *спрямована на заподіяння шкоди критично важливим інтересам України*. Цей висновок зумовлює необхідність у кожному конкретному випадку проводити дослідження і встановлювати відповідну спрямованість у процесуальний спосіб, адже об'єкт складу кримінального правопорушення є обов'язковим елементом будь-якого складу кримінального правопорушення. Ігнорування цього елемента, що досить часто трапляється, у випадку із колабораційною діяльністю здатне призвести до помилкової кваліфікації і визнання наявності складу кримінального правопорушення за відсутності однієї або більше його обов'язкових ознак.

Обмежувальне тлумачення виключає буквальне прочитання тексту ч. 4 ст. 111-1 КК України. Буквальне тлумачення означало б потребу захищати будь-які національні інтереси, але як встановлено вище, КК України в розділі І Особливої частини забезпечує охорону лише і суто життєво важливих інтересів у царині національної безпеки.

До того ж, якщо вважати, що будь-який спектр господарської діяльності, яка здійснюється у взаємодії з державою-агресором, може тягти відповідальність за ч. 4 ст. 111-1 КК України, то тим самим в окремих випадках уможливлюватиметься порушення принципу пропорційності. Адже максимальне покарання, передбачене санкцією ч. 4 ст. 111-1 КК України, становить п'ять років позбавлення волі з обов'язковими двома додатковими покараннями у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років та конфіскації майна.

Для порівняння. Аналогічне основне покарання встановлено за вчинення вбивств, ознаки яких містять ст. 116, ст. 117 КК України, а з огляду на наявність додаткових покарань, то відповідні види умисних убивств як злочинів, що посягають на найвищу соціальну цінність (життя людини), номінально караються менш суворо, ніж будь-яке провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором. Очевидно, що так бути не може, а колабораційна діяльність

у сфері господарської діяльності здатна потягти настільки суворе покарання тільки в тих випадках, у яких вона характеризується реальною здатністю заподіювати істотну шкоду національним інтересам України.

Цілком зрозуміло, що відповідну властивість має обмежене коло таких видів діяльності, а отже, не переконливим видається твердження, відповідно до якого фактично під категорію провадження господарської діяльності у взаємодії з незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, потрапляє будь-яке постачання товару, виконання робіт, надання послуг таким органам влади (окупаційній адміністрації) або державі-агресору[407]. Натомість має рацію О. Марін, який уточнює, що «у взаємодії…» означає форму зв'язку суб'єктів, яка полягає в обов'язковій участі обох у відповідній господарській діяльності (виконання замовлення, об'єднання зусиль чи капіталів, реалізація продукції тощо) та спрямована на досягнення єдиної спільної мети; такою в контексті колаборації є мета спричинити шкоди інтересам України або її союзників (наприклад, установлення та запровадження окупації частини території України, економічне ослаблення України або її союзників, зміцнення економічного потенціалу держави-агресора та ін.). Це певним чином звужувальне тлумачення кримінального закону, однак, по-перше, воно допустиме, а по-друге, дає можливість уникнути надмірної криміналізації «мирних» галузей економіки на тимчасово окупованих територіях України[408].

Тож провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором може визнаватися кримінально караним актом поведінки, якщо він пов'язаний із посяганням на об'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України. Точне визначення родового та безпосереднього об'єктів кримінального правопорушення є необхідною умовою правильної кримінально-правової оцінки вчиненого діяння, що дає змогу встановити певний орієнтир для визначення правопорушення, яке кваліфікується, саме як кримінально протиправного діяння[409]. Основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення має вирішальне значення для кваліфікації діяння за тією чи іншою статтею Особливої частини КК України, оскільки саме задля захисту цього об'єкта встановлена правова норма. Ознакою основного безпосереднього об'єкта є те, що він перебуває в одній площині з родовим об'єктом.

Зважаючи на це, треба констатувати, що кримінальна відповідальність за провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором може наставати в тому випадку, коли особа, яка провадить таку діяльність, спрямовує свої зусилля на заподіяння істотної шкоди критично важливим інтересам України у сфері національної (економічної) безпеки. Потенційну або реальну наявність зазначеної шкоди суб'єкти офіційної кваліфікації повинні встановлювати в кожному кримінальному провадженні, розпочатому за ч. 4 ст. 111-1 КК України.

На жаль, відповідне питання майже не порушується у практиці застосування ч. 4 ст. 111-1 КК України. Зокрема, як провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, за ч. 4 ст. 111-1 КК України були кваліфіковані дії громадянина України, який здобував від військовослужбовців рф бензин і солярку, після чого здійснював подальший їх продаж місцевому населенню, отримуючи

частку з прибутку в розмірі 2 грн за 1 літр проданої продукції. Крім того, за схожою схемою, діючи спільно з представниками окупаційних сил, він реалізовував зернові культури, отримуючи за таку діяльність від окупантів паливо та харчові продукти, які в подальшому реалізовував серед місцевого населення[410]. Чи йдеться тут про заподіяння істотної шкоди критично важливим інтересам України у сфері національної (економічної) безпеки…? Питання відкрите.

Типовими формами провадження господарської діяльності у взаємодії з державою агресором, згідно з ч. 4 ст. 111-1 КК України, виходячи із здійсненого тлумачення відповідного положення як спрямованої на заподіяння шкоди критично важливим інтересам України діяльності із співпраці особи з державою-агресором у виді сприяння її підривним діям проти України через надання їй вагомої ресурсної допомоги. Такими формами можна вважати, зокрема, господарську діяльність у виді:

1. Виготовлення на замовлення державних структур рф та/або постачання їм таких товарів, які можуть бути використані у військовій або промисловій галузях держави-агресора, зокрема зброї, військової техніки, стратегічних матеріалів та ресурсів.

2. Надання кредитів, інвестицій або фінансових ресурсів (фінансова підтримка) державним структурам російської федерації, включаючи всі їх урядові підприємства, установи організації.

3. Участі у фінансуванні та/або виконанні інфраструктурних проєктів, які становлять військову, виробничу, транспортну, інформаційну, промислову значущість для економіки держави-агресора.

4. Надання технологічної допомоги державним структурам російської федерації, включаючи всі їх урядові підприємства, установи організації, а саме експорт технологій або ноу-хау, що можуть бути використані у військовій або стратегічно важливій промисловості; проєктування та/або будівництво об’єктів стратегічного значення, наприклад, оборонних споруд або об’єктів подвійного призначення; постачання інформаційних, людських або інших ресурсів.

5. Використання інформаційних технологій та забезпечення ними державних структур російської федерації, включаючи всі їх урядові підприємства, установи організації (наприклад, надання доступу до інформаційних систем, що можуть бути використані для кібератак або збору розвідувальної інформації).

Отже, як результат здійснення теологічного та системного тлумачення кримінально-правової норми, передбаченої ч. 4 ст. 111-1 КК України, можна встановити, що кваліфікація вчиненого діяння як провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором передбачає необхідність установлення того, що:

1. Взаємодія з державою-агресором має значення співпраці з нею (її представницькими органами) і завжди означає сприяння підривним діям такої держави через надання їй вагомої ресурсної допомоги. Суб’єктами такої взаємодії є, з одного боку, громадянин України, а з другого – держава-агресор в особі її владних структур.

2. Кримінальна відповідальність за провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором може наставати в тому випадку, коли особа, яка

провадить таку діяльність, спрямовує свої зусилля на заподіяння істотної шкоди критично важливим інтересам України у сфері національної (економічної) безпеки. При цьому потенційна або реальна наявність зазначеної шкоди потребує доведення в кожному кримінальному провадженні, розпочатому за ч. 4 ст. 111-1 КК України.

Якщо розмірковувати з позиції перспектив удосконалення кримінально-правової норми про колабораційну діяльність, то економічна співпраця громадян України з окупантом має лишитися кримінально караною, проте сфера дії такої заборони потребує звуження з тим, щоб не оцінювалися як кримінальне правопорушення такі дії, які здебільшого не мають належного рівня суспільної небезпеки (відповідних прикладів на сьогодні вистачає) або навіть є соціально нейтральними. Зокрема, як зазначає у цьому контексті К. Котельва, проблематика кваліфікації колабораційної діяльності за ч. 4 ст. 111-1 КК України насамперед полягає у відсутності чіткого розуміння, а отже, і відсутності правової визначеності щодо дій, які можуть вважатися кримінально караними. Вона слушно звертає увагу на відсутність мінімальний порогу матеріальних ресурсів, передача яких тягне кримінальну відповідальність, а будь-яка господарська діяльність на окупованих територіях може вважатися злочином, адже її провадження завжди тягне взаємодію з незаконними органами окупаційної влади. Тобто передача пляшки води російському солдату та сплата податків за ведення бізнесу на окупованій території сьогодні можуть бути кваліфіковані згідно з ч. 4 ст. 111-1 КК України[411].

З огляду на викладене пропонується встановити окрему підставу відповідальності за такий прояв колабораціонізму (ст. 111-ХХ. «Колабораційна діяльність в господарській (економічній) сфері»). При цьому така відповідальність має безпосередньо пов’язуватися з економічною шкодою, яка заподіяна в результаті подібної співпраці з ворогом для діяння у виді передачі матеріальних ресурсів. Зазначену шкоду цілком можна вимірювати в умовних одиницях (неоподаткований мінімум доходів громадян), тобто грошовому вираженні. Буде правильним також (за прикладом інших кримінально-правових норм) диференціювати відповідальність залежно від обсягу заподіяної шкоди. За основу можна взяти розміри шкоди, які встановлені у ст. 212 КК України для випадків ухилення від сплати податків, зборів (обов’язкових платежів), а отже, такий розмір може бути значним (три тисячі і більше неоподаткованих мінімумів доходів громадян), великим (п’ять тисяч і більше неоподаткованих мінімумів доходів громадян) і особливо великим (сім тисяч і більше неоподаткованих мінімумів доходів громадян). Для провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором мають встановлюватися обмеження за сферами економіки, участь у розвитку яких може заподіяти максимально серйозну шкоду національним інтересам нашої держави: зокрема, оборонно-промисловий комплекс, енергетичний сектор (нафта, газ, електроенергія), транспорт і логістика, фінансовий сектор, інформаційні технології та кібербезпека.

2.1.5 Колабораційна діяльність в адміністративній сфері (ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України).

Колабораційна діяльність в адміністративній сфері (ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України)

Об’єкт складу кримінального правопорушення			
Основний безпосередній об’єкт	національні інтереси держави в адміністративній сфері	**Додатковий безпосередній об’єкт**	порядок реалізації управлінських повноважень, порядок формування органів з владними повноваженнями (*для третьої форми діяння*)
Об’єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Суспільно небезпечне діяння (альтернативні форми)	1) зайняття посади, не пов’язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, [створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора]	2) зайняття посади, пов’язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, [створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора]	3) обрання до незаконних органах влади [створених на тимчасово окупованій території]
Місце вчинення злочину	тимчасово окупована територія		
Обстановка	умови окупації		
Суб’єкт складу кримінального правопорушення			
фізична особа	осудна особа	особа, яка досягла 16-річного віку	особа, яка є громадянином України
Суб’єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Вина	умисел		

Основним **безпосереднім об’єктом** колабораційної діяльності в адміністративній сфері є національні інтереси держави у сфері публічного

управління та адміністрування. Така діяльність має цінність для національної безпеки через свій вплив на розвиток суспільних відносин у царині виконавчо-розпорядчої діяльності. Здійснення адміністрування або участь у цьому процесі в інтересах держави-агресора задля встановлення та утвердження тимчасової окупації території України здатне спричинити істотну шкоду національним інтересам. Оскільки публічне управління здійснюється для досягнення соціально значущих результатів, передбачає розроблення та впровадження управлінських рішень, то їх реалізація на користь держави-агресора підриває адміністративно-правові відносини в Україні.

Колабораційна діяльність в адміністративній сфері здатна зашкоджувати усталеній в Україні процедурі прийняття та реалізації управлінських рішень. З огляду на це факультативним **додатковим об'єктом** для зазначеного виду колабораційної діяльності є порядок реалізації управлінських повноважень. Крім цього, обрання до незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, неодмінно спричиняє шкоду порядку формування органів з владними повноваженнями. Тож цей порядок також утворює додатковий (обов'язковий) об'єкт.

З **об'єктивної сторони** колабораційна діяльність в адміністративній сфері характеризується *діянням* у таких трьох альтернативних формах: 1) (добровільне) зайняття посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора; 2) (добровільне) зайняття посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора; 3) (добровільне) обрання до незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території.

Оскільки суспільно небезпечні наслідки не визначені як обов'язкова ознака цього складу кримінального правопорушення, то за своєю конструкцією він відноситься до категорії формальних. Тому кримінальне правопорушення *вважатиметься закінченим* з моменту вчинення одного із зазначених діянь. Цей момент своєю чергою пов'язується з фактичним початком виконання обов'язків за посадою, на яку призначили чи обрали певну особу.

Обов'язковою ознакою цього складу кримінального правопорушення є обстановка його вчинення в умовах окупації.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони в межах колабораційної діяльності в адміністративній сфері є ***місце злочину,*** яким визначено тимчасово окуповані території.

Під ***добровільністю***, похідні поняття від якого використовуються для характеристики окремих форм участі в діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором, розуміється така участь, що здійснюється за власною ініціативою суб'єкта колабораційної діяльності та за умови його вільного волевиявлення (особливості кваліфікації колабораційної діяльності за ознакою добровільності розглядатимуться в межах підрозділу 2.2).

Потрібно звернути увагу, що законодавець встановив кримінальну

відповідальність за роботу не будь-де на окупованій території, а тільки за реалізацію трудових відносин у: 1) незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території та 2) в окупаційній адміністрації держави-агресора та її структурах. Фактично йдеться про зайняття будь-якої посади в органах і підрозділах, які функціонально відповідальні за управління тимчасово окупованими територіями України, та підконтрольних рф самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України. Робота в усіх інших юридичних особах: на підприємствах, установах (які не є органами незаконної окупаційної влади), організаціях, закладах освіти, медичних закладах, приватних компаніях сама собою не є колабораційною діяльністю та за цією підставою не повинна тягти кримінальної відповідальності. Іншим словами, якщо вчитель учить, медик лікує, комунальник обслуговує населення, а фермер вирощує врожай, така поведінка не є кримінально-караною[412]. Водночас, як показує практика кваліфікації колабораційної діяльності, в окремих випадках викликають складнощі визначення належності того чи іншого підрозділу до структури окупаційної адміністрації (відповідне питання ілюструватиметься далі).

Аналогічну думку висловлює О. Марін, стверджуючи, що працівники, наприклад, їдальні, яка є структурною частиною окупаційної адміністрації, і які є штатними працівниками такої адміністрації, формально несуть відповідальність за ч. 2 ст. 111-1 КК України. Однак такі категорії працівників, як кухар, сторож, водій та ін., виконання трудової функції якими в незаконних органах влади не здатне спричинити істотного впливу на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, не притягатимуться до відповідальності на підставі ч. 2 ст. 11 КК України[413].

У цьому контексті привертає увагу такий приклад із судової практики. Громадянка України, перебуваючи на тимчасово окупованій території, добровільно обійняла т. зв. некерівну посаду квартальної Невоселівської селищної ради Краснолиманського району адміністрації м. Єнакієво ДНР, створеної рф. На ввірених їй вулицях у смт. Новоселівка вона, обіймаючи зазначену посаду, за вказівками керівництва окупаційної адміністрації, виконувала такі функції: сповіщала місцеве населення про збори, які проводили представники держави-агресора; складала списки місцевих мешканців, які залишились у населеному пункті; допомагала обмежено дієздатним особам у складанні заяв на отримання палива, будівельних матеріалів тощо; прибирала адміністративні будівлі та їх прилеглі території; складала списки зруйнованих та покинутих будівель; складала списки загиблих мешканців селища; допомагала секретарю селищної ради у формуванні та видачі талонів про отримання вугілля для побутових потреб. Оскільки ці функції не належать до організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських, то вчинене діяння кваліфіковане, згідно з ч. 2 ст. 111-1 КК України, як добровільне зайняття громадянином України посади, не пов’язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території[414]. Функції, які виконувала засуджена громадянка України, з огляду на вирок суду, є вичерпними і здебільшого зводяться до сприяння в

забезпеченні життєдіяльності місцевих мешканців. Тож у наведеному прикладі викликає сумнів здатність відповідної поведінки спричинити істотний вплив на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України (проблема відмежування малозначності діяння від кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 111-1 КК України, розглядатиметься додатково).

Для порівняння. В іншій справі громадянка України добровільно обійняла посаду спеціаліста з екології та природних ресурсів у територіальному управлінні окупаційної адміністрації, здійснюючи заходи з планування роботи відділу, складання реєстрів пенсіонерів, які надійшли від пенсійного фонду, видачі довідок щодо фактичного місця проживання громадян, підготовки документів для отримання фінансової та гуманітарної допомоги від окупаційної влади тощо. Такі дії небезпідставно кваліфіковані за ч. 2 ст. 111-1 КК України як добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора[415].

О. Марін звертає також увагу на специфічний статус, який незалежно від назви на конкретній території, відповідає статусу працівника Державної служби з надзвичайних ситуації. Ця служба та її відповідники на тимчасово окупованій території належатимуть до незаконних органів влади, створених на тимчасово окупованій території або окупаційної адміністрації, і тому зайняття посади в таких органах міститиме склад відповідного правопорушення (ч. 2 або ч. 5 ст. 111-1 КК України). Однак працівники, служба яких полягатиме у виконанні функцій рятівника та в усуненні наслідків надзвичайних ситуацій, можуть не підлягати кримінальній відповідальності на підставі ст. 39 КК України за вчинення діяння у стані крайньої необхідності[416]. Статус особи, яка виконує функції рятувальника, попри те, що ця категорія осіб належить до владних структур, за загальним правилом має виключати настання кримінальної відповідальності, адже якщо такі особи на окупованій території виконують суто рятувальні функції та функції цивільного захисту, то за таких обставин вони не здатні спричинити істотної шкоди національним інтересам держави у відповідній сфері.

Водночас інша ситуація виникає щодо осіб, які обіймають у таких структурах керівні посади. Стосовно них не можна виключати застосування норм про обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння, але лише за наявності до того достатніх підстав. Зокрема, формально таких підстав не було встановлено в одній із справ, зважаючи на що особа була визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України. За матеріалами справи ця особа добровільно зайняла посаду командира відділення «Міністерства надзвичайних ситуацій Луганської Народної Республіки», маючи такі повноваження: здійснювати контроль за дисципліною підлеглого особового складу відділення, керувати діями підлеглого особового складу, забезпечувати виконання підлеглим особовим складом поставлених задач, проводити заняття з особовим складом відділення, контролювати несення служби особовим складом відділення, контролювати порядок зберігання засобів індивідуального захисту органів дихання, клопотати перед начальником щодо

застосування заохочень та накладення стягнень щодо підлеглого особового складу[417].

Відповідальність за колаборацію діяльність в адміністративній сфері диференціюється, зважаючи на тип посади, що обіймає особа на тимчасово окупованій території.

Зайняття ***посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій***[418], у незаконних органах влади – це обіймання такої посади в органах, що виконують функції влади та утворені всупереч передбаченому в Україні порядку, обов'язки за якою не передбачають здійснення: а) керівництва діяльністю інших осіб; б) управління або розпорядження майном. Прикладами таких посад можуть бути: конторський службовець, юрисконсульт, бухгалтер, працівник апарату, працівник підрозділу кадрів, інспектор з цивільного захисту.

Розглянемо такий приклад. Громадянка України, перебуваючи на тимчасово окупованій території, діючи з корисливих мотивів, добровільно обійняла посаду «секретаря» т. зв. Новоселівської селищної ради Краснолиманського району адміністрації м. Єнакієво ДНР, створеного окупаційною адміністрацією рф, яку обіймала до початку активної фази деокупації смт. Новоселівка Лиманської ТГ Краматорського району Донецької області. Перебуваючи на цій посаді, вона виконувала такі функції: проводила роботи з облаштування робочого місця для забезпечення діяльності ввіреної їй ділянки роботи; формувала електронний реєстр мешканців, які фактично проживали у смт Новоселівка в період окупації; фіксувала в електронному реєстрі факти приїзду або виїзду місцевих мешканців смт Новоселівка в період окупації; збирала та реєструвала заяви на отримання твердого палива для опалення (вугілля та дрова) від місцевих мешканців смт Новоселівка; збирала кошти за розвезення вугілля до житлових будинків мешканців смт Новоселівка; формувала електронний реєстр пошкоджених та зруйнованих у результаті обстрілів будинків місцевих мешканців; вела табелі робочого часу працівників адміністрації смт Новоселівка в період окупації. Поведінка зазначеної особи оцінена згідно з ч. 2 ст. 111-1 КК України за ознаками добровільного зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора[419].

Зайняття ***посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій***, у незаконних органах влади – це обіймання такої посади в органах, що виконують функції влади та утворені всупереч передбаченому в Україні порядку, обов'язки за якою передбачають здійснення: а) керівництва діяльністю інших осіб; б) управління або розпорядження майном. Насамперед прикладами таких посад можуть бути керівники будь-якої ланки в незаконних органах влади та його заступники, особи, уповноважені на розпорядження майном.

У контексті викладеного привертає увагу такий приклад із судової практики. Громадянка України, перебуваючи на тимчасово окупованій території, добровільно обійняла посаду виконуючого обов'язки завідувача сектору охорони здоров'я у

військово-цивільний адміністрації Вовчанського району. Вона, за погодженням з окупаційною адміністрацією, здійснювала керівництво діяльності сектору охорони здоров'я, здійснювала контроль за діяльністю закладів, підприємств та установ охорони здоров'я підпорядкованих цій адміністрації, забезпечувала населення лікарськими засобами та виробами медичного призначення та здійснювала керівництво сектору, у якому перебували її підлеглі співробітники. Ця особа була засуджена за вчинення колабораційної діяльності у виді добровільного зайнятті посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, згідно з ч. 2 ст. 111-1 КК України[420]. Правильність наданої кваліфікації викликає сумніви, адже посада завідувача (керівника) сектору охорони здоров'я у військово-цивільний адміністрації належить до категорії посад, пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій (на цьому наголошує і суд, стверджуючи про здійснення керівництва діяльністю сектору охорони здоров'я), а тому вчинене мало оцінюватися за ч. 5 ст. 111-1 КК України. З другого боку, неоднозначним є посилання суду при обґрунтуванні покарання на факт того, що вчинене кримінальне правопорушення не завдало будь-якої шкоди державі або іншим фізичним або юридичним особам. Шкода національним інтересам держави в адміністративній сфері за викладених у вироку обставин не викликає сумнівів. Водночас до пом'якшувальних обставин треба було б віднести те, що колаборантка з-поміж іншого забезпечувала населення лікарськими засобами та виробами медичного призначення.

Обрання до незаконних органів влади передбачає обіймання певних посад у незаконних органах влади, щодо яких проводяться вибори, замість призначення на них відповідно до встановленого державою-агресором порядку. Зазначені вибори на території, яка перебуває під окупацією, слід розглядати як незаконні. Вони можуть лише імітувати усталений у демократичному суспільстві процес волевиявлення громадян.

Тимчасово окупована територія – це частина території України, яка унаслідок акту агресії рф перебуває під її контролем і в межах якої органи влади та місцевого самоврядування України позбавлені можливості здійснювати свої функції.

У цьому контексті привертає увагу позиція правників, які стверджують, що сама участь у виборах як кандидата на посаду до незаконних органів влади, створених на тимчасово окупованій території, зокрема в окупаційній адміністрації держави-агресора, залежно від інших обставин справи, може розглядатися як замах на вчинення злочину, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України[421]. З огляду на положення цієї ж частини ст. 111-1 КК України про відповідальність за участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території, таке твердження можна вважати помилковим, адже участь у виборах як кандидата на посаду до незаконних органів влади, створених на тимчасово окупованій території, може утворювати закінчений злочин, але в межах іншої форми діяння.

Адміністративний колабораціонізм у формі участі в діяльності незаконних органів, підрозділів, формувань, що утворені державою-агресором, може передбачати вчинення у процесі такої діяльності інших кримінальних правопорушень, які потребують самостійної правової оцінки. Наприклад, громадянин України, який обійняв посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих функцій, у незаконних органах влади, створених на окупованій території, у межах діяльності за такою посадою здійснює організацію заходів політичного характеру, спрямованих на підтримку держави-агресора. Така поведінка може кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 5 та ч. 6 ст. 111-1 КК України (окремо про це йтиметься далі).

Заслуговує на увагу те, що, враховуючи характер співвідношення основної норми про державну зраду з іншими, які передбачають її варіації, кваліфікація за сукупністю кримінальних правопорушень можлива лише у випадку її реального різновиду[422]. Зокрема, не слід виключати надання правової оцінки за ч. 2, ч. 5 або ч. 7 ст. 111-1 КК України в сукупності зі статтями КК України про інші правопорушення. Наприклад, З. Загиней-Заболотенко пропонує, кваліфікуючи дії колаборантів за ч.ч. 2, 5 та 7 ст. 111-1 КК України, виходити з того, що в них передбачається кримінальна відповідальність за зайняття відповідних посад у незаконно створених органах, а не за саму діяльність. Якщо після призначення на посаду, передбачену в ч.ч. 2, 5, 7 ст. 111-1 КК України, особа здійснює відповідну професійну діяльність, виконує посадові обов'язки в незаконному органі влади, створеному на окупованій території, то його дії підлягають кваліфікації за сукупністю ч.ч. 2, 5 або 7 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 111 КК України. Відповідна діяльність охоплюється однією з таких форм державної зради, як надання допомоги іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України чи перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту[423].

Аналогічну позицію висловлює Н. Антонюк, яка стверджує таке. Якщо, окрім зайняття відповідної посади, особа також здійснює певну діяльність, то за наявності інших обов'язкових ознак складу злочину дії особи можуть утворювати державну зраду в такій її формі, як надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України. Ті громадяни України, які зайняли одну з посад у незаконних органах влади, правоохоронних або судових органах на окупованих територіях та почали здійснювати функції, визначені посадою, повинні притягуватися до відповідальності за сукупністю кримінальних правопорушень: за державну зраду (оскільки їхня діяльність може становити одну з форм державної зради) та колаборацій ну діяльність (оскільки вони зайняли певну посаду в незаконних органах влади)[424].

З викладеного випливає ще один висновок: якщо громадянин України зайняв певну посаду в незаконному органі влади, але не почав займатися відповідною діяльністю, його поведінка вже утворює закінчений вид кримінального правопорушення. На підтвердження викладеної позиції розглянемо такий приклад, який стосується зайняття посади в правоохоронному органі, але одержані висновки мають значення для будь-якого виду посадового колабораціонізму. В одній зі справ

захисник звернувся до касаційного суду, вважаючи, що суди (першої та другої інстанцій) дали неправильну кримінально-правову оцінку діям засудженого, оскільки той не розумів змісту підписаних ним документів під час працевлаштування, фактично не виконував функції патрульно-постового поліцейського в незаконному правоохоронному органі, створеному на тимчасово окупованій території, не був допущений до роботи в цьому органі на зазначеній посаді та не отримував за неї грошову винагороду. З огляду на те, що засуджений лише охороняв будівлю незаконно створеного правоохоронного органу і не був причетний до його діяльності як поліцейський, захисник вважає, що необхідно кваліфікувати дії засудженого як замах на вчинення інкримінованого йому злочину. Розглянувши цю скаргу, суд констатував, що засуджений виконав усі дії, які вважав необхідними для доведення кримінального правопорушення до кінця, і це кримінальне правопорушення було закінченим з моменту зайняття ним посади, факт якого доведено як змістом досліджених судом документів, так і тим, що засуджений фактично взявся за виконання трудових обов`язків у цьому органі з метою забезпечення його функціонування, а зміст виконаної ним роботи в цьому конкретному випадку не впливає на кваліфікацію його дій[425].

Практика застосування ст. 111-1 КК України показує, що іноді адміністративний колабораціонізм помилково оцінюється за іншими нормами КК України. Таким чином, відбувається помилкова кваліфікація, згідно з якою за наявності для того підстав не застосовується ч. 2 або ч. 5 ст. 111-1 КК України. Фактично ігнорується факт того, що особа здійснювала певну кримінально протиправну діяльність, перебуваючи на посаді в незаконних органах влади на окупованій території. Натомість кримінально-правова оцінка надається самій діяльності за такою посадою, що не завжди точно відбиває суспільно небезпечний характер комплексної поведінки громадянина України.

Певним прикладом показаної ситуації є справа, в межах якої дії особи були кваліфіковані за ч. 5 ст. 27 ч. 4 ст. 111-1 КК України як пособництво, вчинене способом усунення перешкод у провадженні господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території. Таке пособництво (якщо воно, справді, тут має місце) засуджений вчиняв, будучи призначеним на посаду, пов’язану з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій, у структурних підрозділах окупаційної адміністрації, що не знайшло кримінально-правової оцінки. Суд установив, що на початку червня 2022 р., діючи з метою усунення перешкод провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, громадянин України добровільного погодився на пропозицію та був призначений окупаційною адміністрацією на посаду «уповноважений представник Генерального директора ГУП ДНР «Донецька залізниця» з питань організації та проведення відновлювальних робіт інфраструктури Краснолиманського залізничного вузла» у м. Лиман Донецької області. За цією посадою він виконував такі організаційно-розпорядчі функції: здійснення поточного керівництва та управління діяльністю структурних підрозділів залізничного вузла; здійснення оперативного управління діяльністю структурних підрозділів залізничного вузла; організація заходів, спрямованих на відновлення функціонування всіх захоплених

підрозділів залізниці; організація взаємодії структурних підрозділів залізничного вузла з іншими лінійними підрозділами; проведення інвентаризації захопленого військовослужбовцями рф цілісного майнового комплексу регіональної філії «Донецька залізниця»; розпорядження майном залізничного вузла; видача письмових та усних наказів, розпоряджень тощо. У підсумку суд, з одного боку, слушно констатував, що громадянин України, перебуваючи на окупованій території та обійнявши зазначену посаду, вчинив умисні дії, спрямовані на проведення підривної діяльності проти України в період воєнного стану, добровільно та активно сприяв окупаційній владі рф у веденні війни проти України. З другого боку, надана кваліфікація не відображає справжнього змісту такої поведінки[426].

Однак не слід виключати, що подібний підхід до кримінально-правової кваліфікації є результатом такої інтерпретації ч. 5 ст. 111-1 КК України, за якої відповідний транспортний підрозділ не визнаний складником окупаційної адміністрації. Відображенням певної невідповідності між здійсненою кваліфікацією та справжнім характером протиправної діяльності можна вважати призначене тут покарання, а саме позбавлення волі на строк п’ять років із позбавленням права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування, пов’язаних з наданням публічних послуг, виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій на строк п’ятнадцять років з конфіскацією майна на користь держави. Це покарання є максимальним (з усіх можливих варіантів), відповідно до санкції ч. 4 ст. 111-1 КК України, беручи до уваги, що обставин, які обтяжують покарання, не встановлено, а так само незважаючи на роль засудженого як пособника у вчинені злочину.

У контексті подальшого розвитку кримінального законодавства про відповідальність за колаборацію діяльність в адміністративній сфері хотілося б запропонувати виключити ч. 2 зі ст. 111-1 КК України, адже зайняття громадянином України посади, не пов’язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, не може вважатися тим актом поведінки, який потребує застосування каральних засобів, притаманних кримінальному праву. Окремо треба зважати на кількість осіб, які на сьогодні, перебуваючи на окупованій території, вчиняють відповідне діяння. Навряд чи українська система кримінальної юстиції здатна здолати такий виклик, особливо якщо реагування доведеться здійснювати одночасно. Крім того, до осіб, які в незаконних органах влади виконували другорядні функції, було б більш ефективним застосуванням люстраційних заходів[427]. Недопущення таких осіб до державних посад, виконання інших важливих соціальних функцій тощо після звільнення окупованих територій цілком можливо реалізувати поза межами процедури кримінального провадження. Як вчить нас історія, «найголовніше – це визначити та сформувати міру можливого компромісу суспільства», – зауважує в цьому аспекті А. Домнул. На його погляд, «цілком очевидно, що колабораціонізм не можна лишати без покарання, але воно має торкнутись лише винних, а не бути інструментом помсти тим, хто залишився на окупованій території. І саме в такому

випадку українська нація зможе оговтатись від наслідків російського вторгнення та разом повноцінно працювати над відновленням понівеченої країни»[428]. Як для колабораційної діяльності в адміністративній сфері, що пов'язана із зайняттям певних посад, то саме характер виконуваних функцій, з чого безпосередньо випливає здатність поведінки особи спричиняти шкоду правоохоронюваним цінностям, утворює ту саму компромісну межу.

У літературі слушно називають надмірною відповідальність за вчинення діянь, що полягають у добровільному зайнятті громадянином України посад, не пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій[429]. Викладені міркування також перегукуються з результатами фасилітованих дискусій, які були проведені дослідниками в деокупованих громадах. Зокрема, учасники обговорень визначили ті категорії громадян, які беззаперечно мають підлягати кримінальній відповідальності за співпрацю з державою-агресором та її представниками на окупованих територіях. *Це ті, хто безпосередньо вибудовував систему управління через різні інструменти* (курсив – авт.). Тобто люди, які ставали керівниками адміністрацій, організовували незаконні вибори та референдуми, посідали позиції т. зв. «правоохоронців», проводили фільтраційні заходи тощо[430].

На тлі викладеного неоднозначною видається позиція, згідно з якою люстрації може передувати передбачення адміністративної відповідальності за певні види колабораційних дій (ч. 1 – ч. 4 ст. 111-1 КК України). Як переконує з цього приводу К. Котельва, українське національне законодавство потребує впровадження адміністративної відповідальності за колабораціонізм, яка в аспекті характеру покарання здатна усунути ризики непропорційного втручання в права людини. У деяких ситуаціях покарання за співпрацю з окупантом, з огляду на його характер, може становити непропорційне втручання в права людини і призвести до порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод[431]. Схожу позицію має М. Бондаренко, яка вважає, що запровадження адміністративної відповідальності – це «перспектива задля подальшого суспільного врегулювання, співжиття громадян, амністії й відновного провадження». На її погляд, подібні заходи не матимуть таких негативних та незворотних наслідків як з настанням кримінальної відповідальності. При цьому адміністративні стягнення за суворістю можуть дорівнювати санкціям за кримінальні правопорушення[432].

Оскільки колабораційна діяльність є різновидом зрадницької поведінки, що слушно пов'язується з посяганням на інтереси національної безпеки України, то встановлення засобів адміністративно-правового реагування на таку поведінку свідчило б про нівелювання родового характеру суспільної небезпеки відповідної категорії правопорушень. Особа, яка спричиняє шкоду національній безпеці держави, повинна зазнавати лише кримінально-правового впливу, адже забезпечення охорони такої безпеки може здійснюватися лише на рівні кримінального права. Проблеми непропорційності покарання, про які йдеться у публікації К. Котельви, потребують розв'язання в інші способи, і люстрація (як своєрідний засіб безпеки) може розглядатися як один з них, зокрема і стосовно певних проявів адміністративного колабораціонізму.

Отже, не викликає питань з приводу доцільності кримінального переслідування осіб, які займали посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території. Характер виконуваних функцій, потенційна кількість осіб, які їх реалізують, тощо свідчать про слушність збереження підстави кримінальної відповідальності в межах колабораційної діяльності в адміністративній сфері. Водночас слушною слід визнати пропозицію Р. Мовчана передбачити відповідальність за добровільне зайняття на тимчасово окупованій території не лише посад (у відповідних незаконних органах), пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, але й таких посад у незаконних державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях, пов'язаних із виконанням зазначених функцій[433].

2.1.6. Колабораційна діяльність у виборчій сфері (ч. 5 ст. 111-1 КК України).

Колабораційна діяльність у виборчій сфері (ч. 5 ст. 111-1 КК України)			
Об'єкт складу кримінального правопорушення			
Основний безпосередній об'єкт	національні інтереси держави у виборчій сфері	**Додатковий безпосередній об'єкт**	порядок підготовки та проведення виборів до представницьких органів публічної влади
Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Суспільно небезпечне діяння (альтернативні форми)	1) участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території	2) заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території	
Місце вчинення злочину	тимчасово окупована територія		
Обстановка	1) умови окупації; 2) публічність (для другої форми діяння)		
Суб'єкт складу кримінального правопорушення			
фізична особа	осудна особа	особа, яка досягла 16-річного віку	особа, яка є громадянином України
Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Вина	Умисел		

Основним **безпосереднім об'єктом** колабораційної діяльності у виборчій сфері є національні інтереси держави у сфері формуванням органів представницької влади (самоуправління). Така діяльність має цінність для національної безпеки через свій вплив на розвиток суспільних відносин у царині виборчого права. Організація, проведення незаконних виборів та/або референдумів, заклики до їх проведення в інтересах держави-агресора задля встановлення та утвердження тимчасової окупації території України здатне спричинити істотну шкоду національним інтересам. Народне волевиявлення, що здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії, має відбуватися на вільній основі, без позбавлення права голосу, із забезпеченням усіх належних демократичних процедур.

Колабораційна діяльність у виборчій сфері здатна зашкоджувати усталеній в Україні процедурі народного волевиявлення. З огляду на це обов'язковим **додатковим об'єктом** для зазначеного виду колабораційної діяльності є порядок підготовки та проведення виборів до представницьких органів публічної влади. Цей порядок установлюється законодавством України і поширюється на всю її територію.

З **об'єктивної сторони** колабораційна діяльність у виборчій сфері характеризується *діянням* у таких двох альтернативних формах: 1) участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території; 2) заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території.

Оскільки суспільно небезпечні наслідки не визначені як обов'язкова ознака цього складу кримінального правопорушення, то за своєю конструкцією він відноситься до категорії формальних. Тому кримінальне правопорушення *вважатиметься закінченим* з моменту вчинення одного із зазначених діянь. Цей момент своєю чергою пов'язується з початком участі у процесі організації та/або проведення незаконних виборів та/або референдумів або після здійснення хоча б одного заклику до їх проведення.

Обов'язковою ознакою цього складу кримінального правопорушення є обстановка його вчинення в умовах окупації.

Обов'язковою ознакою закликів до проведення незаконних виборів та/або референдумів є ***обстановка***, яка, згідно з ч. 5 ст. 111-1 КК України, має бути публічною. Про публічну обстановку йшлося під час аналізу складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони в межах колабораційної діяльності у виборчій сфері є ***місце злочину*** – тимчасово окуповані території.

Участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів насамперед становить таку поведінку, що проявляється в забезпеченні проведення виборів та/або референдумів, зокрема роботі т. зв виборчих комісій будь-яких рівнів (керівництво, членство, спостереження за виборчим процесом). Водночас прийнятним можна визнати й більш широке трактування відповідної ознаки, що охоплює будь-які дії, спрямовані на організацію чи проведення виборів та/або референдумів, а саме: участь в органах, які проводять незаконні вибори та/або

референдуми (виборчі комісії чи інші аналогічні органи), а так само кандидатування, спостерігання, агітація (інші форми участі в їх проведенні)[434].

Вартує уваги позиція О. Маріна, згідно з якою законодавець сформулював відповідну заборону таким чином, що до кримінальної відповідальності притягатиметься кожен, хто: 1) будь-яким способом долучиться до організації таких виборів чи референдуму (увійде в склад виборчих комісій, комісій із проведення референдуму, проводитиме агітацію, надасть приміщення для забезпечення роботи відповідних комісій тощо); 2) будь-яким способом візьме участь у проведенні таких виборів чи референдумів (кандидуватиме, агітуватиме за кандидата чи рішення референдуму, буде довіреною особою кандидата, і головне – прийде на вибори чи референдум та проголосує незалежно від того «за» чи «проти»)[435].

Викладена позиція в частині уможливлення настання кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності особою, яка бере пасивну участь у виборах чи референдумі, видається сумнівною. Треба уникати надмірно широкого підходу до тлумачення змісту поняття участі у проведенні виборів чи референдуму (причому очевидним є те, що законодавець неоднозначно сформулював відповідне положення й це, справді, може призвести до суперечливого застосування КК України).

Слушними є застереження О. Кравчука та М. Бондаренко про те, що участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території передбачає участь в органах, які проводять незаконні вибори, референдуми – виборчих комісіях чи інших аналогічних органах, інша участь у проведенні виборів, наприклад, як кандидат, спостерігач від кандидата. Натомість участь у незаконних виборах, референдумах лише в ролі виборця не утворює цього складу кримінального правопорушення[436]. Останнє твердження повністю відтворюють автори одного з коментарів Кримінального кодексу України[437].

Практику інкримінування участі у проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території можна проілюструвати на такому прикладі. Громадянка України була засуджена за вчинення злочину, передбаченого ч. 5 т. 111-1 КК України, за ознаками участі громадянина України у проведенні незаконного референдуму на тимчасово окупованій території, вчиненого за попередньою змовою групою осіб[438]. Як установив суд, засуджена таким чином взяла участь у проведенні незаконного референдуму: у період 23–27 вересня 2022 р. вона з переносною урною для бюлетенів та наданими їй бюлетенями здійснила побудинковий обхід жителів с. Дудчани Милівської ОТГ Бериславського району Херсонської області з метою їх залучення до голосування щодо виходу Херсонської області зі складу України, утворення самостійної держави та входження її до складу рф на правах суб’єкта рф. Під час проведення референдуму громадянка України активно пропонувала мешканцям с. Дудчани проголосувати у спосіб поставлення відповідних відміток у бюлетені, вела облік громадян за списком, які проголосували під час проведення незаконного референдуму. Обґрунтовуючи правильність наданої кримінально-правової кваліфікації, суд, з-поміж іншого, щодо участі в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території зауважує про таке: ідеться про

участь в органах, що проводять незаконні вибори, референдуми (виборчі комісії чи інші аналогічні органи), іншу участь особи в проведенні виборів, наприклад, як кандидата, спостерігача від кандидата; участь у незаконних виборах, референдумах лише в ролі виборця не утворює цього складу злочину[439]. Як бачимо, у вироку фактично відтворюється викладена вище позиція, висловлена науковцями.

Заклики (публічні) до проведення незаконних виборів та/або референдумів – це відкрите звернення до певного кола осіб, що містить ідеї, погляди чи вимоги, спрямовані на те, щоб схилити цих та інших осіб до проведення незаконних виборів та/або референдумів. Аналогічні дії щодо участі в голосуванні під час незаконних виборів та/або референдуму за змістом ч. 5 ст. 111-1 КК України не тягнуть відповідальності. Тому між «ходімо голосувати» та «треба провести референдум» є істотна різниця. Публічні заклики до проведення незаконних виборів (референдумів) повинні отримувати значення закликів до організації їх проведення, оскільки саме такі дії можуть розглядатися як елемент легітимізації відповідних неправомірних дій у спосіб маніпуляції суспільною думкою або використання політичної пропаганди для досягнення цілей, що явно суперечать законодавству України.

Поняття та особливості закликів як інформаційної дії розглядалися під час аналізу складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України.

У контексті розгляду публічних закликів до проведення незаконних виборів та/або референдумів як окремої форми діяння, передбаченої ч. 5 ст. 111-1 КК України, треба звернути увагу на певну диспропорційність, що виникла з огляду на прирівняння такої поведінки до зайняття посади, пов’язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, або добровільного обрання до таких органів, або участі в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів. Очевидно, що ступінь суспільної небезпечності закликів до проведення незаконних виборів (референдумів) та, як приклад, організації їх проведення є різним. Загалом правильно зазначають О. Козаченко та О. Мусиченко, що порівняно із зазначеними формами колабораційної діяльності публічні заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів становлять меншу суспільну небезпеку, а тому мають бути віднесені до такої категорії колабораційної діяльності, яка пов’язана з аналогічними закликами[440].

Аналіз КК України показує, що законодавець по-різному ставиться до розв’язання подібних питань. Однак правильним слід вважати підхід, за яким вчинення певної незаконної дії та публічні заклики до неї утворюють самостійні склади кримінальних правопорушень, оскільки вони утворюють по суті різні форми поведінки. Зокрема, так зроблено у ст. 109 КК України, де дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, тягнуть відповідальність згідно з ч. 1 ст. 109 КК України, а публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади утворюють склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 109 КК України (для порівняння: інший підхід застосований у ст. 110 КК

України, яка дії та заклики до дій визначає в межах одного основного складу кримінального правопорушення).

Викликає інтерес ситуація, за якої публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади (ч. 2 ст. 109 КК України) передбачають основне покарання у виді позбавлення волі на строк від одного до трьох років, а такі ж заклики до проведення незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території (ч. 5 ст. 111-1 КК України) тягнуть аналогічне покарання у виді позбавлення волі на строк від п’яти до десяти років. Хоча, як видається, соціальна спрямованість обох діянь є відносно рівнозначною, а якщо зважати на наявність обстановки окупації, в якій вчиняється другий вид закликів, то саме така поведінка має каратися більш м’яко, а не навпаки.

У перспективі пропонується в окремій нормі КК України (ст. 111-XXXX. «Колабораційна діяльність в політичній та виборчій сферах») установити самостійну підставу відповідальності за колабораційну діяльність у виборчій сфері, диференціювавши таку відповідальність за ступенем суспільної небезпеки. Зокрема, різного покарання потребують дії, пов’язані з організацією незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території, їх проведенням та закликами до проведення таких виборів та/або референдумів. При цьому не викликає сумнівів факт, що виборча сфера співпраці з окупантом є тією, що повинна тягти настання кримінально-правових наслідків, адже йдеться про утвердження окупаційного режиму, руйнування базових державницьких позицій, які унеможливлюють в таких умовах проведення законних виборів та/або референдумів.

2.1.7. Колабораційна діяльність у правоохоронній та судовій сферах (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

Колабораційна діяльність у правоохоронній та судовій сферах (ч. 7 ст. 111-1 КК України)			
Об’єкт складу кримінального правопорушення			
Основний безпосередній об’єкт	національні інтереси держави у правоохоронній та судовій сферах	**Додатковий безпосередній об’єкт (факультативний)**	правосуддя (*для першої форми діяння*), правопорядок (*для другої форми діяння*)
Об’єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Суспільно небезпечне діяння	1) зайняття посади в незаконних судових органах [створених на тимчасово окупованій території]	2) зайняття посади в незаконних правоохоронних органах [створених на тимчасово окупованій території]	
Місце вчинення злочину	тимчасово окупована територія		
Обстановка	умови окупації		

Суб’єкт складу кримінального правопорушення			
фізична особа	осудна особа	особа, яка досягла 16-річного віку	особа, яка є громадянином України
Суб’єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Вина	умисел		

Основним **безпосереднім об’єктом** колабораційної діяльності у правоохоронній та судовій сферах є національні інтереси держави у сфері забезпечення правопорядку та відправлення правосуддя. Відповідна діяльність має цінність для національної безпеки через свій вплив на розвиток суспільних відносин у царині суспільного порядку. Виконання правоохоронних або судових функцій, участь у цьому процесі в інтересах держави-агресора задля встановлення та утвердження тимчасової окупації території України здатне спричинити істотну шкоду національним інтересам. Оскільки правоохоронна та судова види діяльності передбачають втручання у права і свободи людини, то їх здійснення на користь держави-агресора підриває нормальний стан функціонування правоохоронної системи та судочинства в Україні, підвищує суспільну небезпечність вчиненого.

Крім цього, колабораційна діяльність у правоохоронній сфері здатна зашкоджувати усталеному в Україні режиму нормального правового життя. З огляду на це обов’язковим **додатковим об’єктом** для зазначеного виду колабораційної діяльності є правопорядок. Правоохоронні органи, утворені відповідно до врегульованого законодавством України, покликані забезпечувати стан законності й правопорядку в державі. Підтримання правопорядку та припинення правопорушень покладено на правоохоронні органи, для яких діяльність із підтримання правопорядку, запобігання правопорушенням, розслідування злочинів є обов’язковою й не може ніким узурпуватися. Колабораційна діяльність у судовій сфері здатна зашкоджувати усталеному в Україні порядку діяльності суду з розв’язання соціальних конфліктів, відновлення справедливості тощо. Зважаючи на це обов’язковим **додатковим об’єктом** для зазначеного виду колабораційної діяльності є правосуддя. Відповідно до ст. 124 КК України правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються.

З **об’єктивної сторони** колабораційна діяльність у правоохоронній та судовій сферах характеризується *діянням* у таких двох альтернативних формах: 1) зайняття посади в незаконних судових органах, створених на тимчасово окупованій території; 2) зайняття посади в незаконних правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території.

Оскільки суспільно небезпечні наслідки не визначені як обов’язкова ознака цього складу кримінального правопорушення, то за своєю конструкцією він відноситься до категорії формальних. Тому кримінальне правопорушення *вважатиметься закінченим* з моменту вчинення одного і зазначених діянь. Цей момент, своєю чергою, пов’язується з фактичним початком виконання обов’язків за посадою, на яку призначили чи обрали особу в незаконних правоохоронних або

судових органах.

Обов'язковою ознакою цього складу кримінального правопорушення є ***обстановка*** його вчинення в умовах окупації.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони в межах колабораційної діяльності у виборчій сфері є ***місце злочину*** – тимчасово окуповані території.

Зайняття посади в незаконних судових органах – це обіймання такої посади в органах, що виконують функції судової влади та утворені всупереч передбаченому в Україні порядку, обов'язки за якою передбачають здійснення діяльності, характерної для суддів, народних засідателів та присяжних, а також забезпечення судової діяльності (працівники структур на кшталт судової адміністрації тощо). Як правильно зауважує Н. Антонюк, у цій частині йдеться про зайняття не лише посади судді, адже в судових органах чітко поділена компетенція між тими, хто безпосередньо здійснює правосуддя, тобто суддями, та апаратом судів (секретарі судового засідання, помічники судді, судові розпорядники та ін.), які забезпечують організаційну складову в діяльності суддів[441].

Зайняття посади в незаконних правоохоронних органах – це обіймання такої посади в органах, що виконують правоохоронні функції та утворені всупереч передбаченому в Україні порядку, обов'язки за якою передбачають забезпечення правопорядку в суспільстві. Зокрема, йдеться про працівників прокуратури, поліції, органів безпеки, податкової адміністрації, органів з охорони кордону та митної справи. Чіткого переліку таких органів визначити неможливо, але «встановлюючи приналежність того чи іншого органу до правоохоронного, слід виходити з того, що такі органи повинні здійснювати правоохоронну функцію, яка є основною для них»[442].

Незаконними слід вважати такі органи, які виконують квазіфункції, що притаманні суду чи будь-якій правоохоронній структурі на території України, яка є тимчасово окупованою; вони не можуть належати до правоохоронної та судової систем України. Водночас правильною є думка, згідно з якою йдеться про органи, які виконують на тимчасово окупованих територіях функції, аналогічні органам, що визнаються в Україні правоохоронними. Назва чи точна відповідність усіх функцій чи завдань того чи іншого квазіправоохоронного органу, створеного державою-агресором на тимчасово окупованих територіях, значення не мають. Окупанти можуть сформувати окрему нормативну базу, що регулює їхню діяльність[443].

На погляд окремих юристів, якщо посада, яку особа добровільно обійняла в судовому чи правоохоронному органі, не передбачає організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, вчинене необхідно кваліфікувати за ч. 2 ст. 111-1 КК України[444]. Наприклад, О. Кравчук та М. Бондаренко в цьому аспекті наголошують: склад злочину добровільного зайняття посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, матиме місце в разі зайняття лише таких посад у незаконних органах влади, які передбачають виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій. Зайняття посад, що не передбачають зазначених функцій, пропонується кваліфікувати за ч. 2 ст. 111-1 КК України[445]. Цю думку з часом відтворила О. Матюшенко[446].

Подібним чином розмірковує і М. Хавронюк, який пише, що посада в незаконних судових або правоохоронних органах – це посада хоча б в одному із таких органів, що створений під час окупації, яка передбачає діяльність як судді, або як працівника правоохоронного органу (у розумінні ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»). Зайняття посади помічника судді, судового розпорядника, іншої посади в апараті суду, прокуратури тощо слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 111-1 КК України як зайняття посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій[447].

Н. Симоненко в цьому контексті стверджує, що коли особа обіймає посаду в незаконних судових або правоохоронних органах, безпосередньо пов'язану з виконанням функцій цих органів – здійснення правосуддя або правоохоронної діяльності, то дії такої особи слід кваліфікувати за ч. 7 ст. 111-1 КК України. В іншому випадку – за ч. 2 ст. 111-1 КК України (наприклад, особа є прибиральницею в незаконно створеному суді)[448]. Такий же приклад із прибиральницею демонструється в одному з науково-практичних коментарів КК України і зводиться до того, що за ч. 2 ст. 111-1 КК України нібито може наставати відповідальність за виконання роботи з прибирання приміщень незаконних органів влади, утворених на окупованій території[449]. О. Матюшенко також переконує в тому, що за ч. 2 ст. 111-1 КК України особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності навіть за роботу, наприклад, прибиральником у незаконних органах, утворених на окупованій території[450]. В аналогічному ракурсі про чистильників приміщень тощо, з появою законопроєкту про запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, іронічно згадував О. Бабіков: «якщо прибиральниця чи охоронець становлять таку загрозу для нашої держави, що їх необхідно переслідувати у кримінальному порядку за те, що прибиральниця мила не там підлогу чи не того посадовця возив водій на авто, стає лячно за систему безпеки в нашій країні»[451].

Помилковість цієї позиції вбачається хоча б у тому, що прибиральниця будь-якого незаконного органу влади на окупованій території не повинна нести кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність, якщо така діяльність полягала суто у виконанні функції прибирання. Інакше виникає спотворення справжньої суті відповідної кримінально-правової заборони, що відбувається з ігноруванням базових принципів кримінального права та становить прояв невиправдано поширювального тлумачення ч. 2 ст. 111-1 КК України.

Загалом продемонстрований підхід до тлумачення відповідних положень ст. 111-1 КК України видається хибним, оскільки, по-перше, *de lege lata* ч. 7 ст. 111-1 КК України однозначно передбачає відповідальність за зайняття будь-яких посад у незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, незалежно від виконуваних функцій (при цьому потрібно враховувати, що обіймання деяких посад може визнаватися малозначним діянням). По-друге, ч. 7 ст. 111-1 КК України містить спеціальний склад кримінального правопорушення щодо дій, описаних у ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України, адже йдеться про окремий вид незаконних органів влади, створених на тимчасово окупованій території (додаткова ознака).

Показово, що відповідну позицію на сьогодні висловив ВС, за підсумками розгляду однієї зі справ дійшовши висновку про те, що особа, яка працювала у правоохоронних органах окупаційної влади, таким чином забезпечувала його функціонування, а тому підлягає відповідальності за ч. 7 ст. 111-1 КК України незалежно від займаної посади (у конкретному випадку йшлося про посаду водія в одному з органів, що на окупованій території виконував правоохоронні функції). На погляд суду вищої інстанції, оскільки в нормативній конструкції ч. 7 ст. 111-1 КК України термін «працівник правоохоронного органу» не використовується, то дії засудженого, який перебував на посаді водія незаконно створеного на окупованій території правоохоронного органу і забезпечував його функціонування, правильно кваліфіковані за ч. 7 ст. 111-1 КК України[452].

Поза всяким сумнівом *de lege ferenda* державний підхід з цього питання має бути іншим. Кримінальну відповідальність повинні зазнавати лише ті громадяни України, які займають в судових або правоохоронних органах посади, пов'язані з виконанням відповідних функцій, оскільки перебування на цих посадах передбачає максимально можливий негативний вплив на сферу правоохоронюваних інтересів Української держави, охоплює найвищий адміністративний рівень взаємодії з окупантом.

З огляду на викладене пропонується встановити в окремій нормі КК України (ст. 111-XXXXX «Колабораційна діяльність у публічно-владній сфері») відповідальність за колабораційну діяльність у публічно-владній сфері, диференціювавши її таким чином. Зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, утворює основний склад кримінального правопорушення (ч. 1), а зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території – кваліфікований склад цього кримінального правопорушення (ч. 2).

З викладеною позицією перегукується ідея, яку висловив Р. Мовчан. Він запропонував передбачити у ч. 7 ст. 111-1 КК України відповідальність за зайняття у створених на тимчасово окупованій території незаконних судових або правоохоронних органах лише тих посад, які пов'язані зі здійсненням функцій, притаманних судовим або правоохоронним органам, тобто посад працівників правоохоронних органів та суддів. Щодо дій громадян України, які у створених на тимчасово окупованій території незаконних судових або правоохоронних органах займають посади, не пов'язані зі здійсненням таких функцій, то їх кваліфікація має здійснюватися, на погляд ученого, за ч. 2 або ч. 5 ст. 111-1 КК (залежно від того, чи охоплює відповідна посада виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій)[453].

З приводу цього ще раз треба наголосити: перебування на посадах, які не пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, мають бути кримінально не караними та передбачати настання інших юридичних наслідків (навіть якщо така посада була в судових або правоохоронних органах). Натомість обіймання посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, повинна

тягти однакову кримінальну відповідальність незалежно від того, в якому незаконному органі влади така посада встановлена для зайняття. Диференціацію відповідальності в такому разі цілком можливо забезпечити в межах альтернативності покарання та його обсягу. Винятки можуть становити ті посади, які безпосередньо пов'язані з виконанням правоохоронних та судових функцій, про що йшлося вище. Реалізація цих функцій підвищує суспільну небезпеку колаборaційної поведінки, оскільки зумовлює появу додаткових можливостей з обмеження прав і свобод людини. У цьому контексті видається не однозначною ідея доповнити диспозицію ч. 5 ст. 111-1 КК України «після слів «у незаконних органах влади» словами «а також будь-якої посади в незаконних судових або правоохоронних органах», а ч. 7 виключити»[454].

Запровадження додаткової диференціації кримінальної відповідальності за т. зв. посадовий колаборaціонізм залежно від типу посад, яку обіймає особа, можна розглядати додатковим напрямом удосконалення законодавства. З цієї позиції слушно виходить Р. Мовчан, звертаючи увагу на можливість поділу відповідних посад на ті, які пов'язані з відповідальним та особливо відповідальним становищем[455].

2.1.8. Колаборaційна діяльність у воєнній сфері (ч. 7 ст. 111-1 КК України).

Колаборaційна діяльність у воєнній сфері (ч. 7 ст. 111-1 КК України)			
Об'єкт складу кримінального правопорушення			
Основний безпосередній об'єкт	національні інтереси держави у воєнній сфері	**Додатковий безпосередній об'єкт**	громадська безпека
Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення			
Суспільно небезпечне діяння (альтернативні форми)	1) участь в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора	2) надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України	
Обстановка	умови окупації		
Суб'єкт складу кримінального правопорушення			
фізична особа	осудна особа	особа, яка досягла 16-річного віку	особа, яка є громадянином України

Суб’єктивна сторона складу кримінального правопорушення	
Вина	Умисел

Основним **безпосереднім об’єктом** колабораційної діяльності у воєнній сфері є національні інтереси держави із забезпечення воєнної безпеки. Військова діяльність має цінність для національної безпеки через свій вплив на розвиток суспільних відносин у царині запобігання воєнним конфліктам, відбиття збройної агресії тощо. Участь у воєнній діяльності в інтересах держави-агресора задля встановлення та утвердження тимчасової окупації території України здатне спричинити істотну шкоду національним інтересам. Ведення бойових дій у складі воєнізованих чи збройних формувань є одним із найбільш небезпечних проявів співпраці з ворогом, що з-поміж іншого підтверджується віднесенням відповідного діяння до категорії особливо тяжких злочинів.

Колабораційна діяльність у воєнній сфері здатна зашкоджувати існуючому в Україні стану захищеності базових цінностей суспільства. З огляду на це обов’язковим **додатковим об’єктом** для зазначеного виду колабораційної діяльності є громадська безпека. Участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, надання їм допомоги безпосередньо впливають на стан захищеності суспільства. Громадська безпека тісно пов’язана з безпекою кожної людини як члена цього суспільства.

З **об’єктивної сторони** колабораційна діяльність у воєнній сфері характеризується *діянням* у таких двох альтернативних формах: 1) участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора; 2) надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України.

Оскільки суспільно небезпечні наслідки не визначені як обов’язкова ознака цього складу кримінального правопорушення, то за своєю конструкцією він належить до категорії формальних. Тому кримінальне правопорушення *вважатиметься закінченим* з моменту вчинення одного із зазначених діянь. Цей момент своєю чергою пов’язується з початком взяття участі в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях або після надання таким формуванням допомоги.

Обов’язковою ознакою цього складу кримінального правопорушення є обстановка його вчинення в умовах окупації.

Спираючись на положення примітки ст. 260 КК України, ***збройні формування держави-агресора*** в загальних рисах можна визначити таким чином: це воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю. Група є воєнізованою, якщо вона має організаційну структуру військового типу, а саме: єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка.

Незаконними слушно визнаються ті воєнізовані або збройні формування, створення та участь у яких не передбачена ні Конституцією, ні будь-яким іншим

законом України, а отже, вони не належать до жодного із законних воєнізованих або збройних формувань[456].

Під ***участю у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях*** слід розуміти перебування у складі цих формувань. Таке перебування передбачає, що особа прийнята до складу подібного формування за згодою його керівників та організаторів. Учасник незаконних збройних чи воєнізованих формувань самостійно або разом з іншими учасниками вчиняє різноманітні дії в межах виконання функцій таких формувань (наступальні операції, обстріл позицій ЗСУ тощо).

Участю в незаконному воєнізованому чи збройному формуванні з-поміж іншого визнаються такі дії: чергування на блокпосту; патрулювання міста; супровід автомобілів; перевезення зброї, боєприпасів, техніки, продуктів харчування тощо; здійснення розвідувальних заходів; спостереження за переміщенням українських військ; охорона будівель, військової техніки; проведення занять із фізичної, вогневої, бойової та спеціальної підготовки[457].

О. Марін стверджує, що немає значення, чи є участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях формалізованою (особа прийнята на службу, зарахована у штат відповідного підрозділу), чи ні (взяла до рук зброю та хоча б почала вчиняти дії як член відповідного формування) – відповідальність усе одно наставатиме[458]. Справді, формалізованість такого членства не повинна впливати на кримінально-правову оцінку вчиненого за ч. 7 ст. 111-1 КК України. Водночас особа є учасником відповідного формування лише тоді, коли її прийняли в будь-який спосіб до складу формування і вона діє не сама собою, а як його член, виконуючи також ті функції, які визначені для такого формування.

Надання незаконним збройним чи воєнізованим формуванням допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, означає будь-яке сприяння цим формуванням у здійсненні відповідної діяльності за винятком передачі матеріальних ресурсів, відповідальність за яку має самостійну підставу (ч. 4 ст. 111-1 КК України). Наприклад, ідеться про усунення перешкод у діяльності незаконних збройних чи воєнізованих формувань, надання їм потрібної інформації, транспорті послуги, ремонтні роботи, фінансування, участь у будівництві оборонних споруд тощо.

Фахівці зауважують, що відмінність добровільної участі громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формування, створених на тимчасово окупованій території, та/або у збройних формуваннях держави-агресора від добровільної допомоги полягає в тому, що під час участі суб’єкт попередньо вступає до цих формувань та діє у їх складі, а під час допомоги – діє поза складом таких формувань як приватна особа[459].

Вивчаючи питання перспектив розвитку кримінального законодавства про відповідальність за колабораційну діяльність у воєнній сфері, слід звернути увагу на помилку, якої припустився законодавець, адже співпраця громадян України в зазначеній сфері не може оцінюватися інакше, як державна зрада. Оскільки характер взаємовідносин з окупантом щодо ведення бойових дій проти України не

містить жодних специфічних ознак, які б свідчили про окрему від державної зради правову природу поведінки громадянина України (фактор окупації повністю нівелюється сферою співпраці). Як слушно зауважує О. Жила, наукова спільнота має орієнтувати законотворця на виключення з КК України можливості військової співпраці як виду колабораційної діяльності, залишивши це виключно видом державної зради у формі переходу на бік ворога[460]. Тож колабораційна діяльність у військовій сфері, відповідальність за яку на сьогодні передбачена в ч. 7 ст. 111-1 КК України, має бути виключена з цієї норми, а кваліфікація відповідних дій відбуватиметься згідно зі ст. 111 КК України.

2.2. Суб'єктивні ознаки колабораційної діяльності: особливості та дискусійні питання

2.2.1. Суб'єкт колабораційної діяльності: поняття, ознаки та види.

Суб'єкт є одним з обов'язкових елементів складу будь-якого кримінального правопорушення, що зумовлене простою та зрозумілою обставиною – жодне правопорушення неможливе без особи, яка його вчинила. Відсутність суб'єкта означає відсутність складу кримінального правопорушення, що своєю чергою виключає можливість настання кримінальної відповідальності. З позиції вчення про склад кримінального правопорушення його суб'єктом є особа, здатна нести кримінальну відповідальність у разі вчинення нею суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом. З усіх властивостей правопорушника закон виділяє ознаки, які свідчать про здатність такої особи нести кримінальну відповідальність.

Кримінально-правових ознак суб'єкта правопорушення, які враховуються при кваліфікації, небагато. Це – осудність, вік і належність до фізичної особи.

Суб'єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, – спеціальний. Це водночас означає, що такий суб'єкт характеризується як загальними ознаками, так і особливими. До загальних відносяться: фізична (ч. 1 ст. 18 КК України), осудна особа (ч. 1 ст. 18, ст. 19 КК України), яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а саме 16 років (ч. 1 ст. 18, ст. 22 КК України). Зокрема, в одному з проаналізованих вироків суд, формулюючи висновок щодо кваліфікації дій обвинувачених за ч. 5 ст. 111-1 КК України, окремо звертає увагу на зазначені загальні ознаки: «суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність»[461].

Установлення кримінальної відповідальності за вчинене правопорушення лише для ***фізичних осіб*** означає, що суб'єктом кримінального правопорушення не може бути юридична особа. Водночас колабораційна діяльність є кримінальним правопорушенням, вчинення якого відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України утворює підставу для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, якщо відповідне правопорушення вчинене уповноваженою особою юридичної особи від її імені.

Поточна судова практика має приклади застосування таких заходів до юридичних осіб при постановленні вироків за ст. 111-1 КК України, кількість і значущість яких (прикладів) у перспективі може збільшуватися.

Зокрема, в одній зі справ було встановлено, що 05 березня 2022 р. та 25 січня 2023 р. між ТОВ «*Noise-Car*» в особі директора ОСОБА_4, та російською компанією ООО «*ТД Национальные Технологии*» укладено додаткові угоди № 8 та № 12 відповідно, до контракту № 1 від 20 травня 2015 р. на постачання віброізоляційних та шумоізоляційних матеріалів торгової марки «Vibrofiltr» російського виробництва ООО «*ТД Национальные Технологии*» на адресу польської компанії ТОВ «*Noise-Car*». 15 травня 2022 р. ОСОБА_4, будучи директором ТОВ «*Noise-Car*», уклав з українським підприємством ТОВ «Нойс-Кар», в особі ОСОБА_5 контракт № UA-PL 1/2022 про початок співпраці між сторонами у сфері продажу виробів, а саме віброізоляційних та шумоізоляційних матеріалів торгової марки «*Vibrofiltr*», на території України. У межах цієї співпраці були здійснені поставки зазначених матеріалів російського виробництва. Таким чином, ОСОБА_4 за попередньою змовою у групі з ОСОБА_5 та іншими невстановленими особами, у період з березня 2022 р. по жовтень 2023 р., діючи з корисливих мотивів та в інтересах очолюваних ними ТОВ «Нойс-Кар» та ТОВ «*Noise-Car*», вчинили дії, спрямовані на провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором (кваліфіковані за ч. 2 ст. 28, ч. 4 ст. 111-1 КК України). Між обвинуваченими та прокурором у цій справі була укладена угода про визнання винуватості, в межах якої сторони досягли згоди щодо застосування до юридичної особи ТОВ «Noise-Car» заходу кримінально-правового характеру у виді штрафу в розмірі 20000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 340000 грн (на підставі положень п. 3 ч. 1 ст. 96-3, ч. 1 ст. 96-6, ч. 2 ст. 96-7 КК України). У підсумку суд вирішив, що узгоджені умовами угоди щодо застосування до юридичної особи ТОВ «*Noise-Car*» заходу кримінально-правового характеру у виді штрафу відповідають вимогам чинного законодавства та стягнув його із зазначеної юридичної особи[462].

В іншому вироку, постановленому за ч. 4 ст. 111-1 КК України, суд застосував аналогічний захід кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, а саме стягнув з ТОВ «Торговий Дім «Продексім» штраф у розмірі двадцять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (340000 грн) та такий же штраф з ТОВ «Ланаподове 1». За обставинами справи на момент вчинення злочину (липень 2022 р.) директором ТОВ «Торговий Дім «Продексім» і ТОВ «Ланаподове 1» був обвинувачений, тобто він вважається уповноваженою особою цих юридичних осіб, та діяв від їх імені, здійснюючи взаємодію з незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території[463].

Установлення суб’єкта конкретного кримінального правопорушення як фізичної особи зобов’язує до точного з’ясування його імені та відповідного виділення із загального соціуму як індивідуума. Не можна притягати до кримінальної відповідальності не індивідуалізовану особу, наприклад, висунути обвинувачення або засудити без зазначення анкетних даних особи (її прізвища, ім’я, по батькові тощо).

Загальним ***віком***, з якого може наставати кримінальна відповідальність, є *вік* у 16 років. У ч. 2 ст. 22 КК України встановлено перелік правопорушень, за вчинення яких кримінальна відповідальність настає з 14 років. Оскільки ст. 111-1 КК України відсутня у цьому переліку, то відповідальність за колабораційну діяльність може наставати лише з шістнадцятирічного віку.

А. Лігун з цього приводу зазначає, що кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність не є характерною для осіб віком від 14 до 16 років. Якщо навіть припустити, що особа до 16 років змогла б учинити такі суспільно небезпечні діяння, суперечливою є можливість усвідомлення нею об'єктивної сторони діяння та *протиправності дій*[464] (курсив – авт.). Загалом слід погодитися з тим, що встановлення віку, з досягненням якого може наставати кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність в 16 років, є цілком обґрунтованим рішенням[465].

Однак питання про потребу зниження цього віку для окремих проявів колабораційної діяльності потребує подальшого фахового обговорення. Зокрема, йдеться про участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій. На сьогодні відомо, що кремлівський режим готує військовий вишкіл тисяч українських дітей, які опинилися на окупованій території, в межах роботи філій так званого «Воїна», який позиціонує себе «центром військово-спортивної підготовки та патріотичного виховання молоді». Така підготовка призначена для молодих людей віком від 14 до 18 років та спрямована на зміцнення їхніх фізичних та моральних якостей. Підлітки освоюють ази тактичної медицини, інженерної, тактичної та вогневої підготовки, організацію зв'язку та пілотування БПЛА, вивчають основи національної безпеки тощо[466]. Отже, не виключено, що до незаконних збройних чи воєнізованих формувань, які діятимуть проти України, залучатимуться (або залучаються?) громадяни України, яким виповнилося 14 років, і які здатні розуміти характер і спрямованість виконуваної військової роботи.

Водночас вартує уваги ситуація, за якої особа, яка досягла 14 років, але не досягла 16 років, вчиняє колабораційну діяльність, яка оцінюється за ознаками ч. 8 ст. 111-1 КК України, що містить кваліфікований склад відповідного кримінального правопорушення. Така особа не може нести відповідальність за поведінку, що є колабораційною, однак у разі наявності належних для того підстав підлягатиме відповідальності за спричинення смерті потерпілим (наприклад, за умисне вбивство, передбачене ст. 115 КК України, відповідальність за вчинення якого настає з 14 років).

Установлення точного віку особи, яка вчинила колабораційну діяльність, має істотне значення для правильної кваліфікації цього діяння.

Вивчення практики застосування ст. 111-1 КК України показало, що питання про досягнення фігурантами відповідних справ віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність, не порушується. Настання шістнадцятирічного віку таким чином є безумовним фактором, установлення якого відбувається в кожному випадку обвинувачення особи у

вчиненні колаборaційної діяльності, не заперечується учасниками кримінального провадження і не викликає сумнівів у суддів.

Вік особи визначається на момент вчинення інкримінованого діяння. Тому важливо у процесі кримінально-правової кваліфікації правильно встановити вік особи (число, місяць, рік народження). У кримінальному праві є усталеним підхід, за якого особа вважається такою, що досягла певного віку, починаючи з нуля годин доби, наступної за днем народження. Якщо вчинення колаборaційної діяльності закінчене (наприклад, особа здійснила серію публічних закликів до проведення незаконних виборів на тимчасово окупованій території) у день народження до настання нуля годин, то така особа ще не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, і суб'єктом кримінального правопорушення визнаватися не повинна. Якщо ж діяння почалося до нуля годин (перша серія зазначених публічних закликів), але тривало й після настання відповідного часу, коли почалася вже нова доба (друга і подальша серії публічних закликів до проведення незаконних виборів), то особа має вважатися такою, що досягла відповідного віку, та визнається суб'єктом кримінального правопорушення.

Вік суб'єкта зазвичай встановлюється за документами (паспортом, свідоцтвом про народження тощо). Але трапляється, що документи з певних причин в особи відсутні. За умов відсутності документів, які б підтверджували вік особи, необхідним є проведення судово-медичної експертизи. Якщо експерт встановлює вік неповнолітньої особи, то при визначенні її року народження (наприклад, «особа народилась у 2009 році») днем народження вважатиметься останній день цього року – 31 грудня 2009 р. Якщо судово-медична експертиза визначила вік неповнолітнього лише мінімальною і максимальною кількістю років (наприклад, «неповнолітній має вік 14 – 15 років»), то вважається, що днем його народження також буде остання доба більш пізнього року народження.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України ***осудною*** визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Отже, для осудності характерним є те, що особа під час вчинення кримінального правопорушення могла здійснювати свідомо-вольовий контроль за своїм діянням. Тобто тільки за наявності одночасно двох можливостей усвідомлювати свої діяння та керувати ними особу можна вважати осудною[467].

Сучасні теорія та практика кримінального права виходять з того, що кожна особа, яка вчинила злочинне діяння, є осудною, допоки не доведено зворотне. Зважаючи на це, в літературі обґрунтовано зазначається, що у кримінальному праві діє «презумпція осудності». Зокрема, як зазначає О. Баганець, осудність під час здійснення кримінального провадження спеціально не доводиться. Вона презюмується. Слідчий, прокурор та суд виходять із презумпції психічного здоров'я особи, яку встановлює Закон України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. (ст. 3). Необхідність у доказуванні осудності підозрюваного виникає тільки при отриманні відомостей, що викликають сумнів у цьому. Для визначення психічного стану особи слідчий або прокурор здійснюють проведення експертизи відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 242 КПК України[468].

Аналіз практики застосування ст. 111-1 КК України свідчить про те, що суди загалом дотримуються наведеної рекомендації – здебільшого питання осудності навіть не порушується у вироках про засудження осіб за колабораційну відповідальність. Воно, справді, презюмується. Хоча в окремих випадках попри все робиться наголос на тому, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України, є осудною.

Зокрема, в одній зі справ суд наголошує на тому, що обвинувачений у вчиненні публічних закликів до підтримки рішень та дій держави-агресора, невизнання державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України «за даними наявної документації на спеціальних обліках у лікаря-психіатра та під наркологічним диспансерно-динамічним наглядом не перебуває, що свідчить про його осудність»[469]. Однак навряд чи було б правильним безпосередньо пов'язувати висновок про осудність особи з даними, згідно з якими особа не перебуває на обліку в лікаря-психіатра та, що особливо, лікаря-нарколога. Навіть якщо особа не перебуває на таких обліках, однак вона може бути під час вчинення кримінального правопорушення у стані неосудності. Тож висновок про осудність має робитися на лише на основі відсутності подібних даних, але з огляду також на інші фактори, як-от: манера поведінки обвинуваченого, характер вчиненого діяння тощо.

Ще в одному з випадків суд, засуджуючи особу за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України, констатує, що під час його вчинення обвинувачена була осудною *у розумінні ст. 19 КК України* (курсив – авт.)[470]. Водночас цього разу висновок суду не аргументується. Звернемо увагу на те, що осудність тут пов'язується із положенням ст. 19 КК України, що не є помилкою, однак навряд чи осудність у кримінальному праві може мати якесь інше розумінні, відмінне від пропонованого у ст. 19 КК України.

В окремих випадках суд, щоб продемонструвати наявність ознаки осудності суб'єкта колабораційної діяльності, рухається від зворотного, намагаючись показати відсутність даних, які б переконливо свідчили про те, що особа є обмежено осудною або неосудною. Зокрема, в одному з вироків зазначається таке: «Відомостей про неосудність або обмежену осудність обвинуваченої в ході судового розгляду не встановлено»[471].

Особа, яка під час вчинення колабораційної діяльності через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, визнається обмежено осудною та підлягає кримінальній відповідальності. Відповідно до ч. 2 ст. 20 КК України визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

У контексті викладеного слід розглянути такий ілюстративний приклад, що на сьогодні може вважатися одиничним.

Установлено, що особа, будучи громадянином України, незаконно вчинила публічні заклики до підтримки рішень та дій держави-агресора, збройних формувань та окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями (ч. 1 ст. 111-1 КК України). Засуджуючи за вчинення цього кримінального правопорушення, суд узяв до уваги висновок судово-психіатричного експерта, згідно з яким у момент вчинення

інкримінованого діяння обвинувачений страждав на шизотиповий розлад (F 21 за МКХ 10) та не був здатний повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними. Отже, разом із призначенням покарання суд застосував до нього примусові заходи медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку за місцем проживання, пославшись на положення ст. 20 КК України, за якими визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру[472].

Натомість особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, перебувала у стані неосудності, кримінальній відповідальності не підлягає (ч. 2 ст. 19 КК України). Питання про неосудність зазвичай виникає у випадках неадекватної (дивної) поведінки винного, наявності травм голови, психічних захворювань тощо. Зокрема, до таких приводів відносять заяви особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, про те, що вона не пам'ятає, як його вчиняла.

Зважаючи на це, пропонується дослідити такий приклад. ОСОБА_6 було повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України. У процесі розслідування було встановлено, що: 1) відповідно до витягу з протоколу № 70 засідання психолого-методико-педагогічної консультації ОСОБА_6 з дитинства страждає на психічне захворюванням за шифром «F70.1», що за Міжнародною класифікацією хвороб, яка діє на території України з 1998 р., означає розумову відсталість у ступені «дебільність»; 2) ОСОБА_6 має інвалідність з дитинства групи I «Б», через що потребує постійного нагляду в лікаря-психіатра; 3) ОСОБА_6 перебуває на обліку в лікаря-психіатра з дитинства з приводу хронічного психологічного розладу. Суд констатував, що наявні достатні підстави вважати вчинення обвинуваченим суспільно небезпечного діяння, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, у стані неосудності[473].

Як зазначають фахівці, за певних обставин у справах про колаборацію діяльність не зайвим є призначення судових психолого-психіатричних експертиз, метою яких може бути отримання відповіді на питання, чи справді особа, перебуваючи в конкретних життєвих обставинах окупації, активних воєнних дій, усвідомлювала протиправність (вочевидь мається на увазі суспільна небезпечність – авт.) своїх дій та могла керувати ними. Не виключено, що кризова ситуація, з урахуванням індивідуальних особливостей психіки конкретної особи, так чи інакше могла вплинути на неї, тим самим змусити людину фактично відмовитись від колишніх цінностей, поглядів та під впливом хворобливого стану психіки піти на співпрацю з ворогом[474]. Отже, приводом для виникнення сумнівів у відсутності осудності колаборанта можуть вважатися окремі фактори воєнного характеру, які здатні одержувати руйнівний вплив на психіку людини[475].

Як приклад, в одному з випадків призначення стаціонарної судово-психіатричної експертизи зумовлювалося тим, що обвинувачена тривалий час перебувала під окупацією. Вона знаходилася всередині власного будинку під час прямого влучання снаряду і зазначені події могли сприяти певним психічним розладам[476].

Характеризуючи суб'єкта колабораційної діяльності, заслуговує на увагу і те, що це кримінальне правопорушення може бути вчинене спільними зусиллями двох або більше співвиконавців. Для визнання особи співвиконавцем, як відомо, достатньо, щоб вона хоча б частково виконала об'єктивну сторону складу конкретного правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК України. У літературі зазначається, що співвиконавцем може визнаватися навіть той, хто хоч сам і не здійснював діянь, які описані в диспозиції норми Особливої частини КК України, але надавав допомогу іншим співвиконавцям злочину, дії яких безпосередньо її утворювали[477]. Отже, при здійсненні оцінки поведінки осіб як співвиконавства треба встановити, що об'єктивна сторона колабораційної діяльності (у нашому випадку) виконує не одна особа, а щонайменше дві, які сукупно здійснюють вчинення відповідного діяння. Дії співвиконавців вважаються юридично тотожними при тому, що фактично вони можуть розрізнятись; фактичний розподіл ролей між співвиконавцями, не впливаючи на кваліфікацію і маючи технічний характер, може враховуватись при визначенні застосовуваного засобу кримінально-правового впливу.

У світлі зазначеного становить інтерес такий приклад із судової практики. ОСОБА_3, будучи обізнаною про проведення незаконного референдуму на тимчасово окупованій території Херсонської області, добровільно розпочала виконувати повноваження так званої голови дільничної виборчої комісії (далі – ДВК). Далі вона вчинила такі дії: 1) формування реєстру виборців на території закріпленої за нею ДВК; 2) підготовка для роботи приміщення ДВК; 3) залучення до роботи у ДВК за попередньою змовою групою осіб місцевих мешканок ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10 та інших не встановлених досудовим розслідуванням осіб, які здійснювали протягом 23–27 вересня 2022 р. подвірний обхід жителів сіл Новоолександрівка, Гаврилівка, Михайлівка, Золота Балка Бериславського району Херсонської області та агітували брати участь у незаконному референдумі, надавали місцевим жителям бюлетені для голосування і збирали їх для передачі через ОСОБА_3 до територіальної виборчої комісії.

Зазначені дії ОСОБА_3 кваліфіковані за ч. 2 ст. 28, ч. 5 ст. 111-1 КК України як колабораційна діяльність, а саме добровільна участь в організації та проведенні незаконного референдуму на тимчасово окупованій території, вчиненій за попередньою змовою групою осіб. Надану правову оцінку суд визнав правильною та засудив цю особу за вчинення колабораційної діяльності[478].

Продемонстрований підхід кримінально-правової кваліфікації дає змогу зробити деякі застереження. По-перше. Вивчення фабули справи свідчить про вчинення дій з організації та проведення незаконного референдуму на тимчасово окупованій території у співучасті з іншими особами (зокрема, це: ОСОБА_7, ОСОБА_8, ОСОБА_9, ОСОБА_10). Очевидно цих осіб разом з ОСОБА_3 можна визнати співвиконавцями, оскільки вони спільно виконували об'єктивну сторону колабораційної діяльності у формі, передбаченій ч. 5 ст. 111-1 КК України. Кожна з цих осіб виконували якусь частину дій у межах загальної діяльності незаконної ДВК: організація референдуму (підготовка приміщення, агітація участі у виборах тощо), проведення референдуму (безпосереднє проведення виборчих процедур як-то роздавання та збирання бюлетенів). По-друге. включення у цьому разі у формулу

кваліфікації ч. 2 ст. 28 КК України (так само як і відбиття у формулюванні обвинувачення того, що злочин вчинений за попередньою змовою групою осіб) *de lege lata* треба визнати помилковим, адже відповідно до ч. 1 ст. 29 КК України співвиконавець підлягає кримінальній відповідальності лише за статтею Особливої частини, яка передбачає вчинене ним кримінальне правопорушення. Разом з тим суд мав рацію, коли при призначенні покарання обставиною, що обтяжує покарання за колаборaційну діяльність, визнав вчинення цього кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою: «Відповідно до ст. 67 КК України обставиною, що обтяжує покарання обвинуваченого ОСОБА_3, є вчинення правопорушення групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК України)»[479]. Вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою, справді, визнається обставиною, що обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України), через що учасникам такого об'єднання має призначатись більш суворе покарання (за інших рівних умов). Водночас суд вправі визнати вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою обтяжуючою покарання обставиною лише тоді, коли вона не передбачена в статті Особливої частини КК України як така, що кваліфікує кримінальне правопорушення. У розгляданій ситуації ст. 111-1 КК України не містить відповідної ознаки, що кваліфікує колаборaційну діяльність. Тому зазначати її у формулюванні обвинувачення є помилкою, а ось врахування для призначення покарання можна визнати цілком виправданим.

До особливих ознак, які визначають суб'єкта колаборaційної діяльності як спеціального, насамперед відноситься його належність до категорії осіб, що мають ***громадянство України*** (стосовно деяких форм колаборaційної діяльності не виключається наявність також інших особливих ознак, на чому окремо наголошуватиметься далі).

А. Лігун пропонує в контексті норми про колаборaційну діяльність говорити не про спеціального суб'єкта, а про спеціального виконавця, оскільки співучасниками в таких кримінальних правопорушеннях (організатори, підбурювачі, пособники) можуть бути й особи, які не є громадянами України[480]. Пропонований підхід видається не точним, адже, з одного боку, можна погодитися з тим, що громадянство України є ознакою, яка беззастережно визначає суб'єкта колаборaційної діяльності як виконавця цього кримінального правопорушення. Але, з другого боку, висловлена позиція є резонною лише для тих випадків, коли колаборaційна діяльність вчиняється у співучасті. У доктрині кримінального права прийнято вважати співучасниками кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом осіб, яким не властиві ознаки, зазначені в диспозиції певної статті Особливої частини КК України. Такі особи можуть бути в ролі організаторів, підбурювачів, пособників та навіть співвиконавців. Тому прирівняння виконавця або спеціального виконавця до суб'єкта колаборaційної діяльності є некоректним для випадків вчинення кримінального правопорушення однією особою за відсутності ознак співучасті (ст. 26 КК України). Наприклад, громадянин України, перебуваючи в умовах окупації, виявив ініціативу добровільно зайняти (та зайняв) певну посаду в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій

території, попередньо звернувшись до таких органів з проханням залучити його до діяльності на тій чи іншій посаді.

Водночас треба визнати, що уможливлення співучасті при вчиненні колаборaційної діяльності може мати поширені прояви. Адже сама суть колаборaціонізму полягає в тому, що громадянин України взаємодіє з державою-агресором в особі її представників (ними можуть бути як громадяни держави-агресора, так і громадяни України тощо). Роль представників держави-агресора насамперед може виявлятися в організації вчинення відповідного кримінального правопорушення, керуванні його підготовкою або вчиненням (ч. 3 ст. 27 КК України), а також підбурюванні, тобто схилянні до його вчинення (ч. 4 ст. 27 КК України). Через це у процесі розслідування потрібно звертати особливу увагу на питання про те, чи не є суб'єкт колаборaційної діяльності виконавцем кримінального правопорушення, вчиняючи його у співучасті. Якщо ознаки співучасті простежуються, то варто встановлювати характер виконуваної ролі всіх суб'єктів кримінального правопорушення.

Вивчення практики правозастосування показує, що ці питання досить часто не досліджуються, зокрема не з'ясовується можливість того, що громадянин України вчиняв колаборaційну діяльність у результаті його схиляння до цього з боку інших осіб. Для ілюстрації порушеної проблеми розглянемо такий приклад. Особа була засуджена за колаборaційну діяльність (формула кваліфікації: «ч. 2 ст. 28 ч. 7 ст. 111-1 КК України», про недоліки якої йшлося вище), вчинену за попередньою змовою групою осіб у виді (добровільного) надання допомоги створеному на тимчасово окупованій території України незаконному збройному формуванню у веденні бойових дій проти ЗС України. Під час досудового розслідування було з'ясовано, що невстановлена досудовим розслідуванням особа, яка перебуває за межами території України та яка для реалізації злочинного наміру використовує акаунт у соціальній Інтернет-мережі «Одноклассники», за її допомогою отримує інформацію від обвинуваченого та акаунт у соціальній Інтернет-мережі «Вконтакте», за допомогою якої передає інформацію представнику незаконного збройного формування «Народна міліція ДНР». Обвинувачений громадянин України регулярно передавав інформацію щодо місць дислокації підрозділів ЗСУ зазначеній невстановленій досудовим розслідуванням особі, яка своєю чергою ділилася нею з іншою особою – зареєстрованою у соціальній мережі «Вконтакте» під іменем (логіном) «Эдуард Басурин»[481]. З тексту вироку не зрозуміло, яку роль виконували ці невстановлені особи, вчиняючи у співучасті колаборaційну діяльність із засудженим громадянином України. Чи не була одна з цих осіб підбурювачем, а інша організатором? Чим був зумовлений початок взаємодії засудженого з представником держави-агресора? Чи не є така взаємодія наслідком впливу на засудженого через його схиляння до вчинення кримінального правопорушення? Навряд чи без відповідей на ці питання можна з достатньою впевненістю констатувати наявність співучасті як такої.

Наступне питання, що виникає в аспекті особливої ознаки суб'єкта колаборaційної діяльності, стосується вчинення такої діяльності громадянином України, який набув громадянство іншої держави, зокрема держави-агресора. Переконаний, що набуття нового громадянства без виходу з українського

громадянства не може виключати відповідальності за вчинення колабораційної діяльності (натомість це не стосується осіб без громадянства, які не можуть визнаватись колаборантами). Особа вважається громадянином України, доки вона у встановленому законом порядку не буде позбавлена цього громадянства (рішення про припинення громадянства ухвалює Президент України, про що видає відповідний указ). Правильною слід визнати позицію, відповідно до якої особа до видання зазначеного указу про припинення громадянства користується всім обсягом прав та виконує всі покладені на неї обов'язки, які має громадянин України[482].

А. Лігун стверджує, що вказівка у диспозиції ст. 111-1 КК України на таку ознаку суб'єкта колабораційної діяльності, як наявність лише громадянства України, дещо звужує коло осіб, які можуть вчинити означене діяння. Ця пропозиція обґрунтовується, зокрема, і наявністю подвійного громадянства в деяких громадян України. Тому він пропонує відмовитися від використання у диспозиції ст. 111-1 КК України терміна «громадянин України», вважаючи суб'єктом колабораційної діяльності «особу, яка має громадянство України, та належність до громадянства іншої держави (інших держав) одночасно»[483]. Висловлена думка видається сумнівною. По-перше, набуття громадянином України громадянства іншої держави без припинення Президентом України громадянства України не означає, що особа, дії якої кваліфікуються за ст. 111-1 КК України, не є громадянином України. Крім зазначеного вище з цього питання треба додати, що правильність такого підходу підтверджує судова практика, яка формується на рівні ВС. Зокрема, в одній зі справ про державну зраду Касаційний кримінальний суд установив, що фактичне набуття засудженою особою громадянства рф не впливає на зміст її правових відносин з Україною, за якими вона визнається лише громадянином України. З цих міркувань були визнані безпідставними доводи касаційної скарги захисника про те, що набуття засудженою громадянства іншої держави в добровільному порядку є підставою для позбавлення її громадянства України, а отже, вона припиняє бути суб`єктом злочину державної зради[484]. По-друге, *de lege lata* розширення кола суб'єктів колабораційної діяльності створить додаткові колізії у кримінальному законодавстві, а найголовніше – спотворюватиметься особлива суть колабораційної діяльності як окремого прояву державної зради.

Привертає увагу, що ч. 6 ст. 111-1 КК України (як і ч. 4 цієї статті) не містить безпосереднього зазначення того, що суб'єктом вчинення відповідних дій є громадянин України. Це може зумовлювати висновок про те, що таким суб'єктом є будь-яка особа, незалежно від наявності українського громадянства, як і роблять деякі автори[485]. Наприклад, Н. Антонюк з цього приводу зауважує, що, оскільки в деяких частинах ст. 111-1 КК України законодавець не згадує суб'єкта взагалі, то йдеться про загального суб'єкта кримінального правопорушення. Коли суб'єктом колабораційної діяльності є громадянин України, то про це безпосередньо зазначено в конкретній частині ст. 111-1 КК України[486].

Однак, якщо виходити з поширеної позиції, що норма про кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України, є спеціальною щодо державної зради, а саме такий підхід узгоджується з історичною, соціальною та

правовою природою розгляданого діяння, то **суб'єктом** колабораційної діяльності варто вважати громадянина держави, територія якої перебуває під окупацією. Тому суб'єкт колабораційної діяльності, відповідно до ст. 111-1 КК України, це завжди ***громадянин України,*** незважаючи на відсутність відповідного положення у ч. 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК України, що можна вважати проявом неуважності законодавця.

Схожу позицію висловлюють й інші юристи, зазначаючи, що суб'єктом колабораційної діяльності є фізична осудна особа, яка на момент вчинення кримінального правопорушення досягла шістнадцятирічного віку та яка обов'язково має юридичний статус громадянина України[487].

Водночас інші дослідники намагаються обґрунтувати висловлену позицію – з огляду на спорідненість колабораційної діяльності з державною зрадою, суб'єктом відповідних кримінальних правопорушень слід визнавати саме громадянина України[488].

Зважаючи на зміст ст. 111-1 КК України, суб'єкт цього злочину спеціальний, оскільки ним може бути лише громадянин України, – зауважує А. Ландіна[489].

М. Топоркова, С. Пономаренко, О. Онищенко на основі аналізу проблем кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність роблять висновок, що суб'єктом вчинення цього кримінального правопорушення може бути тільки громадянин України[490].

Цілком доречним слід визнати міркування дослідників, які зазначають, що сама суть колабораційної діяльності як взаємодія громадян певної держави з країною-агресором свідчить про нелогічність притягнення до кримінальної відповідальності за неї громадян іншої держави. Зокрема, видається абсолютно абсурдним притягнення до кримінальної відповідальності всіх суб'єктів господарювання рф за провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором[491].

Думки інших дослідників з приводу порушеного питання характеризуються своєї контроверсійністю. Зокрема, М. Дякур та А. Шевчук спершу зазначають, що ст. 111-1 КК України передбачає відповідальність за колабораціонізм як особливу форму державної зради, але далі, у контексті ч. 4 ст. 111-1 КК України, резюмують таке: особою, яка може бути притягнута до відповідальності за вчинення цього злочину, може бути не тільки громадянин України, а й будь-яка особа, яка на законних підставах володіє певними матеріальними ресурсами[492].

Ще більша суперечливість притаманна позиції А. Беніцького, який слушно зауважує, що колаборант – це особа, котра зраджує інтересам своєї країни, тобто та особа, яка має певний правовий статус (громадянство) і має відповідні правовідносини із країною, яку вона зраджує. Згодом цей правник стверджує, що оскільки в диспозиції ч 4 та ч. 6 ст. 111-1 КК України відсутня згадка про громадянство особи, то суб'єктами цих форм колабораційної діяльності можуть бути як громадяни України, так й іноземці або особи без громадянства. А далі з цього приводу він критикує інших дослідників: «Слід не погодитись з авторами, які звужують коло суб'єктів злочинів, передбачених ч. 4 ст. 111-1 КК України, іноземцями чи особами без громадянства або лише громадянами України»[493].

О. Кравчук та М. Бондаренко висловлюють міркування про те, що суб'єкт усіх правопорушень, які становлять колабораційну діяльність (цього прямо не

передбачено в законі, однак випливає із самого поняття колабораційної діяльності), як правило, повинен відповідати такій характеристиці, як належність до місцевого населення або наявність інших сталих зв'язків із відповідною окупованою територією (місце проживання, місце реєстрації, місце ведення господарської або іншої діяльності). Проте далі вчені зауважують, що в деяких складах колабораційної діяльності важливе значення має громадянство – належність до громадянства України[494]. З одного боку, визнається, що громадянство України для суб'єктів колабораційної діяльності має значення не в усіх випадках, з другого – резонно констатується зв'язок колаборантів з територією проживання, яка перебуває під окупацією. Належність до місцевого населення насамперед пов'язується із громадянством держави, чиїм національним інтересам відповідні особи зашкоджують своєю поведінкою і з огляду на яку вони несуть відповідальність за спеціальною підставою. Тому колаборантом може вважатися особа, яка посягає на національні інтереси своєї держави, тобто тієї, з якою вона має постійний правовий зв'язок, чим зумовлюється лояльність до неї[495].

Як небезпідставно наголошує І. Медицький, буквальне тлумачення ч. 4, ч. 6 ст. 111-1 КК України, за відсутності ремарки про вчинення протиправних дій саме громадянином України, свідчить про те, що кримінальній відповідальності підлягає будь-яка особа, незалежно від наявності / відсутності громадянства. Одночасно позиції фахівців, які вважають, що суб'єктом колабораційної діяльності може бути лише громадянин України, він пропонує віддати перевагу як такій, що відповідає справжній волі (духові) та цілям прийняття проєкту Закону України про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, а також потребам правозастосовної практики[496]. Справді, саме застосування теологічного способу тлумачення[497] ст. 111-1 КК України в цьому разі є доречним і може призвести до відповідного висновку.

Неоднозначною видається позиція з приводу розуміння суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, згідно з якою особою, яка підлягає кримінальній відповідальності за вчинення цього правопорушення, може бути не тільки громадянин України, а й будь-яка особа, яка на законних підставах володіє певними матеріальними ресурсами чи здійснює господарську діяльність на території України на момент початку вчинення кримінального правопорушення[498].

У контексті викладеного привертають увагу результати соціологічного дослідження про відповідальність за колабораційну діяльність (опитування суддів та їхніх помічників, прокурорів, науковців-правників, викладачів правничих дисциплін та адвокатів), згідно з яким 61 % респондентів уважають, що суб'єктами колабораційної діяльності можуть бути не лише громадяни України, але й іноземці та особи без громадянства. На погляд М. Рубащенка, як організатора цього опитування, вбачається, що виявлене бачення суб'єктом колабораційної діяльності ширшого кола осіб, а не лише громадян України, пов'язане із запитом суспільства на покарання тих осіб, які не є громадянами України, однак які надають істотну допомогу окупанту. Проте, розв'язуючи це питання, треба враховувати генетичний зв'язок між співпрацею на користь окупанта та громадянством тих, хто співпрацює

(колабораціонізм має стигматизуючий ефект в аспекті зрадницької співпраці, а зрада своєю чергою може вчинятися лише підданим держави-суверена). Показово, що такий зв'язок, очевидно, розуміють науковці і викладачі, 51 % яких з усього числа опитаних юристів уважають, що таким суб'єктом має бути саме громадянин України[499].

Натомість дані судової статистики за період 2022 – 2023 рр. фактично показують, що з-поміж усієї сукупності засуджених осіб жодна з них не належала до категорії громадян інших держав або осіб без громадянства. Такий стан правозастосування є промовистим з огляду на суто формальну можливість настання кримінальної відповідальності за вчинення окремих видів колабораційної діяльності щодо таких осіб[500].

Отже, подальший розвиток кримінального законодавства про відповідальність за колабораційну діяльність має відбуватися у спосіб законодавчого врегулювання дослідженого питання. Лише особа, яка є громадянином України, має визнаватися суб'єктом колабораційної діяльності (усіх її видів). До внесення відповідних змін до ст. 111-1 КК України її ч. 4 і ч. 6 треба тлумачити обмежувально, тобто так, що суб'єктом колабораційної діяльності у відповідних формах є лише громадянин України.

Окремі форми колабораційної діяльності мають свою специфіку, що безпосередньо стосується суб'єкта кримінального правопорушення. Зокрема, йдеться про колабораційну діяльність, передбачену ч. 3 і ч. 4 ст. 111-1 КК України.

Суб'єктом впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти є той громадянин України, який уповноважений окупаційною адміністрацією держави-агресора на впровадження стандартів освіти (насамперед ідеться про керівника закладів освіти, заступників керівника закладу освіти, керівників структурних підрозділів закладу освіти, до компетенції яких належить впровадження стандартів освіти, членів методичних, педагогічних та вчених рад). У цьому контексті слід погодитися з думкою Н. Нетеси з приводу того, що, незважаючи на відсутність у чинній редакції ч. 3 ст. 111-1 КК України конкретизації суб'єкта кримінального правопорушення у формі впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти, цим суб'єктом слід вважати службову особу, яка виконує організаційно-розпорядчі функції. Такий підхід до тлумачення змісту цієї норми, на її погляд, найбільше відповідає засадам доктрини кримінального права, сприяє уникненню невиправданої соціальної стигматизації, що будь-який педагогічний працівник на окупованій території є колаборантом, й отже, не призводить до надмірності кримінально-правової репресії, забезпечуючи необхідний баланс між приватними та публічними інтересами[501]. Аналогічний висновок роблять А. Лапкін і Д. Євтєєва, які переконують у тому, що впровадження стандарту освіти уповноважений та спроможний виконувати не кожний працівник освітньої сфери, а лише суб'єкти, наділені організаційно-розпорядчими функціями (обов'язками), тобто службові особи[502].

Щодо здійснення пропаганди в закладах освіти, то, як резонно зауважує Н. Антонюк, її можуть здійснювати не лише вчителі чи інші особи, що працюють у таких закладах освіти (працівники освіти), а й будь-які особи, які використовуватимуть освітній заклад з пропагандистською метою. Окрім цього,

йдеться не лише про вплив на учнів, студентів чи інших вихованців, а й про вплив на викладацький склад відповідного закладу[503].

Висловлюючись про суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, О. Кравчук та М. Бондаренко звертають увагу на те, що при встановленні фактів здійснення зазначеної (господарської) діяльності, потрібно визначати, хто діяв і приймав рішення від імені суб'єкта господарювання. Насамперед це буде керівник, особа, яка виконує його обов'язки, або інша особа, яка діяла від імені суб'єкта господарювання (під час переговорів, укладення й підписання договору, поставки товарів, робіт, послуг). Особи, які виконували технічні функції (продавці, комірники), залежно від їхнього умислу, можуть бути пособниками в такому злочині, або їхнє діяння може не відповідати ознакам об'єктивної сторони злочину (здійснення господарської діяльності)[504].

Аналогічну позицію має О. Марін, стверджуючи, що відповідальності підлягатиме не будь яка особа, яка бере участь у господарській діяльності, а тільки та, яка її реально провадить: фізична особа-підприємець, або, якщо йдеться про юридичну особу (підприємство, установу чи організацію) – керівник такої юридичної особи, або інша службова особа, яка уповноважена приймати рішення про провадження господарської діяльності від імені юридичної особи або управляти такою діяльністю за свої дії та рішення. Рядові працівники таких юридичних осіб, які не уповноважені вирішувати питання провадження господарювання від імені підприємства, установи чи організації (продавці, водії, працівники цехів, швачки, кухари, вантажники, охоронці тощо), відповідальності за ч. 4 ст. 111-1 КК України нести не будуть[505].

На погляд І. Медицького, зважаючи на нормативне розуміння, обов'язковою ознакою спеціального суб'єкта (ч. 4 ст. 111-1 КК України) виступає *державна реєстрація провадження господарської діяльності* (курсив – авт.), незалежно від того, де і за яких умов вона відбувалася, згідно з вимогами чинного закону України та на підконтрольній їй території чи у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційною адміністрацією держави-агресора, і на виконання вимог «окупаційного законодавства»[506].

Як видається, висловлена позиція є не зовсім точною, адже відповідальності за змістом ч. 4 ст. 111-1 КК України можуть підлягати будь-які особи, які у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, фактично виготовляють та реалізують продукцію, виконують роботи чи надають послуги вартісного характеру, що мають цінову визначеність. Наявність реєстрації в Україні або на території держави-агресора чи окупованій території не повинна впливати на факт виконання діяльності, що за своїми сутнісними ознаками становить господарську активність (з КК України цього ніяк не випливає). Інакше виникатиме можливість несправедливого кримінально-правового реагування, за якого нестимуть кримінальну відповідальність лише ті особи, які формально є суб'єктами господарської діяльності. Натомість інші, хто не отримував таких документів в Україні або «документів» від держави-агресора, але відповідним чином взаємодіють з окупантом, не зможуть зазнати аналогічних наслідків.

Суб'єкта колабораційної діяльності, що відображає відповідний елемент складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, треба відрізняти від **особи винного або особи правопорушника** (особа колаборціоніста). Якщо встановлення ознак суб'єкта зазначеного кримінального правопорушення має безпосереднє значення для кримінально-правової оцінки вчиненого, а відсутність хоча б однієї обов'язкової ознаки такого суб'єкта означатиме відсутність складу кримінального правопорушення загалом, то характеристика особи винного є важливою з позиції розв'язання інших кримінально-правових питань, зокрема щодо застосування адекватних засобів кримінально-правового впливу.

Повноцінне врахування особи винного в доктрині кримінального права слушно розглядається як важлива передумова для забезпечення належної індивідуалізації кримінально-правового впливу та запорука настання справедливих кримінально-правових наслідків вчиненого правопорушення, зокрема щодо покарання, яке призначається особі. Ф. Іскендеров резонно зауважує, що особа (винного) – поняття багатогранне. Вона становить індивідуальне вираження соціально значущих властивостей, індивідуальну форму буття суспільних відносин, міру соціальності людини. Особа винного є кримінально-правовою категорією, що використовується для того, щоб виявити міру відповідальності особи, яка вчинила злочин[507].

Фахівці виокремлюють та аналізують такі групи ознак, що можуть характеризувати особу винного: 1) фізичні властивості; 2) психічні властивості; 3) соціальні властивості; 4) правові властивості. До фізичних властивостей належать: стать, вік, стан здоров'я (зокрема, наявність фізичних вад), стан вагітності жінки. Психічні властивості: наявність психічних розладів (за винятком таких, що є підставою для визнання особи неосудною), характер, темперамент, соціальна спрямованість особи. До соціальних властивостей особи винного потрібно зарахувати низку таких ознак, як: професія, посада, сімейний стан, наявність на утриманні неповнолітніх або осіб похилого віку, належність до відповідної соціальної групи, ставлення до праці або навчання, поведінка на роботі, у побуті, спосіб життя, наявність державних нагород, почесних звань, дотримання правил громадського порядку, моральних принципів, ставлення до навколишнього середовища, зловживання алкоголем або наркотиками, майнове становище тощо. До правових характеристик особи потрібно віднести: наявність не знятих чи не погашених судимостей, адміністративних стягнень[508].

Для ілюстрації кримінально-правового значення деяких з цих властивостей пропонується розглянути найбільш релевантні приклади щодо них. Зокрема, згідно з даними судової статистики за 2022 – 2023 рр. віковий критерій усіх засуджених за злочини проти основ національної безпеки у свої більшості становив 30 – 50 років (46%) та 50 – 65 років (33%). При цьому колабораційна діяльність має аналогічні показники: 30 – 50 років (46 %) та 50 – 65 років (37%). Порівняно з усім загалом засуджених кількість осіб, які вчиняють колабораційну діяльність у віці від 50 до 65 років і старше, характеризується надвисокими показниками. Адже вчинення всіх злочинів у віці від 50 до 65 років за досліджуваний період зафіксовано у 13% випадків, тобто майже у три рази менше[509].

Похилий та старечий вік особи традиційно розглядається як така її фізична

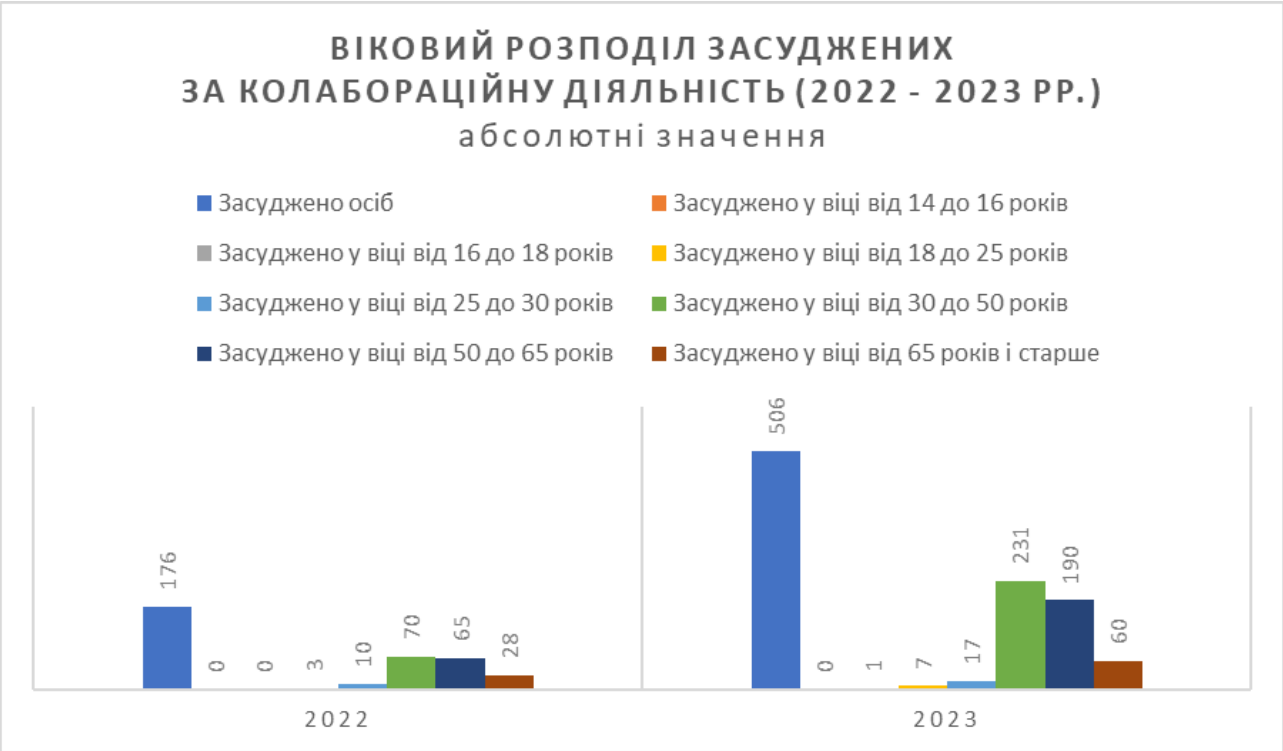

властивість, яка впливає на обрання засобу кримінально-правового впливу в межах визначення обсягу відповідальності особи. Зокрема, в одному з вироків суд у результаті вивчення даних про особу обвинуваченого встановив, що ця *особа є похилого віку* (курсив – авт.), одружена, не має на своєму утриманні малолітніх чи неповнолітніх дітей або інших непрацездатних осіб, має спеціальну середню освіту, працює директором приватного підприємства, є депутатом Куп'янської міської ради Харківської області, має постійне місце проживання, за місцем проживання характеризується формально. У підсумку похилий вік та стан здоров'я, який не уточняється, визнані обставинами, які пом'якшують покарання обвинувачений[510].

Нетиповим показником усіх засуджених за вчинення колабораційної діяльності є вчинення цього кримінального правопорушення істотною кількістю жінок (понад третину – 35%). Водночас, якщо аналізувати всі злочини за період 2022 – 2023 рр., то їх кількість, вчинена жінками, становить у середньому 11%.

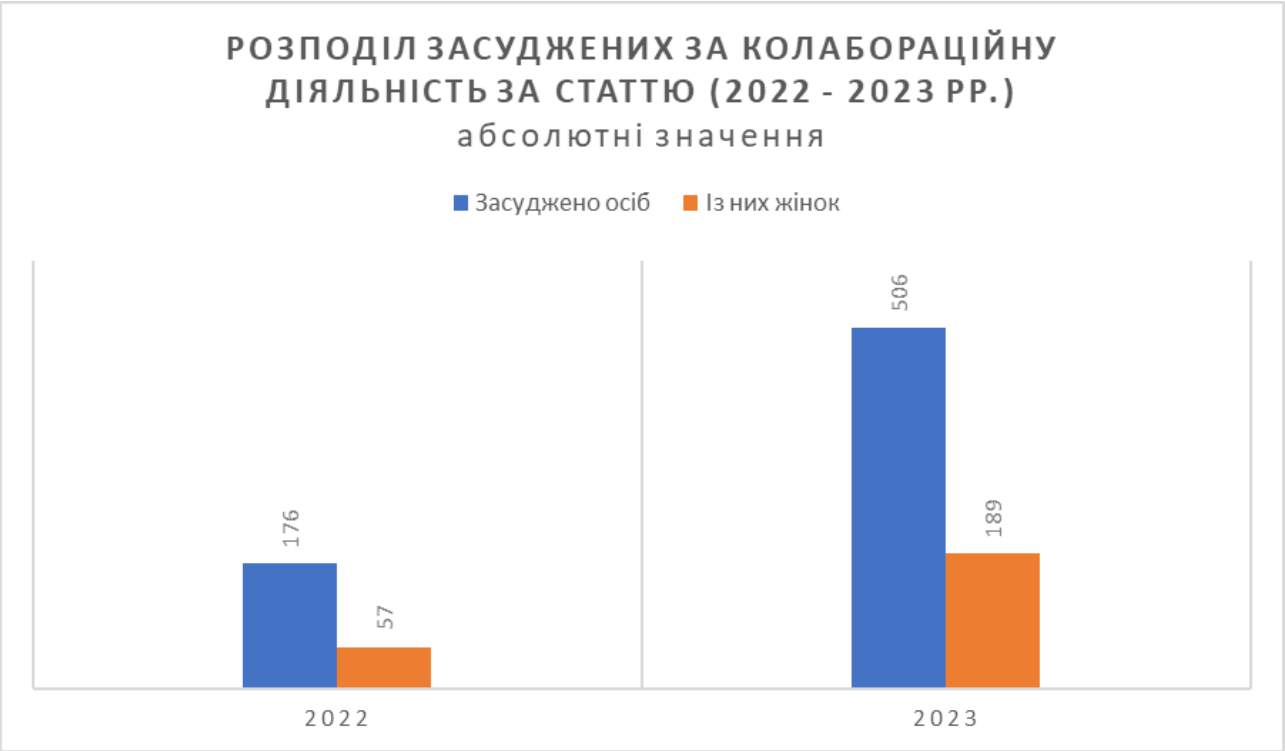

За родом занять засуджених за колаборацію діяльність привалюють працездатні особи, які не навчаються і не працюють (55%). На другому місці – пенсіонери (16%). Така кількість засуджених пенсіонерів є надзвичайно високою порівняно з усіма іншими кримінальними правопорушеннями, вчиненими у 2022 – 2023 рр. (4%).

Рівень освіти осіб, як засуджених за злочини проти національної безпеки України загалом, так і за колабораційну діяльність зокрема, характеризується високою кількістю осіб з вищою освітою. Зокрема, для колабораційної діяльності цей показник становить 32%. Водночас середній показник за всіма кримінальними правопорушеннями, вчиненими протягом 2022 – 2023 рр. – 8%, тобто у 4 рази менше.

Одним із проявів соціальних властивостей особи винного є її поведінка в побуті, на роботі, як і спосіб життя загалом. Вивчення судової практики за ст. 111-1 КК України показало, що ці фактори також можуть одержувати своє

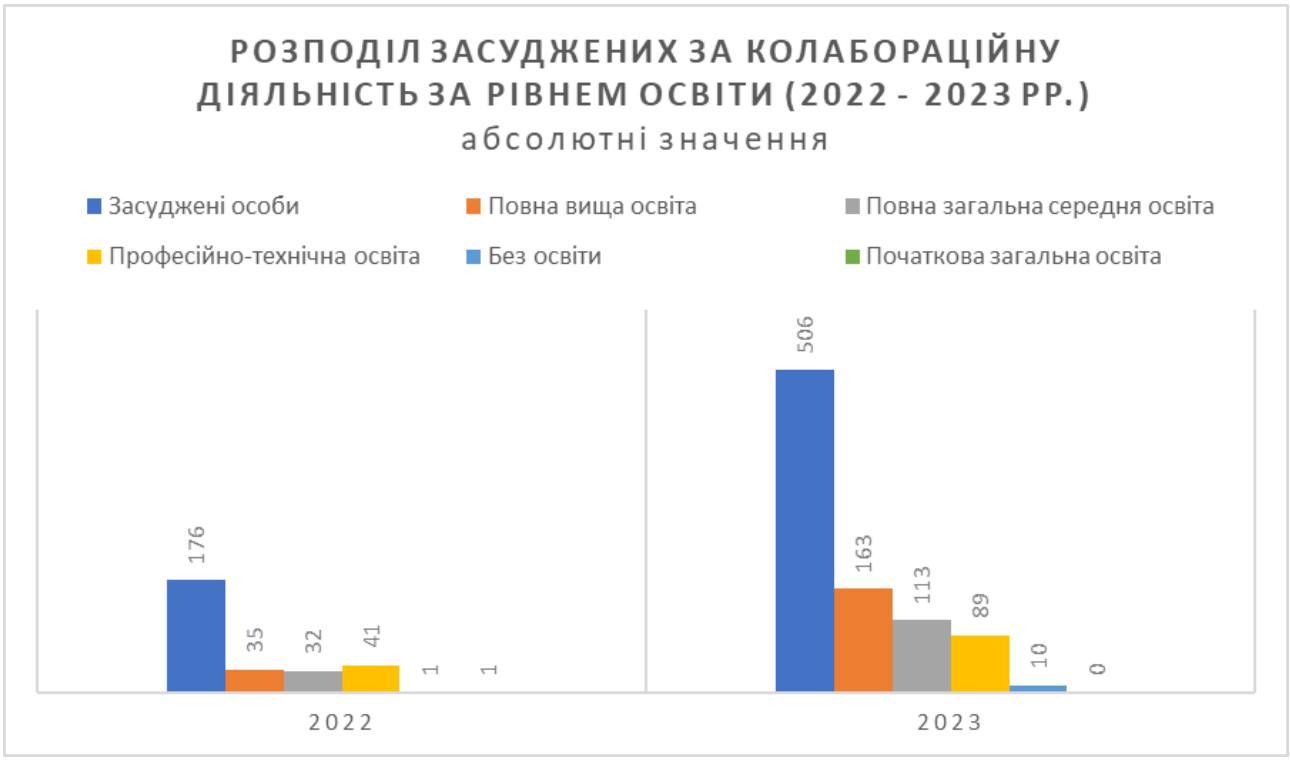

кримінально-правове значення. Зокрема, згідно з одним із вироків, постановлених за вчинення публічних закликів до підтримки рішень та дій держави-агресора, збройних формувань, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території України, зафіксовано, що обвинувачена раніше не судима, за місцем проживання характеризується у цілому позитивно, спиртними напоями не зловживає, громадський порядок не порушувала, у побуті поводила себе гідно, з сусідами підтримувала гарні стосунки, на обліках у лікаря-психіатра, лікаря-нарколога та в органах пробації не перебувала. Зазначені та інші встановлені у праві обставини уможливили призначення покарання у мінімальному розмірі санкції ч. 1 ст. 111-1 КК України[511].

Щодо особи правопорушника, який вчиняє найбільш поширений вид – колабораційну діяльність в інформаційній сфері (ч. 1 ст. 111-1 КК України), то ця особа має свої особливості. Як констатує М. Бондаренко, за цей проступок засуджуються особи зазвичай похилого віку, переважно з середньою та спеціально-середньою освітою, активні користувачі соціальних мереж, зокрема заборонених на території України, за кримінально протиправні дії, які полягали у проставленні вподобайок під відповідними постами у цих соцмережах[512].

Деякі характеристики особи винного можуть впливати на розв'язання питання про наявність вини, її форми та виду при вчиненні колабораційної діяльності. Як приклад, розглянемо ситуацію, в якій з посиланням на окремі соціальні властивості особи спростовується твердження сторони захисту щодо відсутності в обвинуваченого прямого умислу на вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 7 ст. 111-1 КК України. Суд установив, що обвинувачений у 2012 р. закінчив Національній університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» і отримав повну вищу освіту за спеціальністю «Правознавство» та здобув кваліфікацію. Зважаючи на це, доводи захисника про ймовірну відсутність прямого умислу в обвинуваченого на вчинення інкримінованого йому злочину, зокрема на добровільне зайняття посади так званого заступника прокурора Марківського району Генеральної прокуратури «ЛНР», не заслуговують на увагу, оскільки він, на думку суду, будучи громадянином України, маючи достатній рівень спеціальних знань у галузі права, здобутих у закладі вищої освіти, усвідомлював суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачав його суспільно небезпечні наслідки і бажав їх настання[513].

2.2.2. Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності: ознаки та особливості.

Доктрина кримінального права ґрунтується на тому, що суб'єктивна сторона є обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення, яка характеризує психічну діяльність особи (свідомість та емоційно-вольову сферу) і виявляється у вчиненому нею правопорушенні. Це внутрішня (щодо об'єктивної сторони кримінального правопорушення) характеристика діяння[514]. Отже, суб'єктивна сторона – це внутрішня сторона кримінального правопорушення, яка відображає психічні процеси, що відбуваються у свідомості суб'єкта з приводу вчиненого ним діяння, та яка складається з певних ознак. Суддя ВС Г. Анісімов слушно зауважує:

під час розгляду кожного конкретного кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки принципово важливо зосереджуватися на ознаках суб'єктивної сторони вчиненого діяння. За його словами, фактично судову практику починають формувати органи досудового розслідування, оскільки від того, яким чином вони визначають фабулу, формулювання обвинувачення, значною мірою залежить розгляд певного кримінального провадження в суді. А судовий розгляд проводиться лише в межах висунутого особі обвинувачення відповідно до обвинувального акта, який надійшов до суду[515].

Одним з найбільш дискусійних питань, пов'язаних із суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення, є питання про її зміст. Переважна більшість дослідників вважають, що зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення утворюють вина, мотив, мета та емоційний стан людини. Водночас висловлюється позиція, що зміст суб'єктивної сторони вичерпується трьома ознаками – виною, мотивом та метою. Деякі ж автори відстоюють думку, згідно з якою «вина» та «суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення» є тотожними поняттями, а тому мотив, мета та емоційний стан є лише характеристиками (ознаками) вини.

Не занурюючись у хід цієї дискусії, зазначимо, що надалі ми дотримуватимемось найбільш поширеного підходу, за якого зміст суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення характеризується виною, мотивом, метою та емоційним станом (емоції). Зважаючи, що до обов'язкових ознак належить лише вина, яка згідно зі ст. 23 КК України може бути виражена у формі умислу або необережності, а до факультативних – мотив, мета та емоції. Мотив і мета дають змогу відповісти на питання, чому і для чого вчинено кримінальне правопорушення. Вони набувають значення обов'язкових ознак і впливають на кваліфікацію лише в тому разі, коли зазначені в диспозиції кримінально-правової норми як ознаки основного або кваліфікованого складів кримінального правопорушення. Те саме стосується емоційного стану особи.

Точне встановлення форми та виду вини, з якою може вчинятися те чи інше кримінальне правопорушення, має важливе значення для правильної кваліфікації вчиненого, для призначення справедливого покарання, для застосування окремих норм про звільнення від кримінальної відповідальності, для притягнення особи до кримінальної відповідальності за готування до злочину чи замах на нього тощо[516]. Із цього випливає, що у процесі розслідування обов'язково слід досліджувати не лише форму вини, а й її вид.

Якщо в КК України немає будь-якої (навіть непрямої) вказівки на форму вини, то вона може бути визначена з урахуванням характеру діяння, оцінюваного в сукупності всіх його складників. Колабораційна діяльність є одним з таких кримінальних правопорушень, адже ст. 111-1 КК України текстуально не визначає форму вини, з якою може вчинятися відповідне діяння. Водночас вважається неможливим здійснити таку діяльність (у будь-якій з її форм) з необережності, бо сам характер цих дій виключає варіант учинення їх інакше, як умисно.

Аналіз судової практики підтверджує, що умисел є саме тією формою вини, з якою вчиняється кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України.

Зазвичай суди, описуючи фабулу, чітко наголошують на тому, що особа діяла, маючи умисел на вчинення того чи іншого виду колабораційної діяльності.

Типовим прикладом може бути вирок суду, згідно з яким особа засуджена за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України. Як установив суд, ця особа, *реалізуючи свій злочинний умисел* (курсив – авт.), спрямований на публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, в соціальній мережі «Однокласники» розмістив публікацію, яка містить заперечення здійснення збройної агресії Росії проти України та заперечення тимчасової окупації частини території України, *усвідомлюючи* (курсив – авт.), що до соціальної мережі матиме доступ необмежене коло осіб-користувачів[517]. Звернемо увагу, по-перше, на те, що суд чітко визначає форму вини, з якою вчиняється інкриміноване діяння, і така форма називається умисною. При цьому видається зайвим уточнення того, що умисел є злочинним. Адже кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України, не належить до категорії злочинів, а є кримінальним проступком. Загалом подібне застереження (досить поширене) не має якогось смислового навантаження, оскільки за КК України умисел може бути прямим або непрямим, а не злочинним і незлочинним (або ще якимось). Тому коректніше було б зазначати не про злочинний умисел, а про прямий (чи непрямий) умисел, з яким особа вчиняла колабораційну діяльність. По-друге. Наголос на усвідомленні особою того, що її допис у соціальній мережі має відкритий характер, а отже, з ним мають можливість ознайомитися необмежена кількість осіб, робиться правильно. Це з усією очевидністю показує, що обвинувачений розумів суть такої ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, як публічність вчинення відповідного діяння. Кримінально-правова доктрина слушно ґрунтується на тому, що при вчиненні певного правопорушення зміст вини має утворювати не умисел як такий, а умисел, що наповнений конкретним змістом, зумовленим об'єктивними властивостями діяння[518]. Водночас, зважаючи на положення ст. 24 КК України, за такого підходу варто встановлювати, відображаючи у вироку, усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру діяння загалом.

На жаль, але є вироки, в яких чітко не відображена форма вини, з якою діяла особа, вчиняючи кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України. Розглянемо один з прикладів. Дії ОСОБА_3 орган досудового розслідування кваліфікував, а суд підтвердив правильність наданої кваліфікації, за ч. 1 ст. 111-1 КК України, тобто публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України та публічних закликах громадина України до підтримки рішень та дій держави-агресора. Установлено, що ОСОБА_3, *усвідомлюючи протиправний характер своїх дій та бажаючи настання негативних суспільно небезпечних наслідків* (курсив – авт.), з політичних та ідеологічних мотивів, з метою донесення інформації антиукраїнської спрямованості до невизначеного кола осіб, у спосіб проставлення т. зв. «лайків-здивувань» здійснював поширення матеріалів, які містять: публічні заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, публічні заклики до підтримки

рішень та дій держави агресора, збройних формувань та окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та окупаційною адміністрацією держави-агресора[519].

Хоч у цьому вироку суду і не зазначається форма вини, з якою діяла особа, разом з тим можна припустити, що йдеться про прямий умисел. Про це свідчить твердження щодо «усвідомлення особою протиправного характеру своїх дій та бажання настання негативних суспільно небезпечних наслідків», яке неточно, але розкриває зміст прямого умислу відповідно до положень ч. 2 ст. 24 КК України. Неточність полягає в тому, що ч. 2 ст. 24 КК України вимагає встановлення не усвідомлення протиправності діяння, а усвідомлення його суспільно небезпечного характеру. Саме таке усвідомлення і утворює один із складників інтелектуального моменту умислу. Відповідно до ст. 24 КК України для прямого і непрямого умислу спільною є така інтелектуальна ознака, як усвідомлення винною особою суспільної небезпеки свого діяння. Передбачається, що належний суб'єкт хоча б у загальних рисах повинен розуміти, зокрема, те, що вчинюване ним діяння має антисоціальний характер, здатне за своїми фактичними властивостями спричиняти шкоду правоохоронюваним цінностям. При цьому зміст умислу не охоплює усвідомлення протиправності діяння. Вочевидь такий підхід зумовлений відомою ще з часів Стародавнього Риму і до того ж прямо закріпленою у ч. 2 ст. 68 Конституції України презумпцією правової обізнаності особи. Суть цієї презумпції полягає в тому, що кожна доросла осудна людина повинна знати закони своєї країни, а тому не може посилатись на незнання законів як на обставину, що виключає її відповідальність (*ignorantia legis neminem excusat* – незнання закону нікого не вибачає).

Щодо бажання настання наслідків, то навряд чи потрібно зазначати, що ці наслідки є негативні. Натомість, зважаючи на те, що кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України, має формальний склад, треба було б уточнити, про які наслідки йдеться. Виходить так, що настання яких наслідків бажала особа не встановлено (про них вирок суду взагалі не згадує), але те, що вона бажала їх настання, формально фіксується. Зрештою, якщо особа бажала настання певних негативних наслідків, то чи передбачала вона їх? Адже ч. 2 ст. 24 КК України також містить відповідну характеристику інтелектуального моменту умислу.

Згідно з ч. 1 ст. 24 КК України умисел поділяється на прямий і непрямий, головна відмінність між якими полягає у вольовому критерії. За прямого умислу особа бажає настання суспільно небезпечних наслідків, за непрямого – не бажає, але свідомо припускає їх настання.

Вина як обов'язкова ознака складів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, визначається наявністю як прямого, так і непрямого умислу. Щонайменше, винний повинен у загальних рисах розуміти те, що вчинюване ним діяння має колабораційний характер та за своїми фактичними властивостями здатне спричиняти шкоду національним інтересам України, які охороняє кримінальний закон (за винятком здійснення пропаганди в закладах освіти *з метою* сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України,

уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України). Хоча це питання не є однозначним з-поміж фахівців.

Про те, що суб'єктивна сторона колабораційної діяльності характеризується прямим або непрямим умислом, резонно зауважують О. Кравчук та М. Бондаренко[520]. Аналогічний підхід відображений у статтях Н. Симоненко[521], Ю. Василенко[522], А. Лігуна[523], а також в одному з науково-практичних коментарів КК України[524].

О. Марін доречно зауважує, що колабораційна діяльність характеризується таким умислом, за якого особа розуміє характер і значення своєї поведінки, передбачає суспільно небезпечні її наслідки та бажає чи свідомо допускає їх настання. Іншими словами, особа, вчиняючи колабораційну діяльність, повинна розуміти, що вона робить це на шкоду інтересам України, співпрацює саме із державою-агресором або її представниками, бажає так вчиняти або, усвідомлюючи це, ставиться до цього факту байдуже[525].

Щоправда, з приводу відповідної позиції є і супротивники. Ось деякі з підходів, висловлених як у контексті колабораційної діяльності загалом, так і щодо окремих її форм: 1) у випадку вчинення колабораційної діяльності належить констатувати наявність у діях особи вини виключно у формі прямого умислу[526]; 2) суб'єктивна сторона колабораційної діяльності полягає (лише) у прямому умислі, тобто особа розуміє, що дії, які вона вчиняє, несуть шкоду внутрішній та зовнішній безпеці України, її інтересам; правопорушник-колаборант усвідомлює й передбачає тяжкі суспільно небезпечні наслідки свого діяння й бажає їх настання[527]; 3) психічне ставлення, тобто вина, суб'єкта кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 111-1 КК України характеризується прямим умислом[528]; 4) діяння, передбачені ч. 4 ст. 111 КК України, можуть бути вчинені лише з прямим умислом – особа повинна … мати бажання вчинити відповідне діяння[529]; 5) будь-яка з форм колабораційної діяльності може бути вчинена лише умисно, при цьому умисел може бути тільки прямий…[530].

Вивчення матеріалів правозастосовної практики дає змогу встановити, що суди здебільшого не конкретизують вид форми вини, визначаючи лише, що колаборант діяв умисно. Такий підхід є неоднозначним, адже вид форми вини може мати певне кримінально-правове значення, тому його встановлення і зазначення у вироку суду, а так само окремих процесуальних документах досудового розслідування, є обов'язковим. Дослідження та врахування видів умислу має забезпечувати належний підхід до вкрай необхідної (щонайменше з позиції практичного втілення принципу справедливості) індивідуалізації відповідальності.

Зокрема, слід звернути увагу на те, що вчинення колабораційної діяльності з прямим умислом зазвичай є характерним для тих громадян України, які у співпраці з ворогом (окупантом) мають політико-ідеологічну мотивацію. Водночас вчинення таких дій з непрямим умислом більш властиве для іншої категорії осіб, які діють із корисливих мотивів та інших меркантильних або низьких переконань (наприклад, деяких осіб приваблювала досить легка можливість побудувати кар'єру, що з'явилась з урахуванням переміщення з окупованої території найбільш професійно успішної частини населення)[531].

Абсолютна більшість випадків, де така конкретизація здійснюється,

стосується вчинення колабораційної діяльності з прямим умислом. Наприклад, в одному з вироків, постановленому за ч. 1 ст. 111-1 КК України, чітко зауважується, що особа поширила пост та залишила реакцію у виді вподобання в соціальній мережі «Одноклассники» із написом антиукраїнського змісту, *діючи з прямим умислом* (курсив – авт.)[532].

Однак є й такі вироки, в яких робиться акцент на тому, що вчинення акту колабораційної поведінки є можливим як з прямим умислом, так і з непрямим. Як приклад, в одному з рішень, за яким суд засудив особу за вчинення колабораційної діяльності, згідно з ознаками ч. 5 ст. 111-1 КК України, окремо наголошується на тому, що суб'єктивна сторона зазначеного кримінального правопорушення характеризується прямим або непрямим умислом[533]. Таке ж застереження зроблено у вироку суду, відповідно до якого особа була засуджена за вчинення аналогічного виду колабораційної діяльності (зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території)[534].

У випадку, коли особа заперечує свою вину або справа розглядається за відсутності обвинуваченого, то наявність умислу на вчинення колабораційної діяльності може і повинна встановлюватися з огляду на специфіку об'єктивних ознак вчиненого діяння, а так само особу правопорушника. Зважаючи на ці обставини, в одній із справ ВС констатував наявність ознак колабораціонізму в діях заступника прокурора незаконно створеного окупаційною владою правоохоронного органу. Залишаючи в силі обвинувальний вирок стосовно колаборанта, касаційний суд вказав на суспільну небезпеку кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, адже особа, з використанням умов воєнного стану, співпрацює з окупаційною владою на шкоду власній державі, тим самим свідомо допомагає агресору створити вертикаль незаконних органів влади. Оскільки окупація території Луганської області та встановлення на цій території окупаційних органів влади мала відкритий характер, то засуджений, будучи громадянином України, а також випускником одного із закладів вищої освіти України та носієм вищої юридичної освіти, а відповідно й достатнього рівня спеціальних знань у галузі права, обіймаючи в незаконному правоохоронному органі посаду заступника прокурора, *очевидно усвідомлював суспільно небезпечний характер своїх дій, передбачав їх суспільно небезпечні наслідки і бажав їх настання, тобто діяв з прямим умислом* (курсив – авт.)[535]. Водночас складно заперечити проти позиції Н. Симоненко, яка пише про складність доведення умислу у кримінальних провадженнях про вчинення колабораційної діяльності. Вона уточнює, що кваліфікація дій потребує доведення наявності умислу на співпрацю з агресором або його підтримку. Це може бути складно довести, особливо у випадках, коли мовиться про публічні висловлювання чи діяльність, яка може мати подвійне значення[536]. Довести співпрацю з представниками держави-агресора та встановити відображення такої співпраці в суб'єктивній стороні, справді, для окремих видів колабораційної діяльності може становити серйозний виклик, якщо вважати цю співпрацю такою, яка потребує доведення (поки практика демонструє зворотну тенденцію).

Мета і мотив колабораційної діяльності для більшості видів колабораційної діяльності не є обов'язковими ознаками, що визначають наявність цього складу правопорушення, проте вони неодмінно потребують установлення, оскільки здобувають чимале значення для вирішення інших кримінально-правових питань (зокрема, пов'язаних із призначенням покарання). У цьому контексті складно погодитися з категоричною позицією, яка відтворює думку судді ВС Г. Анісімова[537], та відповідно до якої всі злочини проти основ національної безпеки України вчиняються з прямим умислом, а отже, навіть за відсутності цих формулювань у відповідних статтях КК України, «до суб'єктивної сторони колабораційної діяльності належать мотив учинити діяння на шкоду інтересам України та мета заподіяти шкоду національній безпеці України. Наявність цих мотиву та мети в діях обвинувачених потребує доведення»[538]. Показаний підхід сприймається як такий, що полягає в застосуванні поширювального тлумачення положень Розділу I Особливої частини КК України, намаганні розширити справжній зміст відповідних кримінально-правових норм.

Так чи інакше, але досліджувати мету і мотив вчинення колабораційної діяльності варто і важливість вивчення цього питання зумовлюється також положенням кримінально-процесуального законодавства про те, що доказуванню в кримінальному провадженні підлягають винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, *мотив і мета* (курсив – авт.) вчинення кримінального правопорушення (п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України). Відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 374 КПК України форма вини і мотиви кримінального правопорушення мають зазначатися у мотивувальній частині вироку в разі визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення.

Прикро, але аналіз правозастосовної практики за ст. 111-1 КК України показав, що встановлення в судових рішеннях мети та мотиву колабораційної діяльності фактично ігнорується. Переважна більшість вироків, у порушення вимог кримінального процесуального законодавства, не містять інформацію ні про мотив, ні про мету цього кримінального правопорушення[539].

Аналогічного висновку дійшов В. Мисливий, на думку якого, серйозним недоліком, що віддзеркалює зміст вироків про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 111-1 КК України, є відсутність аналізу та оцінки суб'єктивної сторони колабораційної діяльності. Насамперед ідеться про мотиви та мету відповідних діянь, які здебільшого залишаються поза увагою судів. Слушними є міркування вченого стосовно того, що така судова практика є неприйнятною, оскільки відсутність у вироках мотиваційного складника правопорушників, як і відповідної мети колабораційної діяльності, зводять нанівець результати правоохоронної і судової діяльності щодо запобігання колабораціонізму. І хоча відомо, що чинне кримінальне процесуальне законодавство фактично позбавило зазначені органи обов'язку виконувати профілактичну функцію, законодавець поки не вилучав зі змісту ч. 1 ст. 1 КК України завдання із запобігання кримінальним правопорушенням, яке органи досудового розслідування та суд повинні виконувати[540].

Вивчення матеріалів поточної практики застосування ст. 111-1 КК України дало змогу встановити, що в тих випадках, коли мотив відображається у вироку

суду, йдеться здебільшого про т. зв. ідеологічні причини вчинення колабораційної діяльності або корисливу мотивацію, пов'язану з можливістю збагатитися за рахунок окупанта.

У цьому контексті дослідники зазначають, що колабораціонізм є складним явищем, яке може бути зумовлене різними факторами, включаючи особистісні риси, ідеологічну орієнтацію та опортуністичні мотиви. Наукова розвідка показала, що одна група осіб демонструє глибоку прихильність до подій, що відбувалися, віддзеркалюючи їхні початкові ідеологічні симпатії до ідеї «руського міру». Установлено, що інша група колабораціоністів керується опортуністичними мотивами. На їхній вибір вплинули такі мотиваційні чинники, як економічна вигода, відновлення соціального статусу[541].

Далі розглянемо кілька релевантних прикладів. Зокрема, в одній зі справ за ч. 1 ст. 111-1 КК України було встановлено, що обвинувачений діяв «з політичних та ідеологічних мотивів». З метою донесення інформації, що має антиукраїнську спрямованість до невизначеного кола осіб, він здійснював поширення матеріалів, які містять публічні заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України, публічні заклики до підтримки рішень та дій держави агресора, збройних формувань та окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою- агресором, збройними формуваннями та окупаційною адміністрацією держави-агресора[542].

В іншому випадку громадянка України була засуджена за кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 111-1 КК України, вчинивши його за таких обставин. Вона, перебуваючи на тимчасово окупованій території в м. Лиман Донецької області, діючи умисно, реалізуючи свій протиправний умисел, *з корисливих мотивів* (курсив – авт.), з метою співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та окупаційною адміністрацією, надала згоду і добровільно обійняла некерівну посаду «бухгалтер отдела образования» т. зв. «администрации города Красный Лиман Донецкой Народной Республики», створеного на тимчасово окупованій території окупаційною адміністрацією Російської Федерації, яку обіймала до початку активної фази деокупації м. Лиман Донецької області[543].

Деякі кейси демонструють, що особа, яка обвинувачується у вчиненні колабораційної діяльності, може поєднувати у своїй поведінці ідеологічні та корисливі мотиви. Наприклад, в одному з випадків суд установив, що особа, будучи громадянином України, водночас сповідуючи ідеї військово-політичного керівництва рф щодо політичної, ідеологічної, національної нетерпимості та ненависті до української нації і державності, підтримуючи антиукраїнські рухи, спрямовані на відокремлення від України частини її території та населення, та агресивну ідеологічну мотивацію, включаючи роздмухування такої мотивації в інших, а також з корисливих мотивів та хибного почуття кар'єризму, у травні 2022 р. вирішив використати факт установлення окупаційної влади на території Марківської територіальної громади у своїх особистих інтересах, обійнявши посаду в незаконно створеному органі, наділеному функціями незаконного правоохоронного органу так званій прокуратурі[544].

Отже, встановлення таких ознак суб'єктивної сторони, як мета та мотив вчинення колабораційної діяльності, попри те, що ці ознаки здебільшого не впливають на кваліфікацію відповідного кримінального правопорушення, є конче потрібним для здійснення ефективного кримінально-правового реагування щодо колаборантів. Мотивація вчиненого має належним чином досліджуватися у процесі розслідування з тим, щоб суд отримав можливість застосувати максимально індивідуалізовані заходи впливу.

У контексті перспектив удосконалення кримінально-правової норми про колабораційну діяльність становить інтерес думка, згідно з якою пропонується задля зменшення безпідставних обвинувачень у колабораційній діяльності закріпити на законодавчому рівні мету вчинення цього кримінального правопорушення, яка б була обов'язковою для всіх складів кримінальних проступків та злочинів, передбачених ст. 111-1 КК України. Ідеться про те, що особа, вчиняючи колабораційну діяльність, має не тільки свідомо й добровільно співпрацювати з ворогом, але й обов'язково діяти у його інтересах та на шкоду своїй державі. Це дасть змогу наблизити національне законодавство до загальноприйнятого трактування колабораціонізму з позиції міжнародного права[545]. Підтримуючи висловлену позицію, треба зазначити, що попри певні складнощі, які можуть виникати із доказуванням наявності такої мети, її законодавче встановлення як обов'язкової ознаки колабораційної діяльності має раціональне зерно. Тож було б правильним, формулюючи дефініцію колабораційної діяльності, з-поміж усіх родових ознак зафіксувати і мету вчинення відповідного правопорушення, якою є спричинення шкоди національним інтересам України.

Суб'єктивна сторона кожного з видів колабораційної діяльності може мати свої особливості, які викладатимуться далі з огляду на зміст умислу (його інтелектуальний та вольовий моменти). ***Суб'єктивна сторона*** колабораційної діяльності ***в інформаційній сфері*** характеризується умислом (прямим або непрямим)[546]. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Суб'єктивна сторона здійснення пропаганди у сфері освіти характеризується прямим умислом. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через участь в освітній діяльності закладу освіти, що функціонує на окупованій території, спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави в зазначеній сфері; 2) передбачає неминучість спричинення такої шкоди; 3) бажає в результаті вчинення такого діяння спричинити шкоду відповідному об'єктові посягання. Водночас не слід виключати вчинення впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти як із прямим, так і непрямим умислом.

Мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони здійснення пропаганди у сфері освіти, а саме йдеться про сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України.

У цьому контексті фахівці слушно звертають увагу на те, що у словосполученні «встановлення та утвердження…» (один із трьох визначених у ч. 3 ст. 111-1 КК України варіантів мети) невдало вжитий сполучник «та», який за характером відношень між членами речення чи словосполучення може виконувати як єднальну, так і зіставно-протиставну функцію. Якщо тлумачити функцію сполучника «та» як зіставно-протиставного, то для оцінки наявності чи відсутності ознак складу кримінально караного діяння достатньо одної із двох дій. З метою уникнення двозначності тлумачення сторонами обвинувачення, захисту та судами, відповідну конструкцію необхідно уточнити, вживши розділовий сполучник «або» – «встановлення та/або утвердження…»[547].

Водночас слід констатувати, що для установлення наявності мети здійснення пропаганди у сфері освіти є достатнім зафіксувати хоча б один з трьох варіантів (складників) мети, визначених у ч. 3 ст. 111-1 КК України: сприяння здійсненню збройної агресії проти України або встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України або уникнення відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України.

За змістом ч. 3 ст. 111-1 КК України, мета не є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони дій з упровадження стандартів освіти держави-агресора. Має рацію Є. Тищенко, який наголошує, що визначення цієї форми колабораційної діяльності в тексті ч. 3 ст. 111-1 КК України починається після описання першої форми колабораціонізму – пропаганди в закладах освіти – і після коми і зі слів «а також». Із погляду граматики це відділяє діяння у другій формі від варіантів мети, сформульованих щодо першої форми колабораційної діяльності. Тому для впровадження стандартів освіти держави-агресора мета діяння саме в цій формі диспозицією ч. 3 ст. 111-1 КК України не визначена, для кваліфікації злочину значення не має і доказуванню не підлягає[548].

Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності в політичній сфері характеризується умислом, як прямим, так і непрямим. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через ту чи іншу участь у заходах політичного характеру спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності в господарській (економічній) сфері характеризується умислом, як прямим, так і непрямим. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через здійснення економічної діяльності у співпраці з державою-агресором спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права

цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності в адміністративній сфері характеризується умислом, як прямим, так і непрямим. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через здійснення діяльності за посадою в незаконних органах влади спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності у виборчій сфері характеризується умислом, як прямим, так і непрямим. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через участь у здійсненні виборчої діяльності спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності у правоохоронній та судовій сферах характеризується умислом, як прямим, так і непрямим. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через участь у здійсненні правоохоронної або судової діяльності спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Суб'єктивна сторона колабораційної діяльності у воєнній сфері характеризується умислом, як прямим, так і непрямим. За такого умислу особа: 1) усвідомлює суспільно небезпечний характер відповідного діяння, тобто здатність через участь у незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, а так само надання їм допомоги, спричинити шкоду взятим під охорону кримінального права цінностям, а саме національним інтересам держави у відповідній сфері; 2) передбачає неминучість або можливість спричинення такої шкоди; 3) бажає або свідомо припускає, що в результаті вчинення такого діяння може бути заподіяна шкода відповідному об'єктові посягання.

Отже, встановлено, що колабораційна діяльність повинна мати ***свідомо-вольовий характер***, тобто її вчинення завжди залежить від волі і свідомості особи, перебуває під контролем її волі і свідомості, здійснюється свідомо і добровільно. Відсутність вільної волі є юридичною умовою, за якої колабораційна поведінка правопорушенням не визнається.

Викладене зумовлює потребу розгляду наступного питання – питання **добровільності** як специфічної ознаки колабораційної діяльності, що має розглядатися у площині суб'єктивної сторони, зважаючи на зв'язок цієї ознаки з волею особи (недобровільність поведінки може розглядатися як наявність певної вади вольової психічної діяльності)[549]. Ця ознака може вважатися наскрізною і заслуговує на окрему увагу.

На противагу ч.ч. 2, 5 та 7, у всіх інших частинах ст. 111-1 КК України зазначення добровільності колабораційної діяльності відсутнє, через що постає питання: чи визнаються передбачені в цих нормах (ч.ч. 1, 3, 4, 6) дії кримінально протиправними незалежно від добровільності їх вчинення? Відповідь на це питання має бути заперечною. Незважаючи на відсутність прямої нормативної фіксації добровільності, жодні вчинені під впливом примусу («недобровільні») дії, зокрема й передбачені ст. 111-1 КК України, не можуть визнаватися кримінально протиправними. Тож неможливо визнати правильним підхід, відповідно до якого окремі колаборанти нібито несуть відповідальність лише за добровільну співпрацю, а інші – за будь-яку. Зокрема, як помилкове варто розглядати твердження про те, що для вчителів норма про колабораційну діяльність є дещо іншою: добровільно чи ні, а будь-який освітянин, який викладає в школі за російськими стандартами, вважається колаборантом[550].

Ознака добровільності відповідної поведінки має виключатися, якщо вона є результатом примусу, тобто нездоланних у конкретній ситуації перешкод. Про таку ситуацію загалом ідеться, якщо рішення про участь у колабораційній діяльності ухвалювалося під впливом фізичного або психічного примусу з боку представників держави-агресора. Водночас добровільною участь буде тоді, коли особа вчинила відповідне діяння, перебуваючи під впливом своїх родичів та близьких, знайомих і друзів, які її умовили погодитися на співпрацю з державою-агресором.

О. Марін у цьому контексті слушно зауважує таке: якщо будь-яка поведінка колабораційної спрямованості вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками, то така поведінка не буде кримінальним правопорушенням і не потягне кримінальної відповідальності. Щодо фізичного примусу, під час якого особа зберігала можливість керувати своїми вчинками (не надто інтенсивне фізичне насильство, яке лишало вибір варіантів поведінки) або при психічному примусі (застосуванні різного роду погроз або шантажу), до уваги беруться правила «крайньої необхідності»[551].

ВС, розглядаючи за скаргою засудженого та його захисника одну зі справ про звинувачення особи у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України, констатував: у кримінальному праві добровільним вважається діяння, яке вчинено за можливості вибрати декілька варіантів поведінки, з урахуванням сукупності обставин, які можуть виключати кримінальну протиправність згідно з приписами ст. ст. 39, 40 КК України[552]. Таким чином, межі добровільності безпосередньо пов'язуються з тими, які визначені у зазначених положеннях КК України, а отже, мають досить конкретну суть і сталий зміст.

На жаль, практика застосування кримінально-правової норми про колабораційну діяльність свідчить про досить формальне ставлення до ознаки

добровільності, показання обвинувачених, які можуть свідчить про виключення такої, не перевіряють і вони лишаються без належного реагування, що унеможливлює висновок про наявність добровільності колабораційної діяльності. Розглянемо релевантний приклад. Перебуваючи на тимчасово окупованій території Херсонської області, в період з 23 червня 2022 р. по 30 червня 2022 р. обвинувачена *добровільно* (!) займала посади інспектора, керівника відділу кадрів та заступника начальника управління по роботі з особовим складом у незаконному правоохоронному органі («главное управление министерства внутрених дел Херсонской области»), створеному окупаційною владою рф на тимчасово окупованій території Херсонської області. При цьому обвинувачена показала, що на початку березня 2022 р. м. Херсон було окуповане, військові рф захопили всі правоохоронні установи та, дізнавшись дані співробітників, які працювали в цих установах, почали розшукувати співробітників правоохоронних органів як таких, які здатні чинити опір. Зазначила, що їй відомо, що деяких працівників правоохоронних органів, які відмовлялись співпрацювати з окупаційною владою, вивозили до т. зв. катівень та здійснювали на них фізичний та психологічний тиск. Також повідомила, що неодноразово писала рапорти до керівництва з метою сприяння її виїзду на підконтрольну територію України, які залишались без уваги. Двічі намагалась виїхати самостійно з окупованого міста, однак на блокпостах їй відмовляли у виїзді. Крім того зазначила, що незважаючи на те, що до неї та її цивільного чоловіка кілька разів приходили представники окупаційної влади, здійснюючи на неї психологічний тиск, вона відмовлялась співпрацювати. Однак після того, як вказані особи почали погрожувати фізичною розправою її батькам, вона була змушена погодитись на співпрацю з окупаційною владою. Такі показання обвинуваченої суд визнає відповідними фактичним обставинам справи і констатує, що обвинувачена їх не оспорює[553]. Як бачимо, між показаннями особи, щодо якої постановлений вирок, і визначеною фабулою кримінального правопорушення, простежується певна суперечність. Адже отримані показання потребували окремої перевірки на предмет їх достовірності, встановлення справжньої наявності примусу тощо. Водночас, прикриваючись згодою обвинуваченою не оспорювати обвинувачення (лишається тільки здогадуватися, з яких причин), дослідження доказів узагалі не відбувалося.

Окремі правники пропонують щодо колабораційної діяльності розширити межі перешкод, які можуть вважатися нездоланними в ситуації, пов'язаною з окупацією. Як видається, *de lege lata* це питання є неоднозначним, оскільки визначення таких меж, інакше ніж це встановлено на сьогодні, згідно з КК України, може негативно вплинути на практику протидії колаборайній діяльності, призвести до невиправданого звуження меж кримінальної відповідальності, зловживань тощо. У перспективі певні законодавчі зміни могли б розв'язати порушену проблему. Зокрема, у проєкті Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колаборайну діяльність та суміжні кримінальні правопорушення» (№ 7570 від 20 липня 2022 р.) пропонується врегулювати, що не вважається колаборайною діяльністю така співпраця з державою-агресором, якщо вона є «вимушеною, здійснюваною проти власних

переконань та волі, при цьому особа вжила всіх можливих за конкретних умов заходів, щоби не спричинити або мінімізувати шкоду суверенітетові, територіальній цілісності й недоторканності, обороноздатності та безпеці України». Пропонований варіант не є бездоганним, оскільки з огляду на специфіку колаборaційної діяльності як явища, пов'язаного з умовами окупації, встановити, чи справді особа вжила всіх можливих заходів, може бути вкрай проблематичним. Однак навіть втілення такої ідеї здатне поліпшити кримінально-правову норму про відповідальність за колаборaційну діяльність.

Не викликають сумнівів міркування М. Рубащенка, який запевняє, що умови окупації – це обстановка постійного реального та потенційного насильства. Населення окупованої території перебуває під повним контролем чисельної кількості озброєних злочинців. Сама ж зброя представлена важким озброєнням, складною військовою технікою тощо. Показово придушуються будь-які протести, здійснюються розправи з тими, хто не лише чинить найменші перешкоди чи відмовляється співпрацювати, але й з тими, хто ніякого стосунку до перешкод чи відмов не має. Законна влада позбавлена якого-небудь доступу та можливості допомогти. Масштаб діяльності та цілі окупанта підштовхують населення до усвідомлення того, що нові порядки і влада окупанта на цій території можуть тривати довго. Кожен, хто перебуває в умовах окупації, вчиняючи будь-яке діяння, свідомо чи несвідомо узгоджує його з установленим окупантом порядком. Тому навіть «добровільні» вчинки населення за таких умов (передача ресурсів, організація референдумів, здійснення функцій службової особи тощо), по суті, припиняють бути добровільними. Хіба є виявом доброї волі вчинок за описаних вище умов? Очевидно, ні. Водночас, наголошує вчений, норми кримінального законодавства про крайню необхідність, фізичний та психічний примус не розраховані на такі потенційні ризики й такий всеохоплюючий масштаб. Небезпека, яка загрожує правоохоронюваному інтересу, або застосовуване насильство мають бути конкретними. Звичайно, ст. 39 і ст. 40 КК України підлягають застосуванню й щодо діянь, учинених на окупованих територіях, однак їх потенціал обмежений рамками конкретного акту насильства, не здатен урахувати загальний насильницький фон окупаційних умов[554].

Викладена позиція є загалом резонною. Інші дослідники її підтверджують і уточнюють: населення тимчасово окупованих територій перебуває в обставинах, коли зовсім не взаємодіяти з окупантами видається неможливим. Ба більше, ворог цілеспрямовано створює на цих територіях умови, за яких місцеве населення вимушене взаємодіяти, щоб вижити[555]. Примусові паспортизація й мобілізація, силовий тиск, захоплення економічних ресурсів, створення псевдоінституцій і масштабна пропагандистська машина – це те, з чим асоціюється російська окупація на українських територіях. Що довше окупант перебуває на українських землях, то більше громадяни змушені з ним взаємодіяти. Неминуча взаємодія з окупантами провокує страхи у простих громадян, що їм доведеться відповідати, а люди на вільній території не зрозуміють специфіки вимушеного виживання. Росія шляхом дезінформації активно підживлює ці страхи, переконуючи громадян у їхній «заплямованості» перед Україною, а отже, безальтернативності ситуації, що склалася. Тому треба чітко розуміти, що наші громадяни перебувають саме в

окупації, яка неминуче визначає їхню поведінку. Першочерговою проблемою є сама окупація з боку росії, а не те, як люди в ній виживають[556].

Отже, межі добровільності за умов перебування в окупації, справді, не можуть ототожнюватися з усталеними межами, які на сьогодні фактично визначаються на рівні ст. 39 і ст. 40 КК України. Проте головна проблема, яку розв'язати вкрай складно, це нормативне відбиття цих більш широких меж у тексті закону? Як роз'яснює А. Винник, добровільність як прояв людської волі є неконкретизованим поняттям, критерії визначення якого встановити практично не можливо. Розкрити його зміст у контексті колаборaційної діяльності можна через проведення глибокого аналізу психологічного стану особи, в єдності з такими факультативними ознаками суб'єктивної сторони, як мета та мотив. Саме така повнота оцінки суб'єктивної сторони діяння особи, яка перебуває під окупацією в умовах відсутності свободи вибору, може бути індикатором розмежування тих осіб, які з власної волі усвідомлено співпрацюють із ворогом через, скажімо, справжню підтримку влади держави-окупанта від тих осіб, які або вимушено під тиском психологічного чи фізичного впливу з метою, наприклад, збереження власного життя чи життя рідних заподіюють шкоду національним інтересам України, чи тих, хто під страхом опинитися у катівні чи стати жертвою масового поховання з метою виживання маскують свою незгоду з окупаційною владою[557].

Для ілюстрації порушеної проблеми спробуємо розглянути приклад із судової практики, що є досить красномовним. В одній із справ особа була засуджена за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України, вчинивши здійснення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладі освіти. Як випливає з показань обвинуваченої, вона частково визнає свою вину у вчиненому, однак пояснює, що її поведінка зумовлювалася обстановкою окупації, яка панувала на захопленій росіянами території м. Куп'янська, де вона продовжила виконувати обов'язки керівника закладу середньої освіти, керуючись російськими стандартами освіти. Водночас просила врахувати такі обставини. На початку травня 2022 р. обвинувачена була свідком оточення військовими рф сусіднього закладу освіти (школи-інтернату), директора якого згодом арештували представники окупаційної влади. Вона погодилася виконувати обов'язки директора школи, оскільки припускала можливість того, що російські військові можуть застосувати до неї фізичне насильство, оскільки знала про непоодинокі випадки застосування до освітян фізичного насильства, арешту та поміщення до катівні. Крім того, вона боялася застосування насильства до її близьких та рідних, зокрема матері, яка є літньою людиною та потребує догляду. Зауважила, що особистий транспорт її родини (автомобіль «Ланос») було пошкоджено військовою технікою рф шляхом умисного наїзду на нього. На її психіку здійснювався вплив відвідуванням освітнього закладу представниками окупаційної влади зі зброєю, завезенням підручників до школи на військовій машині. За період окупації вона з м. Куп'янськ не виїздила через наявність сімейних обставин, зокрема, перебування на утриманні матері, яка потребує постійного забезпечення медичними препаратами, відсутність коштів для утримання сім'ї, ремонту належного її родині транспортного засобу.

Доводи сторони захисту про те, що інкримінований злочин зазначена особа вчинила під примусом, суд визнав безпідставними, посилаючись на положення ст. 40 КК України. Констатовано відсутність доказів вчинення злочинних дій під впливом примусу. Натомість установлено, що особа діяла *добровільно* (курсив – авт.). Показово також, що суд визнав відсутність ознак щирого каяття обвинуваченої (попри відповідну заяву про це), зважаючи на те, що вона пояснила причини своєї поведінки перебуванням в умовах страху, залякування, терору щодо незгодних, застосування примусу до інших освітян тощо (тобто фактично заперечила беззаперечну добровільність вчиненого)[558].

Наведений приклад перегукується з результатами комплексного дослідження, згідно з яким у справах про колаборaційну діяльність установлено недостатньо досліджений елемент добровільності. Він трактується досить вузько – обвинувачення обмежується доведенням відсутності фізичного примусу (наприклад, «без фізичного примусу, погроз вбивством чи застосуванням насильства щодо неї та членів її родини»)[559].

У контексті продемонстрованої справи постає низка питань. По-перше. Суд наголошує на відсутності доказів, які свідчили б про здійснення примушування обвинуваченої до вчинення колаборaційної діяльності, не звертаючи увагу на те, що відповідні її показання мають у вироку або спростовуватися, або підтверджуватися. І це обов'язок сторони обвинувачення з тим, щоб виключити помилковість наданої кваліфікації. Однак вирок не містить (навряд чи може містити) переконливих фактів, які могли б викрити обвинувачену у брехні. Нездатність спростувати показання фігурантки справи фактично підміняється відсутністю доказів її правоти. По-друге, ознайомлення з фактичними обставинами справи, справді, уможливлює висновок про те, що фізичного або психічного примусу в розумінні ст. 40 КК України до засудженої не застосовувалося. Проте «загальний насильницький фон окупаційних умов», про які пише М. Рубащенко, і на які ніяк не зважає суд, має місце. Тому суто з формальної позиції суд не помилився у своєму висновку, однак показана ситуація сигналізує, що за умов правдивості тверджень засудженої межі добровільності колаборaційної діяльності не можуть визначатися межами ст. 40 КК України. Вони мають бути розширені з огляду на контекст окупаційних відносин.

Задля вирішення проблеми добровільності колаборaційної діяльності в літературі пропонують, зважаючи на те, що колаборaційна діяльність може бути вимушеною та не заподіювати шкоду державі, норми ст. 111-1 КК України доповнити вказівкою на умисність відповідних дій чи виокремити особливий вид звільнення від відповідальності в ч. 9 ст. 111-1 КК України через їх вимушеність та відсутності шкоди, заподіяної державі[560]. По-перше, не слід у такому разі поєднувати вимушеність колаборaційної поведінки (якими б не були її межі) та відсутність заподіяної шкоди. Ці фактори не завжди збігаються. По-друге, конче потрібним є чітко та однозначно (наскільки це можливо) визначити параметри вимушеності колаборaційної поведінки, що зробить застосування кримінального закону більш ефективним (саме з цього треба починати). Урешті-решт, по-третє, незрозуміло, чому вимушеність колаборaційної діяльності повинна тягти

наслідком звільнення від кримінальної відповідальності, за якого констатується наявність складу кримінального правопорушення.

Більш раціональною видається ідея, згідно з якою для уникнення проблем кримінально-правової кваліфікації поняттю добровільності колабораційної діяльності треба надати правової визначеності та конкретизувати в примітці ст. 111-1 КК України[561].

Так чи інакше проблема адекватних меж добровільності колабораційної діяльності, а отже, визначення ступеня її вимушеності, справді, на сьогодні існує і є досить серйозною. Для подальшого її правильного розв'язання у процесі кримінально-правової кваліфікації треба продовжити відповідні фахові дослідження, щоб визначити найбільш оптимальний варіант змін до КК України та/або його застосування. З позиції чинного законодавства можна висловити рекомендацію при розслідуванні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, звертати більше уваги на фактори, які зумовили колабораційну поведінку, зокрема щодо встановлення наявних в особи потреб у колаборації, мети і мотиву відповідної поведінки та в результаті визначення наявності (відсутності) такого характеру дій, що суперечить переконанням особи та навіть її волі (певною мірою).

2.3. Кваліфікований склад кримінального правопорушення колабораційної діяльності (ч. 8 ст. 111-1 КК України)

Більшість кримінальних правопорушень, передбачених вітчизняним кримінальним законом, крім основних, утворюють також кваліфіковані склади. Кваліфікованим складом кримінального правопорушення називають такий, що містить ознаки, які його кваліфікують (тобто посилюють відповідальність порівняно з основним складом кримінального правопорушення). У юридичній літературі такі ознаки частіше називають кваліфікуючими, однак такий підхід слід визнати помилковим. Саме термін «ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення» є лінгвістично правильним і має використовуватися замість традиційно вживаного «кваліфікуючі ознаки», який суперечить нормам української граматики[562].

Колабораційна діяльність має низку основних складів кримінального правопорушення, які містять ч. 1 – ч. 7 ст. 111-1 КК України (передбачають різні форми колабораційної діяльності), а також кваліфікований склад (ч. 8 ст. 111-1 КК України).

З огляду на це треба визнати помилковою позицію Р. Ємельянова та Ю. Єлаєва, які стверджують, що основний склад колабораційної діяльності передбачений у ч. 1 ст. 111-1 КК України. Діяння, які визначені в ч.ч. 2, 3, 4, 5, 6, 7 ст. 111-1 КК України, утворюють кваліфіковані склади колабораційної діяльності. Натомість колабораційна діяльність, передбачена ч. 8 ст. 111-1 КК України, містить особливо кваліфікований склад колабораційної діяльності[563]. З тих же причин складно погодитися з думкою, що основний склад колабораційної діяльності ніби визначений у ч. 1 ст. 111-1 КК України, а в інших частинах цієї статті передбачено

низку альтернативних форм об'єктивної сторони цього правопорушення, які «по суті є кваліфікуючими ознаками»[564].

Хибність викладеної позиції з-поміж іншого обґрунтовується тим, що ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення, нерозривно пов'язані з ознаками його основного складу. Лише у своїй сукупності вони утворюють кваліфікований склад. Кваліфікація вчиненого за відповідною частиною статті, що передбачає ознаки, які кваліфікують кримінальне правопорушення, неможлива без встановлення ознак його основного складу[565]. Отже, ознаками, що кваліфікують колабораційну діяльність, можуть бути визнані лише ті, які передбачені ч. 8 ст. 111-1 КК України. У процесі кваліфікації вони встановлюються системно, разом з ознаками, які містять ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України, утворюючи своєрідний додаток до ознак основного складу кримінального правопорушення.

Ознаки, що кваліфікують кримінальне правопорушення, використовують у КК України з метою диференціювати відповідальність за вчинення певного виду діяння, тим самим забезпечивши індивідуальний і більш справедливий підхід до кожного правопорушника. З огляду на це передбачену в ч. 8 ст. 111-1 КК України поведінку законодавець номінально вважає більш суспільно небезпечною за ту, що визначена у ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України. Водночас ознайомлення із санкціями розгляданої кримінально-правової норми показує незначну зміну ступеня суспільно небезпечності колабораційної діяльності, що проявляється у відсутності належних меж зростання суворості санкції ч. 8 ст. 111-1 КК України порівняно з ч. 7 ст. 111-1 КК України. Зокрема, особа, яка вчинила колабораційну діяльність, передбачену ч. 7 ст. 111-1 КК України, може зазнати покарання у виді позбавлення волі на строк п'ятнадцять років. Водночас іншій особі, яка вчинила колабораційну діяльність за наявності ознак, що її кваліфікують (ч. 8 ст. 111-1 КК України), може бути призначений той же самий вид покарання і лише в аналогічному розмірі (альтернативою є довічне позбавлення волі, що застосовується як виняток). Навряд чи таке співвідношення санкцій забезпечить індивідуалізацію покарання, що малося на меті при конструюванні кваліфікованого складу колабораційної діяльності.

У цьому контексті має рацію О. Євдокімова, яка зазначає, що конструкція санкції ч. 8 ст. 111-1 КК України має не тільки відповідати тяжкості вчиненого, а й узгоджуватися з іншими санкціями, встановленими за схожі діяння, уможливлювати індивідуалізацію покарання з огляду на різноманітні обставини його вчинення. Вона пояснює: прагнення законодавця встановити більш сувору відповідальність за діяння, передбачене ч. 8 ст. 111-1 КК України, ніж зазначено у ч.ч. 5 – 7 ст. 111-1 КК України, призвело до закріплення двох альтернативних видів покарання в абсолютно визначених розмірах: позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічне позбавлення волі. Такий підхід до диференціації кримінальної відповідальності, а саме передбачення позбавлення волі в абсолютно визначеному розмірі як альтернативу довічному позбавленню волі, може значно ускладнити процес індивідуалізації покарання[566]. Установлення в санкції ч. 8 ст. 111-1 КК України абсолютно визначеного строк позбавлення волі – п'ятнадцять років так само називає законодавчим недоліком О. Книженко, оскільки такий підхід не дає змогу належним чином індивідуалізувати покарання[567]. За такого

строку позбавлення волі вкрай складно врахувати особистісні якості особи винного та обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання[568].

Дослідники небезпідставно звертають увагу на те, що КК України не містить визначення поняття «ознака, що кваліфікує кримінальне правопорушення» (або «кваліфікуюча ознака») складу кримінального правопорушення, як і не використовує цей термін. Для її відбиття у кримінальному законі вживається понятійний зворот «обставина, що обтяжує відповідальність, і передбачена у статтях Особливої частини КК України як ознака кримінального правопорушення, що впливає на кваліфікацію» (ч. 3 ст. 29, ч. 3 ст. 66, ч. 4 ст. 67 КК України)[569].

Кваліфікований склад колабораційної діяльності (ч. 8 ст. 111-1 КК України) утворюють такі ознаки, які визначають суспільно небезпечні наслідки та перетворюють колабораційну діяльність з формального складу на матеріальний[570]:

а) загибель людей як наслідок поведінки осіб, що визначена у ч. 5, ч. 6 та ч. 7 ст. 111-1 КК України;

б) настання інших тяжких наслідків як наслідок цієї ж поведінки.

Отже, якщо для основних складів кримінального правопорушення (ч. 1 – ч. 7 ст. 111-1 КК України) суспільно небезпечні наслідки вважаються не обов'язковими ознаками об'єктивної сторони і на кваліфікацію колабораційної діяльності не впливають, то для кваліфікованого складу цього кримінального правопорушення вони утворюють обов'язкові ознаки, що підлягають неодмінному встановленню. З цього також випливає те, що колабораційна діяльність, передбачена ч. 8 ст. 111-1 КК України, є закінченим злочином з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, до яких належать тяжкі наслідки.

Системне сприйняття змісту норми та примітки, як зауважує В. Меркулова, доводить, що поняттям «тяжкі наслідки» охоплюється або ж загибель декількох осіб, або ж настання певного обсягу матеріальної шкоди. Тоді постає питання, як сприймати факт спричинення смерті однієї людини?[571] Спробуємо розібратися…

Буквальне тлумачення ч. 8 ст. 111-1 КК України дає змогу констатувати, що під ***загибеллю людей*** як ознакою цього складу кримінального правопорушення треба розуміти спричинення смерті щонайменше двом особам. Щоправда, більш поширеним є підхід, згідно з яким загибель людей означає заподіяння смерті хоча б одній людині, що сталася внаслідок вчинення діянь, передбачених ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України (поширювальне тлумачення). Цей підхід свого часу був відображений у судовій практиці при її узагальненні. Зокрема, п. 21 постанови Пленуму ВС України від 12 червня 2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» визначає, що «загибель людей» – це випадки смерті однієї або кількох осіб». Судді ВС (Н. Антонюк, Г. Анісімов) у контексті ч. 8 ст. 111-1 КК України пропонують дотримуватися цього підходу. При цьому вони посилаються на позицію, відбиту в ухвалі ВС України від 24 травня 2011 р. у справі №5-742км11, вважаючи, що під загибеллю людей треба розуміти смерть принаймні однієї людини[572]. Аргументи на користь позиції про те, що для загибелі людей достатньо встановити настання смерті хоча б однієї людини, можна знайти в літературі[573]. Однак, оскільки загибель людей у ч. 8 ст. 111-1 КК України може розглядатися як один із проявів тяжких

наслідків, то рекомендується кваліфікувати колабораційну діяльність за ознакою загибелі людей у тих випадках, коли настала смерть щонайменше двох осіб.

Щодо ***інших тяжких наслідків***, то вони передбачають заподіяння такої шкоди, що згідно з п. 4 примітки ст. 111-1 КК України в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Тобто йдеться про матеріальну шкоду, яка може вимірюватися у грошовому еквіваленті. Вона отримує як майновий прояв, так і немайновий, якщо такий можна визначити через здійснення грошової оцінки. У цьому ракурсі І. Медицький стверджує: ураховуючи, що примітка визначає конкретне значення терміна «тяжкі наслідки» для ст. 111-1 КК України, інші види шкоди (завдання тяжкої шкоди здоров'ю тощо) не утворюють підстав для кваліфікації кримінального правопорушення за ч. 8 ст. 111-1 КК України[574].

Водночас з цього приводу можна висловити і протилежну думку. Зважаючи на те, що тяжкі наслідки прив'язуються за змістом до загибелі людей, під іншими тяжкими наслідками треба так само розуміти й іншу шкоду, включаючи заподіяння фізичної шкоди здоров'ю людини. Крім заподіяння матеріальної шкоди, у визначеному розмірі йдеться про настання смерті однієї людини або про таку шкоду, яка рівнозначна ознакам тяжкого тілесного ушкодження щодо однієї чи кількох осіб.

Як слушно наголошують О. Дудоров і Р. Мовчан, конструювання норми про кваліфікований склад кримінального правопорушення, за якого законодавець альтернативно визначає загибель людей та інші тяжкі наслідки, може означати, що іншими тяжкими наслідками охоплюються будь-які наслідки, які перебувають у площині охоронюваного об'єкта[575]. За ступенем суспільної небезпеки вони мають бути приблизно однаковими з іншими наслідками, зазначеними в диспозиції кримінально-правової норми. З огляду на викладене у ситуаціях, коли інші тяжкі наслідки є альтернативою наслідкам у виді загибелі людей, фахівці пропонують поняття інших тяжких наслідків визначати як певний різновид фізичної шкоди людини[576]. Указану позицію в контексті ч. 8 ст. 111-1 КК України підтримала Ю. Василенко, яка переконує в тому, що до інших тяжких наслідків доцільно було б віднести також випадки заподіяння іншої (окрім смерті) фізичної шкоди особі[577].

Цей підхід до тлумачення ознаки «інші тяжкі наслідки» може викликати заперечення через категоричність положень п. 4 примітки ст. 111-1 КК України й за умов застосування буквального тлумачення ст. 111-1 КК України з усіма її більш ніж очевидними недоліками. До таких фахівці слушно відносять виділення у ч. 8 ст. 111-1 КК України тільки одного виду фізичної шкоди – смерті людини, натомість заподіяння тяжкого тілесного ушкодження одній особі або середньої тяжкості тілесних ушкоджень багатьом особам, а так само – заподіяння шкоди по лінії основного безпосереднього об'єкта (наприклад, фактична окупація частини території ворогом) не згадуються[578].

Водночас ці заперечення нівелюються можливістю свавільного звуження сфери застосування ч. 8 ст. 111-1 КК України (через втілення явної законодавчої помилки в життя), що зумовлює несправедливість кримінально-правового впливу. Тож було б правильним спиратися на показану вище позицію та застосовувати поширювальне тлумачення, розуміючи під іншими тяжкими наслідками не лише

шкоду, яку можна виміряти в майновому еквіваленті, але й фізичну шкоду людині. У цьому аспекті має рацію Н. Антонюк, яка зауважує: відповідно до п. 4 примітки ст. 111-1 КК України тяжкими наслідками у ч. 8 цієї статті вважається шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Виникає запитання: невже загибель двох людей є більш суспільно небезпечною, ніж спричинення тяжких тілесних ушкоджень одній, двом чи десяти потерпілим? Адже внаслідок агресивних дій рф без рук і ніг залишалися десятки й сотні людей. Видається, що такі наслідки аж ніяк не є менш суспільно небезпечними порівняно із наслідком у вигляді смерті[579].

Якщо ж застосовувати буквальне тлумачення ч. 8 ст. 111-1 КК України й п. 4 її примітки, то виникатиме потреба додаткової кваліфікації колабораційної діяльності за статтями КК України, які передбачають відповідальність за заподіяння смерті однієї людини або тяжких тілесних ушкоджень.

Як було показано вище, ***причинний зв'язок*** між діянням і суспільно небезпечними наслідками – обов'язкова ознака об'єктивної сторони у правопорушеннях з матеріальним складом (саме до такої категорії кримінальних правопорушень належить колабораційна діяльність, передбачена ч. 8 ст. 111-1 КК України). Якщо відсутній такий зв'язок, кримінальна відповідальність за настання суспільно небезпечних наслідків виключається.

За загальним правилом дослідження причинного зв'язку рекомендується здійснювати в такій послідовності: 1) перша ланка причинності – конкретна суспільно небезпечна протиправна дія чи бездіяльність суб'єкта злочину; 2) за часом таке діяння має передувати настанню суспільно небезпечного наслідку; 3) діяння повинне відігравати в ланцюгу детермінації роль необхідної передумови настання суспільно небезпечного наслідку (подумки виключивши із зазначеного ланцюга певне діяння, треба переконатись у тому, що без нього наслідок не настав би); 4) діяння має бути визнане причиною настання суспільно небезпечного наслідку в конкретній ситуації; 5) спочатку потрібно встановлювати причинний зв'язок, який носить об'єктивний характер, а далі – можливість його передбачення суб'єктом злочину[580].

Вартує уваги, що тяжкі наслідки, про які йдеться у ч. 8 ст. 111-1 КК України, мають перебувати у прямому причиновому зв'язку із відповідними злочинними діяннями (ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України), що виключає їх зумовленість іншими факторами. Причиновий зв'язок у такому випадку констатуватиметься тоді, коли зазначені діяння закономірно, з необхідністю викликають тяжкі наслідки, зокрема загибель людей.

При визначенні формули кваліфікації треба робити посилання на ту структурну одиницю кримінального закону, яка містить ознаку, що кваліфікує колабораційну діяльність. При формулюванні підозри (обвинувачення) відповідні ознаки мають відображатися у належному порядку та відповідно до положень КК України. Тобто правова оцінка вчиненого змінюється з ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України на ч. 2 ст. 111-1 КК України з визначенням однієї або відразу двох ознак (у разі їх поєднання), що кваліфікують колабораційну діяльність. Наприклад, обвинувачення і формула кваліфікації можуть бути сформульовані таким чином: добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових

органах, створених на тимчасово окупованій території, що призвело до настання тяжких наслідків, за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 8 ст. 111-1 КК України.

На окрему увагу заслуговує законодавча недбалість, через яку були викладені некоректно ознаки, що кваліфікують колабораційну діяльність. Відповідно до ч. 8 ст. 111-1 КК України карається «вчинення особами, зазначеними у частинах п'ятій – сьомій цієї статті, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків». Натомість, використовуючи обмежувальний спосіб тлумачення, суть цієї кваліфікуючої ознаки слід розуміти так, що йдеться не про осіб, які зазначені у частинах 5 – 7 ст. 111-1 КК України, а про осіб, які вчиняють відповідні дії, описані у частинах 5 – 7 ст. 111-1 КК України, внаслідок чого настали тяжкі наслідки.

У літературі з приводу відповідної помилки законодавця, яка до сьогодні лишається невиправленою, висловлюються різні оцінки та пропозиції, включаючи більш категоричні. Розглянемо основні з них.

Зокрема, Н. Орловська називає специфічним те, що в ч. 8 ознаки відсилочної диспозиції текстуально стосуються суб'єктів, зазначених у ч.ч. 5 – 7 цієї статті, та контекстуально – діянь, визначених у цих же нормах. Адже йдеться про вчинення суб'єктами будь-яких дій (!) або прийняття ними будь-яких рішень (!), що призводять до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків. Тому не виключається висновок, що ст. 111-1 КК України передбачає вісім самостійних кримінальних правопорушень. Однак у разі, коли дії, зазначені у ч.ч. 5 – 7 і вчинені зазначеними в цих нормах суб'єктами, призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків (ч. 8), можна говорити про кваліфікований склад кримінального правопорушення[581].

Характеризуючи перспективи застосування кримінально-правової норми, що містить кваліфікований склад колабораційної діяльності, Н. Симоненко зауважує, що ч. 8 ст. 111-1 КК України, мовляв, не можна застосовувати через помилку, адже в ній не зазначено, які саме діяння повинні спричинити зазначені наслідки[582]. Попередньо схожу позицію висловлював М. Хавронюк: «Неможливо застосувати частину 8 ст. 111-1 КК, оскільки законодавець забув вказати, які саме діяння повинні спричинити перелічені у ній наслідки»[583]. Якщо категорично та безапеляційно слідувати принципу про те, що всі сумніви, зокрема зумовлені помилками законодавця, мають тлумачитися на користь особи, дії якої кваліфікують, то висловлена позиція не викликає заперечень. Але в умовах низької якості нормативних актів, що має тотальний характер, навряд чи цей принцип може бути доречним. За умов відсутності реальних спроб виправити ситуацію у правотворчій площині потрібно шукати вихід із ситуації через використання належного арсеналу правоінтерпретаційних засобів.

О. Кравчук і М. Бондаренко стверджують, що намагатися виправити зроблену законодавцем помилку у ч. 8 ст. 111-1 КК України лише через тлумачення об'єкта злочину, очевидно, не дасть результату. До виправлення технічної помилки вчинені злочини належатиме кваліфікувати за відповідними ч.ч. 5 – 7 ст. 111-1 КК України, без огляду на кваліфікуючу ознаку. Водночас при цьому законодавець намагався охопити в ч. 8 додаткові об'єкти злочинів – життя і здоров'я людей та право

власності. Якщо в результаті колабораційної діяльності настали загибель людей або інші тяжкі наслідки, за умови неможливості охопити це кваліфікацією за ч. 8 ст. 111-1, може постати питання про сукупність злочинів і необхідність додаткової кваліфікації за іншими статтями КК України[584].

С. Лихова та В. Сисоєва пишуть про наявність *технічної помилки* (курсив – авт.) у формулюванні кваліфікованого складу колабораційної діяльності. На перший погляд, усе зрозуміло: законодавець визначає такі суспільно небезпечні наслідки, як загибель людей або настання інших тяжких наслідків. Однак у ч. 8 ст. 111-1 КК України йдеться про «осіб, зазначених у частинах п'ятій – сьомій цієї статті…». Таким чином, вказані не діяння, які можуть бути вчинені, а особи, які можуть вчинити ці діяння…[585]. У цьому контексті варто звернути увагу на некоректність наданої оцінки ч. 8 ст. 111-1 КК України, в якій ніби має місце технічна помилка. До технічних помилок зазвичай відносять описки, граматичні, арифметичні помилки. Водночас тут стикаємося з більш серйозною помилкою, яка свідчить про невміння суб'єктів формування кримінально-правової політики використовувати правила законодавчої техніки. Разом з тим, попри серйозність припущеної помилки, суб'єкти правозастосування мають можливості долати їх, застосовуючи всі доступні для цього інструменти реалізації права.

Р. Мовчан, розмірковуючи з формальної позиції, робить таке застереження: попри «прив'язку» інших тяжких наслідків до загибелі людей, згідно з ч. 8 ст. 111-1 КК України за цієї ознакою не можуть кваліфікуватися діяння, які призвели не лише до наслідків політичного, адміністративного (організаційного), екологічного характеру (масові безпорядки, тяжка екологічна шкода, припинення діяльності законно обраної (призначеної) української влади, створення псевдореспублік тощо), а й до завдання шкоди фізичного характеру (шкоди здоров'ю людей) – смерті однієї особи, тяжких тілесних ушкоджень одній або кільком особам, не кажучи вже про завдання «лише» середньої тяжкості двом або більше особам, або ж, наприклад, заподіяння внаслідок розгону мирного мітингу патріотів легких тілесних ушкоджень десяткам осіб[586]. Однак, на слушний погляд дослідника, що заслуговує на підтримку, відповідна законодавча помилка не повинна ставати на заваді реалізації очевидних намірів парламентаріїв щодо кваліфікації дій, які спричинили зазначені наслідки, саме за ч. 8 ст. 111-1 КК України. У цьому випадку необхідно спиратися на принцип верховенства права і застосовувати не буквальний, а телеологічний спосіб тлумачення кримінального закону[587].

Становлять також інтерес підходи фахівців до перспектив розв'язання розгляданої проблеми в межах чинного підходу законодавця до встановлення відповідальності за колабораційну діяльність у межах ст. 111-1 КК України.

Зокрема, М. Рубащенко з метою охоплення ч. 8 ст. 111-1 КК України ширшого кола тяжких наслідків пропонує п. 4 примітки цієї статті викласти в такій редакції: «Тяжкими наслідками у частині восьмій цієї статті, якщо вони полягають у матеріальній шкоді, вважається шкода, що в одну тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян»[588]. Зважаючи на попередньо викладені міркування стосовно певної невідповідності зазначеної примітки диспозиції ч. 8 ст. 111-1 КК України, така ідея сприймається як вихід із ситуації, що є найбільш очевидним.

І. Газдайка-Василишин вважає прийнятним розв'язання обговорюваної проблеми у спосіб виключення з КК України ч. 8 ст. 111-1. Вона пояснює: якщо колабораційна діяльність особи матиме своїм наслідком смерть людини (чи інші тяжкі наслідки), то її дії можна кваліфікувати за сукупністю відповідної частини статті 111-1 КК України та статтею про вбивство (умисне чи необережне) чи іншими статтями КК України (залежно від характеру тяжких наслідків)[589].

Т. Батраченко небезпідставно констатує виникнення складнощів у практичному застосуванні ч. 8 ст. 111-1 КК України, оскільки її конструкція унеможливлює її правильне застосування. Вона зазначає: «Вочевидь, приймаючи цю норму, законодавець мав на меті створити кваліфікований склад колабораціонізму. При цьому ознаками, що кваліфікують цей злочин, мали бути суспільно небезпечні наслідки, завдані колабораційною діяльністю (загибель людей або настання інших тяжких наслідків). Але замість використання стандартної конструкції "діяння, передбачені частинами 5 – 7 цієї статті, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки", законодавець використав таку конструкцію "вчинення особами, зазначеними у частинах п'ятій – сьомій цієї статті, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків"». Зрештою Т. Батраченко відтворює продемонстровану позицію І. Газдайки-Василишин про те, що найбільш оптимальним варіантом є виключення із КК України частини 8 статті 111-1. У випадку настання суспільно небезпечного наслідку у вигляді смерті через колабораційну діяльність (чи інші тяжкі наслідки), то такі дії варто кваліфікувати за сукупністю відповідної частини статті 111-1 КК України та статтею про вбивство (умисне чи необережне) чи іншими статтями (залежно від характеру тяжких наслідків)[590].

Щодо висловленої пропозиції, то за умов збереження чинного підходу до регламентації кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, справді, варіант виключення ч. 8 зі ст. 111-1 КК України може вважатися найпростішим з позиції його реалізації та водночас оптимальним. Адже зберігатиметься можливість утворення сукупності колабораційної діяльності з іншими кримінальними правопорушеннями, вчинення яких, по суті, відбиває ті самі тяжкі наслідки. Якщо поточну законодавчу модель змінювати кардинально, що є перспективно правильним підходом, то не виключається втілення іншого підходу із установленням ознак, що кваліфікують різні види колабораційної діяльності.

Як приклад, М. Рубащенко та Р. Мовчан, аналізуючи проєкт КК України в частині встановлення відповідальності за кримінальні правопорушення проти державної безпеки, звертають увагу на таку ознаку, що загалом слушно кваліфікує колабораційну діяльність як її вчинення особою, яка присягнула на вірність України чи народу України[591]. Схожу позицію має Л. Кулик, яка пропонує «добровільне заняття посад у створених державою-агресором судових або правоохоронних органах особами, які займали особливо відповідальне становище або приймали присягу на вірність Україні» визнати ознакою, що кваліфікує колабораційну діяльність[592]. З певними уточненнями, справді, подібний підхід, що загалом резонно відбиває підвищення ступеня тяжкості колабораційної діяльності, міг би бути покладений в основу вдосконаленого кримінального закону.

Аналіз практики застосування ст. 111-1 КК України наочно підтверджує, що правозастосовці вочевидь не впевнені в тому, яким чином слід застосовувати ч. 8 ст. 111-1 КК України і чи можна взагалі це робити з огляду на продемонстровану помилку законодавця. Показово, що норма, передбачена ч. 8 ст. 111-1 КК України, тобто колабораційна діяльність за наявності ознак, що кваліфікують цей злочин, протягом 2022 – 2023 рр. стабільно не застосовувалася (за цей період зафіксовано 0 % вироків).

2.4. Розмежування колабораційної діяльності та суміжних складів кримінальних правопорушень і поведінки, що не тягне кримінальну відповідальність

2.4.1. Загальні засади відмежування колабораційної діяльності від правомірної поведінки.

За загальним правилом правомірною є поведінка громадян, що відповідає добре відомому принципу: «дозволено все, що не заборонено законом». Натомість протиправна поведінка характеризується іншим змістом, ніж правомірна поведінка, зокрема, вона шкодить інтересам особи, суспільства, держави, а також викликає негативні юридичні наслідки, породжуючи правоохоронні правовідносини[593].

Дослідники зазначають, що за галузевою приналежністю правомірна поведінка поділяється на конституційно-правомірну, адміністративно-правомірну, кримінально-правомірну, фінансово-правомірну, правомірну трудову поведінку тощо. Своєю чергою зміст кримінально-правової правомірної поведінки полягає в дотриманні особою норм кримінального законодавства, які визначають злочинний характер відповідних людських діянь. Кримінально-правова правомірна поведінка таким чином реалізується у формі дотримання заборон (пасивний обов'язок) на вчинення особливих, суспільно небезпечних діянь, за які передбачено конкретну міру кримінальної відповідальності[594].

Отже, розмірковуючи з приводу того, чи є потенційно або реально вчинений акт поведінки правомірним у кримінально-правовому значенні, кожна особа повинна керуватися нормативними підставами, що формально визначають коло кримінально протиправних діянь. Такі підстави вичерпно містить КК України і жоден інший нормативно-правовий акт в Україні не виконує аналогічної функції. Іншими словами, чи може вважатися те чи інше діяння правомірним або воно містить ознаки якогось кримінального правопорушення, можна встановити, звернувшись до КК України як до основного джерела кримінального права. Як слушно зауважує М. Панов, на норми КК України мають *орієнтуватися* громадяни в ситуації обрання того чи іншого варіанта своєї особистої поведінки (діяння) як правомірної чи кримінально протиправної і караної. Цими ж нормами повинні *керуватися* слідчий, прокурор, суддя і на підставі саме цих норм вирішувати питання про визнання того чи іншого (конкретного) вчиненого діяння *кримінально протиправним і караним* – кримінальним правопорушенням, що тягне кримінальну відповідальність[595].

Щодо колабораційної діяльності, то її вчинення утворює підставу кримінальної відповідальності згідно зі ст. 111-1 КК України, до якої насамперед потрібно звертатися, щоб визначити межі правомірності поведінки в обстановці окупації. Для більшості ситуацій навіть загального ознайомлення зі змістом цієї норми буде достатньо для розуміння того, чи може вважатися та чи інша поведінка проявом колабораційної діяльності.

Наприклад, вивчення ч. 7 ст. 111-1 КК України з усією однозначністю дасть змогу зрозуміти будь-якій осудній дорослій людині, що заборонено обіймати посаду судді в органах, створених на тимчасово окупованій території, і таке собі призначення на цю посаду тягне кримінальну відповідальність. Наведені фактичні ознаки максимально чітко узгоджуються з юридичними ознаками складу кримінального правопорушення, визначеному в ч. 7 ст. 111-1 КК України.

До того ж вони викладені в казуїстичний спосіб на противагу, наприклад, положенням ч. 4 ст. 111-1 КК України, згідно з якими передбачена відповідальність за провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території. Ця норма має більш загальний вигляд, але навіть таке її формулювання уможливлює встановлення відносно чітких меж колабораціонізму у сфері господарської (економічної) діяльності. Щоправда, практика знає випадки, коли суб'єкти кримінально-правової кваліфікації не могли впоратися з цим завданням.

Для ілюстрації викладеного знову звернемося до обставин справи, в межах якої громадянин України був засуджений за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 111-1 КК України, за ознаками пособництва провадженню господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, що виразилось у сприянні порадами, вказівками, усуненням перешкод та наданням засобів вчиненню кримінального правопорушення. Як було встановлено, за умови безпосереднього сприяння засудженого в період лютого – липня 2022 р., службова особа ТОВ «НВФ «Корунд»» організувала виготовлення та продаж продукції («циліндричні ролики»), забезпечила керівництво міжнародною поставкою цієї продукції на адресу російської компанії «ООО «Ривелт»» через запропоновану засудженим фірму посередника «United Stream OU» (м. Таллінн, Естонська Республіка). Будучи керівником ТОВ «Вікторія» і перебуваючи в цей же період у м. Києві, при тому послуговуючись набутими стійкими комерційними зв'язками з керівництвом естонського підприємства «United Stream OU», з метою вчинення пособництва у провадженні господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, порадив та переконав службову особу ТОВ «НВФ «Корунд»» використати «United Stream OU» під час поставки ТОВ «НВФ «Корунд» циліндричних роликів на адресу «ООО «Ривелт». При всьому засуджений здійснив сприяння службовій особі ТОВ «НВФ «Корунд»» в узгодженні асортименту продукції, її реалізації та постачанні кінцевому одержувачу через фірму-посередника, що перебуває під юрисдикцією ЄС, а також з метою усунення можливих перешкод у поставці товару до рф проконтролював поставку цього товару. Діючи в такий спосіб, він посприяв службовій особі ТОВ «НВФ «Корунд»» у провадженні господарської діяльності у взаємодії з державою-

агресором через продаж товару (циліндричні ролики) «ООО «Ривелт»» загальною вартістю 25 895,05 доларів США[596].

Як правильно звертають увагу деякі фахівці, у контексті ч. 4 ст. 111-1 КК України вираз «у взаємодії з державою-агресором» не може підмінятися «у взаємодії з суб'єктом господарювання держави-агресора», оскільки, на противагу органам влади, суб'єкти господарювання не є виконувачами функцій та офіційними представниками держави-агресора. Тому в кожному випадку визначення взаємодії суб'єкта господарювання з державою-агресором необхідно підходити виважено та об'єктивно оцінювати всі істотні обставини справи[597]. У розгляданій ситуації дії винного можна було б визнати проявом правомірної поведінки, що разом з тим не виключає наявності порушення інших соціальних норм. У разі встановлення ознак надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України, описаний акт поведінки міг б кваліфікуватися як державна зрада.

З викладеного випливає, що не будь-яка діяльність, яка здійснюється в межах взаємодії або навіть співпраці з державою агресором (її представниками на окупованій території), має вважатися колабораційною, а отже, кримінально протиправною. Зокрема, не будь-яка господарська діяльність має охоплюватися поняттям колабораціонізму і тягти відповідні кримінально-правові наслідки. Красномовним прикладом є так звана справа лиманського електрика, яка свого часу докладно висвітлювалася у медіа[598]. Вивчення судових рішень у межах якої дає змогу поставити питання про помилковість визнання вчиненого діяння кримінально протиправним. Окремі фактичні дані переконливо сигналізують про те, що в цій ситуації мали місце або правомірна поведінка (щоправда, за певних обставин не виключаються також визнання малозначним вчиненого діяння або застосування щодо нього норми про крайню необхідність)[599].

Зважаючи як на об'єктивні причини (наприклад, наявність оцінних ознак), так і на суб'єктивні (недоліки законодавчої техніки тощо) у деяких випадках при вирішенні питання про те, чи є певний тип поведінки правомірним, треба йти далі за кримінальний закон і звертатися до інших джерел кримінального права. Адже не завжди з належною очевидністю можна констатувати наявність кримінально протиправної поведінки відповідно до ст. 111-1 КК України, спираючись при цьому лише на положення цієї статті. Зокрема, у контексті розв'язання розгляданого питання чимале значення одержує звернення до норм міжнародного (гуманітарного) права.

Треба враховувати, що кримінальне право України, будучи заснованим на загальновизнаних нормах і принципах міжнародного права, має своїм джерелом чинні міжнародно-правові договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Відповідно до ст. 9 Конституції України такі договори складають частину національного законодавства України. Водночас міжнародно-правові акти, навіть встановлюючи конкретні заборони, санкцій не передбачають, що унеможливлює їх безпосереднє застосування[600]. Отже, норми міжнародного гуманітарного права, якщо їх досліджувати крізь призму кримінально-правової заборони колабораційної діяльності, треба розглядати у зв'язці з положеннями ст. 111-1 КК України. З огляду на те, що законодавець стосовно деяких форм

колаборaційної діяльності визначив досить широкі та не завжди чітко зрозумілі межі відповідальності, то ці норми здатні звужувати сферу дії ст. 111-1 КК України, розширюючи межі дозволеної поведінки громадян України, які перебувають в обстановці окупації.

Доречним буде згадати, що правомірність певної поведінки людини має оцінюватися не лише на основі формальних критеріїв, але враховувати також сутнісні критерії, або як називає їх Г. Свириденко, змістовні (внутрішні) критерії. Вони знаходяться, так би мовити, «всередині» суб'єкта та визначені його конкретним якісним соціально-духовним станом. Це сфера прав людини, її свідомості, правової відповідальності, переконаності. Ці критерії пов'язані з «духом» права, тобто вони становлять вираз глибинних правових підстав життя людей, природи правового буття, правових «якостей» людини[601].

Стосовно регулювання міжнародним гуманітарним правом співпраці з ворогом у контексті збройного конфлікту, зокрема окупації, С. Дарси у своїй монографії «Служити ворогу: інформатори, колаборaціоністи та закони збройного конфлікту»[602] зазначає: міжнародне гуманітарне право безпосередньо не регулює співпрацю з ворогом, воно не містить понять співпраці з ворогом, колаборaційної діяльності чи визначення категорії осіб, які співпрацюють з ворогом, а так само не забороняє використання ворогом у своїх інтересах особового складу противника чи населення – громадян іншої сторони збройного конфлікту[603]. Проте, за слушним твердженням М. Пашковського, не можна сказати, що міжнародне гуманітарне право ігнорує співпрацю з ворогом. Воно, з одного боку, безпосередньо не регулює співпрацю (осіб, що перебувають під захистом, органів влади чи інших організацій) з ворогом, зокрема не містить визначення такої співпраці чи загальну заборону її. Проте, з другого – режим окупації ґрунтується на припущені, що така співпраця на окупованій території повинна існувати, щонайменше, для забезпечення базових потреб (добробуту) місцевого населення. Учений вважає, що Україна потребує коригування державної політики щодо протидії колаборaціонізму, внесення таких законодавчих змін, які повинні містити якісні та чіткі критерії допустимої (правомірної) взаємодії, зважаючи на мінімальні стандарти забезпечення населення окупованої території, передбачені міжнародним гуманітарним правом. Поки (за відсутності подібних змін) В. Пашковський не виключає можливості застосування слідчими, прокурорами, суддями (судами) під час кримінально-правової кваліфікації взаємодії з ворогом норм міжнародного гуманітарного права, які надають переваги особам, що знаходяться під захистом[604].

Ключовими актами у сфері міжнародного гуманітарного права, які визначають правове становище населення на окупованих територіях, є: Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них; Гаазькі конвенції та додатки до них; звичаєве право.

Насамперед вартують уваги такі положення Женевської конвенції (IV) про захист цивільного населення під час війни (Женевська конвенція IV): ст. 50, за якою окупаційна держава повинна у співпраці з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей та їхню освіту, та ст. 56, згідно з якою слід забезпечувати та підтримувати діяльність медичних та лікарняних установ, служб охорони здоров'я, органів громадського здоров'я та санітарних служб, з особливою увагою до вживання та

проведення заходів, необхідних для запобігання поширенню інфекційних захворювань та епідемій. Відповідно до ст. 43 Положень про закони і звичаї війни на суходолі, доданих до Гаазької конвенції IV (Гаазьких положень), окупаційна держава зобов'язана відновити й забезпечити громадський порядок і життя на окупованій території.

Фахівці слушно наголошують на важливості звернення уваги сторін досудового розслідування на застосуванні міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевської конвенції про захист цивільного населення 1949 р.[605].

З положень норм міжнародного гуманітарного права може випливати висновок, що здійснення діяльності, спрямованої на забезпечення гуманітарної сфери та прав громадян на окупованій території, не повинно тягти кримінальної відповідальності. Вочевидь за винятком тих випадків, коли така діяльність одночасно спричиняє істотну шкоду національним інтересам держави, що опинилася під окупацією.

Як приклад, можна показати співпрацю з окупантом, що полягає у сприянні забезпечення виконання державою-агресором своїх обов'язків, установлених міжнародним гуманітарним правом. У світлі його норм рекомендується враховувати, що особи, котрі під час окупації працюють у сферах суспільного життя, які можуть об'єктивно вважатися необхідними для нормального життя населення окупованої території та (або) корисними для місцевого населення, зокрема в закладах освіти та догляду за дітьми і медичних установах, не повинні підлягати кримінальному переслідуванню за національним законодавством окупованої країни[606].

Робота служб з надзвичайних ситуацій, особливо під час проведення бойових дій, може бути спрямована на допомогу не лише окупанту, а також цивільним особам, оскільки вона рятує життя, здоров'я, майно цивільних, інфраструктуру населених пунктів. До подібних прикладів також слід віднести діяльність підприємств житлово-комунального та транспортного господарств, що забезпечують потреби населення на окупованій території; наявність продуктових та побутових магазинів (ринків), що необхідні для життєдіяльності людей[607].

Далі спробуємо екстраполювати зазначені підходи на конкретні положення ст. 111-1 КК України та виявити проблеми її застосування. Як приклад, можна продемонструвати ситуацію, що є досить типовою для окупованих територій, і стосується виконання медичними працівниками професійних обов'язків, безпосередньо пов'язаних з наданням медичної допомоги (проведення діагностики, лікування, профілактики захворювань, здійснення реабілітаційних процедур тощо). Чи може така діяльність бути визнана колаборацією або її треба вважати правомірною у кримінально-правовому значенні? Викладене вище дає змогу зробити висновок, що незважаючи на буквальне прочитання ч. 2, ч. 4, ч. 5 ст. 111-1 КК України, за якими потенційно може оцінюватися описаний тип поведінки, звернення до релевантних джерел кримінального права свідчить про виключення у такому разі кримінальної протиправності.

За результатами проведеного дослідження І. Вишневська слушно констатує: 1) медична практика є видом діяльності, який має провадитись на окупованих територіях постійно відповідно до положень Женевських конвенцій та додаткових

протоколів до них; 2) медичний працівник за надання медичної допомоги на тимчасово окупованих територіях не підлягає кримінальній відповідальності з огляду на правомірність надання такої допомоги відповідно до положень Конвенції про захист цивільного населення в умовах війни від 12 серпня 1949 р., Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів та від 08 червня 1977 р.[608].

Висловлену думку доповнює та розвиває Т. Михайліченко, яка рекомендує правозастосовувачам обрати підхід, за якого фармацевтичну діяльність на окупованій території слід розглядати як невід'ємну частину медичної діяльності. Тому, якщо фармацевт на продовжує надавати фармацевтичному допомогу цивільному населенню і в його діях відсутні ознаки інших складів кримінальних правопорушень, юридична відповідальність за такі дії виключається. Якщо особа постачає медичну продукцію на окуповану територію з метою забезпечення цивільного населення лікарськими засобами та медичними виробами, юридична відповідальність за такі дії виключається за умови, що в її діях відсутні ознаки інших складів кримінальних правопорушень. Факт же перереєстрації чи сплати податків окупаційній владі задля продовження життєзабезпечення цивільних осіб не має кваліфікуватися як колабораційна діяльність[609].

Далі вартує розгляду ще один цікавий приклад з поточної практики застосування ст. 111-1 КК України. Зокрема, особа була засуджена за вчинення колабораційної діяльності, тобто добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України. Суд установив, що громадянка України в період з 01 червня 2022 р. по 10 вересня 2022 р. фактично виконувала обов'язки старости с. Кіндрашівка Куп'янського району Харківської області. У подальшому перебувала на посаді виконуючої обов'язки помічника начальника відділу Кіндрашівського територіального відділу тимчасової військово-цивільної адміністрації Куп'янського району Харківської області у структурі окупаційної адміністрації держави-агресора, що створена представниками держави-агресора на тимчасово окупованій території с. Кіндрашівка Куп'янського району Харківської області. На цій посаді вона організовувала життєдіяльність мешканців села, а саме: ремонтні роботи з відновлення водопостачання та прибирання території, видачу гуманітарної допомоги від представників окупаційної влади рф у вигляді продуктів харчування та грошових коштів (російських рублів) мешканцям Кіндрашівської громади[610].

Справді, з позиції суто формального підходу можна стверджувати, що зазначена поведінка утворює склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України, оскільки особа зайняла посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади. Однак, якщо тлумачити цю норму сутнісно та разом із зверненням до відповідних норм міжнародного гуманітарного права, то уможливлюється інша правова позиція, згідно з якою не може вважатися злочином обіймання такої посади, якщо вона передбачає виконання організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій задля забезпечення

нормального життя цивільного населення окупованої території (обмежувальне тлумачення ч. 5 ст. 111-1 КК України). Відомо, що однією з базових ознак правомірної поведінки є її соціальна корисність, унаслідок якої забезпечуються та захищаються права, свободи і законні інтереси суб'єктів суспільних відносин. Хоча навіть поза цим викладені фактичні обставини, відбиті у вироку суду, демонструють можливість кваліфікації вчиненого або як малозначного діяння, або як крайньої необхідності, про які докладніше йтиметься в наступному підрозділі.

Як зазначає В. Сокуренко, в тих випадках, коли з формальної позиції діяння особи має ознаки складу колабораційної діяльності, однак насправді спрямовано на реалізацію гуманітарних функцій щодо цивільного населення на окупованих територіях, правова кваліфікація має враховувати як вимоги здорового глузду, так і вищу юридичну силу ратифікованого Україною міжнародного договору (конвенції) щодо національного закону, включаючи закон про кримінальну відповідальність (на підставі ч. 2 ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України»). Дотримання вимог міжнародного права – примітна риса будь-якої цивілізованої держави. І завдання юристів-практиків та науковців – сприяти цьому, максимально наближаючи Україну до втілення найвищих стандартів правової держави[611].

Про серйозність та злободенність порушеної проблеми свідчить також наступний приклад. За обставинами справи громадянка України добровільно обійняла посаду соціального працівника Територіального центру соціального обслуговування, створеного окупаційною адміністрацією держави-агресора рф на території смт Шевченкове Куп'янського району Харківської області, тобто таку, що не пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій у незаконному органі влади, створеному на тимчасово окупованій території. Перебуваючи на зазначеній посаді, вона виконувала такі функціональні обов'язки: відвідування пенсіонерів та людей з інвалідністю з метою надання допомоги по господарству, забезпечення їх за необхідністю ліками, роздавання гуманітарної допомоги від рф, забезпечення отримання пенсіонерами грошової допомоги від рф у розмірі 10 000 рублів у спосіб передання паспортних даних до місцевого центру соціального обслуговування. Вчинене діяння було оцінене за ч. 2 ст. 111-1 КК України як колабораційна діяльність у виді добровільного зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території[612].

У цьому випадку маємо ситуацію, що аналогічним чином характеризується відсутністю суспільної небезпечності, яка притаманна будь-якому кримінальному правопорушенню, а отже, діяння треба було кваліфікувати згідно з ч. 2 ст. 11 КК України. Натомість суд визнав вчинення дій із надання допомоги вразливим категоріям місцевого населення, що опинилося в умовах окупації, як кримінальне правопорушення.

Загалом показово, що суди України майже не звертають увагу на ті ж Женевські конвенції, належним чином не використовують їх положення, розглядаючи справи про колабораційну діяльність (хіба що за винятком посилань для них з метою обґрунтування незаконності вторгнення російських військ в

Україну та встановлення на захоплених територіях окупаційного режиму). Про це свідчить проведений контент-аналіз вироків, ухвалених за ст. 111-1 КК України, та відсутність в них даних стосовно того, що ці міжнародно-правові документи якось вплинули на рішення про наявність (відсутність) правомірної поведінки в діях фігурантів справ (або на вирішення якихось інших кримінально-правових питань).

Одним із прикладів є вирок суду, в якому згадується Женевська конвенція саме в контексті вирішення питання правомірності поведінки. За обставинами справи в період з червня 2022 р. по вересень 2022 р. особа, перебуваючи на території тимчасово окупованого м. Куп'янськ Харківської області, проводила діяльність, спрямовану на впровадження стандартів освіти держави-агресора в Куп'янському ліцеї. Обвинувачена показала, що її дії зі сприяння отримання учнями, які закінчили навчальний заклад та здобули освіту, відповідних документів були спрямовані на захист прав дітей, що відповідає нормам міжнародного гуманітарного права. Однак суд не погодився з такими доводами, зазначивши, що положення Женевської конвенції, на яку посилається обвинувачена, спрямована саме на забезпечення утримання та освіти дітей, які перебувають на окупованій території, і не виправдовує співробітництво з окупаційною владою з метою впровадження стандартів освіти держави-агресора[613].

Вивчення фактичних обставин цієї справи дає змогу встановити, що обвинувачена, справді, не коректно посилається на зазначені норми міжнародного гуманітарного права[614], намагаючись виправдати свою кримінально протиправну діяльність. Адже вона обійняла посаду керівника відповідного закладу освіту й організовувала перехід навчання на нові стандарти, включаючи викладання російською мовою. Саме в цьому полягає суть висунутого проти неї обвинувачення. Інша ситуація могла би бути при констатації звичайного піклування про дітей, що проявляється у продовженні функціонування ліцею за українськими стандартами освіти.

Як висновок треба зазначити, що в тій частині, в якій ст. 111-1 КК України викладена в максимально конкретний і найменш абстрактний спосіб, установлення меж правомірності поведінки здебільшого не повинно викликати складнощів. Натомість ті положення кримінально-правової норми, що сформульовані більш абстрактно та створюють підґрунтя для широкого їх тлумачення, негативно впливають на визначення меж правомірної поведінки. У таких ситуаціях як громадянам України, так і фахівцям-юристам може бути досить складно розібратися з тим, як коректно встановити ці межі. Виникає потреба обов'язкового звернення до інших джерел кримінального права, насамперед норм міжнародного гуманітарного права, а також доктрини кримінального права, використання здобутків якої дасть змогу оперувати всім доступним на сьогодні арсеналом інструментів з інтерпретації КК України, включаючи застосування різних способів його тлумачення, а не лише буквального.

Загальним орієнтиром для правозастосовувачів має стати дотримання підходу, за яким не може вважатися колабораційною діяльністю, а отже, тягти кримінальну відповідальність, будь-які види взаємодії з державою-агресором, включаючи співпрацю з ним. Потрібно пам'ятати, що колабораціонізм слушно пов'язують з державною зрадою, розглядаючи його окремим проявом зрадницької поведінки

громадян України щодо своєї держави. Тому, якщо виникають сумніви з приводу того, чи є певне діяння колаборaційним, або його слід віднести до категорії правомірних, рекомендується поставити питання: чи справді певна особа діяла на шкоду національній безпеці України, зокрема суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України.

2.4.2. Установлення малозначності діяння та обставин, що виключають кримінальну протиправність, при вчиненні колаборaційної діяльності: поточні виклики в правозастосовній діяльності.

У кримінальному праві можуть виникати такі ситуації, коли особа вчиняє певне діяння, що є формально забороненим, тобто належить до категорії кримінально протиправних, але водночас не становить суспільної небезпечності або взагалі може характеризуватися соціальною корисністю[615]. КК України знає такі винятки із загального правила, згідно з яким кримінальним правопорушенням визнається діяння, яке одночасно є і суспільно небезпечним, і кримінально протиправним. Зокрема, йдеться про малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України) та обставини, що виключають протиправність діяння (розділ VIII Загальної частини КК України). Відповідні кримінально-правові норми здебільшого мають універсальний характер і за загальним правилом можуть поширюватися на всі кримінальні правопорушення, включаючи колаборaційну діяльність. Далі спробуємо розібратися, чи може визнаватися колаборaційна діяльність малозначною та вчинятися за наявності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Якщо так, то за яких умов.

Почнемо з **малозначності**. Згідно з ч. 2 ст. 11 КК України не визнається кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Крім того, що це положення конкретизує зміст суспільної небезпеки як загальної ознаки кримінального правопорушення, зауважує М. Хавронюк, метою його запровадження є намагання законодавця показати, що правосуддя в Україні має здійснюватися на засадах принципів справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності, за яких формальний момент – кримінальна протиправність типового діяння – не може превалювати над фактичним – відсутністю суспільної небезпеки конкретного діяння[616].

Нормативне відбиття поняття малозначності діяння дає змогу визначити його обов’язкові ознаки, повне встановлення яких уможливлює висновок про виключення кримінальної відповідальності згідно з ч. 2 ст. 11 КК України.

По-перше, певний акт поведінки формально повинен містити всі ознаки складу правопорушення, передбаченого КК України. Таким чином, у вчиненому діянні насамперед визначається протиправність, яка є формальною ознакою кримінального правопорушення, визначеною в законі. Як слушно зазначає В. Навроцький, діяння не може бути визнане малозначним безвідносно до конкретної кримінально-правової норми, через що передумовою застосування ч. 2

ст. 11 КК є кваліфікація посягання за формальними ознаками за певною статтею (частиною статті) Особливої частини КК України[617]. Тому діяння, яке не містить хоча б однієї ознаки складу кримінального правопорушення, не може визнаватись малозначним. Акцент саме на таку категорію діянь було зроблено в попередньому підрозділі при висвітленні особливостей правомірної поведінки, яка характеризує міру дозволеного та взагалі не може вважатися шкідливою.

По-друге, малозначне діяння не становить суспільної небезпеки, що означає мізерність або взагалі відсутність шкоди, яка завдається або може бути завдана в результаті вчинення такого діяння. Виходячи з термінології ч. 2 ст. 11 КК України, це означає, що малозначними можуть визнаватися лише такі діяння, які заподіюють неістотну шкоду основному безпосередньому об'єкту кримінального правопорушення або створюють загрозу заподіяння саме такої шкоди. При цьому йдеться не лише про шкоду як обов'язкову ознаку складу кримінального правопорушення, але й про шкоду, що притаманна всім без винятку кримінальним правопорушенням (компонент суспільної небезпеки, у межах якого шкода відображає соціальну суть правопорушення). Така шкода може бути цілком реальною або потенційно загрожувати об'єкту посягання в результаті вчинення певного діяння.

Потрібно пам'ятати, що відсутність суспільної небезпеки як ознака малозначного діяння є виключно оцінною категорією, і встановлюється лише в межах правоохоронної та судової дискреції. Тобто правозастосовувач, ухвалюючи рішення про малозначність діяння, робить це на свій розсуд, однак спирається на цілі та принципи права, загальні засади доктрини кримінального права, конкретні обставини справи, уявлення про справедливість, рівень правової культури тощо. М. Панов відносить до основних факторів, які повинні братися до уваги при відмежуванні істотної шкоди (притаманної кримінальним правопорушенням) від шкоди, що не є такою (властивою малозначним і тому не кримінально караним діянням), такі: характер суспільних відносин, яким дією чи бездіяльністю заподіюється шкода або створюється загроза її заподіяння; характер дії чи бездіяльності, їх інтенсивність, спосіб, засоби, знаряддя, обстановка, час, місце вчинення діяння. Особливе значення має характер і розмір (тяжкість) реально заподіяної шкоди чи створення загрози її заподіяння, що має визначальне значення для вирішення питання про віднесення її до істотної шкоди чи до шкоди що не є такою[618].

Відповідний підхід має втілюватися в життя, зокрема, через надання належного обґрунтування обраного рішення у процесуальному документі.

По-третє, малозначність має бути як об'єктивною, так і суб'єктивною, тобто особа мала намір вчинити саме малозначне діяння. Якщо ж існує невідповідність між фактично вчиненим малозначним діянням і умислом, спрямованим на заподіяння істотної шкоди, кримінальна відповідальність має наставати за замах на те кримінальне правопорушення, яке особа бажала вчинити.

Зі змісту положення ч. 2 ст. 11 України випливає, що на встановлення малозначності діяння жодні інші фактори, крім зазначених обов'язкових ознак, не впливають. Отже, посткримінальна поведінка порушника кримінально-правової заборони, характеристика його особи, ступінь реалізації умислу, інші обставини,

що відповідно до закону є правовими підставами для пом'якшення покарання або навіть звільнення від кримінальної відповідальності, значення в контексті встановлення наявності або відсутності малозначності діяння за ч. 2 ст. 11 КК України не мають[619].

Основне питання, що постає в контексті визнання колабораційної діяльності малозначною, стосується того, чи загалом існують для цього передумови з огляду на те, що відповідне кримінальне правопорушення містить Розділ I Особливої частини, в якому сконцентровані найбільш небезпечні делікти, що посягають на національні інтереси держави? Оціночний характер малозначності діяння як кримінально-правової категорії не виключає негативної відповіді на це питання. Мовляв, якщо правопорушення передбачає посягання на найбільш важливі об'єкти кримінально-правової охорони, то визнання його малозначним повинно автоматично виключатися. Однак з приводу такої позиції виникають сумніви, оскільки в окремих випадках навіть кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки можуть спричиняти неістотну шкоду правоохоронюваним цінностям. Деякі кримінально-правові норми цієї категорії встановлюють досить широкі межі протиправності діянь і конструюються з формальним складом. Норма про колабораційну діяльність становить один з прикладів такого підходу. Потрібно розуміти, що об'єкт кримінального правопорушення не може розглядатися як самостійний і, тим більше, як єдиний критерій (фактор) віднесення діянь до малозначних. Тож у разі вчинення колабораційної діяльності застосування кримінально-правової норми про малозначність не виключається.

Свого часу ВС України сформулював правову позицію щодо визнання кримінально протиправних діянь малозначними, на яку можна і потрібно спиратися при розв'язанні зазначеного питання. Ключовим складником цієї позиції є таке: закріплене в ч. 2 ст. 11 КК України положення передбачає встановлення малозначності лише в тому разі, коли законодавець вирішення питання про межі заподіяної шкоди залишає на розсуд правозастосувача (суду)[620]. Саме такий стан законодавчої регламентації простежуємо у ст. 111-1 КК України, в якій ч. 1 – ч. 7 не передбачають настання суспільно небезпечних наслідків, а отже, рівень шкідливості того чи іншого колабораційного вчинку пропонується замірятися через звернення до об'єкта цього кримінального правопорушення зі встановленням того, чи він постраждав бодай як, чи майже ні. Звісно ж розсуд правозастосовувача, який використовується при розв'язанні питання малозначності колабораційної діяльності, має ґрунтуватися на тих чи інших фактах, що це підтверджують, а відповідне рішення повинно добре аргументуватися. Суспільна небезпека вчиненого має визначатися на підставі комплексного аналізу заподіяної або потенційної шкоди всім без винятку охоронюваним ст. 111-1 КК України цінностям.

Зважаючи на викладене, можна констатувати, що ***малозначність колабораційної діяльності*** може мати місце в тих випадках, коли поведінка особи формально містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, але її дії спричиняють лише неістотну шкоду національним інтересам України, її безпеці (основному безпосередньому об'єкту)

та не завдають і не можуть заподіяти істотну шкоду іншим цінностям, що охороняються у такий спосіб (додатковим об'єктам).

Наприклад, громадяни України, які в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, виконують суто професійні (лікар, статистик, соціальний працівник тощо), або частіше – це виробничі (як-от: водій, сантехнік або прибиральник) чи технічні (друкарка, секретар, охоронник та ін.) функції, *de jure* можуть визнаватися особами, які обіймають посади, не пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, тобто їхнє добровільне зайняття відповідних посад формально утворює склад кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 111-1 КК України. Однак оскільки ці особи реалізують другорядні (допоміжні) функції, то за загальним правилом вони не здатні спричинити істотної шкоди національним інтересам держави, а так само іншим охоронюваним зазначеної кримінально-правовою нормою цінностям. З огляду на це відповідні дії можуть оцінюватися як малозначні, згідно з ч. 2 ст. 11 КК України.

Аналіз правозастосовної практики, яка на сьогодні сформована за ст. 111-1 КК України, демонструє неординарну тенденцію, згідно з якою поки відсутні судові рішення, в яких би були встановлені ознаки малозначності діяння відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України. Вочевидь різні фактори (або їх комплекс) можуть впливати на такий стан правозастосування, однак вивчення окремих обвинувальних вироків показує, що практика визнання окремих актів колаборaційної діяльності малозначними вже мала утворитися. Адже фактичні обставини, які визначені в таких вироках, сигналізують про помилковість зафіксованих у них результатів кримінально-правової кваліфікації та відмову від застосування ч. 2 ст. 11 КК України, що є невиправданою.

Слід почати з досить категоричної, але разом з тим небезпідставної думки про те, що фактично більшість діянь, які кваліфікуються за ч. 1 ст. 111-1 КК України, не мають належного для кримінального правопорушення рівня суспільної небезпеки. Мається на увазі те, що шкоду суспільним відносинам у сфері охорони державної безпеки з урахуванням феномена колаборaціонізму можуть спричиняти системні, підготовлені, сплановані діяння. Одиничне діяння не може містити в собі достатній ступінь суспільної небезпечності. Натомість, згідно з ч. 1 ст. 111-1 КК України, кримінально караним є навіть одиничне публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України або разові публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, до співпраці з державою-агресором або до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, безвідносно до наслідків (шкоди) таких діянь[621].

У цьому аспекті можна розглянути один з вироків, який ілюструє слушність викладеної вище думки та показує, що разові та одноманітні публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора кваліфікується як кримінальне правопорушення і тягне відповідні наслідки. Отже, в одній зі справ установлено, що обвинувачений розмістив на своїй сторінці в забороненій соціальній мережі «Одноклассники» дописи, які спрямовані до невизначеного кола осіб з текстом, що відбиває публічні заклики до підтримки рішень та дій держави-агресора, окупаційної адміністрації держави-агресора. Такі дії кваліфіковані за ч. 1 ст. 111-1

КК України як публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та дій держави-агресора, окупаційної адміністрації держави-агресора[622].

Розглянемо ще один приклад. У період з 24 лютого по 02 квітня 2022 р. ЗС рф окупували територію м. Буринь Конотопського району Сумської області. Окупанти на в'їздах-виїздах до міста встановили блокпости та ввели спеціальний режим переміщення місцевого населення окупованою територією. У кінці березня 2022 р. громадянин України, з метою безперешкодного переміщення через російський блокпост, добровільно вступив у контакт з представниками держави-агресора. Під час спілкування з ними повідомив окупантам, що він працює кочегаром у котельні Буринської центральної районної лікарні та кожного дня їздить на роботу. З метою уникнення перевірки документів і спрощеного перетину блокпосту він домовився передавати їм матеріальні ресурси. Далі при перетині блокпосту він неодноразово добровільно передавав матеріальні ресурси, а саме воду та цигарки, яких потребували формування держави-агресора. Крім цього, громадянин України за власні кошти придбав для одного з представників держави-агресора сім-картку мобільного оператора «Водафон Україна» та добровільно передав її. Суд констатував, що таким чином він вчинив колабораційну діяльність у виді передачі матеріальних ресурсів збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України[623].

Обставини цієї справи, викладені у вироку суду, можуть свідчити про помилкове незастосування до громадянина України кримінально-правової норми про малозначність діяння (ч. 2 ст. 11 КК України), оскільки, хоч формально вчинене й містить ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, але така поведінка (передавання окупантам цигарок, води, сім-карти) не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди національним інтересам держави у сфері економічної діяльності. Резонно зауважує А. Яковлєв у цьому контексті: «У вироках, де людину покарано за передачу цигарок, важливо брати до уваги, що законодавець передбачив кримінальну відповідальність за передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням у плані такої допомоги, яка призводить до підривної діяльності[624]».

Складно зрозуміти, про яку таку підривну діяльність йдеться у наступному вироку суду, згідно з яким особа була засуджена за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, за ознаками передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора. Згідно з обставинами справи засуджений на одному з блокпостів передав представникам збройних та інших воєнізованих формувань держави-агресора заздалегідь взяту з собою картонну коробку з продуктами харчування, в якій знаходилось 3 (три) електронні сигарети, 2 (дві) пляшки води, ковбаса та консервовані овочі, тим самим забезпечив їх матеріальними ресурсами. Наголошується, що, здійснюючи зазначену передачу матеріальних ресурсів, він «розумів протиправність своїх дій, передбачав та бажав настання негативних наслідків, тобто діяв з прямим умислом» (на жаль, не зрозуміло, які саме негативні наслідки маються на увазі, і чому, якщо особа бажає їх настання, вони не

розкриваються у вироку – авт.). При тому встановлено, що фігурант справи діяв з метою безперешкодного пересування автомобільною дорогою повз блокпости окупантів[625].

Тут простежується досить схожа ситуація за своїми фактичними обставинами, яка одержала аналогічну кримінально-правову оцінку – засудження за вчинення колабораційної діяльності з ігноруванням положень ч. 2 ст. 11 КК України. Найгірше, що завдяки таким рішенням формується певна колія у практиці правозастосування, якою далі успішно рухаються усі офіційні суб'єкти кримінально-правової кваліфікації, виходячи з позиції: якщо суд визнав надану кримінально-правову оцінку правильною, то в аналогічних випадках слід очікувати такого ж висновку. Це особливо було актуально за умов початку формування такої практики, коли первинні судові рішення могли одержувати значення таких собі зразків, у яких апробувалися певні типові моделі колабораційної поведінки з позиції можливості їх визнання чи невизнання кримінально караними.

Наведемо ще один ілюстративний приклад, але в контексті іншого виду колабораційної діяльності. Громадянка України, перебуваючи на тимчасово окупованій території, добровільно обійняла т. зв. некерівну посаду квартальної Невоселівської селищної ради Краснолиманського району адміністрації м. Єнакієво ДНР, створеної рф. На ввірених їй вулицях у смт Новоселівка вона, обіймаючи зазначену посаду, за вказівками керівництва окупаційної адміністрації, виконувала такі функції: сповіщала місцеве населення про збори, які проводили представники держави-агресора; складала списки місцевих мешканців, які залишились у населеному пункті; допомагала обмежено дієздатним особам у складанні заяв на отримання палива, будівельних матеріалів тощо; прибирала адміністративні будівлі та їх прилеглі території; складала списки зруйнованих та покинутих будівель; складала списки загиблих мешканців селища; допомагала секретарю селищної ради у формуванні та видачі талонів про отримання вугілля для побутових потреб. Оскільки ці функції не належать до організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських, то вчинене діяння, кваліфіковане згідно з ч. 2 ст. 111-1 КК України як добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території[626]. Функції, які виконувала засуджена громадянка України, з огляду на вирок суду, є вичерпними і здебільшого зводяться до сприяння в забезпеченні життєдіяльності місцевих мешканців. Тож у наведеному прикладі викликає сумнів здатність відповідної поведінки спричинити істотний вплив на встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України.

Схожі ситуації розглядалися в контексті правомірності поведінки, однак у відповідних судових рішеннях ішлося суто про виконання функцій, які можна вважати гуманітарними. Цим і зумовлювався пропонований підхід до кримінально-правової кваліфікації. Натомість у показаному випадку особа виконувала різні функції, з-поміж яких були й такі, що пов'язані з виживанням населення в умовах окупації. З огляду на це пропонується надавати комплексну оцінку, яка разом з тим

свідчить про відсутність належного рівня суспільної небезпечності інкримінованого діяння.

Далі розглянемо можливість визнання колаборaційної діяльності як такої, що вчинена за **обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння**. Зазначені обставини регулює розділ VIII Загальної частини КК України. Їх правова природа проявляється в тому, що йдеться про вчинки, які зовні схожі з кримінальними правопорушеннями. Проте вчинення того чи іншого діяння за наявності цих обставин означає, що воно хоч і здатне спричиняти істотну шкоду правоохоронюваним цінностям, разом з тим не є суспільно небезпечним, а його кримінальна протиправність виключається. З огляду на це подібну поведінку можна розглядати у площині правомірності, маючи на увазі, що в окремих випадках навіть правомірним діям можуть бути притаманні властивості суспільної небезпеки. Кримінально-правовим наслідком кваліфікації діяння, вчиненого за наявності обставин, які виключають кримінальну протиправність, є безумовне усунення настання кримінальної відповідальності.

Ознайомлення з розділом VIII Загальної частини КК України показує, що здебільшого в контексті колаборaційної діяльності викликають інтерес такі розглядані обставини, як крайня необхідність (ст. 39) та фізичний або психічний примус (ст. 40). Ці обставини охоплюють типовий прояв поведінки окремої категорії громадян України, які, перебуваючи в обстановці окупації, ухвалюють рішення вчинити акт колаборaційної поведінки, що становить для них небажаний, але щонайліпший варіант з небагатьох можливих у такій обстановці, або вони мають діють відповідним чином, перебуваючи під безпосереднім впливом фізичного примусу. В обох випадках унеможливлюється настання кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність у разі констатації усіх належних ознак крайньої необхідності або примусу, визначених у ст. 39 і ст. 40 КК України.

Схематичним прикладом подібної ситуації може бути такий. До вимушеної співпраці з ворогом вдаються ті місцеві мешканці окупованої території, які за об’єктивних причин (застосування заходів фізичного насильства щодо них, відсутність засобів для існування або/та можливості для евакуації й інші, спричинені воєнними діями, вагомі фактори), змушені проти своїх переконань та волі співпрацювати з окупантом, спричиняючи при цьому шкоду національній безпеці України[627].

Щоправда, наявність зазначених чи подібних причин зовсім не означає, що особа діяла за обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння. У кожному конкретному випадку вони потребують ретельної перевірки (наскільки це можливо) та підтвердження. За будь-яких умов суб’єкти кримінально-правової кваліфікації не можуть їх лишати поза увагою або взагалі ігнорувати. Якщо підозрюваний (обвинувачений) заявляє, що діяв за обставин, які можуть виключати кримінальну протиправність діяння, потрібно максимально деталізувати його твердження, спробувати зібрати докази, які б підтверджували або спростовували б такі показання. Лише після цього є можливим зробити висновок про те, чи діяла особа, як приклад, у стані крайньої необхідності або під примусом. Як слушно зауважує в цьому контексті О. Шевченко, з огляду на те, що колаборaційна діяльність може набувати будь-якої форми, мати добровільний або вимушений

прояв, першочерговим для визначення кримінальної протиправності діяння особи є суб'єктивний чинник. Тобто вкрай важливим є з'ясувати психоемоційний стан особи, її мотиви, мету, конкретну життєву ситуацію для встановлення обставин, які можуть свідчити про відсутність кримінальної протиправності діянь[628].

Разом з тим поточна практика показує, що за умов обмеженості можливостей з отримання належної доказової інформації через обстановку окупації не завжди є можливим отримати потрібні об'єктивні дані, які б свідчили, що певна особа вчинила колабораційну діяльність за наявності досліджуваних обставин. Особливо це стосується фактів застосування фізичного примусу або погроз їх застосувати, що може відбуватися в умовах неочевидності та за спливом тривалого часу не лишати слідів.

Розглянемо в цьому аспекті один з прикладів. Особа була засуджена за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України, за ознаками добровільного зайняття посади в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території. Ця особа була звинувачена в тому, що вона спочатку обійняла посаду старости, а згодом помічника начальника відділу Кіндрашівського територіального відділу тимчасової військово-цивільної адміністрації Куп'янського району Харківської області у структурі окупаційної адміністрації держави-агресора. Під час допиту вона показала, що цю посаду її примусив зайняти сільський голова, а трудовий договір примусили укласти російські військові, погрожуючи їй та її сім'ї. Звернувши увагу на ці показання, суд установив, що про факт погроз на адресу обвинуваченої з метою змусити її працювати на посаді в органі влади, створеному на окупованій території, у своїх показаннях зазначали свідки ОСОБА_24, ОСОБА_32 та ОСОБА_73. Однак, зважаючи на те, що свідок ОСОБА_24 працювала разом з обвинуваченою в незаконно створеному органі влади на тимчасово окупованій території, а свідок ОСОБА_32 є рідною сестрою обвинуваченої, то суд відноситься критично до цих показань та не бере їх до уваги. Щодо свідка ОСОБА_43, то вона не була безпосереднім очевидцем погроз російських військових обвинуваченої з метою змусити її обійняти посаду в незаконно створеному органі влади на тимчасово окупованій території, а тому суд також поставився критично до цих показань та не врахував їх. Як висновок, суд констатував: показання обвинуваченої з приводу примусового зайняття нею посади в органі окупаційної влади не підтверджені доказами, а тому не можуть вважатися достовірними[629].

Як видається, продемонстрована ситуація сигналізує про наявність досить серйозних викликів, з якими вже зіткнулися суб'єкти кримінально-правової кваліфікації і масштаб яких може збільшитися з часом. З одного боку, цілком зрозуміло, що за умов вчинення певного акту поведінки в умовах окупації, які природньо ускладнюють отримання важливої доказової інформації, твердження підозрюваного (обвинуваченого) про наявність примусу щодо нього тощо може бути елементом стратегії захисту і використовуватися для виправдовування себе. З другого боку, треба розуміти, що застосування заходів примусу на окупованій території з боку представників держави-агресора є цілком поширеним явищем, яке водночас досить складно підтвердити у спосіб збирання належного комплексу доказів. Показана справа демонструє проблемність цього процесу. Адже попри

показання обвинуваченої та трьох свідків суд не сприйняв їх сукупно через високий ризик недостовірності. Але чи можливо знайти на порядок більш достовірні дані, коли йдеться про окуповану територію й загарбників, які її покинули в результаті деокупації?

На жаль, але на сьогодні у практиці застосування ст. 111-1 КК України не вдалося знайти прикладів, коли б суд (на основі відповідних доказів) ухвалив рішення про вчинення колабораційної діяльності за наявності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Натомість трапляються кейси, в яких суд спирається на відсутність об'єктивних даних, які б підтверджували наявність певної обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння (здебільшого увага на це звертається через відповідні клопотання сторони захисту).

Зважаючи на викладене, розглянемо ілюстративні приклади.

За результатами апеляційного розгляду суд установив, що доказів, які б справді свідчили про вчинення щодо обвинуваченої дій, передбачених ст. 39 – ст. 40 КК України, надано не було ані під час розгляду справи в суді першої інстанції, ані під час апеляційного розгляду[630]. Таке положення містить рішення суду касаційної інстанції, ухвалене за скаргою захисника у справі про колабораційну діяльність як кримінальне правопорушення, передбачене ч. 5 ст. 111-1 КК України. Відсутність наданих доказів, а скоріше навіть можливості їх отримання, можна вважати типовим наслідком вирішення в судовому порядку питання про можливість вчинення колабораційної діяльності за наявності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Інший приклад. У порядку *in absentia* (спеціальне судове провадження за відсутності обвинуваченого) була засуджена громадянка України за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України, за ознаками здійснення пропаганди в закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти. Суд поза розумним сумнівом достовірно встановив винуватість зазначеної особи, на чому наголошується у вироку.

Захисник у процесі судового розгляду справи зазначив, що обвинувачену необхідно виправдати, оскільки судове провадження за її відсутності унеможливлює розв'язання ключового для випадків колабораційної діяльності питання про вплив на поведінку підзахисної фізичного або психічного примусу, застосованого щодо неї або членів її сім'ї.

Суд зневажив позицією сторони захисту та констатував відсутність правових підстав вважати, що наявні обставини, які виключають кримінальну протиправність діяння, висловивши водночас такі аргументи. Суду не надано доказів, що громадянка України вчинила дії, які ставляться їй у провину, під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого вона не могла керувати своїми вчинками, чи психічного примусу, за умови, що такі дії були необхідними для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожувала їй чи охоронюваним законом її правам або правам інших осіб, а також суспільним

інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в конкретній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено більш значної шкоди, ніж відвернена шкода (або хоча шкода була і більш значною, але внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, особа не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці). Натомість послідовні показання допитаного в судовому засіданні свідка об'єктивно вказують на добровільність дій обвинуваченої, оскільки свідок зауважила, що та після виїзду з тимчасово окупованої території на підконтрольну українській владі територію повідомила їй про свої наміри повернутися до тимчасово окупованого міста. Не надано жодних об'єктивних даних, які б свідчили про те, що до обвинуваченої застосовувався фізичний та/або психічний примус, унаслідок застосування яких/якого вона вчинила інкриміновані їй дії.

Зокрема, одним із доказів, досліджених безпосередньо у кримінальному провадженні, визнано «інформацію начальника Головного відділу захисту національної державності УСБУ у Волинській області», згідно з якою не встановлено психологічного чи фізичного примусу зі сторони незаконних збройних формувань т. зв. «днр», зс рф, представників незаконних органів т. зв. «днр» стосовно обвинуваченої, щоб змусити її обійняти посаду т. зв. заступника директора з виховної роботи у Волоноваській школі та вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти[631].

У подальшому сторона захисту оскаржила досліджений вирок, подавши апеляційну, а потім і касаційну скаргу, кожна яких лишилася без реагування по суті питання, яке розглядається. Зокрема, ВС погодився з висновками судів попередніх інстанцій та додатково зауважив, що твердження захисника в касаційній скарзі про можливе вчинення громадянкою України діяння за обставин, що виключають кримінальну протиправність її діяння, «є лише гіпотетичним». Касатор не зазначає, серед іншого, відомостей, необхідних для перевірки наявності обставин, які виключають протиправність діяння, зокрема: у чому полягала небезпека, яка підлягала усуненню засудженою, та кому/чому вона загрожувала; у чому саме полягав фізичний примус та не вказує про будь-яких осіб, які здійснювали на засуджену тиск і за яких обставин; яку шкоду його підзахисна намагалася відвернути, вчиняючи протиправні діяння[632].

Як видається, навіть, якщо б касатор надав відповідні відомості (наприклад, обвинувачена могла пояснити, що пішла на співпрацю з ворогом, оскільки до неї застосовували фізичне насильство або погрожували таким тощо), то підтвердження таких відомостей у спосіб збирання достовірних доказів було істотно ускладненим. Водночас саме сторона обвинувачення відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України у кримінальних провадженнях про колаборацію діяльність має обов'язок самостійно вивчити це питання, щоб унеможливити помилкову кваліфікацію, маючи на увазі – засудити особу за відсутності кримінальної протиправності діяння. Водночас зрозуміло, що завдання це за поточних умов розвитку російсько-української війни майже не виконуване, і зважати лише на інформацію від СБУ про відсутність даних (вочевидь оперативних), які підтверджували б примус до обвинуваченої чи щось подібне, явно не достатньо для загального переконливого висновку про те, що громадянка України, справді, діяла за умов відсутності

розгляданих обставин. До того ж чи справді захист має доводити відсутність обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння? Але це вже питання іншого характеру…

Отже, зроблений висновок у цій справі про те, що громадянка України вчинила колаборaційну діяльність поза обставинами, які виключають кримінальну протиправність її поведінки, становить скоріше припущення, яке не підтверджено належною доказовою базою і навряд чи може бути підтверджене в обстановці перебування обвинуваченої на окупованій території. Маємо розуміти, що обстановка окупації, наповнена страхом, обманом та брехнею, сама по собі може утворювати добре підґрунтя для поведінки, що нею зумовлюється та є її наслідком (звісно, це не стосується усіх категорій осіб). О. Шевченко в цьому аспекті небезпідставно звертає увагу на інформацію з деокупованих територій Київщини, Харківщини, Херсонщини, яка свідчить про масовий характер фізичного та психологічного примусу місцевого населення: катівні, «підвали», масові поховання тощо. Усе це відбувається на тлі фізичного знищення «незгодних» з окупаційною владою, що насамперед має на меті залякування якомога більшої частини населення. Напрошується висновок про те, що жахи, які відбувалися на окупованих територіях, та боротьба за збереження власного життя і життя своїх близьких створили додатковий каталізатор для співпраці частини населення з окупантами. Не виключено, що за таких умов, якщо людина опинилася фактично в полоні, уникнути смерті можна лише в один спосіб – пішовши на співпрацю з ворогом[633].

Не слід забувати, що відповідно до ч. 1 ст. 40 КК України діяння, яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, не є кримінально караним лише в тому разі, коли воно було вчинене під безпосереднім впливом непереборного фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїм вчинками. Питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам під впливом переборного фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, вирішується відповідно до положень КК України про крайню необхідність. У тих випадках, коли стану крайньої необхідності не було, діяння, вчинюване під впливом переборного фізичного примусу або психічного примусу, є кримінально караним, а наявність такого примусу розглядається як обставина, що пом’якшує покарання[634].

Як приклад, в одній зі справ за ч. 7 ст. 111-1 КК України було встановлено, що громадянин України в період з 15 березня 2022 р. по 30 березня 2022 р. перебував на тимчасово окупованій ворожими військами рф території Іванківської територіальної громади Вишгородського району Київської області, де співпрацював із зс рф, а саме: надавав останнім допомогу в підшукуванні місць для розташування їх ворожої військової техніки, розвантажував боєприпаси та продукти харчування, надавав зс рф алкогольні напої, а також допомагав їм споруджувати укріплення. Обвинувачений визнав вину, але пояснив, що вчиняв інкриміновані йому дії під тиском з боку ворожих військ зс рф, які погрожували застосуванням щодо нього вогнепальної зброї, а відмовитись від вчинення злочину не міг, оскільки він сам по собі є слабкий за характером, при цьому сильно злякався та не хотів, щоб його життю та здоров’ю було спричинено шкоду. До військових зс

рф обвинувачений прибував самостійно близько 10 разів, де в подальшому, під погрозами застосування з їх боку фізичного примусу, вчиняв кримінальне правопорушення.

У підсумку суд урахував, що обвинувачений вчинив кримінальне правопорушення під безпосереднім впливом фізичного примусу, який полягав у погрозах військових зс рф застосування щодо обвинуваченого вогнепальної зброї (виходячи з вироку суду, таке врахування ґрунтується лише на показаннях обвинуваченого, що теж викликає сумніви – авт.). Установлено, що громадянин України самостійно прибував до розташування зс рф близько 10 разів, де в подальшому щодо нього і застосовувались погрози та фізичний примус. При цьому обвинувачений не утримувався в полоні, його рідним та близьким війська зс рф не погрожували спричиненням шкоди життю чи здоров'ю у разі неприбуття обвинуваченого до розташування ворожих військ, відповідно обвинувачений зберігав можливість керувати своїми діями, зокрема усвідомлював, що він міг не прибувати до військовослужбовців зс рф та не вчиняти кримінальне правопорушення під впливом погроз та примусу. Зазначене виключає застосування до обвинуваченого положень ч. 1 ст. 40 КК України, однак розцінюється судом як обставина, яка пом'якшує його покарання. Отже, обставинами, які згідно зі ст. 66 КК України пом'якшують покарання обвинуваченого, суд визнає його щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення та *вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози та примусу* (курсив – авт.)[635].

Окремо слід зупинитися на крайній необхідності як самостійній обставині, що виключає кримінальну протиправність, та можливості застосування ст. 39 КК України щодо колаборантів. Видається, що така можливість (попри окремі застереження та потребу дещо осучаснити положення зазначеної норми) існує. Як зазначає А. Винник у контексті крайньої необхідності, можливість її застосування у тій формі, в якій вона існує сьогодні, щодо ст. 111-1 КК Україні виглядає досить сумнівним. Складність полягає у з'ясуванні та доведеності факту неможливості особи діяти інакше аніж на шкоду національним інтересам України. Оцінка теоретичної можливості обрання іншої, аніж співпраця із ворогом, форми поведінки особи знаходиться, окрім правової, ще і у площині психологічного стану того, хто вчинив кримінально протиправне діяння (адже окупація є обстановкою реального та триваючого протягом довгого періоду часу насильства) та морально-етичних поглядів того, хто здійснює таке оцінювання. Тому нагальною є переоцінка моделі крайньої необхідності, яка повинна враховувати щонайменше такі чинники, як суб'єкт (особа, яка перебуває на окупованій території), а також особливості обстановки та умов окупації[636].

Крайня необхідність полягає в зіткненні охоронюваних законом інтересів фізичних чи юридичних осіб, суспільних інтересів чи інтересів держави, коли захистити один із них можна тільки у спосіб заподіяння шкоди іншому. У разі виконання передбачених кримінальним законом умов таке заподіяння шкоди не вважатиметься протиправним. Можна змоделювати такий приклад діянь, які містять ознаки колабораційної діяльності та водночас становлять крайню необхідність: виконання функцій, властивих органам публічної влади, якщо вони пов'язані з управлінням та прийняттям рішень, що спричинили чи здатні

спричинити суспільно небезпечні наслідки, особою, яка має на утриманні близького родича старечого віку з інвалідністю, що позбавляло її свободи вибору та унеможливлювало переміщення тощо. Цей приклад досить гіпотетичний (не виключено, що дискусійний і точно складно встановлюваний засобами доказування), оскільки станом на сьогодні випадків застосування кримінально-правової норми про крайню необхідність до осіб, які вчинили колаборaційну діяльність, не встановлено.

Але чи справді такий стан правозастосування слушно відбиває ті реалії, в яких опинилися громадяни України на окупованих територіях, особливо якщо йдеться про період після повномасштабного вторгнення та посилення агресії, терору і нетерпимості? Розглядаючи проблематику крайньої необхідності в контексті поведінки громадян України на окупованих територіях, потрібно брати до уваги складні обставини, які призвели їх до залишення на цих територіях. Про це слушно наголошується в літературі. Зокрема, О. Шевченко в розгляданому аспекті наводить приклад з економічним колаборaціонізмом. Відомо, що значна кількість фізичних осіб-підприємців залишились на окупованих територіях. Вони продовжують здійснювати підприємницьку діяльність, звичайно сплачуючи податки, орендну плату на користь держави-агресора та окупаційної влади. Це і фермери, перевізники, підприємці, які займаються сферою послуг (ремонти, салони краси), сферою торгівлі, громадського харчування та ін. Проте очевидним є те, що більшість з них не бажає сприяти ворогу та діяти всупереч інтересам України, вони мають іншу мету – збереження власного майна, бізнесу, виплату заробітної плати найманим працівникам тощо. За відмови співпрацювати з ворогом ці особи змушені були б виїхати з окупованих територій, або ж, не виключено, позбавились би власного майна через незаконні дії окупантів. Отже, необхідно враховувати умови, в яких опинилися громадяни України на окупованих територіях, та які з тих чи інших об'єктивних чи суб'єктивних причин не змогли виїхати з окупованих територій. Фактично ці особи опинилися в обставинах відсутності свободи вибору, що і становить крайню необхідність[637].

Такі чинники, як обмежена мобільність через бойові дії, інвалідність окремих громадян, а також відсутність альтернативних можливостей для виїзду можуть ускладнити ситуацію та обмежити свободу вибору. Важливо розуміти, що умови воєнного стану можуть значно вплинути на розуміння крайньої необхідності та відповідальності осіб за їхні дії, а судова практика має зважати на специфіку воєнного конфлікту та можливість виникнення ситуацій, коли вчинені дії визнаються необхідними для захисту життя та безпеки людей[638].

Розглянемо як показовий такий приклад із судової практики. Згідно з вироком суду громадянка України була засуджена за колаборaційну діяльність у виді передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора, тобто вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України. Вона неодноразово, добровільно та безоплатно надавала матеріальні ресурси в розпорядження військовослужбовцям окупаційних військ держави-агресора – наявні в неї продукти харчування, алкогольні напої, а також готувала їм їжу та інше. У своїх показаннях обвинувачена зауважила, що вона вчинила інкриміноване кримінальне правопорушення з метою захисту своєї дитини та

матері, які перебували на тимчасово окупованій території України (с. Липці Харківського району Харківської області) та була вимушена так поступити через ці обставини. Констатовано, що зазначена особа вчинила протиправні дії добровільно, без застосування щодо неї або членів її родини фізичного чи психічного впливу, а також без погроз застосування зброї військовослужбовцями зс рф[639].

Отже, суд таким твердженням ніби виключив можливість застосування ст. 40 КК України про фізичний або психічний примус. Водночас, чи можна було так само виключати стан крайньої необхідності? З одного боку, судячи з даних, які містить вирок суду, наявність відповідної обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, справді виключається. З другого – показання громадянки України про зумовленість її поведінки необхідністю піклування про близьких родичів, які вочевидь цього потребували, уможливлюють інший висновок. Але для того, щоб його зробити, беззаперечно, варто подібні показання додатково перевіряти і обов'язково спростовувати, якщо вони не знаходять свого підтвердження у спосіб отримання доказової інформації. Викладені міркування є особливо важливими, зважаючи на те, що в розгляданій справі її фігурантці призначено покарання у виді 3 (трьох) років позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування чи з надання публічних послуг на строк 10 (десяти) років з конфіскацією 1/2 частини особистого майна.

2.4.3. Особливості відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень.

Аналіз слідчої та судової практики дав змогу експертам продемонструвати, що основні труднощі застосування ст. 111-1 КК України, які полягають у площині кримінально-правової кваліфікації, стосуються відсутності належних критеріїв розмежування колабораційної діяльності та діянь, передбачених ст. 111, ст. 111-2 та ст. 436-2 КК України, що зумовлює проблеми подвійної кваліфікації[640]. Водночас безпосередній аналіз статей 111, 111-1, 111-2, 436-2 КК України зумовлює висновок про наявність значної кількості недоліків тактичного (техніко-юридичного і правозастосовного) характеру, які візуалізуються у численних та не виправданих практичною необхідністю ситуаціях[641]. З огляду на це далі основна увага концентруватиметься на питаннях: співвідношення державної зради та колабораційної діяльності; розмежування пособництва державі-агресору та колабораційної діяльності; відмежування виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікації її учасників від колабораційної діяльності, а також додатково розглядатимуться супутні проблеми відмежування такої діяльності від інших складів кримінальних правопорушень та між собою.

2.4.3.1. Відмежування колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) від державної зради (ст. 111 КК України). З позиції як історичної, так і правової науки колабораціонізм прийнято сприймати у виді специфічного соціального явища, що в загальних рисах характеризується наданням населенням окупованої

території допомоги ворогові (окупанту) в суспільно значущих сферах життєдіяльності[642]. Таким чином, це явище природно пов'язується з усталеною для багатьох держав формою кримінально караної поведінки, що називається зрадою (державною зрадою). Попри певну невизначеність, яку містить з цього приводу пояснювальна записка до проєкту Закону України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, саме ця позиція може вважатися відправною при застосуванні ст. 111-1 КК України. Ця норма цілком слушно розглядається як спеціальна щодо загальної норми, передбаченої у ст. 111 КК України.

Аналогічну позицію із зазначеного питання висловлюють також інші юристи. Зокрема, на погляд С. Кравченка, про колабораціонізм не може йтися у відриві від поняття державної зради. Колабораційна діяльність – це така собі форма державної зради, але, скажімо, більш м'яка її форма[643].

М. Рубащенко (ще на тлі окупації частини території України 2014 р.) переконував у тому, що кримінальна відповідальність за колабораціонізм була передбачена (криміналізована) у складі такого злочину, як державна зрада, а тому запровадження нової (самостійної) форми такого діяння здатне призвести до плутанини та нестиме небезпеку порушення прав і свобод людини. На його думку, колабораційна діяльність могла набувати будь-якої з передбачених ст. 111 КК України форм державної зради та здійснюватися у військовій, адміністративній, економічній і навіть побутовій сферах. Проте кримінальна відповідальність за таку діяльність могла наставати лише за діяння, які є умисними, та якими заподіювалася істотна шкода суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України або створювалася реальна загроза її заподіяння[644].

Пропонований підхід насамперед обґрунтовується усталеним розумінням колабораціонізму як умисного співробітництва з ворогом у його інтересах на шкоду своїй державі, що в загальних рисах відповідає правовій природі державної зради[645]. Тому (попри певну неоднорідність думок експертів, аналіз яких здійснювався в першому розділі звіту) пропонується вважати, що до появи у кримінальному законодавстві норми про колабораційну діяльність вона потенційно могла одержувати правову оцінку за ст. 111 КК України про державну зраду.

У контексті викладеного привертає увагу такий приклад із судової практики, згідно з яким установлено, що обвинувачений восени 2015 р., перебуваючи у м. Донецьку, вступив до лав не передбаченого законом збройного формування, у складі якого діяв до 24 лютого 2022 р. на посаді снайпера снайперського взводу. Після 24 лютого 2022 р. він добровільно продовжив військову службу в цьому незаконному збройному формуванні, створеному на тимчасово окупованій території Донецької області, на посаді стрільця. Такі дії суд кваліфікує за ч. 1 ст. 258-3 КК України як участь у терористичній організації; за ч. 2 ст. 260 КК України як участь у діяльності не передбаченого законом збройного формування; за ч. 2 ст. 111 КК України як державну зраду, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній та інформаційній безпеці України, а саме перехід на бік ворога в період збройного конфлікту,

вчиненого в умовах воєнного стану; за ч. 7 ст. 111-1 КК України як добровільну участь громадянина України в незаконних збройних формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, у веденні бойових дій проти ЗС України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України[646].

Як видається, надана кваліфікація є надмірною (надлишковою), адже вона не враховує ані специфіки розвитку воєнних подій в Україні після 2014 р., ані викладених особливостей кримінально-правової заборони державної зради. Подібний тип поведінки треба, не вагаючись, кваліфікувати лише за ч. 1 ст. 111 КК України як державна зрада. І моментом закінчення вважати час, коли фактично особа перейшла на бік ворога в період збройного конфлікту (тобто 2015 р. у цій ситуації), маючи на увазі, що ворог не змінився, і конфлікт безперервно триває. Такий підхід був би найбільш справедливим і законним. До речі, у самому вироку слушно наголошується на тому, що між державами рф та Україна з 20 лютого 2014 р. триває збройний конфлікт міжнародного характеру. І ще, що важливо: суд, по суті, призначив те покарання, яке встановлює санкція кримінально-правової норми про державну зраду, а саме на підставі ч. 1 ст. 70 КК України у спосіб поглинення менш суворого покарання більш суворим остаточне покарання становило п’ятнадцять років позбавлення волі. Саме таке покарання було призначено за державну зраду.

Додатково слід звернути увагу на те, що оскільки колабораційна поведінка громадян України, вчинювана у формах, визначених у ст. 111-1 КК України, вважається окремим проявом державної зради, то встановлення сукупності кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111 та ст. 111-1 КК України, є неприпустимим і становить порушення принципу *non bis in idem*, адже йдеться про можливість настання подвійної кримінальної відповідальності за вчинення одного й того самого діяння. Тож участь у складі незаконних збройних чи воєнізованих формувань, створених на тимчасово окупованій території, та/або у збройних формуваннях держави-агресора, не може водночас оцінюватися як перехід на бік ворога, оскільки вона становить окремий прояв такого переходу.

Не точним, з огляду на викладене, можна визнати твердження, згідно з яким дії громадянина України, з переходу на бік ворога та подальшої колабораційної діяльності у виді участі в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або у збройних формуваннях держави-агресора, утворюють реальну сукупність та за умов воєнного стану мають бути кваліфіковані за ч. 2 ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України[647]. Якщо особа перейшла на бік ворога і це виявляється в її участі в складі збройного/ воєнізованого формування держави-агресора проти України, то правова оцінка вчиненого має здійснюватися лише за ч. 7 ст. 111-1 КК України, оскільки має місце один і той самий прояв зрадницької поведінки, що за правилами кримінально-правової кваліфікації оцінюється за спеціальною нормою про колабораційну діяльність.

У цьому аспекті показовою є судова практика, що почала формуватися в Україні, та демонструє можливість застосування одночасної кваліфікації участі

особи у складі незаконного збройного формування за ч. 2 ст. 111 і ч. 7 ст. 111-1 КК України. Розглянемо такий приклад. Громадянин України, виконуючи функції стрілка в складі військ рф, протягом часу з червня по липень 2022 р. вчиняв такі дії, як-от: здійснення окупації та охорони захоплених територій України; виконання вказівок та наказів командирів з числа військовослужбовців ЗС рф; облаштування та укріплення блокпостів, здійснення інженерно-технічного облаштування позицій; візуальне спостереження за повітряним та наземним простором з метою виявлення та знешкодження сил і засобів ЗС України тощо. Протягом 24-26 червня 2023 р. він, діючи на боці ворога – держави-агресора, у складі збройного формування держави-агресора, на окупованих територіях у районі населеного пункту Кліщіївка Бахмутського району Донецької області, вчиняв аналогічні дії та потрапив у засідку військовослужбовців ЗС України, припинивши збройний опір. Крім того, як зазначається у вироку суду, громадянин України в період із 7 червня по 31 грудня 2022 р., перебуваючи на території Луганської та Донецької областей, брав добровільну участь у незаконному збройному формуванні, створеному на тимчасово окупованій території, а в період з 1 січня по 26 червня 2023 р., перебуваючи на території Луганської області та Донецької областей брав добровільну участь у збройному формуванні держави-агресора[648]. За таких обставин дії зазначеної особи були помилково кваліфіковані за сукупністю ч. 2 ст. 111 КК України як вчинення державної зради, тобто діяння, умисно вчиненого громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній та інформаційній безпеці України у виді переходу на бік ворога в період збройного конфлікту, вчиненого в умовах воєнного стану, та ч. 7 ст.111-1 КК України як добровільна участь громадянина України в незаконному збройному формуванні, створеному на тимчасово окупованій території та в збройному формуванні держави-агресора.

Вочевидь подібний підхід, попри свою неоднозначність, поступово стає усталеним у вітчизняній практиці правозастосування. Зокрема, аналогічну кваліфікацію надав суд за умов, коли громадянин України увійшов до складу військового формування, створеного державою-агресором на окупованій території, почавши виконувати функції стрільця-помічника гранатометника. Така поведінка оцінена одночасно за ч. 2 ст. 111 та ч. 7 ст. 111-1 КК України як перехід на бік ворога в період збройного конфлікту та участь в незаконних збройних формуваннях, створених на тимчасово окупованій території[649].

В окремих ситуаціях правозастосовувачі кваліфікують вчинену зраду громадянина України за наявності для того підстав не за ст. 111-1 КК України як колабораційна діяльність, а згідно зі ст. 111 КК України як державна зрада. Такий підхід до кримінально-правової оцінки вчиненого може мотивуватися тим, що, мовляв, у випадку, якщо державний службовець переходить на бік ворога – це державна зрада, а якщо так вчинив «звичайний» громадянин – ідеться про колабораційну діяльність. Зокрема, з огляду на таку позицію, в одному з випадків суд ухвалив обвинувальний вирок, засудивши особу за вчинення державної зради (ч. 2 ст. 111 КК України). Обставинами справи були такі. Громадянин України, займаючи посаду молодшого інспектора відділу нагляду та безпеки державної установи «Північна виправна колонія (№ 90)», прийнявши присягу на вірність

народові України, будучи працівником правоохоронного органу, перебуваючи на території м. Херсона, будучи обізнаним про факт ведення рф агресивної війни проти України, порушивши присягу, добровільно у період часу з червня по листопад 2022 р., зайняв посаду у підпорядкованому окупаційній адміністрації рф незаконно створеному органі («молодший інспектор відділу нагляду та безпеки виправної колонії Управління служби виконання покарань по Херсонській області Федеральної служби виконання покарань»). Своїми діями він заподіяв шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній та інформаційній безпеці України шляхом становлення та дії правоохоронної гілки окупаційної влади рф на території Херсонської області, здійснивши в такий спосіб перехід на бік ворога в період збройного конфлікту в умовах воєнного стану. Такі дії суд кваліфікував за ч. 2 ст. 111 КК України у виді державної зради, тобто діяння, умисно вчиненого громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України, що полягає у переході на бік ворога в період збройного конфлікту, вчиненому в умовах воєнного стану.[650].

Якщо розглядати засудженого як особу, котра, будучи громадянином України, добровільно зайняла посаду в незаконних правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а саме такі фактичні обставини визначені доведеними, то відповідний акт поведінки мав би оцінюватися за ч. 7 ст. 111-1 КК України. При цьому колабораційна діяльність в окремих її формах може утворювати перехід на бік ворога, що і сталося в розглянутому випадку. Засуджений, справді, перейшов на бік ворога у спосіб добровільного зайняття посади в незаконних правоохоронних органах, створених (!) на тимчасово окупованій території. Саме місцезнаходження цих органів та їх функціонування свідчать про потребу кваліфікації зрадницької поведінки як колабораційної.

Подібної позиції дотримуються й інші дослідники. Наприклад, як слушно зауважує в цьому контексті З. Загиней-Заболотенко, «добровільне зайняття посад є нічим іншим, як спеціальним видом державної зради у формі переходу на бій ворога. … такий перехід вважається закінченим діянням з того моменту, коли громадянин України почав співпрацювати з відповідною іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками. А добровільне зайняття громадянином України посад, перелічених у частинах 2, 5 та 7 ст. 111-1 КК, є нічим іншим як початком такої співпраці з ворогом»[651]. О. Шевчук зазначає, що добровільне зайняття громадянином України посад, зазначених у ч. 2, ч. 5 і ч. 7 ст. 111-1 КК України, є нічим іншим, як переходом на бік ворога (державна зрада)[652].

2.4.3.2. Відмежування колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) від пособництва державі-агресору (ст. 111-2 КК України). У ст. 111-2 КК України альтернативно передбачено дві форми суспільно небезпечних діянь, що характеризують пособництво державі-агресору, а саме: 1) реалізація чи підтримка рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора; 2) добровільний збір, підготовка та/або передача

матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора.

З огляду на ці положення постає проблема належного розмежування відповідних складів кримінальних правопорушень, адже їх ознаки здебільшого збігаються між собою.

Розв'язуючи цю проблему, насамперед пропонуємо зважати на те, що внесення змін до КК України про відповідальність за пособництво державі-агресору є помилковим[653]. Аналіз змісту ст. 111-2 КК України показує, що описана в ній поведінка могла отримувати загалом належну кримінально-правову оцінку в межах тих кримінально-правових норм, які існували до набрання чинності Законом України від 14 квітня 2022 р. «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки», згідно з яким КК України був доповнений ст. 111-2. Тож єдино правильним варіантом у цій ситуації було б визнання законодавцем своєї помилки та виключення ст. 111-2 з КК України[654], наявність якої лише плутає правозастосовувачів і призводить до формування суперечливої практики, уможливлює несправедливість кримінально-правового впливу, свідчить про необґрунтовану диференціацію кримінальної відповідальності за вчинення зради своєї Батьківщини тощо.

Як резонно зауважують О. Дудоров і Р. Мовчан, при запровадженні кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору парламентарії «забули» про ст. 111-1 КК України. Інакше, на їхній погляд, складно пояснити наявність у ст. 111-2 КК України варіативної вказівки на добровільний збір, підготовку та/або передачу матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням або окупаційній адміністрації держави-агресора, яка (вказівка) фактично дублює положення присвяченої «господарському» колабораціонізму ч. 4 ст. 111-1 КК України[655].

Водночас можна висловити й іншу гіпотезу, що встановлення підстави кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору є невдалим способом диференціації такої відповідальності за поведінку, пов'язану зі зрадою своєї держави. До речі, на цьому також наголошують зазначені автори, стверджуючи в контексті розгляданого питання, що відбулася надмірна (надлишкова) криміналізація, коли відповідальність тягне діяння, якому притаманна необхідна для криміналізації суспільна небезпека (соціальна шкідливість), але яке цього не потребує, адже кримінальна відповідальність за нього вже існує. Якщо за певне діяння раніше вже існувала кримінальна відповідальність, то вести мову про криміналізацію можна лише з певною часткою умовності – коректніше тут говорити про диференціацію кримінальної відповідальності[656].

На тому, що ст. 111-2 КК України (навіть поза волею законодавця) стала засобом диференціації кримінальної відповідальності за державну зраду, передбачаючи відповідальність за певну варіацію останньої, наголошує О. Марін. При цьому він характеризує як колізійну ситуацію співвідношення між нормами,

які закріплені у ст. 111 та ст. 111-1, з одного боку, та ст. 111-2 – з другого. Адже суперечність між метою та реальним станом, що виник у зв'язку із введенням у КК України певної норми, інакше як колізією правового регулювання назвати не можна[657].

Водночас на сьогодні поки очікуваної реакції уповноважених суб'єктів держави не сталося, є потреба відшукати орієнтири, які б давали змогу максимально ефективно застосовувати КК України в умовах наявності розгляданої заборони та в межах тих системних зв'язків, які утворилися.

Перший варіант. Здійснювати кримінально-правову оцінку поведінки, що одночасно може тягти відповідальність за ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України можна, з огляду на те, що ст. 111-1 КК України є відбиттям спеціальної норми щодо ст. 111-2 КК України, яка розглядається в цій ситуації як загальна, адже пособництво державі-агресору, тобто умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору, збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, утворюють більш широкий спектр поведінки, елементом якої є колабораційна діяльність. Іншими словами, колабораційна діяльність (вид) – це окремий прояв діяльності з пособництва державі-агресору (рід). Натомість пособництво державі-агресору (вид) є окремим проявом державної зради (рід). Такий підхід є більш сприятливим для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та загалом не підриває справедливість кримінально-правового реагування.

У літературі схожу думку висловлює О. Радутний, який у контексті розгляданого питання зазначає, що заперечення збройної агресії проти України та заперечення тимчасової окупації частини території України (ст. 111-1, ст. 436-2 КК України) можуть бути різновидом умисних дій, спрямованих на допомогу державі-агресору (пособництво), збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора з метою завдання шкоди Україні шляхом реалізації чи підтримки рішень та/або дій держави-агресора, відповідальність за які передбачена ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору» КК України. Оскільки заперечення збройної агресії проти України і заперечення тимчасової окупації частини території України (ст. 111-1, ст. 436-2 КК України) є спеціальним видом екстраусіченого складу умисних дій, спрямованих на допомогу державі-агресору (ст. 111-2 КК України), які своєю чергою можуть бути охоплені більш загальним поняттям «переходу на бік ворога» або «надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» (ст. 111 КК України)[658], то за правилами конкуренції загальної, спеціальної та екстраспеціальної норм застосуванню підлягають ст. 111-1, ст. 436-2 КК України для відповідних випадків (залежно від суб'єкта, країни-агресора тощо)[659].

Другий варіант. Як зауважує А. Музика, завдяки надмірній активності законодавця про колабораційну діяльність (у широкому розумінні) на сьогодні йдеться в багатьох статтях КК України (ст. ст. 110-2, 111, 111-1, 114-2, 436-2). Спеціалісти фіксують створення безлічі кримінально-правових норм, які нібито «претендують» на статус спеціальних, але фактично вони не є такими. Де загальна, а де спеціальна норма – уже незрозуміло. Поява зазначених норм свідчить не про конкуренцію правових норм, а про колізію нормативно-правових актів (лат. *collisio*

– зіткнення). У нашому випадку – про багаторазове породження зазначених юридичних колізій[660].

Ю. Пономаренко пропонує розв'язувати розглядану проблему в схожий спосіб, використовуючи для подолання колізій між ст. 111-1 та 111-2 КК України правила *in dubio pro reo* і *non bis in idem*: у всіх випадках, коли вчинене особою діяння може бути водночас кваліфіковане за обома цими статтями, він вважає прийнятним оцінювати його лише за тією, яка передбачає більш м'яку санкцію за скоєне. За такого підходу колізія ч.ч. 4, 5 чи 6 ст. 111-1 КК України зі ст. 111-2 КК України вирішується на користь перших, позаяк вони мають більш м'які санкції[661].

Своєю чергою С. Подкопаєв, який так само визнає, що між нормами про кримінальні правопорушення, передбачені ч. 4 ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України, утворилася колізія, висловлює позицію при її розв'язанні спиратися лише на правила подолання темпоральних колізій, відповідно до яких застосуванню підлягає більш новий закон. Саме тому, на його погляд, відповідні дії мають кваліфікуватися за ст. 111-2 КК України[662].

Показово, що ухвалений 24 серпня 2023 р. Закон України «Про правотворчу діяльність» (вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні) передбачає аналогічне правило, згідно з яким у разі виявлення колізії між нормативно-правовими актами рівної юридичної сили пріоритет у застосуванні мають норми, що містяться в нормативно-правових актах, які вступили в дію пізніше (п. 2 ч. 3 ст. 66). Водночас, відповідно до ч. 3 ст. 11 цього закону, якщо суб'єкт права законодавчої ініціативи подає до Верховної Ради України проєкт закону, що регулює суспільні відносини інакше, ніж кодекс, він зобов'язаний одночасно подати проєкт закону про внесення змін до кодексу (тобто було б правильним у свій час разом із запровадженням відповідальності за пособництво державі-агресору, одночасно внести зміни до ст. 111-1 КК України, щоб виключити колізію зі ст. 111-2 КК України).

Щодо передбаченої КК України у двох різних статтях відповідальності за передачу матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора, то не викликає сумнівів наявність у продемонстрованій ситуації колізійності кримінально-правових норм. Проте пропонований підхід до подолання колізії видається не зовсім однозначним, адже він, попри певну обґрунтованість, може привести до порушення загальноцивілізаційних цінностей справедливості, раціональності (розумності) та доцільності. Так само, як і у випадку з ч. 1 ст. 111-1 КК та ч. 3 ст. 436-2 КК України, розв'язувати зазначену ситуацію видається правильним, застосовуючи принцип верховенства права. Отже, за умов колізії між нормами про відповідальність за передачу матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора застосуванню підлягає ч. 4 ст. 111-1 КК України. Пріоритет повинен надаватися тій кримінально-правовій нормі, яка є найбільш прийнятною з позиції забезпечення балансу конституційних прав і свобод особи та публічних інтересів. Очевидно, мінімальне покарання на рівні десяти років позбавлення волі за вчинення зазначеної передачі матеріальних ресурсів не свідчить при забезпечення такого балансу та є несправедливим стосовно інших осіб, які вчинили набагато більш суспільно небезпечні діяння, але покарання за їх вчинення є м'якішим або тотожним. Скажімо, таке саме мінімальне за розміром і

видом покарання може бути призначено за передбачене ст. 112 КК України посягання на життя Президента України.

Щодо застосування правила про перевагу акта, прийнятого пізніше, то, крім зазначеного закону, можна згадати також правову позицію Конституційного Суду України, згідно з якою конкретна сфера суспільних відносин не може бути водночас урегульована однопредметними нормативно-правовими актами однакової сили, які за змістом суперечать один одному (абз. 5 п. 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 3 жовтня 1997 р. № 4-зп). Загальновизнаним у такій ситуації є застосування правила про те, що наступний закон скасовує дію попереднього (*lex posterior derogat priori*). Тому в разі виникнення неузгодженості застосуванню підлягає норма, прийнята пізніше. Однак, як резонно наголошує С. Погребняк, це правило ґрунтується на презумпції розумності (раціональності) законодавця, який при прийнятті нового закону виходив з того, що на цей час відбулися суспільні зміни, які вимагають іншого правового регулювання, ніж те, що передбачено старим законом. Крім того, перевага наступного закону над попереднім зумовлена здоровим глуздом: немає жодного сенсу приймати новий закон, якщо в разі суперечності між ними перевагу буде мати старий закон (навряд чи ст. 111-1 КК України виявилася на момент появи ст. 111-2 КК України настільки застарілою, з огляду на нетривалий період між внесенням відповідних змін – авт.). При подоланні темпоральних колізій презумпція розумності (раціональності) законодавця, ймовірно, має діяти в модифікованій версії – як презумпція розумності (раціональності) законодавця з поправкою на можливу його неуважність[663].

О. Марін, акцентуючи увагу на наявності між ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України саме колізії, компромісно рекомендує застосовувати правила її подолання у два етапи: спочатку надати перевагу закону, який був ухвалений пізніше, і такому, що містить спеціальну норму, і кваліфікувати вчинену державну зраду за ст. 111-2 «Пособництво державі-агресору», а не за ст. 111 «Державна зрада» (*lex posterior derogat priori*). Потім другий етап: використовуючи правила про тлумачення сумнівів на користь особи, діяння якої кваліфікуються, та про пріоритет спеціальної норми, застосувати норму, визначену у ст. 111-1 «Колабораційна діяльність» КК України (*lex specialis derogat generali & in dubio pro reo*)[664]. Саме таким підходом рекомендується керуватися при здійсненні кримінально-правової кваліфікації до моменту очікуваного вдосконалення відповідних кримінально-правових норм.

Проте в літературі лунають й інші думки з приводу співвідношення кримінально-правових норм про відповідальність за колабораційну діяльність та пособництво державі-агресору, наявність яких насамперед показує глибину законодавчої помилки, за наявності якої утворюється ціла низка суперечливих думок навіть у середовищі вузьких фахівців, які намагаються в умовах колізійності розгляданих норм знайти такі критерії, які б уможливили їх розмежування. Спробуємо висвітлити ключові з цих позицій, що відображені в літературі.

Зокрема, на думку О. Книженко, основним критерієм, який би дав змогу відмежувати передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним формуванням, про яку йдеться у ст. 111-1 і ст. 111-2 КК України, від колабораційної діяльності,

слугує масштабність діяння, тобто його здатність впливати на об'єкт кримінального правопорушення. Тобто дії суб'єктів господарювання, що спрямовані на передачу матеріальних ресурсів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, належить кваліфікувати за ст. 111-2 КК України, якщо до такої передачі залучалося широке коло осіб, або ці матеріальні ресурси мають стратегічне значення для України[665]. Пропонований підхід складно назвати коректним, оскільки зі змісту норми, передбаченої ст. 111-2 ані безпосередньо, ані опосередковано не випливають зроблені висновки. Факт того, що цей підхід сприймається і відбивається у практиці правозастосування, яка проходить першу стадію формування за умов недосконалості законодавства (на що звертає увагу О. Книженко), навряд чи свідчить про обґрунтованість такої кваліфікації.

Далі. На погляд Н. Антонюк, ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України мають інші критерії розмежування: у ст. 111-2 КК України йдеться про організаційні дії, які полягають саме в збиранні й акумулюванні матеріальних ресурсів або інших активів, тому особи, які, наприклад, добровільно збирають комп'ютерну техніку, засоби зв'язку чи транспортні засоби для представників держави-агресора, її збройних формувань, окупаційної адміністрації, мають відповідати за пособництво державі-агресору (ст. 111-2 КК України); натомість дії тих, хто передав певні предмети відповідним адресатам, повинні кваліфікуватись уже за ч. 4 ст. 111-1 КК України[666].

Висловлена рекомендація видається неоднозначною, адже беручи до уваги пріоритет кримінально-правової норми про колабораційну діяльність, продемонстровані Н. Антонюк вчинки мають кваліфікуватися саме за ст. 111-1 КК України. Зокрема, збір і підготовка матеріальних ресурсів, якщо вони вчиняються з метою передачі їх представникам держави-агресора, оцінюються як готування до колабораційної діяльності (ч. 1 ст. 14, ч. 4 ст. 111-1 КК України). Якщо особа збирає й підготовлює матеріальні ресурси для іншої особи, яка здійснює передачу, то в такому разі відповідна поведінка повинна кваліфікуватися як пособництво у вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 4 ст. 111-2 КК України. Вчинення аналогічних дій без мети передачі представникам державі-агресору взагалі не має тягти кримінальної відповідальності.

Критикуючи викладену позицію Н. Антонюк про розмежування колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору, О. Дудоров та Р. Мовчан зазначають таке. По-перше, диспозиція ст. 111-2 КК України, в якій щодо відповідних предметів послідовно перераховано три варіативні дії (збір, підготовка, передача), не дає підстав для диференційованої оцінки, з одного боку, збирання (акумулювання) активів, а з іншого – їх передачі збройним формуванням держави-агресора. По-друге, згадування в ч. 4 ст. 111-1 КК України тільки про «передачу» матеріальних ресурсів не виключає інкримінування цієї норми у випадках вчинення підготовчих (щодо передачі) дій – збирання й підготовки матеріальних ресурсів. По-третє, навіть якщо уявити (хоч такий висновок не випливає не лише з буквального, а й з телеологічного тлумачення кримінального закону), що у ст. 111-2 КК України маються на увазі лише, так би мовити, організаційні, а тому суспільно небезпечніші (порівняно зі «звичайною» передачею

матеріальних ресурсів) дії, то виникає питання про те, чому така поведінка, яка має на меті завдання шкоди Україні, не повинна визнаватися державною зрадою (ст. 111 КК)[667]

Оригінальністю виділяється позиція А. Беніцького, який висловлює такі міркування. Якщо колаборант – суб'єкт господарської діяльності – здійснює передачу військової продукції, яка була вироблена на окупаційному підприємстві, то в його діяннях є ознаки пособництва державі-агресору (ст. 111-2 КК України) у формі передачі матеріальних ресурсів представникам окупаційної адміністрації держави-агресора з метою завдання шкоди Україні. Крім того, зазначені діяння такої особи містять ознаки державної зради у формі надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України в умовах воєнного стану. У цій ситуації повинна застосовуватись ч. 2 ст. 111 КК України, оскільки державна зрада охоплює ознаки провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема й окупаційною адміністрацією держави-агресора, а також підготовки або передачі матеріальних ресурсів представникам держави-агресора, її збройним формуванням або окупаційній адміністрації держави-агресора. Додаткової кваліфікації за ч. 4 ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України діяння суб'єкта господарської діяльності, який виконує військове замовлення для проведення підривної діяльності проти України, не потребує, оскільки в цьому випадку державна зрада (ст. 111 КК України) поглинає ознаки колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору. У тих випадках, коли продукція військового або подвійного призначення, що виробляється на підприємствах, які розташовані на тимчасово окупованій території, не спрямована на проведення підривної діяльності проти України, а використовується для продажу державою-агресором, наприклад, в інші країни, то в такому випадку діяння колаборанта – суб'єкта господарської діяльності повинні бути кваліфіковані не за ознаками державної зради, а за колабораційну діяльність, а саме за ч. 4 ст. 111-1 або ст. 111-2 КК України[668].

Викладений підхід видається помилковим, оскільки визначене А. Беніцьким співвідношення складів кримінального правопорушення державної зради, колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору є за такої логіки двоїстим і таким, що не враховує наявного характеру взаємозв'язку та однакової правової природи між ними, адже вчинені громадянином України як колабораційна діяльність, так і пособництво державі-агресору становлять окремі (спеціальні) форми допомоги у проведенні підривної діяльності проти України. Саме на такі позиції треба зважати, надаючи кримінально-правову кваліфікацію.

З аналогічних міркувань пропонуємо вважати неприйнятними такі рекомендації, що належним чином не обґрунтовуються. Якщо особа передає матеріальні ресурси для організації незаконних збройних формувань на тимчасово окупованій території, то її діяння повинні кваліфікуватися за ст. 111, а не ч. 4 ст. 111-1 або ст. 111-2 КК України, оскільки результатом таких дій суб'єкта є проведення підривної діяльності проти України. Дії суб'єкта, який надає матеріальні ресурси або інші активи представникам держави-агресора для підтримання функціонування вже створеного незаконного збройного формування,

повинні кваліфікуватись за ст. 111-2 КК України. Надання матеріальних ресурсів для підтримання воєнізованого формування, за відсутності мети завдання шкоди Україні, повинні кваліфікуватись за ч. 4 ст. 111-1 КК України[669]. Проявом підривної діяльності може бути як передача матеріальних ресурсів для організації незаконних збройних формувань, так і їх функціонування (на чому ґрунтується зворотний висновок складно зрозуміти). При цьому мета завдання шкоди Україні здебільшого не допоможе у розмежуванні колаборaційної діяльності та пособництва державі-агресору, оскільки вона може бути притаманна обом випадкам.

Так само неоднозначним є висловлювання А. Беніцького стосовно того, що одним із критеріїв, який розмежовує злочини, передбачені ч. 4 ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України, є наявність спеціальної мети в суб'єкта, який допомагає державі-агресору, збройним формуванням або окупаційній адміністрації держави-агресора (завдання шкоди Україні)[670]. Видається, що зазначена мета сформульована в досить абстрактний спосіб, а тому використовувати її для розмежування відповідних складів кримінальних правопорушень було б недоречним. Зокрема, проблема розмежування не здатна бути вирішеною, якщо колаборант вчиняє свої діяння з аналогічною метою.

Отже, системний аналіз КК України дав змогу встановити такий характер співвідношення суміжних кримінально-правових норм, які відбивають однаковий тип зрадницької поведінки: загальною є норма про державну зраду (ст. 111-1 КК України), спеціальною – норма про пособництво державі-агресору, якщо воно вчинено громадянином України (ст. 111-2 КК України), і екстраспеціальна норма – це норма про колаборaційну діяльність (ст. 111-1 КК України). Викладене зумовлює підхід до надання правової оцінки вчиненого за правилами конкуренції кримінально-правових норм (за винятком їх колізійності у випадку із ч. 4 ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України), а так само дає можливість констатувати таке:

1. Умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво), вчинені з метою завдання шкоди Україні, у виді добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора, за умов виявленої колізії кримінально-правових норм мають кваліфікуватися за ч. 4 ст. 111-1 КК України як колаборaційна діяльність у виді передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним формуванням держави-агресора (або замаху на її вчинення у разі збору та підготовки до передачі таких ресурсів).

2. Умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво), вчинені з метою завдання шкоди Україні, у виді добровільного збору, підготовки та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, за умов виявленої конкуренції між спеціальною та екстраспеціальною нормами можуть кваліфікуватися за ч. 4 ст. 111-1 КК України як провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, зокрема окупаційною адміністрацією держави-агресора, якщо така діяльність передбачає вчинення відповідних дій щодо матеріальних ресурсів чи інших активів.

3. Інші умисні дії, спрямовані на допомогу державі-агресору (пособництво), вчинені з метою завдання шкоди Україні, у виді добровільного збору, підготовки

та/або передачі матеріальних ресурсів чи інших активів представникам держави-агресора, її збройним формуванням та/або окупаційній адміністрації держави-агресора, які не охоплюються змістом кримінально-правової норми, передбаченої ч. 4 ст. 111-1 КК України, повинні оцінюватися, зважаючи на зміст загальної норми про державну зраду та характер установленого співвідношення між ст. 111 КК України та ст. 111-2 КК України. Це, зокрема, передбачає обов'язковість установлення і доведення наявності в поведінці особи, якій інкримінується пособництво державі-агресору, елементів підривної діяльності проти України.

2.4.3.3. Відмежування колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) від виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України). Почнемо з колабораційної діяльності ***в інформаційній сфері*** (ч. 1 ст. 111-1 КК України).

Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України, треба відмежовувати від кримінального правопорушення, склад якого містить ст. 436-2 КК України. Ці кримінальні правопорушення мають кілька спільних об'єктивних ознак, що зумовлює виникнення проблем їх правильної кваліфікації. Зокрема, ч. 1 ст. 111-1 КК України встановлює відповідальність за *публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України*, а згідно з ч. 1 ст. 436-2 КК України кримінально караним вважається *заперечення збройної агресії рф проти України, розпочатої у 2014 р*.

Насамперед відмежування здійснюється за ознакою *суб'єкта*, яким є громадянин України (спеціальний суб'єкт) у разі вчинення колабораційної діяльності. Натомість суб'єкт виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікації її учасників – загальний, тобто це може бути як громадянин України, так і громадянин іноземної держави, особа без громадянства.

Друга ознака, за якою можна здійснити відмежування, – це *обстановка*. Якщо для кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК України, зазначена ознака не є обов'язковою для об'єктивної сторони (заперечення збройної агресії рф проти України може здійснюватися навіть в індивідуальній бесіді), то для кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, має бути встановлена публічність вчинення відповідних актів поведінки. Водночас передбачена ч. 3 ст. 436-2 КК України ознака, що кваліфікує кримінальне правопорушення, у виді використання ЗМІ так само може означати публічність вчинення відповідних дій, що в такому випадку додатково ускладнює відмежування розгляданих складів кримінального правопорушення.

Отже, як же потрібно кваліфікувати дії *громадянина України*, який з використанням ЗМІ (тобто *публічно*) заперечує збройну агресію рф проти України, розпочату у 2014 р.? Тобто йдеться про ситуацію, коли одночасно збігаються юридичні ознаки двох складів кримінальних правопорушень. Вчинене за таких умов рекомендується кваліфікувати за ч. 3 ст. 436-2 КК України. Викладена позиція ґрунтується на тому, що у відповідній частині між ч. 1 ст. 111-1 КК України та ч. 3 ст. 436-2 КК України утворилась колізія[671], долати яку можна, спираючись на

принцип верховенства права. Кваліфікація зазначених дій за ч. 1 ст. 111-1 КК України, з огляду на видимо припущені законодавчі помилки, свідчила б про порушення справедливості, інших загальнолюдських принципів і цінностей. За інших однакових умов вчинення з використанням ЗМІ однорідної поведінки у виді виправдовування або визнання правомірною збройної агресії рф проти України оцінюватиметься лише за ч. 3 ст. 436-2 КК України (з можливістю застосування значно більш суворого покарання), а ці діяння є однорівневими із запереченням такої агресії, що має виключати їх різну правову оцінку[672].

Через те слід підтримати позицію, згідно з якою кваліфікація вчинення громадянином України з використанням ЗМІ заперечення збройної агресії РФ проти України, розпочатої у 2014 р., має здійснюватися за ст. 436-2 КК України[673]. Щоправда, аргументація такого підходу викликає сумніви, адже він пояснюється наявністю конкуренції між відповідними кримінально-правовими нормами, одна з яких визнається загальною (ст. 111-1 КК України), а інша – спеціальною (ст. 436-2 КК України).

Системний аналіз показує, що законодавець не мав на меті сконструювати норми, які б конкурували між собою, а виявлена суперечність – це законодавчий дефект з притаманною йому неузгодженістю розгляданих кримінально-правових норм, що не ґрунтується на припущенні розумності законодавства. Як правильно зауважують В. Кузнецов та А. Савченко, унаслідок недоліків побудови системи кримінального законодавства виникає саме колізія кримінально-правових норм. Натомість конкуренція є наслідком розвитку кримінального законодавства, створення нових кримінально-правових норм, виокремлення конкретизованих норм із загальних[674].

Додатково треба враховувати, що суть колабораціонізму, яка є усталеною в правовій та історичній доктрині, завжди віддзеркалює відповідну поведінку як елемент взаємодії (співпраці) громадянина певної держави з її ворогом (окупантом). Поза таких відносин, що завжди виникають за умов окупації, колабораціонізм існувати не може. Про це свідчить й позиція законодавця щодо обґрунтування змін до кримінального законодавства про відповідальність за колабораційну діяльність. Парламентарі-розробники цих змін наголошували на необхідності передбачити у ст. 111-1 КК України відповідальність саме за *співпрацю* (курсив – авт.) з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією та/або її збройними чи воєнізованими формуваннями у військовій, політичній, інформаційній, адміністративній, господарській та трудовій сферах[675]. Саме тому обов'язковою ознакою колабораційної діяльності в будь-якій її формі треба вважати обстановку у виді умов окупації та взаємодії з окупантом, яка з цього випливає[676].

Буквальне тлумачення ч. 1 ст. 111-1 КК України показує, що передбачена в ній поведінка не обов'язково становить надання іноземній державі (іноземній організації) або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України. Натомість інші види колабораційної діяльності (ч.ч. 2 – 7 ст. 111-1 КК України) так чи інакше передбачають взаємодію з ворогом та можуть вважатися конкретним різновидом такої допомоги в умовах окупації[677].

За підсумками проведеного дослідження кримінальних проваджень за ст. 436-2 КК України І. Головюк констатувала наявність похідної проблеми, що постає в аспекті кримінально-процесуальної діяльності та свідчить про проблеми, які виникають у процесі доказування об'єктивної сторони. Зокрема, до таких проблем відноситься відмежування ст. 436-2 КК України від ч. 1 ст. 111-1 КК України. Фахівчиня робить слушний висновок, що для доказування у кримінальних провадженнях за ст. 436-2 КК України важливим є на нормативному рівні розмежування об'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України та ст. 436-2 КК України, зважаючи на наявні проблеми кваліфікації та різні санкції[678].

З огляду на викладене, а так само встановлену колізію зі ст. 436-2 КК України, заслуговують на увагу висловлені в літературі пропозиції про виключення ч. 1 зі ст. 111-1 КК України[679]. О. Жила вважає за потрібне розглянути можливість уніфікації і об'єднання складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 і ч. 1 ст. 436-2 КК України[680]. Справді, не виникає сумнівів доцільність відмови від тієї псевдоформи колабораційної діяльності, яка на сьогодні визначена у ч. 1 ст. 111-1 КК України, з одночасним удосконаленням кримінально-правової норми, що містить ст. 436-2 КК України.

До внесення відповідних змін треба тлумачити ч. 1 ст. 111-1 КК України таким чином, що зазначені в ній заперечення та заклики не є колабораційною діяльністю, якщо вони вчинені поза співпрацею з державою-агресором (поза умов окупації) та не становлять надання допомоги в підривній діяльності проти України.

З огляду на це видається помилковою позиція О. Кришевич, яка зауважує, що «підривна діяльність, передбачена диспозицією ст. 111 КК, є обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, але ст. 111-1 КК не містить посилання на умову вчинення колабораційних дій з метою допомоги в підривній діяльності проти України, тобто колабораційні дії, визначені ст. 111-1 КК, не пов'язуються з підривною діяльністю»[681]. У ст. 111-1 КК України, справді, безпосередньо не згадується про підривну діяльність проти України, але системний аналіз двох суміжних норм свідчить про зворотне.

Наприклад, не можуть кваліфікуватися за ч. 1 ст. 111-1 КК України публічні заклики громадянином України до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, які вчинені з власної ініціативи такого громадянина та відбивають його внутрішні переконання безвідносно до співпраці з державою-агресором. Відсутність відповідної співпраці може розглядатися як ключова ознака, за якою рекомендується відмежовувати кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України, від заперечення збройної агресії рф проти України (ст. 436-2 КК України).

На жаль, але поточні судові справи, у межах яких були ухвалені за вчинення публічного заперечення здійснення збройної агресії проти України, демонструють, що відповідне діяння установлюють у випадках відсутності співпраці з державою-агресором або без фіксації такої співпраці.

Наприклад, за обставинами однієї зі справ громадянин України, діючи спільно з громадянкою України, відзняли відео з публічними закликами до підтримки рішень і дій рф та окупованої адміністрації держави-агресора, котре вони виклали

в інтернет-мережу ТікТок на сторінку акаунту громадянина України та яке перебувало в публічному доступі протягом березня – квітня 2022 р. Такі дії отримали правову оцінку за ч. 1 ст. 111-1 КК України як публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України[682]. Здійснену тут кваліфікацію вчиненого, правильність якої підтвердив суд, можна визнати сумнівною, зокрема, і щонайменше тому, що про співпрацю з державою-агресором у розгляданому кейсі аж ніяк не йдеться, а отже, виникає сумнів про наявність колаборaційного типу поведінки, що є проявом зради своє держави.

Ще одним прикладом помилкового підходу до застосування ч. 1 ст. 111-1 КК України можна вважати справу, в межах якої встановлено, що Особа-1, перебуваючи в публічному місці, доступом до якого користується невизначена кількість людей, а саме у приміщенні методичного кабінету Житомирського дошкільного навчального закладу, будучи громадянином України, у присутності невизначеного кола осіб, зокрема Особа-2, Особа-3, Особа-4 та інших, публічно заперечував здійснення збройної агресії рф проти України, що виразилися, окрім іншого, у різного роду висловлюваннях, а саме: «…путін хоче врятувати нас від бандерівців та допомогти нашій країні у боротьбі з націоналістами. …Участь ЗС рф насамперед спрямована на налагодження миру в Україні та боротьбу проти націоналістичних рухів…», а також, не припиняючи своїх неприпустимих дій, висловився на підтримку дій збройних формувань держави-агресора, які виразилися у вкрай низькому, ганебному висловлюванні: «… Українська армія не здатна нас захистити та російські війська наведуть лад у нашій країні …», зауваживши, «… що російські війська візьмуть під контроль частину території України …». Отже, Особа-1, будучи громадянином України, вчинив дії, які виразилися у словесних висловлюваннях, що спрямовані на публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України, підтримку дій збройних формувань держави-агресора, тобто кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України[683]. Як і в попередньому випадку, можна простежити ситуацію, за якої особа заперечує збройну агресію проти України, здійснюючи це поза межами співпраці з державою-агресором (принаймні така співпраця відповідно до вироку суду не встановлена). Чи є в описаній ситуації прояв колаборaційної діяльності?

Наступне питання, що постає в контексті відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436-2 КК України, від колаборaційної діяльності, стосується ***освітньої сфери*** (ч. 3 ст. 111-1 КК України). Ідеться про здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти, яке треба розмежовувати з виправдовуванням, визнанням правомірною, запереченням збройної агресії рф проти України, глорифікацією її учасників, з огляду на те, що така поведінка може становити один з елементів зазначеної пропаганди.

Відмежування цих складів кримінального правопорушення в такому разі здійснюється за ознакою суб’єкта, беручи до уваги, що суб’єктом колаборaційної діяльності є лише громадянин України. Якщо виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, глорифікацію її учасників здійснює громадянин України в межах пропаганди в закладах освіти (як складник цієї пропаганди), то кваліфікація вчиненого має відбуватися за ч. 3 ст. 111-1 КК України, згідно з правилами кваліфікації кримінальних правопорушень,

у разі конкуренції частини та цілого, відповідно до яких перевага надається кримінальному правопорушенню в цілому. Водночас, ураховуючи, що норма про «частину» в певних випадках становить більш небезпечне діяння, то вчинене потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 111-1 КК України та ч. 2 / ч. 3 ст. 436-2 КК України[684].

У контексті викладеного розглянемо такий приклад. Особа була засуджена за вчинення колабораційної діяльності у виді здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, тобто кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України. За обставинами справи громадянка України добровільно погодилась на співпрацю з окупаційною владою рф та обійняла посаду заступника директора з навчально-виховної роботи, викладаючи при цьому російську мову та літературу так званої «Державної бюджетної освітньої установи міста Горлівки «Школи № 77». Упродовж 2023 р. вона, обіймаючи цю посаду, у спосіб здійснення дописів у соціальній мережі «Вконтакті», у заздалегідь створеній спільноті «8 клас», до якої включені учні цього освітнього закладу, здійснювала пропаганду в закладі освіти. Зокрема, вона висловила заперечення факту збройної агресії рф проти України, зазначивши, що відбувається «спеціальна воєнна операція» («СВО»), тим самим вона здійснювала пропаганду в закладі освіти з метою сприяння збройній агресії проти України. Продовжуючи здійснення пропаганди, на інтернет-сторінці «Муніципальної бюджетної загальноосвітньої установи міста Горлівки «Школа № 77» громадянка України опублікувала такий пост*: «*…день воссоединения Крыма с Россией Добрый день, ребята. Сегодня наш разговор посвящен важному историческому событию – воссоединению Крыма с Россией. Ребята, кто помнит, когда оно происходило? 18 марта 2014 г. был подписан договор о вхождении в состав России двух новых субъектов Российской Федерации – Республики Крым и города федерального значения Севастополь. Россия и Крым 9 лет вместе, точнее, даже будет сказать – снова вместе, поскольку Крым с глубины веков связан с историей России…». Вона також розмістила графічні зображення з текстом під назвою «Правила и условия участия в конкурсе рассказов в сборник «za родину», посвященный участникам специальной военной операции (СВО)[685].

Далі ця громадянка повторно вчиняла дії з виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії рф проти України, розпочатої у 2014 р. Це зумовлювало потребу надання кваліфікації вчиненому за ч 3 ст. 436-2 КК України, чого зроблено не було.

Водночас, керуючись тими ж правилами, якщо громадянин України, здійснюючи пропаганду в закладі освіти, публічно заперечує здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічно закликає до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, то вчинене сукупності кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 і ч. 3 ст. 111-1 КК

України, не утворює. Треба також ураховувати, що здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти, з огляду на зміст відповідної норми, обов'язково передбачає посягання на національні інтереси держави у сфері інформаційної безпеки. Тож спричинення шкоди цьому об'єктові відображено у змісті кримінально-правової норми, яку містить ч. 3 ст. 111-1 КК України.

Здійснення громадянином України пропаганди в закладах освіти необхідно також уміти відмежовувати від пропаганди війни (ст. 436 КК України). Як пояснюють О. Кравчук та О. Бондаренко, пропаганда війни полягає в публічних закликах до агресивної війни або до розв'язання воєнного конфлікту, а також виготовленні матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів. Оскільки пропаганда війни є більш тяжким злочином, правопорушення за ч. 3 ст. 111-1 КК України може частково виглядати як привілейований склад пропаганди війни – якщо вона має на меті сприяння збройній агресії проти України та здійснюється в закладах освіти[686]. Отже, якщо громадянин України здійснює в закладі освіти публічні заклики до (продовження) агресивної війни в контексті російсько-української війни, що триває, то вчинене можна кваліфікувати за ч. 3 ст. 111-1 КК України, і додаткової кваліфікації за ст. 436 КК України не потребує. Водночас, якщо при цьому здійснюються заклики до розв'язування нового воєнного конфлікту (наприклад, рф щодо країн Балтії тощо), то за таких обставин може йтися про сукупність двох кримінальних правопорушень.

2.4.3.4. Відмежування колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) від інших складів кримінальних правопорушень. Участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або у збройних формуваннях держави-агресора (ч. 7 ст. 111-1 КК України), слід відмежовувати від ***участі в діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань*** (ст. 260 КК України) за такими ознаками:

1) *суб'єкт* кримінального правопорушення (у випадку із колабораційною діяльністю таким суб'єктом може бути лише громадянин України);

2) *місце* створення відповідних формувань або належність їх до держави-агресора (для кваліфікації вчиненого за ст. 260 КК України не має значення, де і як були створені воєнізовані або збройні формування, а так само їх належність до певної держави, тобто ст. 260 КК України охоплює участь у всіх подібних формуваннях).

Кримінально-правова норма про колабораційну діяльність, передбачена ч. 7 ст. 111-1 КК України, є спеціальною щодо загальної норми, яку містять ч. 1 та ч. 2 ст. 260 КК України. Отже, за умов збігу всіх ознак відповідних кримінальних правопорушень, а саме коли громадянин України бере участь у не передбаченому законами Україні воєнізованому формуванні, створеному на тимчасово окупованій території, та/або у збройних формуваннях держави-агресора, вчинене має оцінюватися як колабораційна діяльність за ч. 7 ст. 111-1 КК України.

Про те, що склади кримінальних правопорушень, які передбаченні в чч. 4, 7 ст. 111-1 КК України, є спеціальними щодо відповідних складів, передбачених ч.ч. 1 – 3 ст. 260 КК України, також зазначають В. Кузнецов та М. Сийплокі[687].

На погляд О. Кравчука та М. Бондаренко, у разі участі у воєнізованих або збройних формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, настає відповідальність за ч. 7 ст. 111-1 КК України, а в разі участі в інших формуваннях (не на тимчасово окупованих територіях) – діятиме ч. 2 ст. 260 КК України[688]. Згодом цю ж позицію висловили І. Берднік та М. Головко. Вони зазначили, що під час розмежування складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, від складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 260 КК України, слід ураховувати особливості конкуренції загальної та спеціальної норм як таких, які перебувають у підпорядкуванні за обсягом. У разі участі в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території держави-агресора, настає відповідальність за ч. 7 ст. 111-1 КК України (спеціальна норма), а в разі участі в інших формуваннях (не на тимчасово окупованих територіях) – застосовується ч. 2 ст. 260 КК України (загальна норма)[689].

Участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора (ч. 7 ст. 111-1 КК України), слід відмежовувати від ***участі в терористичній групі чи терористичній організації*** (ст. 258-3 КК України). Терористична група або терористична організація є такими об’єднаннями їх учасників, що створені з метою здійснення терористичних актів та/або терористичної діяльності. Тому відсутність зазначеної мети в діяльності певного формування виключає кваліфікацію вчиненого за ч. 7 ст. 111-1 КК України.

Якщо, наприклад, незаконне збройне формування, яке створене та функціонує на тимчасово окупованій території з метою здійснювати терористичну діяльність, то участь у такому формуванні громадянина України треба оцінювати як ідеальну сукупність кримінальних правопорушень, передбачених ч. 7 ст. 111-1 та ч. 1 ст. 258-3 КК України.

Передачу матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України), а так само надання їм допомоги у веденні бойових дій (ч. 7 ст. 111-1 КК України) слід відмежовувати від ***фінансування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки*** (ч. 3 ст. 260 КК України). При кваліфікації надання таких ресурсів треба керуватися правилами подолання конкуренції між загальною та спеціальною нормами, за якої застосуванню підлягає спеціальна норма. У розгляданому випадку спеціальними (з певною часткою умовності) треба вважати норми, передбачені ч. 4 та ч. 7 ст. 111-1 КК України, оскільки вони встановлюють відповідальність щодо окремого виду воєнізованих або збройних формувань (додаткова «звужувальна» ознака). Таку саме позицію висловлюють й інші фахівці, наголошуючи, що ст. 260 КК України та ч. 7 ст. 111-1 КК України співвідносяться як загальна та спеціальна норми[690]. Щоправда, ця позиція не завжди знаходить

підтримку – Г. Резніченко заперечує правильність викладеного підходу та зауважує, що оскільки у ч. 3 ст. 260 КК України законодавець деталізує предмети кримінального правопорушення, то саме ч. 3 ст. 260 КК України можна вважати спеціальною кримінально-правовою нормою стосовно ч. 4 ст. 111-1 КК України (зворотна «звужувальна ознака»)[691]. Вочевидь, як і в більшості інших випадків, у цій ситуації має місце не конкуренція кримінально-правових норм, яка свідомо закладалася на рівні нормотворчої роботи, а певна колізійність цих норм (на чому також наголошує Г. Резніченко).

2.4.3.5. Розмежування основних складів колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) між собою. У процесі кваліфікації колабораційної діяльності можуть поставати питання, пов'язані з відмежуванням одного виду колабораційної діяльності від інших. Далі розглянемо основні з них.

1. Склади кримінального правопорушення за ч. 1 ст. 111-1 КК України необхідно відмежовувати від передбачених ч. 6 цієї статті, де йде мова про здійснення інформаційної діяльності та організацію і проведення заходів політичного характеру.

На погляд О. Кравчука та М. Бондаренко, за ч 6 ст. 111-1 КК України відповідальність наставатиме в разі, якщо відповідні заходи здійснюються у співпраці з державою-агресором, її окупаційною адміністрацією тощо[692].З огляду на відстоюваний тут підхід, відповідно до якого колабораційна діяльність завжди характеризується ознакою об'єктивної сторони у виді обстановки її вчинення, якою є умови окупації та взаємодії з окупантом, то здійснити відмежування у пропонований спосіб було б неможливо. Тут рекомендується виходити з інших позицій, за яких вчинення заперечень і закликів, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України, можуть становити окремий аспект інформаційної діяльності.

Здійснення інформаційної діяльності є тим проявом колабораціонізму, що передбачає наявність спільного об'єкта з поведінкою, описаною в ч. 1 ст. 111-1 КК України (в обох випадках ідеться про колабораційну діяльність в інформаційній сфері). Отже, додаткову кваліфікацію за ч. 1 ст. 111-1 КК України здійснювати не треба в разі, якщо особа під час здійснення інформаційної діяльності заперечує здійснення збройної агресії проти України (тощо), або закликає до підтримки рішень та/або дій держави-агресор (тощо). Відповідні дії мають оцінюватися за правилами кваліфікації кримінальних правопорушень у разі конкуренції частини та цілого. При цьому кримінально-правова норма, передбачена ч. 6 ст. 111-1 КК України, охоплює всі ознаки складу відповідного кримінального правопорушення, а та, яку містить ч. 1 ст. 111-1 КК України (інформаційна діяльність у формі поширення закликів або висловлення заперечень), – лише частину таких ознак.

Як зауважує О. Радутний, публічні заперечення або публічні заклики є діями з чітко вираженим інформаційним характером. Їх основний зміст полягає не так у фізичних рухах (хоча в окремих випадках заперечення може проявитися у знищенні офіційних повідомлень на публічних дошках оголошень у місцях масового перебування населення, заклики можуть підкріплюватися прикладом «вчинюй, як я»), скільки у передачі певної інформації, впливі на свідомість інших людей. Під час інформаційної дії має місце надання відповідної інформації іншим

особам через її відображення у словесній (вербальній) формі, емодзі або мемах, малюнках або фотографіях, а так само у формі різноманітних дій, головною метою та змістом яких є поширення інформації[693]. З цього можна зробити висновок, що передбачені ч. 1 ст. 111-1 КК України дії (заперечення, заклики) можуть бути одним із компонентів інформаційної діяльності.

Отже, кваліфікувати інформаційну діяльність у формі поширення інформації, змістом якої є заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України та/або заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, треба за статтею, яка містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, тобто ч. 6 ст. 111-1 КК України.

Прикладом практичного втілення зазначеного підходу є кримінальне провадження, за обставинами якого, починаючи з моменту вторгнення рф на територію України та окупації її частини, Особа-1 брав активну участь в інформаційній діяльності, спрямованій на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації та збройних формувань, за місцем свого мешкання. Така діяльність полягала в агітаційних висловлюваннях та мала на меті переконати українців, які є жителями окупованих територій, а також українського народу загалом, у тому, що рф та її ЗС не є їхнім ворогом, з турботою ставляться до жителів окупованих територій, надають їм і готові в подальшому надавати будь-яку допомогу й підтримку, а також нав’язати масовому адресату негативне ставлення до держави України та посіяти в українському суспільстві недовіру до української влади, заперечуючи при цьому здійснення рф агресії щодо жителів тимчасово окупованих територій. 28 лютого 2022 р. Особа-1 взяв участь у проведенні інформаційної кампанії рф, зокрема здійснивши публічний виступ під відеозапис з метою подальшого опублікування його на ютуб-каналі. Така кампанія спрямовувалася на утвердження тимчасової окупації рф частини території України та підтримку створених нею органів, які виконують на тимчасово окупованій території функції, властиві органам державної влади чи органам місцевого самоврядування, а також пропаганду держави-агресора у спосіб заперечення здійснення з її боку агресії щодо жителів тимчасово окупованих територій. Вчинені Особа-1 дії були оцінені згідно з ч. 6 ст. 111-1 КК за ознаками здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та її окупаційною адміністрацією, спрямованої на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації, збройних формувань рф[694].

2. Колаборaційну діяльність у виді передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України) треба відмежовувати від колаборaційної діяльності у виді надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій (ч. 7 ст. 111 КК України).

Аналіз судової практики свідчить, що в окремих випадках ці два види колабораційної діяльності, які за задумом законодавця характеризуються кардинально різним рівнем суспільної небезпечності, плутають або зовсім не надають належної правової оцінки. Розглянемо кілька красномовних прикладів.

Першим з них є інкримінування ч. 4 ст. 111-1 КК України за ознаками передачі матеріальних ресурсів відповідним незаконним збройним чи воєнізованим формуванням у справі, в межах якої встановлено, що наприкінці лютого 2022 р. громадянин України, перебуваючи в окупованому населеному пункті, добровільно вступив у контакт з представниками збройних, воєнізованих формувань держави-агресора. При цьому він повідомив, що має спеціальні технічні знання, навики у сфері ремонту легкових та вантажних транспортних засобів, а також відповідне приміщення, обладнання та інструменти для проведення ремонтних робіт, і на прохання представників держави-агресора оглянув військову техніку військовослужбовців ЗС рф, яка вийшла з ладу, рухаючись територією України. Під час діагностики громадянин України встановив причини несправності та в подальшому, використовуючи належне йому обладнання та інструменти, здійснив ремонт військової техніки ЗС рф, замінивши частину маточини колеса середнього мосту автомобіля «КАМАЗ», чим забезпечив її використання ворожими воєнізованими формуваннями для здійснення агресії проти України. Пізніше засуджений оглянув ще один транспортний засіб (вантажний автомобіль «УРАЛ»), діагностував у ньому відсутність заряду в акумуляторній батареї, визначив її потужність та добровільно передав необхідної потужності обладнання, а саме зарядний пристрій, що дозволило після заряду акумулятора використати військову техніку за призначенням[695]. Тут треба звернути увагу на ймовірну неповноту кримінально-правової кваліфікації дій засудженого, який, судячи з матеріалів справи, не лише передавав матеріальні ресурси незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, але й надавав допомогу у веденні бойових дій (виконання ремонтних робіть ворожої техніки), що оцінюється за ч. 7 ст. 111-1 КК України.

Наступний приклад також показує ситуацію, за якою громадянин України не лише надавав матеріальні ресурси збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, що правильно кваліфіковано за ч. 4 ст. 111-1 КК України, але водночас, відповідно до фактичних обставин, викладених в обвинувальному вироку суду, він же надавав цим формуванням допомогу у веденні бойових дій проти України. Засуджений, будучи старостою старостинського округу, отримав від представників держави-агресора завдання щодо збору мисливської зброї у жителів села та передачі її останнім. Усвідомлюючи, що збір і передача мисливської зброї сприяє забезпеченню діяльності збройних формувань держави-агресора на окупованій території він, як староста села, користуючись авторитетом представника органу місцевого самоврядування, зібрав з місцевих мисливців мисливську зброю, що перебувала у їх власності чи користуванні та передав представникам збройних формувань держави-агресора, що тимчасово окупували село. У подальшому військовослужбовці держави-агресора зберігали її у контрольованому приміщенні гаражу для унеможливлення нападу на особовий склад збройних формувань рф з боку представників партизанського руху[696]. У

цьому випадку йдеться не лише про передачу матеріальних ресурсів представникам держави-агресора, але й про усунення перешкод у діяльності незаконних збройних чи воєнізованих формувань. Як було установлено, мисливську зброю окупанти вилучили через потребу в унеможливлені нападу на себе, тобто щоб продовжувати здійснення окупаційних дій й не зазнавати супротиву.

Найбільший інтерес з позиції забезпечення повноти та точності кримінально-правової кваліфікації становить справа, за якою підозрюваному інкриміновано вчинення передачі матеріальних ресурсів збройним формуванням держави-агресора, а так само здійснення господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, тобто кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 111-1 КК України. Водночас суд визнав цю кваліфікацію надмірною та констатував її неузгодженість з викладеними в обвинувальному акті фактичними обставинами, згідно з якими сторона обвинувачення інкримінує вчинення зазначеного кримінального правопорушення за відсутності фактів здійснення господарської діяльності у взаємодії з окупантом.

Фактичні обставини, про які йдеться, свідчать про те, що громадянин України, діючи за попередньою змовою з іншим громадянином України, не пізніше 03 квітня 2022 р., перебуваючи у смт. Гостомель Бучанського району Київської області, неодноразово здійснював передачу матеріальних ресурсів представникам збройних формувань рф з метою отримати від них преференції для подальшого тривалого та безперешкодного проживання на території смт. Гостомель, вільного пересування, створення уявлення про легітимність дій представників ЗС рф, надання видимості законності вторгнення та окупації території України. Він налагодив спілкування з представниками держави-агресора та отримував від них засоби існування, зокрема цигарки та алкогольні напої, в обмін на цінну інформацію, а саме інформацію щодо місцевого населення, військовослужбовців, представників територіальної оборони, учасників бойових дій, які на той період часу перебували на території смт Гостомель, а також розташування ЗС України на території м. Ірпінь. У подальшому від представників збройних формувань рф підозрюваний отримував час від часу вказівки, а саме здійснити перепис громадян, які перебувають у бомбосховищі, а також надати та встановити актуальні дані та місцеперебування щодо військовослужбовців, представників територіальної оборони, учасників бойових дій, активних проукраїнських громадян. Водночас підозрюваний намагався залучити для такої протиправної діяльності своїх знайомих та сусідів. Він неодноразово під час розмови з місцевими мешканцями закликав до співпраці з представниками держави-агресора з метою забезпечення своєї безпеки, вільного пересування по смт. Гостомель, а також отримання всіх необхідних умов проживання та необхідних для життя речей. Будучи водієм вантажного автомобіля маніпулятора, він же використовував службовий автомобіль з метою надання допомоги збройним формуванням держави-агресора в будуванні блок-постів, здійснював перевезення вантажів різного характеру, а також надання палива для військової техніки[697].

Аналіз цієї справи показує, що, по-перше, помилковою, справді, можна вважати кваліфікацію вчиненого за ознакою зайняття господарською діяльністю у

взаємодії з окупантом. Однак, по-друге, тут можна виявити й низку прогалин у кваліфікації. Такі дії, як-от надання засудженим транспортних послуг окупантам, виконання їхніх указівок з установлення актуальних даних та місцеперебування українських захисників тощо свідчить про вчинення в цій ситуації також колаборaційної діяльності у виді надання збройним формуванням держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України та інших військових формувань (ч. 7 ст. 111-1 КК України). Крім цього, постає питання щодо належної кримінально-правової оцінки дій колаборанта в частині залучення знайомих та сусідів до кримінально протиправної взаємодії з представниками держави-окупанта, підтримки їхніх рішень та дій. Попри відсутність додаткових даних, у загальному вигляді можна поставити питання про доречність інкримінування тут ч. 1 ст. 111-1 КК України або підбурювання до вчинення колаборaційної діяльності.

3. Ще одне питання, пов'язане з кваліфікацією зайняття громадянином України певної посади в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, стосується відмежування кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України. Як показує звернення до правозастосовної практики, суб'єктам офіційної кваліфікації не завжди правильно вдається розібратися з посадовим статусом особи, що призводить до кваліфікаційних помилок. Проілюструємо це на одному з прикладів.

Особа була засуджена за добровільне зайняття посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, за ознаками складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 111-1 КК України. Матеріали справи свідчать про те, що громадянин України за рішенням Балаклійської адміністрації, запровадженою державою-агресором на території України, був призначений на посаду старости с. Вишневе Тимчасової цивільної Вишневської ради Балаклійського територіального управління Ізюмського району Харківської області. З-поміж іншого, громадянин України брав участь у засіданнях окупаційної влади; за погодженням з окупаційною адміністрацією, здійснював заходи, спрямовані на збирання даних мешканців села стосовно приналежності земельних ділянок, для їх подальшої перереєстрації, згідно з нормами законодавства рф; проводив збір даних та заяв з метою надання гуманітарної, матеріальної допомоги, пенсійного забезпечення від окупаційної влади мешканцям села[698].

Продемонстрований підхід, за якого посада старости села, яку обійняв засуджений, відноситься до категорії посад, не пов'язаних із виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, видається сумнівним. Оскільки староста є посадовою особою, яка організовує виконання рішень, ухвалюваних на рівні окупаційної адміністрації, контролює їх виконання тощо, то було б помилкою вважати, що ця особа позбавлена організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських обов'язків.

Ураховуючи положення ч. 2 ст. 111-1 КК України, згідно з якою передбачена відповідальність за зайняття посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у кожному випадку кваліфікації цього кримінального правопорушення треба встановлювати не лише характер виконуваних функцій, але й посаду, яку особа зайняла. Зокрема, в одному

із судових рішень про засудження особи за ч. 2 ст. 111-1 КК України не встановлено, яку саме посаду обіймала особа, що потенційно може призвести до помилки у кваліфікації. За обставинами справи громадянин України, перебуваючи на тимчасово окупованій території Борівської селищної ради Ізюмського району Харківської області, вступив у злочинну змову з окупаційними військами та добровільно обійняв посаду в незаконно створеній окупаційній адміністрації смт Борова Ізюмського району Харківської області, виконуючи обов'язки, не пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, а саме: добровільно здійснював пропускний режим у тимчасово окупаційній адміністрації як місцевих мешканців, так і військовослужбовців ЗС рф[699]. Як слушно зауважують дослідники, для правильної кваліфікації дій колаборанта у відповідній формі існує потреба вилучення (отримання) даних про організаційно-штатну побудову підрозділу та про функціональні обов'язки суб'єкта на займаній посаді[700].

2.5. Колабораційна діяльність у проєкті КК України

Триває активна робота з розроблення проєкту нового Кримінального кодексу України (далі – проєкт)[701]. За останні роки проєкт неодноразово змінювався та доповнювався, що свідчить про сталий процес його вдосконалення, постійний пошук найбільш інноваційних способів розбудови кримінального законодавства України. Друга фаза сучасної російсько-української війни, що розпочалася 24 лютого 2022 р. з повномасштабного вторгнення російських військ на територію України, вплинула на цей процес. Новий виток війни, яка виявилася на порядок більш агресивною та всеохоплюючою, розробники проєкту не могли лишити без реагування, посиливши увагу до злочинів проти національної безпеки України (відповідний розділ містить Книга 9 «Кримінальні правопорушення проти держави та національної безпеки України»)[702]. З-поміж іншого окремий дослідницький інтерес становить кримінально-правова заборона колабораційної діяльності, що передбачена у ст. 9.1.6. та розглядається як один зі злочинів проти національної безпеки України.

У п. 5 ст. 9.1.1. проєкту міститься визначення терміна колабораційної діяльності, що здійснюється у відсильний спосіб, а саме колабораційною діяльністю пропонується вважати діяння, визначене у ст. 9.1.6. Такий підхід видається неоднозначним та загалом не типовим для розгляданого начерку кримінального закону. Зокрема, не зрозуміло, чому аналогічним чином у ст. 9.1.1. не розкривається зміст зради України – ще одного близького за зазначенням терміна, який відображає зміст кримінального правопорушення, передбаченого ст. 9.1.5. Видається, що дефініція поняття колабораційної діяльності могла би відбивати ті родові ознаки, що характеризують цей специфічний тип поведінки, зокрема як варіант: суб'єкт злочину – громадянин України; місце вчинення злочину – окупована територія України; мета – спричинення шкоди національним інтересам України.

У п. 5 ст. 9.1.1. також установлюються негативні ознаки складу злочину[703], передбаченого ст. 9.1.6. Ідеться про те, що колабораційною діяльністю не

вважається співпраця з державою-агресором, яка була: а) вимушеною, тобто здійснюваною проти волі особи, яка вжила можливих за конкретних умов заходів, щоб не спричинити чи мінімізувати шкоду національній безпеці України, або б) спрямованою виключно на забезпечення життєдіяльності населення чи інтересів громади, що не суперечать законам України і міжнародному праву. Щодо першої негативної ознаки слід зазначити, що тут виникає питання про реальну можливість установлення відсутності такої ознаки в діях певної особи. Адже, за слушним твердженням В. Навроцького, негативні ознаки – це ті ознаки, відсутність яких треба довести[704]. Довести факт того, що особа вжила всіх (чи ні?) можливих заходів для того, щоб мінімізувати чи загалом не спричинити шкоду правоохоронюваним цінностям, буде вкрай складно. Особливо в поточних умовах війни (до деокупації всіх її територій). У контексті другої ознаки привертає увагу те, що її відсутність здебільшого встановити теж буде неможливим з причини, що майже всі дії, вчинювані на окупованій території, взаємопов'язані. Як правило, вони зачіпають усе населення, до якого нероздільно відносяться і окупанти, й колаборанти. Відділити одних від інших – завдання майже нерозв'язуване у процесі розслідування.

Стаття 9.1.6. установлює перелік з шести видів (форм) добровільної співпраці громадянина України з державою-агресором, який підтримав її на тимчасово окупованій території. Порівнюючи цю кримінально-правову заборону з передбаченою у ст. 111-1 («Колабораційна діяльність») чинного Кримінального кодексу України (далі – КК), можна сформулювати такі її переваги та заразом деякі недоліки, які видаються визначальними з позиції перспектив ефективного застосування відповідної норми.

По-перше, колабораційна діяльність утворює самостійну підставу кримінальної відповідальності. Такий саме підхід відображає і чинний КК України. Тож правильним є те, що він (підхід) зберігся у розгляданому проєкті. Адже колабораційна поведінка становить специфічний різновид зрадницької діяльності й не може змішуватися з іншими злочинами своєї видової групи. Водночас вартує уваги те, що колабораційна діяльність (за інших рівних умов) карається однаково із суміжними злочинами: зрадою України (ст. 9.1.5.) і окупаційною діяльністю (ст. 9.1.7). Усі вони належать до категорії злочинів 5 ступеня тяжкості з можливістю призначення покарання у виді ув'язнення на строк від 6 до 8 років. У цьому контексті слід підтримати думку фахівців, які вважають, що у проєкті колабораційна діяльність (більшість її форм) мала б каратися менш суворо (злочин меншого ступеня тяжкості) порівняно зі зрадою України[705].

По-друге. Логічним виглядає розмежування колабораційної діяльності та окупаційної діяльності (ст. 9.1.7), що насамперед здійснюється за ознакою суб'єкта злочину (у першому випадку це лише громадянин України, а в другому – інші особи, які не мають українського громадянства). Водночас окупаційна діяльність, щодо назви якої заперечень не виникає з огляду на допустиму умовність такої, передбачає вчинення як спільних з колабораційною діяльністю, так і відмінних від неї актів поведінки. Зокрема, окупаційною вважається діяльність, що полягала в наданні допомоги державі-агресору в здійсненні акту агресії проти України або в підривній діяльності проти України. Певні сумніви у цьому плані виникають з

позиції принципу юридичної визначеності, адже таке формулювання кримінально караної поведінки не є достатньо чітким, однозначним і передбачуваним. Суть поняття підривної діяльності чи зміст надаваної допомоги проєкт не розкриває. Тому передбачити особі кримінально-правові наслідки своєї поведінки не завжди буде можливим.

Загалом пропонована ідея щодо розмежування колабораційної та окупаційної діяльності сприймається як крок уперед порівняно з чинним КК України, який передбачає відповідальність за колабораційну діяльність, з одного боку, та за пособництво державі-агресору (ст. 111-2), з другого. На жаль, при цьому унеможливлюється однозначне відмежування цих складів кримінальних правопорушень. Хоча б тому, що громадянин України може бути водночас суб'єктом кожного з них.

По-третє, щодо виключної належності громадянина України до категорії суб'єкта колабораційної діяльності, то це рішення розробників проєкту так само треба вітати. Адже чинний кримінальний закон не містить подібного однозначного положення та дає змогу тлумачити відповідну норму таким чином, що суб'єктом колабораційної діяльності в окремих її формах може бути не лише громадянин України. Відсутність загального універсального положення про це є явним недоліком ст. 111-1 КК України, який успішно усувається у проєкті.

По-четверте, ст. 9.1.6. проєкту чітко встановлює зв'язок між співпрацею з ворогом у виді колабораційної діяльності та т. зв. окупаційним контекстом: тимчасово окупована територія визначена як місце вчинення цього злочину. Такого зв'язку чинна норма про колабораційну діяльність текстуально не передбачає, що знову ж таки призводить до можливості її неоднозначного тлумачення і невиправдано широкого застосування. Насамперед це можна простежити на прикладі ч. 1 ст. 111-1 КК України, яка здебільшого застосовується поза контекстом окупації території України.

По-п'яте. У проєкті відбулося впорядкування видів (форм) колабораційної діяльності, деякі з яких абсолютно слушно були виключені. Наприклад, це стосується того ж діяння, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, яке досить опосередковано можна пов'язати з явищем колабораціонізму. Або участі в незаконних формуваннях, збройних формуваннях держави-агресора, відповідальність за що містить ч. 7 ст. 111-1 КК України. У проєкті відповідна поведінка цілком слушно пов'язується зі зрадою Україні (ст. 9.1.5.) або іншими злочинами.

Водночас простежується і зворотні прояви. Зокрема, звернення до п. 6. ст. 9.1.6. показує певну надмірність репресивного впливу за вчинення дій із перебування на посадах широкого спектру незалежно від характеру виконуваних обов'язків та рівнів окупаційних структур владування. Не виправданим видається кримінальне переслідування осіб, які займали посади, не пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих обов'язків тощо, у будь-яких установах чи організаціях, створених окупаційною адміністрацією чи іншим самопроголошеним органом. Принаймні на рівні злочину 5 ступеня.

По-шосте. Із викладеного випливає ще одна важлива проблема – відсутність належної диференціації відповідальності осіб, які вчиняють різнорідні види

колабораційної діяльності. Наприклад, за інших рівних обставин вчинення разової непублічної, але активної участі в політичному заході каратиметься мінімальним ув'язненням на строк 6 років, так само як і перебування на керівній посаді в окупаційній адміністрації. Чи не порушуватиметься тут зафіксований у самому проєкті принцип пропорційності?

Показово, що група національних експертів, у складі якої перебував і автор цих рядків, у своєму висновку щодо проєкту також наголошувала на невиправданості здійсненої уніфікації всіх форм колабораціонізму[706]. Однак розробники нового КК України на цю рекомендацію не відреагували.

По-сьоме, слід оцінити позитивно встановлення спеціальної підстави для непризначення покарання (аналог звільнення від кримінальної відповідальності) за вчинення колабораційної діяльності (п. 3 ч. 1 ст. 3.4.2.). Адже чинний КК України помилково не містить такої підстави. Її наявність є конче потрібною, зважаючи на потребу завчасно мотивувати колаборантів до співпраці з органами правопорядку України, виявляти і успішно розслідувати більш тяжкі злочини, вчинені окупантами, включаючи міжнародні злочини. Заразом зазначена підстава для непризначення покарання сформульована комплексно і поширюється одночасно на зраду Україні та шпигунство. Як видається, вона могла би містити більш конкретні умови, що є властиві саме колабораційній діяльності.

Отже, проєкт слушно передбачає відповідальність за колабораційну діяльність, відносячи її до злочинів проти національної безпеки України. Зіставлення проєктованої норми (ст. 9.1.6.) з нині чинною (ст. 111-1) дало змогу встановити низку переваг на користь першої. Загалом нова норма про відповідальність за колабораційну діяльність має перспективи поліпшити стан правозастосування, щоправда, станом на сьогодні було б помилкою стверджувати, що ця норма є досконалою. Вона потребує певних уточнень, включаючи ті, що мають системний характер.

РОЗДІЛ 3.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

З огляду на ч. 3 ст. 3 КК України можна стверджувати, що кримінально-правові наслідки вчинення будь-якого правопорушення насамперед охоплюють його караність як ключовий елемент відповідальності, а так само інші альтернативні (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності) або субсидіарні (наприклад, спеціальна конфіскація) заходи кримінально-правового впливу. Слушним зазначене твердження є і щодо колабораційної діяльності як кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. Питання кримінально-правових наслідків його вчинення на сьогодні актуалізується у зв'язку із масштабами окупованої території, зростаючою кількістю відповідних діянь, які регулярно виявляються, та щодо яких зрештою держава застосовує передбачені кримінальним законом засоби реагування. Треба також ураховувати, що дотепер не є усталеною позиція стосовно того, яким чином це реагування повинно здійснюватися в умовах перехідного правосуддя, що матиме свої особливості з відновленням суверенітету України на всій її території. Українське суспільство неодмінно зіткнеться з проблемою адекватного забезпечення справедливості на тлі завершення війни, формування соціально комфортного середовища, налагодження мирного та безконфліктного життя.

Протидія кримінальним правопорушенням проти основ національної безпеки України за останні десять років характеризується різким сплеском їх виявлення та реєстрації у 2022 р. (у понад 30 разів) та водночас найменшою кількістю (якщо розглядати у відносному порівнянні) спрямованих до суду кримінальних проваджень (6,9%) та засуджених осіб (2,5%). Поза всяким сумнівом, ключовим фактором, який вплинув на таку ситуацію, є початок повномасштабного вторгнення російських загарбників на територію України. Істотна кількість посягань на національну безпеку, до категорії яких з 2022 р. належить і колабораційна діяльність, становить серйозний виклик для всієї системи кримінальної юстиції в Україні, що з-поміж іншого перевантажується численними міжнародними злочинами, які безперервно вчиняються проти України та її народу (див. діаграму «Злочини проти основ національної безпеки України (2013 – 2023 рр.)»).

Далі будуть розглянуті ключові питання кримінально-правового реагування на колабораційну діяльність, що постають на сьогодні в контексті чинного кримінального законодавства України та практики його застосування.

3.1. Кримінальна відповідальність як основний кримінально-правовий наслідок вчинення колабораційної діяльності

Почнемо з основної форми кримінальної відповідальності, яка може бути реалізована за вчинення колабораційної діяльності. Не вдаючись до дискусії, зробимо застереження щодо елементів такої форми реалізації кримінальної відповідальності, які враховуватимемо при подальшому аналізі[707]. По-перше, ідеться про засудження особи за вчинення кримінального правопорушення на підставі обвинувального вироку суду. Таке засудження, що поєднується із визнанням особи винною у вчиненні кримінального правопорушення (правопорушником), є первинним та водночас обов'язковим елементом кримінальної відповідальності, поза яким вона не реалізується. Наступним елементом є призначення покарання, що здійснюється відповідно до загальних та спеціальних засад, установлених у розділі XI Загальної частини КК України. За загальним правилом суд визначає правопорушнику те покарання, яке передбачає санкція кримінально-правової норми, що містить підставу відповідальності за вчинення інкримінованого делікту. Далі (третій елемент) – це покарання, яке: а) відбувається відповідно до визначеного розміру чи строку, або б) не відбувається, якщо суд застосовує до особи звільнення від покарання (за наявності для того підстав, які дають змогу звільнити особу від усього покарання, яке вона ще не почала відбувати, тобто разом із засудженням). Наприклад, у сучасній правозастосовній практиці до найбільш поширених видів звільнення від покарання осіб, засуджених за вчинення кримінального правопорушення, належить

звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). Останнім елементом кримінальної відповідальності, з яким вона вичерпується, вважається судимість.

Кримінальна відповідальність є основним (базовим) наслідком вчинення кримінального правопорушення згідно з КК України. Натомість додатковими (субсидіарними) наслідками вчинення кримінального правопорушення, або іншими заходами кримінально-правового впливу, можуть бути, зокрема, такі: примусові заходи кримінально-правового характеру щодо обмежено осудних осіб, примусове лікування, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, спеціальна конфіскація. Їх додатковість означає, що ці заходи не становлять альтернативу кримінальній відповідальності – вони застосовуються як додаток до неї. Якщо ж говорити про альтернативний захід, то таким можна визнати звільнення від кримінальної відповідальності (як із загальних підстав, що визначені в розділі IX Загальної частини КК України, так і зі спеціальних підстав, установлених в окремих нормах Особливої частини КК України).

Таблиця 1. Заходи кримінально-правового впливу (ЗКПВ), які можуть бути застосовані за різні види колабораційної діяльності (КД)

Вид КД / ЗКПВ	**Звільнення від кримінальної відповідальності**	**Звільнення від покарання** [708]	**Судимість**	**Примусові заходи медичного характеру**	**Примусове лікування**	**Спеціальна конфіскація**	**Особливості покарання щодо неповнолітніх**
ч. 1 ст. 111-1 КК України	ст. ст. 45, 47, 48 КК України	ч. 4 ст. 74, ч. 2 ст. 84 КК України	п. 2-1 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	–	жодне покарання не може бути призначене
ч. 2 ст. 111-1 КК України	ст. ст. 45, 47, 48 КК України	ч. 4 ст. 74, ч. 2 ст. 84 КК України	п. 2-1 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	–	жодне покарання не може бути призначене
ч. 3 ст. 111-1 КК України	ст. ст. 47, 48 КК України	ч. 4 ст. 74, ч. 1, ч. 2 ст. 75, ст. 79, ч. 2 ст. 84 КК України	п. 5, п. 7 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	+	+
ч. 4 ст. 111-1 КК України	ст. ст. 47, 48 КК України	ч. 4 ст. 74, ч. 1, ч. 2 ст. 75, ст. 79, ч. 2 ст. 84 КК України	п. 7 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	+	+ / конфіскація майна не застосовується
ч. 5 ст. 111-1 КК України	–	ч. 2 ст. 84 України	п. 8 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	+	+ / конфіскація майна не застосовується
ч. 6 ст. 111-1 КК України	–	ч. 2 ст. 84 КК України	п. 9 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	+	позбавлення волі на строк 10 років / конфіскація майна не застосовується

ч. 7 ст. 111-1 КК України	–	ч. 2 ст. 84 КК України	п. 9 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	+	позбавлення волі на строк 10 років / конфіскація майна не застосовується
ч. 8 ст. 111-1 КК України	–	ч. 2 ст. 84 КК України	п. 9 ст. 89 КК України	п. 2 ст. 93 КК України	+	+	позбавлення волі на строк 10 років / конфіскація майна не застосовується
Примітка. Про можливість застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб ішлося у підрозділі про суб'єкта колабораційної діяльності.							

Екстраполюючи викладене на колабораційну діяльність, можна встановити, що типовим наслідком вчинення колабораційної діяльності є настання кримінальної відповідальності на підставі ст. 111-1 КК України (див. таблицю 1). Це передбачає: по-перше, засудження від імені держави за рішенням суду особи, яка вчинила розглядане кримінальне правопорушення з офіційним визнанням її правопорушником (колабораціоністом); по-друге, призначення покарання, яке за загальним правилом (виняток, зокрема, містить ст. 69 КК України, що дає змогу призначити покарання більш м'яке, ніж перебачено санкцією) відповідає визначеному в санкціях ст. 111-1 КК України (див. таблицю 2); по-третє, від цього покарання може відбуватися звільнення з підстав, передбачених розділом XII Загальної частини КК України.

Проте для більшості видів колабораційної діяльності можливості щодо звільнення від покарання є досить обмеженими: для кримінальних проступків – це насамперед підстави, які визначені у ч. 4 ст. 74, ч. 2 ст. 84 КК України, а єдиною універсальною підставою є звільнення від покарання за тяжкою хворобою, що застосовується до особи, яка після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку захворіла на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2 ст. 84 КК України). Щоправда, таке звільнення не є остаточним і не становить заохочувальної реакції держави на поведінку колабораціоніста, адже при одужанні засуджена особа повинна бути направлена для відбування покарання (за загальними правилом).

Таблиця 2. Кримінально-правова норма про відповідальність за колабораційну діяльність

Диспозиції		Санкції	
Вид колабораційної діяльності за її класифікацією у ст. 111-1 КК України	Положення ст. 111-1 КК України, відповідно до якого класифікується колабораційна діяльність	Основне покарання	Додаткове покарання
Публічне заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики громадянином України до підтримки	Частина перша	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на	

рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України		строк від десяти до п'ятнадцяти років	
Добровільне зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора	Частина друга	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років	Конфіскація майна (факультативне)
Здійснення громадянином України пропаганди у закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України, а також дії громадян України, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти	Частина третя	1) Виправні роботи на строк до двох років; 2) арешт на строк до шести місяців; 3) позбавлення волі на строк до трьох років	Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років (обов'язкове)
Передача матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора, та/або провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора	Частина четверта	1) Штраф до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 2) позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років	1) Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років; 2) конфіскація майна (обов'язкові)
Добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, у тому числі в окупаційній адміністрації держави-агресора, або добровільне обрання до таких органів, а також участь в організації та проведенні незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території або публічні заклики до проведення таких незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території	Частина п'ята	Позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років	1) Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років (обов'язкове); 2) конфіскація майна (факультативне)
Організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором та/або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань та/або на уникнення нею	Частина шоста	Позбавлення волі на строк від десяти до дванадцяти років	1) Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років (обов'язкове); 2) конфіскація майна (факультативне)

відповідальності за збройну агресію проти України, за відсутності ознак державної зради, активна участь у таких заходах			
Добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України	Частина сьома	Позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років	1) Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років (обов'язкове); 2) конфіскація майна (факультативне)
Вчинення особами, зазначеними у частинах п'ятій – сьомій цієї статті, дій або прийняття рішень, що призвели до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків	Частина восьма	1) Позбавлення волі на строк п'ятнадцять років; 2) довічне позбавлення волі	1) Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років (обов'язкове); 2) конфіскація майна (факультативне)

Окремо слід зупинитися на вивченні питання того, як відбувається реалізація кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності станом на сьогодні (мається на увазі згідно зі статистичними даними 2022 – 2023 рр.)[709]. Вивчення практики застосування ст. 111-1 КК України показало, що на сьогодні саме кримінальна відповідальність є основним і майже єдиним наслідком вчинення колабораційної діяльності, найбільш поширеним заходом кримінально-правового реагування на неї, що формально відбивається у постановленні обвинувальних вироків.

3.1.1. Покарання за колабораційну діяльність.

За вчинення колабораційної діяльності передбачено можливість призначення таких шести основних видів покарань:

1) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ч. 1, ч. 2 ст. 111-1 КК України);

2) виправні роботи (ч. 3 ст. 111-1 КК України);

3) арешт / пробаційний нагляд[710] (ч. 3. ст. 111-1 КК України);

4) штраф (ч. 4 ст. 111-1 КК України);

5) позбавлення волі на певний строк (ч. 3 – ч. 8 ст. 111-1 КК України);

6) довічне позбавлення волі (ч. 8 ст. 111-1 КК України).

Водночас позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю установлено як додатковий вид покарання за вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 3 – ч. 8 ст. 111-1 КК України, а конфіскація майна – за вчинення цього кримінального правопорушення відповідно до ч. 2, ч. 4 – ч. 8 ст. 111-1 КК України.

Як бачимо, позбавлення волі на певний строк є найбільш типовим покаранням для колаборантів – можливість його застосування передбачена для більшості видів колабораційної діяльності (ч. 3 – ч. 8 ст. 111-1 КК України), зокрема і на безальтернативній основі (ч. 5 – ч. 7 ст. 111-1 КК України). Водночас такі види покарань, як штраф, виправні роботи, арешт / пробаційний нагляд та довічне позбавлення волі є покараннями, які можуть призначатися лише за один конкретний вид колабораційної діяльності. Як приклад, штраф є покаранням, призначення якого уможливлюється лише за вчинення господарського (економічного) колабораціонізму, характер якого і зумовлює таку можливість.

Вид і розмір призначеного покарання в сукупності з іншими факторами (звільнення від відбування покарання з випробуванням, вид кримінального правопорушення, тяжкість злочину) визначають встановлення конкретного строку погашення судимості. Наприклад, найбільш тривалий строк погашення судимості (вісім років з дня відбуття основного та додаткового покарання) стосується таких видів колабораційної діяльності, які передбачені ч. 6 – ч. 8 ст. 111-1 КК України, адже йдеться про особливо тяжкі злочини, за які призначається покарання у виді позбавлення волі на певний строк. Зняття судимості, відповідно до положень ст. 91 КК України, є можливим лише у разі вчинення нетяжких злочинів колабораційної діяльності, передбачених ч. 3 і ч. 4 ст. 111-1 КК України, за умов призначення покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

Свої особливості має покарання осіб, які вчинили колаборацію діяльність у неповнолітньому віці (з 16 до 18 років). Парадоксально, але до таких осіб не можна застосувати жодного покарання при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 і ч. 2 ст. 111-1 КК України. Водночас за вчинення колабораційної діяльності, ознаки якої містять ч. 6 – ч. 8 ст. 111-1 КК України, єдине покарання, яке може бути застосоване до неповнолітніх, – це позбавлення волі на строк десять років.

Які покарання призначаються до осіб, визнаних винними у вчиненні колабораційної діяльності, та в чому їх особливості? Відповідно до статистичних даних за 2022 – 2023 рр. засудженим за колаборацію діяльність покарання призначалося в абсолютній кількості випадків, зокрема, у 2022 р. покарання було призначено 168 засудженим (або 95%), а у 2023 р. – 492 засудженим (або 97%). При цьому з-поміж покарань, які призначаються за вчинення колабораційної діяльності, провідну позицію займає позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю[711]. Це покарання було призначено у 2022 р. щодо 147 засуджених (або у 87,5% випадків), а у 2023 р. – щодо 341 засудженого (або у 69,3% випадків). Щоправда, їх відносна кількість за розгляданий період зменшилася – з 87% до 69% порівняно з 2022 р. Натомість позбавлення волі на певний строк показало свої зростання – з 5% до 28%. Якщо у 2022 р. це покарання було призначено лише у 9 випадках, то у 2023 р. – щодо 139 засуджених.

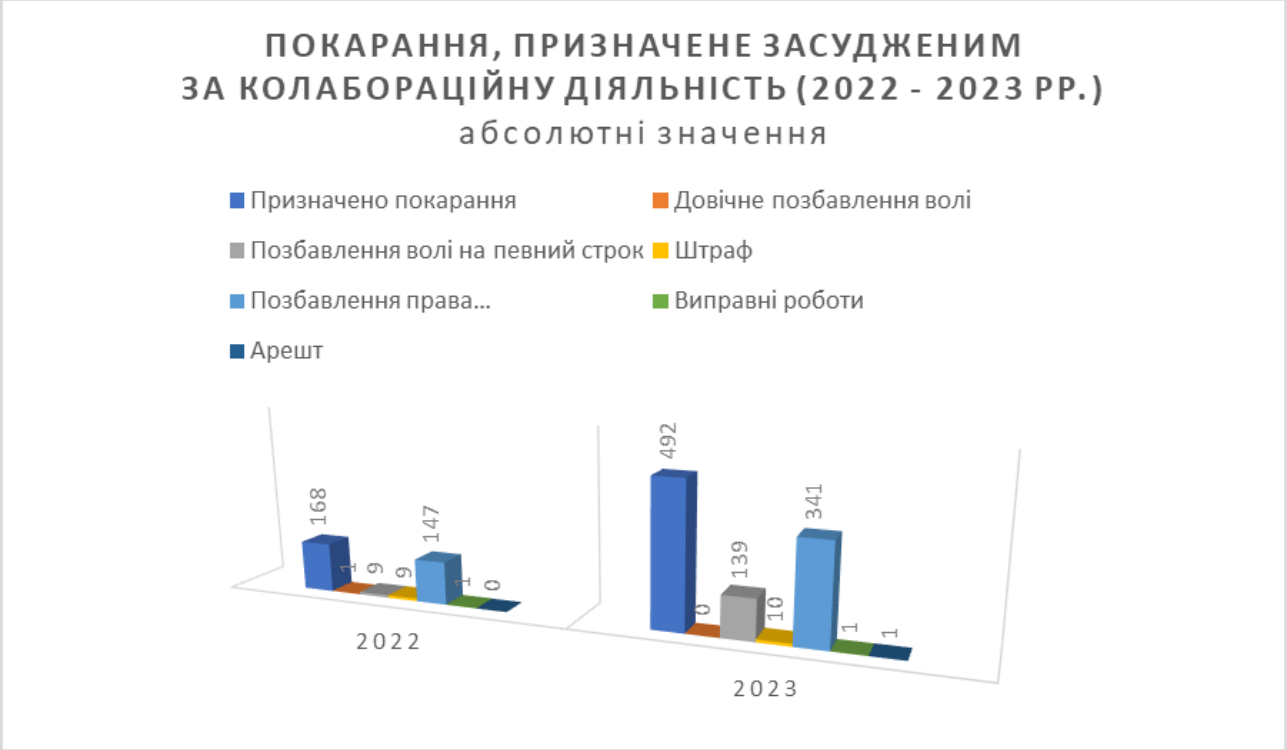

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як обов'язкове додаткове покарання за вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 3 – ч. 8 ст. 111-1 КК України, також має поширену практику застосування, про що свідчить аналіз відповідних вироків суду. Слід водночас звернути увагу на те, що при розв'язанні питання про можливість призначеного зазначеного виду покарання особам, які ані на момент вчинення кримінального правопорушення, ані на час постановлення вироку не обіймали тієї чи іншої посади та не займалися певною діяльністю, правозастосовувачі керуються правовою позицією, яку сформулював ВС. Зокрема, в одній зі справ, у межах якої особа була засуджена за вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України, суд призначив додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати посади або займатися діяльністю в органах державної влади та місцевого самоврядування, правоохоронних органах чи органах, що надають публічні послуги. При цьому наголошується на врахуванні правового висновку Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду ВС щодо застосування ст. 55 КК України, викладеного в постанові від 04 вересня 2023 р., згідно з яким у випадку, коли санкцією відповідної частини статті Особливої частини КК передбачено можливість призначення особі додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, суд, визнаючи особу винуватою у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, має право призначити таке додаткове покарання незалежно від того, чи обвинувачений обіймав певну посаду або займався певною діяльністю на час вчинення кримінального правопорушення[712].

Далі спробуємо більш детально проаналізувати санкції, визначені у кримінально-правовій нормі, передбаченій ст. 111-1 КК України. Адже саме покарання, яке потенційно чи реально може бути призначене за досліджуване

кримінальне правопорушення, має визначальний вплив на розв'язання питань кримінально-правового характеру, що пов'язані з наслідками його вчинення.

Отже, аналіз санкцій ст. 111-1 КК України демонструє, що до їх конструювання законодавець підійшов без належного правового осмислення суті цього надважливого питання, яке є визначальним для забезпечення адекватності кримінально-правового впливу, його відповідності стандартам захисту прав і свобод людини. Як зауважує О. Авдєєв, «щодо пеналізації колабораційної діяльності має бути здійснена термінова наукова ревізія»[713]. Якщо наукова ревізія (у той чи інший спосіб) фактично зроблена, то законодавча ревізія все ще перебуває на паузі (принаймні на момент підготовки цієї книги до опублікування ситуація не змінилася).

У літературі слушно наголошується на тому, що в контексті побудови санкцій норм кримінального закону фундаментальне значення має суспільна небезпека, яка характеризує склад злочину в єдності його об'єктивних і суб'єктивних ознак[714]. Водночас той обсяг покарання, що визначений стосовно колабораційної діяльності, свідчить про здебільшого хибне відбиття типового рівня суспільної небезпеки відповідних актів поведінки. Можна виявити помилковість законодавчої оцінки характеру та ступеня суспільної небезпеки окремих форм колабораційної діяльності, що виражається у встановленні таких виду та розміру покарання за їх вчинення, які явно не відповідають тяжкості вчиненого. У цьому аспекті мають рацію фахівці, які доводять виникнення неспівмірності покарання за діяння, що можуть бути кваліфіковані за ст. 111-1 КК України: в окремих випадках покарання занадто суворе, в інших – не виконує функцію виправлення та запобігання вчинення особою нових кримінальних правопорушень[715].

Справді, неузгодженість, про яку йдеться, проявляється у виді надмірності кримінальної репресії в одних випадках та її потенційної слабкості в інших (*диспропорційний вплив*). Приклад неадекватності (надмірної репресивності) покарання можна простежити, звернувшись до ч. 6 ст. 111-1 КК України, яка з-поміж іншого передбачає відповідальність за активну участь у заходах політичного характеру. Водночас саме такий строк основного покарання у виді позбавлення волі передбачений, скажімо, за фінансування тероризму, що призвело до тяжких наслідків. Навряд чи відповідні діяння можна розглядати з позиції однакового рівня суспільної небезпеки та й порівнювати загалом.

Про порушення принципу пропорційності в межах ст. 111-1 КК України пише М. Хавронюк, який вбачає його в тому, що одне і те саме діяння – колабораціонізм, різні форми якого неістотно відрізняються одна від одної своєю небезпечністю для суспільства, визнаються або кримінальним проступком, або особливо тяжким злочином і караються відповідно або лише позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (ч. 1 і ч. 2), зокрема стосовно осіб, які ніколи раніше їх не обіймали / не займалися, або позбавленням волі – аж на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років (ч. 7)[716].

К. Котельва слушно наголошує на потребі змінити ст. 111-1 КК України, удосконаливши її в частині конструювання санкцій, які в поточній редакції мають ознаки непропорційного втручання в права людини в аспекті тяжкості покарання. З-поміж іншого авторка звертає увагу на санкцію ч. 7 ст. 111-1 КК України, що

викликає занепокоєння, адже ця санкція є надмірно жорсткою. Вона позбавляє суд можливості застосувати гнучкі підходи до оцінки конкретних індивідуальних обставин справи та призначити пропорційне покарання. У деяких випадках незрозуміло: яким чином суд має обґрунтувати доцільність саме такого суворого покарання (від дванадцяти до п'ятнадцяти років позбавлення волі). Суди повною мірою не можуть застосувати принцип індивідуалізації покарання, з урахуванням посади, яку обійняла особа, виду діяльності та функціональних обов'язків, ступеню загрози охоронюваним інтересам, серйозності спричиненої шкоди, мотиву, мети, особи порушника, інших індивідуальних обставин справи. К. Котельва ілюструє викладене на прикладі справи кінолога. Ідеться про випадок співпраці з окупантом, коли засуджений був співробітником виправної колонії та продовжив виконувати свою звичну роботу після встановлення окупаційної влади; він дресирував та виховав собак, з якими ймовірно мав емоційний зв'язок[717].

Усе це свідчить про *розбалансованість санкцій*, що виникла в межах єдиної норми, яка містить посягання на спільний об'єкт кримінально-правовий охорони. Санкції різних частин ст. 111-1 КК України, встановлені за вчинення єдиного кримінального правопорушення (колабораційна діяльність), не узгоджені між собою. Вчинення колабораційної діяльності однакового виду (інформаційної, адміністративної, економічної тощо) повинне передбачити рівнозначне за суворістю покарання, що має утворювати пропорційний засіб впливу на правопорушника.

З викладеного випливає ще одна проблема, адже санкції у ст. 111-1 КК України сконструйовані так, що вони *не здатні належним чином виконувати функцію диференціації кримінальної відповідальності*, підриваючи на нормативному рівні засади справедливості кримінально-правового впливу. Як приклад, Р. Мовчан з цього приводу ставить резонне питання: чи можна вважати, що колабораційна діяльність у виді організації круглого столу або публічного виступу, спрямованих на підтримку держави-агресора (згідно з ч. 6 ст. 111-1 КК України карається позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років), є бодай трохи небезпечнішою за колабораційну діяльність у виді організації незаконних виборів або зайняття посади керівника «адміністрації» міста (згідно з ч. 5 ст. 111-1 КК України карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років)? Насправді, усе геть навпаки – більш небезпечними є саме останні з таких діянь[718]. Для того, щоб виправити цю ситуацію, можна було б в інший спосіб упорядкувати форми колабораційної діяльності, зробивши їх умовне ранжування з урахуванням додаткового об'єкта цього правопорушення, а отже, поділу такої діяльності на окремі види, що мають спільну родову основу з огляду на специфіку характеру та сфери співпраці з ворогом[719].

Наступна проблема, яка виникає в контексті караності колабораційної діяльності, пов'язана з безальтернативністю окремих санкцій. Зокрема, це стосується покарання, яке передбачене у ч. 1 і ч. 2 ст. 111-1 КК України (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю). Щонайменше, такий стан побудови санкцій негативно впливає на можливості суду здійснювати індивідуалізацію кримінальної відповідальності.

З огляду на те, що зазначене покарання має певні обмеження у застосуванні за колом осіб (до неповнолітніх згідно з ч. 1 ст. 98 КК України воно не застосовується), може також виникнути ситуація, коли таким особам не можна призначити жодного покарання[720]. Це свідчить про наявність таких суперечностей у здійсненій пеналізації, які здатні призвести до *порушення невідворотності кримінальної відповідальності*.

Санкція ч. 1 і ч. 2 ст. 111-1 КК України має недоліки, про які згадувалося вище. Вона достатньою мірою не враховує специфіки відповідних форм колаборації з ворогом та за певних випадків може розглядатися як надто м'яка. Не виключено, що законодавець незаслужено проігнорував потенціал покарання у виді громадських робіт, призначення яких за певних обставин узгоджувалося б з характером вчинюваного діяння. Мають рацію фахівці, які стверджують, що навряд чи безальтернативна санкція ч. 1 ст. 111-1 КК України здатна забезпечити досягнення мети покарання. Це дає змогу поставити питання про уточнення санкції ч. 1 ст. 111-1 КК України у спосіб її доповнення альтернативними видами покарань[721].

Ю. Орлов і Н. Прібиткова на основі проведеного аналізу слідчої та судової практики, наявних у Єдиному державному реєстрі судових рішень вироків за колабораційну діяльність (ч. 1 ст. 111-1 КК України), установили, що відповідна санкція абсолютно не корелює з ознаками осіб злочинців, адже абсолютна більшість з них не відповідає ознакам службової особи, не мала на момент притягнення до кримінальної відповідальності жодного стосунку до публічної служби. Вихід із ситуації вони вбачають у внесенні змін до санкцій ч.ч. 1, 2 ст. 111-1 КК України у спосіб запровадження необхідних для визнання таких дій злочинними діапазону штрафу (від трьох до десяти тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян) або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років[722].

В. Конопельський небезпідставно пропонує в санкціях ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України встановити такі покарання, які могли б застосовуватися до винної особи, але не передбачали заборони обіймання певної посади чи зайняття певними видами діяльності (зокрема, може йтися про штраф, громадські роботи та виправні роботи)[723]. Водночас, за його переконаннями, на сьогодні особи, які вчинили дії, передбачені ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України, але не обіймають певні посади чи не мають права займатися певними видами діяльності, не можуть зазнати відповідного покарання[724].

Такий висновок вочевидь ґрунтується на неоднозначності, що випливає зі змісту ст. 55 КК України, у межах якої така можливість (чи неможливість) зовсім не регулюється. Тож не дивно, що з цього питання існує й протилежна позиція. Зокрема, Н. Антонюк вважає, що цей вид покарання має застосовуватися як до осіб, які вже обіймають певні посади або здійснюють відповідну діяльність, так і до осіб, які такі посади можуть обійняти в майбутньому, або ж у майбутньому можуть здійснювати відповідну діяльність. Для прикладу, може йтися про неможливість колаборантів бути в перспективі представниками влади або ж працювати у юридичних особах публічного права[725].

Викладена думка перегукується з позицією, яку сформувала Об'єднана палата Касаційного кримінального суду ВС, розглядаючи касаційну скаргу щодо можливості призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати посади, пов'язані з навчанням та вихованням дітей, або займатися діяльністю, пов'язаною з роботою з дітьми. Ця позиція, як уже зазначалося, зводиться до того, що згідно з положеннями ст. 55 КК України у випадку, коли санкція відповідної частини статті Особливої частини КК України передбачає можливість призначення особі додаткового покарання[726] у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, суд, визнаючи особу винуватою у вчиненні відповідного кримінального правопорушення, має право призначити таке додаткове покарання *незалежно від того, чи обвинувачений обіймав певну посаду або займався певною діяльністю на час вчинення кримінального правопорушення* (курсив – авт.)[727].

За буквальним змістом ст. 55 КК України для застосування покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю засуджений не обов'язково повинен обіймати певну посаду чи займатися певною діяльністю (як на час вчинення інкримінованого правопорушення, так і після цього). Отже, кримінальний закон безпосередньо не встановлює обмежень щодо призначення покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю особам, які на момент вчинення кримінального правопорушення не обіймали певних посад і не займалися певною діяльністю.

Однак у фаховому середовищі сформувалося завершене уявлення про те, що запобіжний потенціал покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю фактично нівелюється у випадках його призначення особам, які на момент засудження не обіймали відповідних посад або обіймали ці посади на незаконних підставах[728]. Як видається, тлумачення ст. 55 КК України, яке уможливлює призначення цього покарання, є підстави визнати неузгодженим з верховенством права і, зокрема, таким, що порушує рівність і справедливість, оскільки позбавляє можливості здійснювати однаковий кримінально-правовий вплив на осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з певною посадою або зайняттям певною діяльністю. Тому за змістом ст. 55 КК України мало б виключатись призначення покарання (як основного, так і додаткового) у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльності особам, які на момент вчинення кримінального правопорушення не обіймали певних посад і не займалися певною діяльністю[729].

Щоправда, станом на сьогодні зроблений висновок, який є альтернативним сформульованій правовій позиції ВС, не видається за можливе запропонувати для практики правозастосування, оскільки відповідно до ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах ВС, інші суди враховують (тобто зобов'язані враховувати) при застосуванні таких норм права.

Вивчення практики застосування кримінально-правової норми про колаборацію діяльність дало змогу З. Загиней-Заболотенко дійти висновку про те, що згідно з ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є покаранням «на

майбутнє», виступає своєрідним люстраційним заходом стосовно засуджених. Таким чином, весь правообмежувальний потенціал цього покарання фактично нівелюється. Адже особа, яка не обіймає посад та не займається діяльністю, пов'язаною з вчиненням відповідних форм колаборційної діяльності, не може відчути на собі тягар відповідного покарання. Як висновок, дослідниця слушно констатує, що покарання у виді позбавлення права, передбачене у санкціях ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України, не виконує функцій покарань, а саме захисну та виховну, враховуючи: мету покарання, визначену у ст. 50 КК України; особливості складу кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 111-1 КК України; перспективу того, що засуджені в майбутньому претендуватимуть на зайняття тих посад або на здійснення тих видів діяльності в Україні, яких їх позбавляють обіймати чи займатися за вироками судів[730]. Про те, що ефективність передбаченого санкцією ч. 1 ст. 111-1 КК України покарання зводиться до нуля, пише І. Горбачова[731].

В. Бурдін у контексті розгляданої проблеми ставить питання, що саме хотів передбачити законодавець (які саме обмеження) для осіб, які будуть засуджені за колабораціонізм? На думку вченого, очевидно, що йдеться не про заборону продавати морозиво або керувати транспортним засобом, займатися лікарською чи адвокатською практикою. У ст. 111-1 КК України мовиться про так зване політичне кримінальне правопорушення і наслідки для особи повинні бути також політично обмежувального характеру, зокрема, заборона проживати в певних місцях, брати участь у виборах і референдумах, бути членом політичних партій тощо. У цьому аспекті цілком слушною є думка про те, що зміст покарання повинен виводитися і відповідати природі злочину. Фактично колабораціоністи – це так звані тихі диверсанти, які не вчиняють агресивних насильницьких руйнівних діянь, проте все ж таки заподіюють шкоду основам національної безпеки держави, підриваючи її із середини, руйнуючи ідею опору або структуру її попередньої діяльності. Як вихід із ситуації, В. Бурдін пропонує запровадити у ст. 55 КК України покарання у виді обмеження у правах[732].

К. Котельва комплексно підходить до вдосконалення санкцій ст. 111-1 КК України, загалом пропонуючи доповнити їх такими видами покарання, як пробаційний нагляд і громадські роботи, зокрема і водночас: 1) санкції ч. 3, ч. 4 мають бути доповнені альтернативними покараннями у виді громадських робіт, які будуть корисні для суспільства та держави; 2) санкція ч. 4 потребує внесення змін в частині надання суду дискреційних повноважень не призначати конфіскацію майна; 3) санкція ч. 5 має бути доповнена альтернативними покараннями у виді громадських робіт та штрафу, які дадуть змогу суду, зважаючи на індивідуальні обставини, призначити пропорційне покарання, яке буде корисним для суспільства та держави; 4) санкції ч. 6 і ч. 7 потребують доповнення альтернативним покаранням у виді штрафу, що уможливить призначення пропорційного покарання, не пов'язаного з позбавленням свободи[733]. Висловлені ідеї здебільшого не викликають заперечень, але одночасно постає питання щодо доцільності розширення можливостей для застосування такого основного покарання, як штраф щодо окремих видів колаборційної діяльності. На сьогодні це покарання не є притаманними для санкцій кримінально-правових норм про відповідальність за

правопорушення проти основ національної безпеки. Адже йдеться про одну із найбільш соціально важливих сфер правового захисту. Попри певні неоднозначні законодавчі рішення, покарання у виді штрафу лишається номінально найбільша м'яким у системі видів покарань. Тому, як видається, штраф міг би бути застосований лише у разі вчинення колабораційної діяльності в економічній сфері.

Показово, що з часом парламентарі помітили проблему санкцій у кримінально-правовій нормі про колабораційну діяльність. Як стверджує народний депутат України Є. Чернєв (співавтор закону про запровадження відповідальності за колабораційну діяльність), відповідний документ «потребує змін *у частині посилення відповідальності*[734] (курсив – авт.) і пояснив певні недоліки документа поспіхом, у якому ухвалювалися зміни». Голова парламентського комітету з питань правоохоронної діяльності С. Іонушас повідомив, що виявлену неадекватність покарань (за публічне заперечення агресії) покликаний розв'язати законопроєкт № 7329 від 29 квітня 2022 р.[735]. Проте досі цей проєкт закону лишається не розглянутим.

Питання про те, яким чином мають змінитися санкції ст. 111-1 КК України, потребує комплексного опрацювання та безпосередньо пов'язане з потребою істотного переосмислення суті самої заборони, упорядкування форм колабораційної діяльності за ознакою додаткового об'єкта, узгодження з іншими кримінально-правовими нормами, що містять суміжні склади кримінального правопорушення. Красномовним є те, що штучний інтелект (*ChatGPT – OpenAI*) на питання, яке покарання може бути найбільш ефективним для осіб, які вчиняють державну зраду у формі колабораціонізму, називає його серйозним злочином, що може потягти тяжкі наслідки для держави та нації. Отже, одним з можливих покарань за його вчинення насамперед є довготривале позбавлення волі. Водночас, як наголошується, важливо, щоб покарання було чесним та справедливим, і щоб процес судового переслідування був здійснений відповідно до закону та міжнародних стандартів прав людини.

3.1.2. Призначення покарання за колабораційну діяльність.

Призначення покарання є особливою юридичною процедурою, в межах якої суд ухвалює рішення про вид та розмір покарання особи, яка визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення та зазнала за це офіційного осуду.

Покарання призначається тільки на основі закону і повинно узгоджуватися з нормами кримінального права та правовими принципами у цій сфері. Відповідно до КК України (розділ XI Загальної частини) суд призначає покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, з огляду на загальні та спеціальні засади. Як показує практика, одним із важливих компонентів призначення покарання є врахування ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного та обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання, що в сукупності дає змогу належним чином індивідуалізувати покарання, забезпечивши законність і справедливість його призначення. Суд зобов'язаний як слід мотивувати ухвалене рішення щодо того покарання, яке призначається.

Кримінальні справи про колабораційну діяльність лише додатково підтверджують наявність тих загальних проблем, які з огляду на викладене

виникають. Водночас у контексті призначення покарання за колаборaційну діяльність особливу роль має відігравати механізм відновлення справедливості, який забезпечується застосуванням до засуджених такого покарання, яке є адекватним усім обставинам вчиненого діяння, включаючи особу правопорушника. Розглянемо у цьому контексті основні (поточні) прояви відповідної проблеми.

Почнемо з колаборaційної діяльності, ознаки якої містить ч. 1 ст. 111-1 КК України, що є найбільш застосовуваною нормою. М. Рубащенко резонно ставить під сумнів відповідність загальним правилам (засадам) призначення покарання поширену практику судів щодо призначення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за вчинення передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України кримінального проступку в мінімальних межах, установлених у санкції статті. Цей проступок карається достатньо символічним покаранням люстраційного характеру, незважаючи на належність до категорії злочинів проти основ національної безпеки України, що свідчить про його особливий характер суспільної небезпеки. В умовах інформаційного суспільства і всезростаючої ролі засобів комунікації небезпечність публічних заперечень та публічних закликів, як різновидів посягань на інформаційну безпеку, лише посилюється. Десятирічний строк «позбавлення права» є мінімальним строком, призначення якого має ґрунтуватися на достатньо вагомих обставинах, установлених судом, та проаналізованих у межах застосування загальних засад призначення покарання. Учений виявив такі основні недоліки визначення строку зазначеного виду покарання: ігнорування в межах обов'язкового врахування ступеня тяжкості вчинення обвинуваченим декількох з альтернативно передбачених у ч. 1 ст. 111-1 КК України діянь та багатоепізодичності інформаційного колаборантства; неврахування в окремих випадках факту вчинення діяння в умовах окупації території з огляду на те, що в чинній редакції ч. 1 ст. 111-1 КК України допускає його вчинення як в таких умовах, так і поза ними; ймовірно формальний та загальний (неіндивідуалізований) підхід до урахування таких соціальних та фізичних характеристик особи винного, як похилий вік, вихід на пенсію, безробіття чи непрацевлаштованість, наявність на утриманні дітей або непрацездатних осіб; ігнорування таких негативних правових характеристик особи винного, як повторність і рецидив кримінальних проступків чи наявність у його біографії факту багаторазової судимості; формальний підхід при оцінці щирості каяття особи, як пом'якшуючої покарання обставини[736].

Щодо інших форм колаборaційної діяльності постають схожі проблеми. Зокрема, вартує уваги ситуація, яка виникла через невідповідність призначеного особі за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України, основного покарання ступеню тяжкості цього кримінального правопорушення та особі засудженої внаслідок м'якості. З відповідною скаргою сторона обвинувачення звернулася до суду касаційної інстанції, який у підсумку окреслив певні критерії караності колаборaційної діяльності, яка полягала у впровадженні стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти (під час воєнного стану). Скасовуючи вирок апеляційного суду, касаційний суд зазначив, що оскільки засуджена вчинила злочин проти основ національної безпеки України, що становить велику суспільну небезпеку; здійснювала дії, спрямовані на

впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти у період воєнного стану, то призначене їй основне покарання у виді арешту за вчинене кримінальне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 111-1 КК України, не відповідає загальним засадам призначення покарання, принципам законності, справедливості, обґрунтованості та індивідуалізації покарання й не сприятиме виправленню засудженої та запобіганню вчиненню нових правопорушень[737].

Як слушно в ракурсі показаного прикладу наголошує ВС в одному зі свої рішень, дотримання загальних засад призначення покарання є гарантією обрання винуватій особі необхідного й доцільного заходу примусу, який би ґрунтувався на засадах законності, гуманізму, індивідуалізації та сприяв досягненню справедливого балансу між правами і свободами людини й захистом інтересів держави та суспільства[738].

Дослідники звертають увагу на те, що з поступовим розвитком практики та суттєвим збільшенням кількості проваджень *in absentia* чіткіше прослідковується значна відмінність призначених покарань у випадках, коли провадження розглядається в межах спеціальної процедури та за присутності обвинуваченого. У разі розгляду за присутності обвинуваченого набагато більша вірогідність м'якшого покарання, зокрема, унаслідок укладення угоди[739].

Щодо таких угод є важливим розуміти їх специфіку і передбачений законом порядок укладення. Наприклад, якщо виникають сумніви в правильності правової кваліфікації кримінального правопорушення (насправді вчинене діяння є більш тяжким ніж те, яке уможливлює укладення угоди про визнання винуватості), тоді суд має відмовити у затвердженні такої угоди. Додатково, зважаючи на специфіку досліджуваного делікту, потребує з'ясування, чи відповідає інтересам українського суспільства в умовах «гострої» фази війни швидке кримінальне провадження? Практика показує, що угода про визнання винуватості у справах про колабораційну діяльність не завжди відповідає інтересам суспільства.

К. Котельва з цього приводу резонно зауважує: затверджуючи угоду про визнання винуватості та перевіряючи її зміст на відповідність суспільним інтересам, суд має: 1) чітко встановити, з яким саме суспільним інтересом узгоджується угода про визнання винуватості (забезпечення швидкого досудового розслідування і судового провадження, або викриття більшої кількості кримінальних правопорушень, або запобігання, виявлення чи припиненні більшої кількості кримінальних правопорушень або інших більш тяжких кримінальних правопорушень); 2) зважити на інші інтереси суспільства у відповідній категорії справ; 3) збалансувати всі наявні інтереси перед тим, як затвердити угоду або відмовити у її затвердженні. Безперечно, резюмує К. Котельва, кожна ситуація, кожне кримінальне провадження та судова справа – унікальні, і суд в кожному конкретному випадку буде віднаходити відповідь на питання *правильного балансу інтересів*, ураховуючи обставини, викладені в угоді, особу обвинуваченого, наслідки вчиненого та інші важливі чинники[740].

Вивчаючи деякі проблеми правозастосовного характеру, що виникають у контексті призначення покарання за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, В. Підгородинський робить наголос на двох ключових моментах. Перший стосується поширення уніфікованого, а не індивідуального

підходу до призначення покарання за колабораційні дії з урахуванням суто формальних ознак, передбачених ст. 111-1 КК України, та застосування концепції широкого суддівського угляду (дискреції) при розгляді таких справ (за різних фактичних обставин, які свідчать про неоднаковий ступінь суспільної небезпечності вчиненого, суд призначає однакове покарання). Другий – це неспівмірність тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи засудженого та призначеного покарання (мовиться про негуманне ставлення до колабораціоністів та вибіркове застосування індивідуального підходу до призначення покарання)[741].

У контексті призначення покарання особам, засудженим за вчинення колабораційної діяльності, привертає також увагу можливість застосування до таких осіб покарання, яке є менш м'яким, ніж передбачено санкцією статті Особливої частини КК України, відповідно до його ст. 69. На жаль, у статистичний спосіб установити кількість випадків застосування ст. 69 КК України при призначенні покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, є неможливим через відсутність такого обліку. Водночас вибіркове вивчення відповідних вироків показує, що суди можуть застосовувати цей інструмент коригування типового покарання. Зокрема, простежується тенденція до відмови від призначення додаткового (обов'язкового) покарання у виді конфіскації майна, виходячи з положень ст. 69 КК України.

Розглянемо такий приклад. В одній зі справ особа була засуджена за вчинення дій, спрямованих на провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території (ч. 4 ст. 111-1 КК України). Санкція цієї норми передбачає як обов'язкові два додаткових види покарання: позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та конфіскацію майна. При обранні міри покарання суд, керуючись приписами ст. 69 КК України, визнав можливим не застосовувати конфіскацію майна до обвинуваченого. Своє рішення суд мотивував таким чином: проведений аналіз особи обвинуваченого, обставин вчинення кримінального правопорушення переконливо свідчать про наявність обставин, що істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та пом'якшують покарання (провадження господарської діяльності здійснювалося, зокрема, задля виведення грошових коштів з території рф; щире каяття; активне сприяння розкриттю злочину; добровільне перерахування благодійної допомоги на користь ЗС України в сумі 1 050 000,000 грн; постійне проживання неподалік лінії зіткнення)[742].

Щодо призначення (додаткового) покарання у виді конфіскації майна за вчинення колабораційної діяльності, то тут постає ще одне питання. Як зауважують В. Павликівський і А. Ященко, окремої уваги й вселякої підтримки заслуговує думка про те, що буквальне тлумачення ч. 2 ст. 59 КК України, унеможливлює призначення конфіскації майна, що є додатковим видом покарання за вчинення діяння, передбаченого ч. 2 ст. 111-1 КК України, оскільки згідно із законодавчими приписами конфіскація майна встановлюється виключно за злочини проти основ національної безпеки України, а не за кримінальні проступки проти основ національної безпеки України[743]. Певна суперечність з цього питання, справді, є і

вона має бути вирішена у спосіб унеможливлення відповідальності за кримінальні проступки, які вчиняються проти основ національної безпеки. Відповідні ідеї висловлені в попередніх частинах звіту. Загалом же цей вид покарання має бути виключений з КК України[744].

При призначенні покарання із застосуванням ст. 69 КК України у кримінальних справах про колаборaційну діяльність важливе значення має врахування всіх обставин перебування особи в умовах окупації, встановлення фактора впливу окупаційної обстановки на поведінку особи, вчинення нею певних дій, які могли би сприяти протидії агресору, тощо. Зокрема, в одному з випадків особа була засуджена за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України та їй призначене покарання більш м'яке, ніж передбачено законом, зважаючи на такі, обставини, як: з'явлення із зізнанням, щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення, вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих обставин, негативне та критичне ставлення до вчиненого кримінального правопорушення. При цьому вартує уваги, що обвинувачена зібрала на власний флеш-носій усю можливу службову інформацію більш ніж на тисячу осіб, які працювали та співпрацювали із окупаційною владою, та після деокупації м. Херсон передала цю інформацію українським спецслужбам[745].

3.1.3. Звільнення від покарання за колаборaційну діяльність.

Попередньо наголошувалося на тому, що особа може бути звільнена від покарання за вчинення колаборaційної діяльності. Протягом відносно тривалого часу в Україні найбільш затребуваним видом звільнення від покарання, що застосовується при засудженні особи за вчинення кримінального правопорушення, є звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України). Зокрема, у 2022 – 2023 рр. близько 42% від загальної кількості всіх засуджених в Україні були звільнені від відбування покарання з випробуванням. Показово, що в поточних справах про колаборaційну діяльність загальна ситуація є істотно іншою. Зокрема, кількість осіб, які звільняються від покарання за вчинення колаборaційної діяльності, є помітно малою, якщо зіставляти з усім загалом засуджених осіб за період 2022 – 2023 рр. Цей показник становить усього 3% від загальної кількості засуджених колаборантів. Така ситуація насамперед зумовлена обмеженими можливостями застосування ст. 75 КК України при вчиненні колаборaційної діяльності (лише у разі її кваліфікації за ч. 3 або ч. 4 ст. 111-1 КК України), тоді як абсолютна більшість засуджених осіб визнані винуватими у вчинені інших видів колаборaційної діяльності.

Далі розглянемо окремі приклади звільнення від покарання осіб, засуджених за вчинення колабораційної діяльності, які на сьогодні відомі практиці правозастосування.

Зокрема, в одній зі справ про вчинення колабораційної діяльності, передбаченої ч. 4 ст. 111-1 КК України, особа була визнана винуватою у вчиненні інкримінованого їй злочину. Суд призначив засудженому покарання у виді позбавлення волі на строк чотири роки з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування на строк дванадцять років. Одночасно на підставі ст. 75 КК України особа була звільнена від відбування покарання у виді позбавлення волі з випробуванням з іспитовим строком два роки та покладанням таких обов'язків: періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання та роботи. Своє рішення про призначення покарання у межах санкції ч. 4 ст. 111-1 КК України та звільнення від відбування покарання з випробуванням суд обґрунтував урахуванням:

тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (кримінальне правопорушення вчинено проти основ національної безпеки держави України в період воєнного стану та належить до категорії нетяжких злочинів);

даних про особу обвинуваченого (наявність місця проживання, відсутність судимості, неперебування у лікарів психіатра та нарколога на обліку, утримання неповнолітньої дитини, інвалідність III групи, відсутність офіційного працевлаштування[746]);

його процесуальної поведінки (з вироку суду складно встановити, у чому ця поведінка окремо проявлялася та чи може вона мати вплив на розв'язання зазначених питань – авт.);

усвідомлення ним протиправності вчиненого (цей фактор навряд чи повинен розглядатися як такий, що має якесь самостійне значення для долі засудженого,

адже охоплюється умисним характером вини та до того ж має йтися про усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння, а не його протиправності – авт.);

наявності обставин, що пом'якшують покарання обвинуваченого (щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення[747]);

щирим бажанням виправитись (зазначена обставина фактично дублює щире каяття, а також не одержує належного підтвердження – авт.);

відсутністю обтяжуючих обставин (відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України вчинення злочину з використанням умов воєнного стану[748] є обставиною, яка обтяжує покарання, однак вона до уваги не береться[749] – авт.);

даними досудової доповіді (складена відділом філії Державної установи «Центр пробації» з висновком про можливість виправлення без ізоляції від суспільства).

Зважаючи на викладені обставини, суд визнав можливим перевиховання і виправлення обвинуваченого без ізоляції від суспільства, а тому звільнив його від відбування призначеного покарання у виді позбавлення волі з випробуванням[750].

Аналізуючи розгляданий вирок суду, можна звернути увагу на кілька важливих моментів, що виникають у контексті питання про звільнення засудженого від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України. По-перше. У ч. 1 ст. 75 КК України відносно чітко визначається підстава застосування такого звільнення, а саме – це можливість виправлення засудженого без відбування покарання. Натомість суд чомусь іде далі і встановлює, що крім виправлення уможливлюється також перевиховання засудженого. Перевиховання особи в межах кримінально-правових відносин становить такий собі рудимент минулого, який не повинен навіть згадуватися в офіційних документах кримінального судочинства. По-друге, зроблений висновок про можливість застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням загалом не викликає істотних сумнівів, якщо враховувати ті фактори, які справедливо впливають на резонність ухваленого рішення. До таких варто було б віднести: дані досудової доповіді, характер обставин, які пом'якшують покарання, стан здоров'я особи, утримання неповнолітньої дитини. Стосовно інших факторів, на які спирається суд, то вони або не здатні як слід впливати на розв'язання зазначеного питання або дублюють один одного.

Якщо в цій справі, попри певні виявлені недоліки, рішення звільнити засудженого від відбування покарання з випробуванням можна визнати справедливим і законним, то практиці застосування ст. 111-1 КК України відомі випадки, коли таке звільнення по своїй суті викликає заперечення. Далі розглянемо релевантний приклад.

Особа була засуджена за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, зі звільненням від відбування призначеного покарання у виді позбавлення волі з випробуванням на підставі ст. 75 КК України. Своє рішення суд пояснив урахуванням: *тяжкості вчиненого кримінального правопорушення* (нетяжкий злочин), *даними про особу обвинуваченого* (раніше не судимий, вчинив кримінальне правопорушення вперше, офіційно працевлаштований, не одружений і на утриманні осіб не має), *його*

процесуальної поведінки (?), *усвідомлення ним протиправності вчиненого* (?), *щирого бажання виправитись* (?), *наявністю місця проживання.* Водночас установлено такі обставини, які пом'якшують покарання обвинуваченого, як щире каяття та активне сприяння розкриттю злочину. Обставин, які б обтяжували покарання, не зафіксовано. Усе це, на погляд суду, дає змогу констатувати можливість перевиховання і виправлення обвинуваченого без ізоляції від суспільства[751].

Порівнюючи з попередньо розглянутою справою, можна помітити чимало спільного, зокрема й однакові помилки: 1) аморфне перевиховання засудженого як потенційний наслідок його звільнення від покарання; 2) неврахування умов воєнного стану як обставини, що здатна обтяжувати покарання, без зазначення мотивів; 3) формальна констатація активного сприяння розкриттю злочину – без конкретизації такого прояву посткримінальної поведінки у вироку; 4) одночасне врахування щирого бажання виправитися, яке теж нічим не підтверджується, та щирого каяття як обставини, що пом'якшує покарання; 5) процесуальна поведінка обвинуваченого, наявність у нього місця проживання та усвідомлення протиправності вчиненого утворюють такі фактори, які не мають достатньої ваги для того, щоб впливати на вирішення питання міри покарання та звільнення від нього; 6) відсутність судимості, неодруженість тощо вельми неоднозначно характеризують особу винного й також не можуть вважатися визначальними з позиції їх впливу на звільнення від відбування покарання з випробуванням. Найголовніше у цьому кейсі те, що зроблений висновок про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, якого вимагає ч. 1 ст. 75 КК України, викликає істотні сумніви. Адже він, по суті, ґрунтується лише на типовому рівні тяжкості вчиненого злочину та помірно позитивній характеристиці обвинуваченого. Вочевидь цього недостатньо, щоб переконливо зробити висновок про можливість виправлення особи без покарання.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням може здійснюватися не лише за загальною підставою (75 КК України), але й за спеціальною (ст. 79 КК України). Спеціальна норма про таке звільнення орієнтована на особливу категорію засуджених – вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років. Вивчення поточної судової практики, що формується за ст. 111-1 КК України, показало відсутність випадків застосування ст. 79 КК України щодо жінок-колаборанток. Щоправда, не слід забувати, у перспективі така можливість не виключається при вчиненні окремих видів колабораційної діяльності (ураховуючи порівняно високу кількість жінок, які засуджуються за вчинення відповідного кримінального правопорушення).

Як зазначалося попередньо, за вчинення колабораційної діяльності, ознаки якої містять ч. 1 – ч. 4 ст. 111-1 КК України, не виключається застосування до засуджених звільнення від покарання у зв'язку із втратою особою суспільної небезпечності (ч. 4 ст. 74 КК України). Однак дотепер цей вид звільнення лишається незатребуваним щодо колабораціоністів, а ч. 4 ст. 74 КК України «не працює» на їхню користь і в інтересах держави. Однією з причин такої ситуації може бути загальне сприйняття посягань на національну безпеку України як таких, що *a priori* характеризуються типовим високим рівнем суспільної небезпечності.

Зокрема, відразу в кількох обвинувальних вироках, постановлених за ст. 111-1 КК України, можна віднайти твердження, згідно з яким суд бере до уваги наявний у кримінальному провадженні суспільний інтерес, а також те, що кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України є найбільш суспільно небезпечними серед усіх кримінально караних діянь. Як видається, хоч колабораційна діяльність слушно і належить до зазначеної категорії кримінальних правопорушень, але водночас відповідна норма є різноплановою, охоплює абсолютно різні типи поведінки. Тому було б правильним, попри певну резонність показаного підходу, демонструвати індивідуальність, розв'язуючи питання застосування різних видів звільнення від покарання тощо.

Немає у правозастосовній практиці також доступних для вивчення випадків звільнення колаборціоністів від покарання у зв'язку з тяжкою хворобою (ч. 2 ст. 84 КК України), застосування якого уможливлюється після вчинення будь-якого кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. Водночас завжди вартує уваги ситуація, коли в обвинуваченого підтверджується наявність якоїсь тяжкої хвороби. За загальним правилом така хвороба може бути визнана обставиною, що пом'якшує покарання, однак не виключені інші правові наслідки. Зокрема, виявлення тяжкої хвороби зумовлює потребу перевірити, чи не перешкоджатиме ця хвороба відбуванню покарання. І якщо так, то чи наявні встановлені ч. 2 ст. 84 КК України підстави для звільнення від покарання.

На підтвердження викладеного розглянемо такий вирок. Як установив суд, особа, що обвинувачувалася у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, страждає на тяжку хворобу (діабет та гангрену лівої стопи). Цю обставину з-поміж іншого було враховано в межах розв'язання питання про призначення покарання[752]. Проте, зважаючи на те, що цукровий діабет (інсулінозалежний тип) відноситься до хвороб, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, то було б потрібним зробити уточнення характеру захворювання. Якщо йдеться саме про такий різновид діабету, то до особи могла би бути застосована ч. 2 ст. 84 КК України.

Показово, що з моменту запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність вона не застосовувалася стосовно неповнолітніх осіб, тобто тих, які не досягли вісімнадцятирічного віку в порядку, передбаченому розділом XV Загальної частини КК України. Принаймні єдиний державний реєстр судових рішень не містить відповідних судових рішень. Установлений факт корелює зі статистичними даними, згідно з якими за період 2022 – 2023 рр. лише одна особа засуджена за вчинення колабораційної діяльності у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років.

В аспекті звільнення від покарання та його відбування осіб, які вчинили колабораційну діяльність, постає питання щодо їхнього амністування. Зокрема, на першому етапі війни (до повномасштабного вторгнення російських військ в Україну) застосування амністії щодо тих, хто вчинив кримінальні правопорушення, пов'язані зі збройним протистоянням, активно обговорювалося як у фаховому середовищі, так і в суспільстві. До того ж, як відомо, п. 5 Комплексу заходів із виконання Мінських угод, ухваленого 12 лютого 2015 р., передбачав забезпечення

помилування й амністії через надання чинності закону, який забороняє переслідування і покарання осіб у зв'язку з подіями, що мали місце в окремих районах Донецької та Луганської областей України. Попередньо 16 вересня 2014 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про недопущення переслідування та покарання осіб-учасників подій на території Донецької та Луганської областей», який надавав можливість для звільнення від кримінальної відповідальності певній категорії осіб. Цей закон мав чимало хиб, суперечив КК України та чинності не набрав.

Колабораційна діяльність як специфічний різновид зрадницької поведінки, що пов'язується з поведінкою особи в умовах окупації, здебільшого має розглядатися як кримінальне правопорушення, вчинення якого може утворювати належну передумову для застосування амністії у процесі перехідного правосуддя (чого не можна сказати про державну зраду, наприклад). Висловлена позиція багато в чому зумовлюється виявленими особливостями виникнення та поширення колабораціонізму в сучасній Україні, основними проявами яких стало невизнання окупанта як ворога через дезінтеграцію українського населення, позитивне сприйняття окупанта (принаймні на першому етапі війни) за умов активно здійснюваного соціально-психологічного впливу (насамперед в інформаційній сфері, яку окупант намагається тотально контролювати на державному рівні).

Тож у перспективі амністія, будучи одним із привілейованих заходів кримінально-правового впливу, цілком очевидно перебуватиме на порядку денному Української держави передусім у контексті необхідності відновлення конституційного ладу та територіальної цілісності. Водночас потрібно пам'ятати: здійснюване стосовно певної групи осіб прощення повинно бути не лише гуманним, але і справедливим, воно має унеможливити уникнення кримінальної відповідальності осіб, які свідомо та наполегливо знищували українську державність, виконуючи при цьому активну роль. Якщо особа під час перебування в обстановці окупації вчинила деякі інші (більш тяжкі) злочини, можливість її амністування за загальним правилом має виключатись.

Заслуговує на підтримку думка про необхідність пошуку загального консенсусу щодо встановлення справедливості, без якого мирний процес неможливий. Одним з його інструментів є амністія. Але якщо в суспільній уяві вона асоціюється з безкарністю та уникненням агресором відповідальності за розв'язання війни, то поновлення гарячого конфлікту в таких умовах – це тільки питання часу[753]. У цьому плані показовим є досвід інших держав, де відбувалось застосування амністії до учасників масового конфлікту. Наприклад, деякі рішення про амністію, які свого часу ухвалювались у Хорватії стосовно сербів, зазнавали критики саме через прощення, умовно кажучи, правомірно засуджених осіб. Таке звільнення від кари сприймалось як зневага судів й законів[754].

Цілком слушною є також позиція про те, що хоч амністія відіграє важливу роль у припиненні збройного протистояння та примиренні, однак імунітет для осіб, відповідальних за тяжкі злочини, не може бути ціною миру. Здобутий таким чином мир посилює відчуття безкарності та вседозволеності, що не сприяє відновленню верховенства права, установленню демократичних інституцій на постконфліктній території[755]. Надання амністії має відбуватись без порушення обов'язкових для

країни міжнародних угод, без позбавлення постраждалих надії на відплату і засудження винних, а також без провокування громадських заворушень через несправедливе рішення залишити злочинців на волі. Саме тому амністія не повинна поширюватись на осіб, які вчинили воєнні злочини, геноцид, злочини проти людства, катування й інші грубі порушення прав людини і міжнародного гуманітарного права[756].

Розмірковуючи з приводу амністії як елемента перехідного правосуддя, М. Хавронюк пропонує вважати метою амністії осуд від імені держави і визнання винуватості у кримінальних правопорушеннях десятків тисяч осіб, поєднані з прощенням – звільненням від покарання, але покладанням на них певних обмежень, обов'язків і примушуванням їх до певної поведінки. Це потрібно для забезпечення справедливості в розумінні переважної більшості суспільства, насамперед жертв війни. Двома найбільшими категоріями осіб, на яких слід поширити амністію, можуть бути колаборанти та військовослужбовці України. Однак поєднувати в одному законі питання прощення цих двох різних категорій осіб неможливо через різні параметри застосування до них амністії[757].

Чинне кримінальне законодавство України цілком слушно виходить з того, що амністія – це різновид повного або часткового звільнення від відбування покарання. Суд має надати належну кримінально-правову оцінку діянню особи винного, засудити її за вчинення правопорушення, призначити покарання та водночас звільнити від його відбування. З огляду на це особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, не може бути звільнена на підставі акта про амністію від кримінальної відповідальності, що уможливлює виникнення в неї судимості з настанням відповідних правових наслідків[758]. Такий підхід може бути резонним і заслуговує на збереження в контексті перспективного застосування амністії до колаборантів.

Плануючи і прогнозуючи хід поствоєнного розвитку, Україна має заздалегідь чітко сформувати оптимальний підхід щодо застосування амністії до відповідної категорії своїх громадян. Питання про умови надання амністії може виявитися вкрай дразливими для українського суспільства, тому вони потребують завчасного фахового обговорення задля узгодження компромісної межі амністування, перетин якої означатиме грубе порушення принципу справедливості.

Як зауважує О. Новіков, з огляду на значну кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст. 111-1 КК України та перспектив тривалості російсько-української війни амністія щодо колаборціоністів виглядає невідворотним процесом, що допоможе в майбутньому зекономити ресурси й суттєво зменшити навантаження на правоохоронні органи та пенітенціарну систему. Зважаючи на це, потрібно вже сьогодні намагатися виявити майбутні проблеми застосування амністії за колаборційну діяльність та шукати можливі способи їх розв'язання[759].

Напрацювання чітких і зрозумілих умов застосування амністії, які дадуть змогу забезпечити адекватне кримінально-правове реагування на тлі тривалої війни високої інтенсивності та рівень проявленої агресії щодо України, є вкрай важливим з позиції перспективної реінтеграції деокупованих територій України. Має рацію О. Броневицька, стверджуючи, що практика врегулювання конфліктів

міжнародного та неміжнародного характеру свідчить про те, що надавати амністію учаснику такого конфлікту слід лише з урахуванням конкретних умов, серед яких вона виокремлює відмову від насильства, співпрацю з правоохоронними органами, відшкодування шкоди потерпілим, звільнення заручників тощо[760].

Оскільки масштабне амністування стає можливим лише з припиненням окупації та може розглядатися як один з елементів примирення, то до цього часу видається доречним передбачити спеціальну підставу для звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, установивши її для осіб, які щиро покаялись і припинили колабораціоністську діяльність (*умова у виді відмови від продовження подальшої кримінально караної поведінки*), добровільно повідомили органи державної влади про вчинене та активно сприяли розкриттю інших кримінальних правопорушень (*умова у виді співпраці з правоохоронними органами*), що є важливим з огляду на потребу в одночасному відновленні справедливості. Такий підхід передбачає заохочення осіб до припинення протиправної поведінки вже на поточному етапі, створює належне підґрунтя для виявлення та розкриття більш тяжких злочинів, вчинених іншими особами (зокрема з боку громадян рф), ураховуючи обмежені можливості у їх виявленні та документуванні. Необхідним складником цього процесу є широке інформування населення, яке перебуває на непідконтрольній українській владі території, про наявність такої можливості.

Висловлену позицію у літературі розвивають інші дослідники, зокрема В. Кузнецов і М. Сийплокі обґрунтовують потребу встановлення спеціальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність апелюванням до нелогічності ситуації, за якої особа, яка вчинила державну зраду (ст. 111 КК України), може бути звільнена від кримінальної відповідальності, а менш тяжке кримінальне правопорушення (ст. 111-1 КК України) не дає винному такої можливості[761].

3.2. Звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили колабораційну діяльність, як альтернативний кримінально-правовий наслідок цього правопорушення

До осіб, які вчинили колабораційну діяльність, можуть застосовуватися не лише розглянутий вище типовий захід кримінально-правового впливу (кримінальна відповідальність), але так само і альтернативний йому у виді звільнення від кримінальної відповідальності на загальних підставах. Законодавець хибно не передбачив спеціальної підстави для звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності. Таке рішення видається не зовсім виправданим хоча б через те, що запровадження відповідної підстави дало б змогу запобігти настанню більш серйозних негативних наслідків у діяльності осіб, які співпрацюють з окупантом, а також трансформації колабораціонізму в більш тяжке кримінальне правопорушення. Компроміс з колаборантами за умов виконання ними певних вимог є запорукою успішного виявлення та ефективної протидії тим міжнародним злочинам, які вчиняються з боку російської федерації щодо України, починаючи з 2014 р.[762].

Звільнення від кримінальної відповідальності уможливлюється лише щодо тих видів колабораційної діяльності, які передбачені ч. 1 – ч. 4 ст. 111-1 КК України, тобто кримінальних проступків (ч. 1 – ч. 2) і нетяжких злочинів (ч. 3 – ч. 4). Вчинення кримінальних проступків за наявності для того належних підстав і з дотриманням інших умов (зокрема, кримінальне правопорушення має бути вчинене вперше) може потягти звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК України), у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК України) та у зв'язку із зміною обстановки (ст. 48 КК України). Вчинення відповідних злочинів передбачає таку саму можливість, але лише на підставах, уставлених згідно зі ст. 47 і ст. 48 КК України. Зважаючи на викладене, трудно погодитися з думкою, що «до осіб, які скоїли колабораційну діяльність, нині можливо застосувати лише один вид звільнення від кримінальної відповідальності – це звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із передачею особи на поруки»[763].

Окремо слід наголосити, що звільнення від кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність, хоч і передбачає встановлення винуватості особи у вчинення цього кримінального правопорушення, однак становить найменш репресивний та найбільш сприятливий для колаборанта кримінально-правовий наслідок його поведінки.

Решта видів колабораційної діяльності з огляду на невідповідність загальним умовам звільнення від кримінальної відповідальності (через належність до категорії тяжких та особливо тяжких злочинів) не може потягти такого наслідку. Причому виключається навіть звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків даності, адже на підставі ч. 5 ст. 49 КК України давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у ст. ст. 109 – 114-2 КК України. Колабораційна діяльність як кримінальне правопорушення, ознаки якого містить ст. 111-1 КК України, безумовно, належить до зазначеної категорії посягань.

Звільнення від кримінальної відповідальності, хоч і уможливлюється за певних обставин, але фактично не застосовується до колаборціоністів. Показники статистики від Офісу Генеральної прокуратури показують, що за 2022 – 2023 рр. не зафіксовано жодного кримінального провадження за ст. 111-1 КК України, яке було б скеровано до суду з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності.

Водночас згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень у 2023 р. суд у кількох випадках задовольняв клопотання сторони захисту про звільнення особи, яка вчинила колабораційну діяльність, від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України, тобто у зв'язку з дійовим каяттям. Зокрема, в одній зі справ особа обвинувачувалася у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України. Під час розгляду справи обвинувачений подав клопотання про звільнення його від кримінальної відповідальності, мотивуючи тим, що під час дізнання він сприяв органу досудового розслідування, раніше до кримінальної відповідальності не притягався, свій акаунт у соціальній мережі, через який здійснював розповсюдження висловлювань щодо підтримки зс рф, видалив. Свою вину він визнав у повному обсязі, щиро розкається у

вчиненому та обіцяє не повторяти подібних дій у майбутньому. Суд додатково встановив, що кримінальне правопорушення обвинувачений вчинив уперше, збитки чи матеріальна шкоду в результаті вчинення кримінального проступку не заподіяні.

За таких обставин, взявши до уваги дійове каяття обвинуваченого, повне визнання ним своєї вини, активне сприяння розкриттю кримінального проступку, вчинення ним кримінального правопорушення вперше, видалення свого акаунту із соціальної мережі, з використанням якого він вчинив кримінальне правопорушення, суд дійшов висновку, що заявлене клопотання є обґрунтованим, а обвинувачений підлягає звільненню від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України, у зв'язку з чим кримінальне провадження слід закрити[764].

У ще одному випадку особа обвинувачувалася у вчиненні аналогічного кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 111-1 КК України). Вона повністю визнала себе винною в обсязі висунутого проти неї обвинувачення, щиро розкаялася у вчиненому та активно сприяла розкриттю кримінального правопорушення. Просила задовольнити клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та закрити кримінальне провадження. З обвинувального акта також випливає, що жодної шкоди завдано не було.

Розглядаючи це клопотання, суд виснував, що особа: 1) уперше вчинила кримінальний проступок, який не є корупційним кримінальним правопорушенням та кримінальним правопорушення, пов'язаним з корупцією, а також не є порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керувала транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебувала під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції; 2) щиро розкаялась у його вчиненні; 3) активно сприяла його розкриттю, 4) своїми діями жодної шкоди не завдала та дала суду свою згоду на закриття кримінального провадження з нереабілітуючих підстав. З огляду на такі обставини, суд визнав можливим здійснити звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України[765].

В обох розглянутих кейсах (їх можна співставляти з огляду на повний збіг наданої кримінально-правової кваліфікації) привертають увагу такі моменти.

По-перше, попри необхідність, відповідно до ст. 45 КК України, установити факт повного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди, у судових рішеннях констатується відсутність завданих обвинуваченими збитків або заподіяної шкоди. З цього приводу треба зауважити, що незважаючи на те, що колабораційна діяльність як кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 111-1 КК України, завжди зашкоджує охоронюваним нею цінностям, однак чітко встановити (або навіть матеріалізувати) таку шкоду неможливо. До того ж суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою основного складу кримінального правопорушення колабораційної діяльності, що теж може впливати на вирішення цього питання. Тож, як видається, правильною є позиція зафіксувати відсутність шкоди як такої, що зумовлює неможливість її усунення, але не виключає загалом звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

По-друге, найбільш слабким місцем у досліджених рішеннях є установлення такого обов'язкового складника дійового каяття, як активне сприяння розкриттю кримінального проступку. На жаль, в обох справах наявність цього сприяння, яке до того ж має бути саме активним, лише презюмується. Не зрозуміло, у чому проявлялася активність сприяння, а також, яка поведінка обвинувачених визнана такою, що полягає у здійсненні сприяння (зокрема, сумнівним видається відносити до зазначеного складника видалення акаунту із соціальної мережі, з використанням якого відбувалося вчинення кримінального правопорушення)[766]. Тож саме у цьому плані виникає найбільший сумнів щодо законності ухвалених рішень.

По-третє, слід нагадати, що за умов чіткого встановлення усіх належних умов та підстави для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям суд зобов'язаний здійснити таке звільнення. Якщо ж якась умова не дотримана, або відсутня підстава для звільнення від кримінальної відповідальності, то тоді може йтися про неможливість звільнення від кримінальної відповідальності.

У контексті викладеного слушно звертає увагу на проблему тлумачення положень ст. 45 КК України І. Гловюк. При цьому вона спирається на практику ВС (див., наприклад, постанову ВС від 06 вересня 2022 р. у справі № 497/374/2021) про те, що відсутність хоча б одного зі складників дійового каяття виключає звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 45 КК України. Виняток можуть становити лише випадки вчинення кримінального правопорушення чи замаху на нього, внаслідок яких не заподіяно шкоду або не завдано збитків. Зважаючи на такий підхід, резюмує вчена, у випадках публічних заперечень та публічних закликів активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення навряд можливе, бо як мінімум одне діяння вже виявлено і зафіксовано (хоча воно можливо за іншими публічними запереченнями / закликами чи публічними запереченнями / закликами інших осіб). Щодо шкоди, то її не можна прорахувати, а отже, і ставити питання про відшкодування. Тобто залишається лише щире розкаяння, одного якого, за тлумачення ВС, недостатньо для застосування ст. 45 КК України. Тому постає питання правомірності звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям у справах про колабораційну діяльність за ч. 1 ст. 111-1 КК України, утім, аналогічні зауваження екстраполюються і на інші частини цієї статті[767].

На тлі розглянутого питання проаналізуємо ще одну ситуацію за 2023 р., у межах якої суд відмовив у звільненні особи, дії якої були кваліфіковані за ч. 4 ст. 111-1 КК України, від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (не задовольнив клопотання захисника). Правильність прийнятого рішення не викликає сумнівів, адже кримінальне правопорушення, передбачене ч. 4 ст. 111-1 КК України, належить до категорії (умисних) нетяжких злочинів, а обов'язковою умовою звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45 КК України є вчинення необережного нетяжкого злочину. На це слушно звернув увагу суд, ухваливши зазначене рішення. Щоправда, сумнівним, з огляду на викладене вище, видається твердження з приводу того, що неможливість усунення шкоди – це обставина, яка так само унеможливлює застосування ст. 45 КК України. Ніби через те, що об'єктом колабораційної діяльності є основи національної безпеки України, а злочинні дії винної особи спрямовані не проти конкретного потерпілого чи майна,

а посягають загалом на інтереси держави та всіх її громадян, яким завдає такої шкоди, та яку вже неможливо усунути[768].

Вивчення правозастосовної практики, що формується у 2024 р., продемонструвало продовження виявленої тенденції – рішення про звільнення від кримінальної відповідальності колаборантів майже не приймаються. Натомість є випадки відмов у такому звільненні. Зокрема, згідно з ухвалою суду встановлено, що особа обвинувачувалася у вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України (вона виконувала обов'язки директора закладу освіти, створеного державою-агресором на окупованій території). До суду надійшло клопотання директора Харківської приватної спеціалізованої школи та протокол загальних зборів її трудового колективу про звільнення обвинуваченої від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки цьому колективу. Суд не задовольнив отримане клопотання та відмовив у звільненні фігурантки справи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК України. Ухвалене рішення було мотивоване таким чином. По-перше. Оскільки для такого звільнення потрібно встановити щире каяття особи, яке свідчить про її бажання спокутувати провину перед колективом підприємства, установи чи організації та виправити свою поведінку, то особу, яка не визнала себе винною у вчиненні злочину, передавати на поруки не можна. По-друге, зважаючи на дискреційні повноваження суду, питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності з передачею особи на поруки є правом, а не обов'язком суду, і виправдане лише тоді, коли суд дійде висновку про те, що виправлення конкретної особи, яка вчинила злочин, є можливим без фактичного застосування до неї заходів кримінально-правової репресії. По-третє, поняття «щире каяття» передбачає, крім визнання особою факту вчинення злочину, ще й справжнє, відверте, а не уявне визнання своєї провини у вчиненні певного злочину, щирий жаль з приводу цього та осуд своєї поведінки. Однак, з огляду на матеріали кримінального провадження, факт щирого каяття обвинуваченої не знайшов підтвердження (свою поведінку вона мотивувала атмосферою страху, адже припускала можливість застосування щодо неї заходів фізичного впливу з боку окупантів – однак це питання становить окремий предмет вивчення)[769]. Здебільшого можна погодитися з викладеними аргументами і зауважити, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки є правом суду, яким у цьому разі той не скористався, обґрунтувавши свою позицію.

3.3. Додаткові заходи кримінально-правового впливу щодо особи, яка вчинила колаборацію діяльність

За вчинення колаборацію діяльності можуть застосовуватися такі додаткові (субсидіарні) заходи кримінально-правового впливу:

1) *Примусові заходи медичного характеру* – ідеться про заходи, які згідно з ч. 2 ст. 20 та п. 2 ст. 93 КК України суд може застосовувати при засудженні особи за вчинення колаборацію діяльності та призначенні їй покарання, а саме щодо такої, яка визнана обмежено осудною.

2) *Примусове лікування*, що суд на підставі ст. 96 КК України може застосувати (незалежно від призначеного покарання) до усіх колаборантів, які вчинили відповідне кримінальне правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

3) *Спеціальна конфіскація* – застосовується до осіб, які вчинили колаборaційну діяльність, передбачену ч. 3 – ч. 8 ст. 111-1 КК України, адже, зважаючи на положення ч. 1 ст. 96-1 КК України, за такі види колаборaційної діяльності передбачено основне покарання у виді позбавлення волі на певний строк та вони вчиняються з умисною формою вини. Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених ст. 96-2 КК України. Наприклад, такій конфіскації може підлягати транспортний засіб, що використовувався для перевезення військової амуніції, якщо цей акт поведінки оцінюється як прояв надання збройним держави-агресора допомоги у веденні бойових дій проти ЗС України (ч. 7 ст. 111-1 КК України). Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 96-2 КК України зазначений транспортний засіб становить засіб, який використовувався для вчинення кримінального правопорушення, а отже, він підлягає спеціальній конфіскації.

4) *Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб*. Колаборaційна діяльність є кримінальним правопорушенням, вчинення якого згідно з п. 3 ч. 1 ст. 96-3 КК України утворює підставу для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, якщо відповідне правопорушення вчинене уповноваженою особою юридичної особи від її імені. До юридичних осіб суд може застосувати такі заходи кримінально-правового характеру, як: штраф; конфіскація майна; ліквідація. Питання застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб більш докладно розглядалося при висвітленні питання про суб'єкта колаборaційної діяльності.

Щодо додаткових (субсидіарних) заходів кримінально-правового впливу, то не всі з тих, що можуть поширюватися на осіб, засуджених за вчинення колаборaційної діяльності, мають укладену практику застосування. Зокрема, установлено, що примусові заходи медичного характеру в одній зі справ про вчинення колаборaційної діяльності (ч. 1 ст. 111-1 КК України) були застосовані стосовно обмежено осудних осіб (п. 2 ст. 93 КК України). Суд визнав колаборaціоніста такою особою згідно з отриманим висновком судово-психіатричної експертизи та призначив їй покарання разом з примусовими заходами медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку у психіатричному закладі охорони здоров'я за місцем проживання[770].

Примусове лікування поки не призначалося жодній особі, яка вчинила колаборaційну діяльність. Застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у справах про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, має поодинокі приклади, які розглянуті в підрозділі, присвяченому суб'єктові колаборaційної діяльності.

Найбільш поширеним з-поміж додаткових заходів кримінально-правового впливу виявилася спеціальна конфіскація (ст. 96-1, ст. 96-2 КК України), яка має

порівняно широку та не завжди коректну практику її застосування. Розглянемо кілька прикладів, що це ілюструє.

В одній зі справ суд застосував до особи, яка була засуджена за вчинення колаборaційної діяльності, передбаченої ч. 1 ст. 111-1 КК України, спеціальну конфіскацію відповідно до ст. 96-1, ст. 96-2 КК України, передавши у власність держави системний блок «HP», який був вилучений у ході обшуку. Цей системний блок суд визнав предметом кримінального правопорушення та (?) знаряддям вчинення злочину. Вочевидь, використовуючи цей системний блок, особа здійснювала інкриміноване їй розміщення на своїй сторінці в забороненій соціальній мережі «Однокласники» дописи, що оцінені як колаборaційна діяльність (на жаль, вирок не містить належного уточнення з цього приводу)[771]. По-перше, тут треба зауважити, що вилучений системний блок не може бути одночасно і предметом кримінального правопорушення, і його знаряддям. Очевидно, що мовиться скоріше про знаряддя, адже саме за допомогою зазначеної речі здійснювався доступ до мережі Інтернет та поширення інформації, про яку йдеться у ч. 1 ст. 111-1 КК України. По-друге, і найголовніше. Чи мав суд право застосовувати спеціальну конфіскацію, зважаючи на те, що особа обвинувачувалася у вчиненні умисного кримінального правопорушення, яке не передбачає основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян? Видається, що зважаючи, на положення ч. 1 ст. 96-1 КК України, такого права суд не мав. Тому рішення про застосування спеціальної конфіскації у цій справі є незаконним.

Для порівняння проаналізуємо ще одну справу, за якою особа обвинувачувалася у вчинення такого ж самого діяння (ч. 1 ст. 111-1 КК України). На противагу рішенню про застосування спеціальної конфіскації у цьому разі суд вирішив не поширювати положення ст. 96-1, ст. 96-2 КК України щодо спеціальної конфіскації мобільного телефону «*Redmi*», оскільки цей телефон використано при вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, за яке передбачено покарання у виді позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк від десяти до п’ятнадцяти років. При тому, що умовою для застосування спеціальної конфіскації відповідно до ч. 1 ст. 96-1 КК України є вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян[772]. Отже, тут суд вирішив правильно та відмовив у здійсненні спеціальної конфіскації через невідповідність нормативним умовам її застосування.

ВИСНОВКИ

Ця дослідницька праця, предметом якої з-поміж іншого є узагальнення теоретичного та практичного матеріалу з кримінально-правових проблем протидії колаборaційній діяльності, передбачає здійснення їх критичного аналізу, формулювання нових ідей, висунення конкретних пропозицій. Дослідження фіксує науковий пріоритет, забезпечує первинною фаховою інформацією суспільство, слугує висвітленню основного змісту і результатів проведеного дослідження відповідного спектру проблем, що постають у сучасному кримінальному праві України. За підсумкам цього дослідження можна сформувати такі основні висновки.

1. Розглянуто колаборaціонізм в історичному ракурсі, спираючись на досвід Другої світової війни. Визначено вплив її подій на розвиток наукового знання про відповідне явище. Продемонстровано особливості європейських колаборaційних практик залежно від тогочасного стану державного розвитку або його відсутності як такого. Окремо акцентовано увагу на умовах, за яких розвивалося досліджуване явище на теренах сучасної України, а так само визначено підходи, що використовувала совєцька влада до осіб, які визнавалися нею колаборантами.

2. Установлено, що сучасна російсько-українська війна, яка розпочалася 2014 року, є тим чинником, що зумовив виникнення та поширення колаборaціонізму на тимчасово окупованій території України. Виокремлюється два умовних етапи цієї війни, кожен з яких по-своєму вплинув на розвиток колаборaційних практик на території України. Визначено та розглянуто передумови, які забезпечили успішне виникнення та відносну поширеність колаборaціоністської поведінки, а саме: 1) тривала та спланована підготовка до окупації (зовнішні чинники); 2) особливості суспільно-політичного розвитку довоєнної України (внутрішні чинники); 3) постсовєцький спадок та прихильність до ідеології «русского міра» (історичні та ідеологічні чинники). Доведено, що в основі колаборaціоністських практик на окупованій території України, а також виявленої лояльності частини місцевого населення до окупаційного режиму лежать мотиви у вигляді схильності до постсовєцьких ідей під гаслами «русского міра» (політико-ідеологічне підґрунтя) та меркантильні (користолюбство; прагнення, інколи оманливі, збагатитись) або низинні (марнославство, помста).

3. Розглянуто, як відбивався колаборaціонізм у політико-правовій сфері на першому (гібридному) етапі російської агресії щодо України (2014 – 2022 рр.). Зокрема, зроблено висновок, що формування правової політики України у сфері деокупації частини її території, подальшої її реінтеграції на першому етапі російської агресії проти України здебільшого характеризувалося розгубленістю та відсутністю єдиної, чіткої та поміркованої позиції стосовно осіб, які в той чи інший спосіб співпрацювали з державою-агресором. Як результат – до початку повномасштабного вторгнення російських військ на територію України не вдалося сформувати оптимальну модель правового реагування на осіб, які співпрацюють з державою-агресором та її представниками.

Така ж інертність здебільшого була притаманна представникам громадських організацій та науковцям, які відносно помірно досліджували проблематику

колабораціонізму в сучасній Україні протягом 2014 – 2022 рр. При цьому основні дискусії зводилося до з'ясування того, чи достатньо на той час наявного (класичного) кримінально-правового ресурсу для адекватного реагування на подібну поведінку або чи потрібним є додаткове правове врегулювання питань, пов'язаних із колабораціоністською діяльністю, що мала місце в Україні (у межах АРК та окремих районів Донецької та Луганської областей), включаючи розв'язання відповідних кримінально-правових проблем. Проаналізовані позиції дали змогу констатувати наявність загальної потреби вдосконалення законодавства України в частині правового реагування на осіб, які співпрацюють з ворогом та допомагають йому, що з часом і сталося у вигляді запровадження у КК України (ст. 111-1) підстави відповідальності за колабораційну діяльність.

Проаналізовано підходи суб'єктів реалізації кримінально-правової політики України до кваліфікації співпраці з окупантом у період 2014 – 2022 рр., здійснено їх узагальнення на основі аналізу судової практики, що формувалась протягом того часу. З-поміж іншого констатується, що однакова за своїм характером поведінка, яка полягала у співпраці з окупантом (наприклад, виконання функцій працівника правоохоронних органів, судді тощо), могла одержувати різну правову оцінку залежно від місця вчинення відповідних діянь. На території окупованого Криму такі діяння кваліфікувалися переважно як державна зрада, а на території окупованого Донбасу – як участь у терористичній організації або сприяння її діяльності (і лише в незначних окремих випадках за сукупністю обох із зазначених злочинів).

4. Зроблена спроба визначити поняття колабораціонізму, з'ясувавши підходи його формування на основі кримінально-правової теорії та історичного становлення. Запропоновано розмежовувати колабораціонізм (ототожнюється виключно із соціально шкідливим типом поведінки) із співіснуванням (побіжна співпраця, угодовство як колабораціонізмоподібне явище). Сформульовано наукове поняття колабораціонізму, що віддзеркалює досліджені обов'язкові ознаки, за відсутності яких виключається юридична відповідальність за вчинене. Це таке посягання на національні інтереси держави, яке полягає в їх умисній і добровільній зраді, що проявляється у вигляді співпраці з ворогом з наданням йому допомоги у проведенні підривної діяльності проти України, та вчиняється в обстановці окупації громадянином України, який постійно перебуває на окупованій території.

5. Визначено такі етапи формування кримінально-правової політики України щодо протидії колабораціонізму та встановлення самостійної підстави відповідальності за колабораційну діяльність: I етап (2001 – 2014 рр.), II етап (2014 – 2022 рр.), III етап (2022 р – дотепер). На кожному етапі формування вітчизняної кримінально-правової політики були припущені певні помилки, які негативно впливають і впливатимуть у майбутньому на процес протидії колабораціонізму.

Під час III етапу відбулося запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Вивчення та аналіз відповідної кримінально-правової норми (ст. 111-1 КК України) показали, що вона приймалася поспіхом (наслідок помилки II етапу), без належного експертного супроводження та містить низку

недоліків, які негативно впливають на ефективність протидії колабораційній діяльності.

Звертається увага на те, що ініціатори законопроєкту про запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність досить плутано визначають правову природу зазначеного явища, з огляду на що постало питання, чи відбулася криміналізація колабораційної діяльності з ухваленням зазначених змін до кримінального законодавства. Доводиться, що з позиції як історичної, так і правової науки колабораціонізм є специфічним соціальним явищем та в загальних рисах становить надання населенням окупованої території допомоги ворогові в державно значущих сферах життєдіяльності. Таким чином, це явище природно пов'язується з усталеною для багатьох держав формою кримінально караної поведінки, що називається зрадою (державною зрадою).

6. Розв'язується проблема зворотної дії у часі кримінально-правової норми про колабораційну діяльність. Стверджується, що відбулась очікувана диференціація кримінальної відповідальності за державну зраду, за якої більшість діянь, що розглядаються як колабораційні (ч.ч. 1 – 6 ст. 111-1 КК України), утворили привілейовані склади державної зради (ст. 111 КК України), а колабораційна діяльність у формі, передбаченій ч. 7 ст. 111-1 КК України, – кваліфікований склад державної зради. Отже, частини 1 – 6 ст. 111-1 КК України, становлячи положення закону, який пом'якшує кримінальну відповідальність, повинен мати зворотну дію в часі, тобто поширюватися на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності. Положення ч. 7 ст. 111-1 КК України, будучи такими, що посилюють кримінальну відповідальність, не мають зворотної дії в часі (ст. 5 КК України). Покарання за вчинення таких дій передбачене більш суворе, ніж у ч. 1 ст. 111 КК України (новий закон посилив відповідальність).

7. Проаналізовано доктринальні підходи та законодавче відображення класифікації колабораційної діяльності. Розвиваючи підходи до класифікації колабораційної діяльності як такі, що відбивають поточний стан законодавчого уявлення про відповідне явище, та спираючись на особливості основного безпосереднього об'єкта колабораційної діяльності, що може мати свою специфіку залежно від тієї чи іншої форми цієї діяльності, запропоновано види зазначеної діяльності, які узгоджуються зі змістом ст. 111-1 КК України.

В аспекті подальшого розвитку кримінального законодавства констатовано наявність назрілої потреби реструктуризації кримінально-правової норми про колабораційну діяльність. Цей процес повинен відбуватися, зважаючи на поділ колабораційної діяльності на окремі види, що мають спільну родову основу, з огляду на специфіку характеру та сфери співпраці з ворогом, а також відповідний об'єкт посягання. Зважаючи на доцільність звуження змісту ст. 111-1 КК України, а також поділ колабораційної діяльності на види, пропонується у КК України встановити окремі статті, кожна з яких була б присвячена якомусь самостійному виду колабораційної діяльності та враховувала її відповідний ступінь суспільної небезпечності:

- стаття 111-Х «Колабораційна діяльність в освітній сфері»;
- стаття 111-ХХ «Колабораційна діяльність у господарській (економічній) сфері»;

- стаття 111-ХХХ «Колабораційна діяльність в інформаційній сфері»;
- стаття 111-ХХХХ «Колабораційна діяльність у політичній та виборчій сферах»;
- стаття 111-ХХХХХ «Колабораційна діяльність у публічно-владній сфері».

8. Проведений аналіз кримінально-правової норми про колабораційну діяльність дав змогу визначити та охарактеризувати всі елементи складу цього кримінального правопорушення. Доводиться, що кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України, відноситься до категорії тих діянь, які посягають на життєво важливі інтереси України у сфері її національної безпеки. При цьому всі види колабораційної діяльності, незалежно від форми співпраці з державою-агресором, об'єднує насамперед те, що вони мають спільну здатність заподіювати істотну шкоду охоронюваним у ст. 111-1 КК України цінностям.

Як специфічну ознака колабораційної діяльності розглянуто обстановку у вигляді наявності умов окупації, що передбачають співпрацю колаборанта та окупанта. Ця ознака може вважатися наскрізною, а її характерною рисою є те, що вона текстуально не закріплена у ст. 111-1 КК України, але неодмінно випливає із самої суті колабораціонізму як особливого явища, що здебільшого розглядається як державна зрада з пом'якшуючими покарання обставинами.

9. Пропонується виключити відповідальність за дії, вчинення яких на сьогодні передбачено ч. 1 ст. 111-1 КК України, та водночас установити самостійну підставу кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність в інформаційній сфері, яку пропонується розмістити в окремій статті КК України (ст. 111-ХХХ. «Колабораційна діяльність в інформаційній сфері»). Зазначена норма має уможливлювати настання кримінальної відповідальності щодо осіб, які у співпраці з окупантом систематично створюють, збирають, одержують, зберігають, використовують та поширюють інформацію ворожої пропаганди (її зміст мають утворювати підтримання держави-агресора, її окупаційної адміністрації, збройних формувань та/або виправдання збройної агресії проти України тощо). Ця норма насамперед має бути орієнтована на тих, хто на регулярній основі (переважно професійно) займається інформаційнім шкідництвом, а саме: *працівників медіаустанов* (телевізійні канали, радіостанції, газети, інтернет-платформи); *т. зв. експертів*, які долучаються до поширення й інтерпретації пропаганди через медіаресурси; *блогерів та інфлюенсерів*, які створюють та поширюють контент у соціальних мережах, роблять відео, пости, коментарі.

10. Перспективними напрямами для вдосконалення юридичної підстави кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність у сфері освіти визначено такі: 1) відмова від здійснення пропаганди як окремої форми колабораційної діяльності у сфері освіти; 2) уточнення характеру дій щодо впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти. Одним із варіантів змін, які можуть бути внесені до КК України з огляду на це, є встановлення ст. 111-Х «Колабораційна діяльність в освітній сфері», згідно з якою кримінально караним має визнаватися така поведінка, як-от: надання освітніх послуг громадянином України на окупованій території, що здійснюється за стандартами держави-агресора з метою спричинити шкоду національним інтересам України. Пропонований підхід передбачає наявність лише однієї форми

колаборaційної діяльності у сфері освіти з уточненням її змісту, зокрема в частині встановлення мети такої діяльності. Наголошується, що дії з розроблення, затвердження освітніх програм відповідно до стандартів держави-агресора (та їм подібні) можуть у такому разі отримувати кримінально-правову оцінку як співучасть у вигляді організації надання освітніх послуг.

11. Запропоновано в окремій статті КК України (ст. 111-XXXX. «Колаборaційна діяльність у політичній та виборчій сферах») передбачити відповідальність за різні види колаборaційної діяльності в політичні сфері. Зокрема, це дасть змогу забезпечити диференційований підхід до відповідальності за організацію політичного заходу та активну участь у ньому, які не можуть каратися однаково.

У цій же статті має бути встановлена самостійна підстава відповідальності за колаборaційну діяльність у виборчій сфері, яка так само потребує диференціювання за ступенем суспільної небезпеки вчиненого. Установлено, що різного покарання потребують дії, пов'язані з організацією незаконних виборів та/або референдумів на тимчасово окупованій території, їх проведенням та закликами до проведення цих виборів та/або референдумів.

Загалом констатовано слушність підходу, згідно з яким політична і виборча сфери співпраці з окупантом є такими, що уможливлюють настання кримінально-правових наслідків, адже йдеться про вчинення дій, які істотним чином сприяють утвердженню окупаційного режиму, руйнуванню базових державницьких позицій тощо.

12. Визначено, що з подальшим розвитком кримінального законодавства України економічна співпраця громадян України з окупантом має залишитися поведінкою, яка тягне кримінальну відповідальність, проте сфера дії такої заборони потребує звуження з метою унеможливлення кримінального переслідування осіб, які вчинили діяння у сфері економічних відносин, що не характеризуються високим рівнем суспільної небезпечності. З огляду на це пропонується встановити окрему підставу відповідальності за відповідний прояв колаборaціонізму (ст. 111-XX. «Колаборaційна діяльність у господарській (економічній) сфері»).

Настання такої відповідальності повинно безпосередньо пов'язуватися з економічною шкодою, яка заподіяна в результаті подібної співпраці з ворогом, для діяння у вигляді передачі матеріальних ресурсів. Зазначену шкоду цілком можна вимірювати в умовних одиницях (на сьогодні це неоподаткований мінімум доходів громадян), тобто грошовому вираженні. Доречним також є і встановлення диференційованої відповідальності залежно від обсягу заподіяної шкоди (у значному розмірі, у великому розмірі та в особливо великому розмірі).

Щодо провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, то для такого прояву колаборaційної діяльності мають встановлюватися обмеження за сферами економіки, участь у розвитку яких може заподіяти максимально серйозну шкоду національним інтересам України: зокрема, оборонно-промисловий комплекс, енергетичний сектор (нафта, газ, електроенергія), транспорт і логістика, фінансовий сектор, інформаційні технології та кібербезпека.

13. Задля вдосконалення кримінального законодавства України про відповідальність за колабораційну діяльність в адміністративній сфері пропонується виключити ч. 2 зі ст. 111-1 КК України, зважаючи на те, що зайняття громадянином України посади, не пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, не може вважатися тим актом поведінки, який потребує застосування каральних засобів, притаманних кримінальному праву. До відповідної категорії осіб, які в незаконних органах влади виконують другорядні функції, було б правильним застосовувати люстраційні заходи.

Доцільність кримінального переслідування осіб, які займали посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, натомість не викликає сумнівів. Характер виконуваних функцій, потенційна кількість осіб, які їх реалізують тощо свідчать про слушність збереження підстави кримінальної відповідальності в межах колабораційної діяльності в адміністративній сфері.

Водночас кримінальну відповідальність повинні зазнавати також ті громадяни України, які в межах окупаційних структур держави-агресора займають у судових або правоохоронних органах посади, пов'язані з виконанням відповідних функцій (посади правоохоронців та суддів), оскільки перебування на цих посадах передбачає максимально можливий негативний вплив на сферу правоохорнюваних інтересів Української держави, охоплює найвищий адміністративний рівень взаємодії з окупантом.

З огляду на викладене пропонується встановити в окремій нормі КК України (ст. 111-XXXXX «Колабораційна діяльність у публічно-владній сфері») відповідальність за колабораційну діяльність у публічно-владній сфері, диференціювавши її таким чином. Зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, утворює основний склад кримінального правопорушення, а зайняття громадянином України посади в незаконних судових бо правоохоронних органах, створених на тимчасово окупованій території, – кваліфікований склад цього кримінального правопорушення.

14. Щодо перспектив розвитку кримінального законодавства України про відповідальність за колабораційну діяльність у воєнній сфері, то тут констатується законодавча помилка, адже співпраця громадян України в зазначеній сфері становить державну зраду і не може розглядатися як її привілейований прояв. Характер взаємовідносин з окупантом щодо ведення бойових дій проти України не містить жодних специфічних ознак, які б свідчили про окрему від державної зради правову природу поведінки громадянина України (фактор окупації повністю нівелюється сферою співпраці). Тому потребує виключення зі ст. 111-1 КК України положення про відповідальність за військову співпрацю, що даватиме змогу кваліфікувати вчинене як державну зраду у формі переходу на бік ворога.

15. Розглянуто суб’єкта колабораційної діяльності, визначено його поняття, ознаки та види. Установлено, що суб’єкт кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, є спеціальним. Це означає, що такий суб’єкт характеризується як загальними ознаками, так і особливими. До загальних віднесено: фізичну, осудну особу, яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, а саме 16 років. До особливих ознак, які визначають суб’єкта колабораційної діяльності як спеціального, попри неоднозначність законодавчого підходу з цього питання, відноситься його належність до категорії осіб, що мають громадянство України. Показано специфіку окремих форм колабораційної діяльності, що безпосередньо стосується суб’єкта кримінального правопорушення. Проаналізовано особу правопорушника за ст. 111-1 КК України (особу колабораціоніста).

Доводиться, що лише особа, яка є громадянином України, має визнаватися суб’єктом колабораційної діяльності (усіх її видів). До внесення відповідних змін до ст. 111-1 КК України її ч. 4 і ч. 6 треба тлумачити обмежувально, тобто так, що суб’єктом колабораційної діяльності у відповідних формах є лише громадянин України.

16. Зазначається, що ст. 111-1 КК України текстуально не визначає форму вини, з якою може вчинятися колабораційна діяльність. Водночас вважається неможливим здійснити таку діяльність (у будь-якій з її форм) з необережності, оскільки сам характер відповідних дій виключає варіант учинення їх інакше, як умисно. Колабораційна діяльність може вчинятися як з прямим умислом, так і з непрямим (за винятком випадків, де встановлена мета). Проведений аналіз судової практики дав змогу підтвердити, що умисел є саме тією формою вини, з якою вчиняється кримінальне правопорушення, передбачене ст. 111-1 КК України. Установлено, що суб’єктивна сторона кожного з видів колабораційної діяльності може мати свої особливості, які розглянуто з огляду на зміст умислу окремо щодо кожного виду такої діяльності.

Аргументовано, що мета і мотив колабораційної діяльності для більшості видів колабораційної діяльності не є обов’язковими ознаками, що визначають наявність цього складу правопорушення, проте вони неодмінно потребують установлення. Мотивація вчиненого потребує належного дослідження у процесі розслідування з тим, щоб суд отримав можливість застосувати максимально індивідуалізовані заходи впливу.

Формулюючи дефініцію колабораційної діяльності, з-поміж усіх родових ознак пропонується зафіксувати мету вчинення відповідного правопорушення, якою є спричинення шкоди національним інтересам України.

У контексті вивчення суб’єктивної сторони колабораційної діяльності окрема увага звертається на питання добровільності як її специфічної ознаки. По-перше, доводиться, що, попри відсутність прямої нормативної фіксації добровільності, жодні вчинені під впливом примусу («недобровільні») дії, зокрема й передбачені ст. 111-1 КК України, не можуть визнаватися кримінально протиправними. По-друге, пропонується для колабораційної діяльності розширити межі недобровільної поведінки, не зводячи їх суто до визначених у ст. 39 і ст. 40 КК України. Доводиться

потреба розширення меж перешкод, які можуть вважатися нездоланними в тих ситуаціях, які безпосередньо пов'язані з окупацією.

17. Вивчення кваліфікованого складу колабораційної діяльності (ч. 8 ст. 111-1 КК України) дає змогу встановити, що оскільки згадувана у ч. 8 ст. 111-1 КК України загибель людей може розглядатися як один із проявів тяжких наслідків, то рекомендується кваліфікувати вчинене за цією ознакою тоді, коли настала смерть щонайменше двох осіб. Зважаючи на те, що тяжкі наслідки прив'язуються за змістом до загибелі людей, під іншими тяжкими наслідками треба так само розуміти й іншу шкоду, включаючи заподіяння фізичної шкоди здоров'ю людини. Йдеться про настання смерті однієї людини або про таку шкоду, яка рівнозначна ознакам тяжкого тілесного ушкодження щодо однієї чи кількох осіб. Висловлена рекомендація передбачає виправдане застосування поширювальне тлумачення ч. 8 ст. 111-1 КК України (з огляду на очевидну законодавчу помилку, яку можна усунити засобами судової правотворчості), розуміючи під іншими тяжкими наслідками не лише шкоду, яку можна виміряти в майновому еквіваленті (згідно з п. 4 примітки ст. 111-1 КК України), але й фізичну шкоду людині. Натомість застосування буквального тлумачення ч. 8 ст. 111-1 КК України та п. 4 її примітки зумовлюють потребу додаткової кваліфікації колабораційної діяльності за статтями КК України, які передбачають відповідальність за заподіяння смерті однієї людини або тяжких тілесних ушкоджень.

Зважаючи на відстоювану в цій роботі позицію, що передбачає формування системи норми про колабораційну діяльність у ключових сферах співпраці з державою-агресором (кардинальна зміна поточної законодавчої моделі), то підхід до визначення ознак, які кваліфікують відповідні основні склади колабораційної діяльності, має бути іншим. Він визначатиметься специфікою тієї чи іншою сфери співпраці.

18. Доводиться, що не будь-яка діяльність, яка здійснюється у межах взаємодії або навіть співпраці з державою-агресором (її представниками на окупованій території), має вважатися колабораційною, а отже, кримінально протиправною. Виявлено, що в тій частині, в якій ст. 111-1 КК України викладена в максимально конкретний і найменш абстрактний спосіб, установлення меж правомірності поведінки здебільшого не викликає складнощів. Натомість ті положення кримінально-правової норми, що сформульовані більш абстрактно та створюють підґрунтя для широкого їх тлумачення, негативно впливають на визначення меж правомірної поведінки. За таких умов конче необхідно звертатися до інших джерел кримінального права, а також доктрини кримінального права, використання здобутків якої дасть змогу оперувати всім доступним на сьогодні арсеналом інструментів з інтерпретації КК України, включаючи застосування різних способів його тлумачення.

У цьому контексті окремо наголошується на потребі розглядати положення ст. 111-1 КК України у зв'язці з нормами міжнародного гуманітарного права, зміст яких має братися до уваги при здійсненні кримінально-правової кваліфікації у відповідній категорії проваджень. Проведений контент-аналіз вироків, ухвалених за ст. 111-1 КК України, показав, що суди України здебільшого не враховують норми міжнародного гуманітарного права, належним чином не використовують їх

положення, розглядаючи справи про колаборaційну діяльність (хіба що за винятком посилань для них з метою обґрунтування незаконності вторгнення російських військ в Україну та встановлення на захоплених територіях окупаційного режиму). Відповідні міжнародно-правові документи безпосередньо не впливають на рішення про наявність (відсутність) правомірної поведінки в діях обвинувачених осіб або на вирішення інших кримінально-правових питань.

19. Обґрунтовано, що малозначність колаборaційної діяльності може мати місце в тих випадках, коли поведінка особи формально містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України, але її дії спричиняють лише неістотну шкоду національним інтересам України, її безпеці (основному безпосередньому об'єкту) та не завдають і не можуть заподіяти істотну шкоду іншим цінностям, що охороняються в такий спосіб (додатковим об'єктам).

Аналіз правозастосовної практики, яка на сьогодні сформована за ст. 111-1 КК України, демонструє неординарну тенденцію, згідно з якою станом на вересень 2024 р. відсутні судові рішення, в яких би були встановлені ознаки малозначності діяння відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України. Попри це розгляд окремих кейсів дає змогу виявити ознаки малозначності діяння в окремих випадках, у яких постановлені обвинувальні вироки.

У разі виявлення усіх належних ознак крайньої необхідності або примусу як обставин, що виключають кримінальну протиправність діянь, визначених у ст. 39 і ст. 40 КК України, унеможливлюється настання кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність. Однак на сьогодні у практиці застосування ст. 111-1 КК України не виявлено прикладів, коли б суд (на основі відповідних доказів) ухвалив рішення про вчинення колаборaційної діяльності за наявності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

20. Установлено особливості відмежування колаборaційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень, а саме: державної зради (ст. 111 КК України), пособництва державі-агресору (ст. 111-2 КК України), виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників (ст. 436-2 КК України), участі в діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань (ст. 260 КК України), участі в терористичній групі чи терористичній організації (ст. 258-3 КК України), фінансування не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань, постачання їм зброї, боєприпасів, вибухових речовин чи військової техніки (ч. 3 ст. 260 КК України).

Системний аналіз КК України дав змогу встановити такий характер співвідношення суміжних кримінально-правових норм, які відбивають однаковий тип зрадницької поведінки: загальною є норма про державну зраду (ст. 111-1 КК України), спеціальною – норма про пособництво державі-агресору, якщо воно вчинено громадянином України (ст. 111-2 КК України), і екстраспеціальна норма – це норма про колаборaційну діяльність (ст. 111-1 КК України). Викладене зумовлює підхід до надання правової оцінки вчиненого за правилами конкуренції кримінально-правових норм (за винятком їх колізійності у випадку із ч. 4 ст. 111-1 та ст. 111-2 КК України).

Проаналізовано судову практику, на основі чого виявлено проблеми кваліфікації колабораційної діяльності в аспекті її розмежування з іншими складами кримінальних правопорушень, ознаки яких частково чи майже повністю збігаються.

21. Оскільки у процесі кваліфікації колабораційної діяльності можуть поставати питання, пов'язані з відмежуванням одного виду колабораційної діяльності від інших, то воно розглядається окремо. Звертається увага на необхідності розмежовувати склади кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України та встановленого ч. 6 ст. 111-1 КК України. Здійснюється відмежування колабораційної діяльності у виді передачі матеріальних ресурсів незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або збройним чи воєнізованим формуванням держави-агресора (ч. 4 ст. 111-1 КК України) від колабораційної діяльності у виді надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій (ч. 7 ст. 111 КК України). Розглядається проблема кваліфікації зайняття громадянином України певної посади в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, в контексті розмежування кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 і ч. 5 ст. 111-1 КК України.

22. Установлено, що Проєкт нового Кримінального кодексу України, який розроблений Робочою групою з питань розвитку кримінального прав, слушно передбачає відповідальність за колабораційну діяльність, відносячи її до злочинів проти національної безпеки України. Зіставлення проєктованої норми (ст. 9.1.6.) з нині чинною (ст. 111-1) дало змогу встановити низку переваг на користь першої. Загалом нова норма про відповідальність за колабораційну діяльність має перспективи поліпшити стан правозастосування, щоправда, станом на сьогодні було б помилкою стверджувати, що ця норма є досконалою. Вона потребує певних уточнень, включаючи ті, що мають системний характер.

23. З'ясовано, що типовим наслідком вчинення колабораційної діяльності є настання кримінальної відповідальності на підставі ст. 111-1 КК України. Це передбачає: 1) засудження від імені держави за рішенням суду особи, яка вчинила розглядане кримінальне правопорушення з офіційним визнанням її правопорушником (колабораціоністом); 2) призначення покарання, яке за загальним правилом (виняток, зокрема, містить ст. 69 КК України, що дає змогу призначити покарання більш м'яке, ніж перебачено санкцією) відповідає визначеному в санкціях ст. 111-1 КК України; 3) від цього покарання може відбуватися звільнення з підстав, передбачених розділом XII Загальної частини КК України, хоча для більшості видів колабораційної діяльності можливості щодо звільнення від покарання є вкрай обмеженими.

24. Розглянуто ті види покарань, які на сьогодні встановлені за вчинення колабораційної діяльності. На основі дослідження статистичних даних за 2022 – 2023 рр. установлено, які саме покарання призначалися до осіб, визнаних винними у вчиненні колабораційної діяльності, та в чому полягали їх особливості. Визначено, що з-поміж покарань, які призначаються за вчинення колабораційної діяльності, провідну позицію займає позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльність, що зумовлено переважним застосуванням протягом

зазначеного часу тих видів колабораційної діяльності, відповідальність за вчинення яких містять ч. 1 і ч. 2 ст. 111-1 КК України.

Доведено, що конструювання санкцій ст. 111-1 КК України здійснено без належного правового осмислення караності колабораційної діяльності, у результаті чого унеможливлюється забезпечення адекватності кримінально-правового впливу, простежується невідповідність покарання за колабораційну діяльність усталеним принципам кримінального права та стандартам захисту прав і свобод людини, виникає надмірність кримінальної репресії в одних випадках та її слабкість в інших (диспропорційний вплив).

25. На підставі вивчення судової практики проаналізовано сьогочасні особливості призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. Наголошується, що в контексті призначення покарання за колабораційну діяльність особливу роль має відігравати механізм відновлення справедливості, який повинен забезпечуватися через застосування до засуджених такого покарання, яке є адекватним усім обставинам вчиненого діяння, включаючи особу правопорушника. Виявлено низку проблем правозастосовного характеру, що виникають у контексті призначення покарання за вчинення правопорушення, передбаченого ст. 111-1 КК України. Зокрема, йдеться про призначення покарання, що здійснюється на основі судового розгляду справи за відсутності обвинуваченого, та як результат укладання угоди про винуватість. Суворість покарання в цих випадках може кардинально відрізняться (розгляд справи за присутності обвинуваченого збільшує шанси застосування більш м’якого покарання).

При призначенні покарання із застосуванням ст. 69 КК України у кримінальних справах про колабораційну діяльність важливого значення набуває врахування всіх обставин перебування особи в умовах окупації, встановлення фактору впливу окупаційної обстановки на поведінку особи, вчинення нею певних дій, які могли б сприяти протидії агресору тощо. У цьому контексті привертає увагу виявлена тенденція з відмови призначати додаткове (обов’язкове) покарання за вчинення колабораційної діяльності у виді конфіскації майна на підставі ст. 69 КК України.

26. Здійснено розгляд особливостей звільнення від покарання за колабораційну діяльність та практики його застосування. З’ясовано, що кількість осіб, які звільняються від покарання за вчинення колабораційної діяльності, є незначною в порівнянні з усім загалом засуджених осіб за період 2022 – 2023 рр. Установлено, що крім звільнення від відбування покарання з випробуванням, інші передбачені КК України види такого звільнення фактично не застосовуються до осіб, засуджених за вчинення колабораційної діяльності (або застосовуються в одиничних випадках).

Вивчення питання про звільнення від покарання та його відбування осіб, які вчинили колабораційну діяльність, дало змогу окремо розглянути проблему їхнього перспективного амністування. Доводиться, що на сьогодні є потреба в межах планування ходу післявоєнного розвитку України, треба розробити та чітко сформувати оптимальний підхід щодо застосування амністії до категорії громадян України, які вчинили колабораційну діяльність.

До початку післявоєнного періоду запропоновано передбачити спеціальну підставу для звільнення від кримінальної відповідальності за колаборaційну діяльність, установивши її для осіб, які щиро покаялись і припинили таку діяльність а також добровільно повідомили органи державної влади про вчинене й активно сприяли розкриттю інших кримінальних правопорушень.

27. Установлено, що звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили колаборaційну діяльність, становить альтернативний кримінально-правовий наслідок цього правопорушення. З'ясовано, що звільнення від кримінальної відповідальності уможливлюється лише щодо тих видів колаборaційної діяльності, які передбачені ч. 1 – ч. 4 ст. 111-1 КК України, тобто кримінальних проступків (ч. 1 – ч. 2) і нетяжких злочинів (ч. 3 – ч. 4). Розглянуто поодиноку практику застосування звільнення від кримінальної відповідальності колаборaціоністів.

28. Визначено додаткові (субсидіарні) заходи кримінально-правового впливу, які можуть застосовуватися щодо особи, яка вчинила колаборaційну діяльність, а саме: 1) примусові заходи медичного характеру; 2) примусове лікування, 3) спеціальна конфіскація; 4) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Розглянуто судову практику застосування цих засобів, на основі чого констатовано помірне використання відповідних додаткових інструментів впливу.

29. Проведене монографічне дослідження, з-поміж іншого, дало змогу оцінити поточний стан кримінально-правового реагування держави на колаборaційну діяльність (ст. 111-1 КК України). На цій основі демонструється низка недоліків, деякі з яких мають серйозний характер, відповідної кримінально-правової норми. Станом на вересень 2024 р. ці недоліки суб'єкти формування кримінально-правової політики не виправляють. Одночасно аналізують тенденції реалізації кримінально-правової політики щодо протидії колаборaційній діяльності, з огляду на що встановлено ті проблеми, з якими стикаються суб'єкти правозастосування, а також пропонуються оптимальні способи розв'язання практичних проблем. Робиться наголос на тому, що поки потрібних змін у законодавстві не відбулося, постає виклик, пов'язаний з адекватним з'ясуванням та встановленням змісту ст. 111-1 КК України. На жаль, існують негативні приклади, коли за умов недосконалого законодавства та з огляду на очікування суспільства порушуються базові правові принципи. Утверджується тенденція, за якою уповноважені протидіяти колаборaційній діяльності суб'єкти воліють уникати постановлення виправдувальних вироків (попри наявність для того підстав), без достатніх причин не використовують передбачені кримінальним законодавством України засоби правового реагування на кшталт малозначності діяння чи обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння, тощо. Тож паралельним завданням системи кримінальної юстиції сьогодення є формування вміння кваліфікувати колаборaційну діяльність таким чином, щоб не загубити справедливість, маючи справу з недосконалим законодавством.

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

[1] Рубащенко М. А. «Колаборація», «колабораціонізм», «співпраця», «колабораційна діяльність»: історичний та кримінально-правовий виміри термінологічного плюралізму. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 162. С. 147.

[2] Віткалова А. Є. Актуальні питання вдосконалення інституту колабораційної діяльності. *Актуальні питання забезпечення безпекового середовища в Україні* : зб. тез наук. доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 квітн. 2024 р.). / упоряд. : М. Г. Вербенський, В. О. Рядінська, А. І. Хальота, В. А. Мацько. Київ : ДНДІ МВС України, 2024. С. 156, 158–159.

[3] Теплюк М. О., Нижник А. І., Тубелець О. С., Кучмар О. О. Криміналізація колабораційної діяльності у світлі статті 3 Конституції України. *Юридична Україна*. 2023. № 11. С. 11.

[4] Рубащенко М. А. «Колаборація», «колабораціонізм», «співпраця», «колабораційна діяльність»: історичний та кримінально-правовий виміри термінологічного плюралізму. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 133, 140. С. 141.

[5] Gordon, Bertram M. The Morphology of the Collaborator: The French Case. *Journal of European Studies*. 1993. № 23. No. 1. P. 1

[6] Семененко В. І., Петровський В. В. Особливості колаборації в Україні та західній Європі в роки Другої світової війни у компаративному аспекті (англо- та німецькомовна історіографія). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки»*. 2019. Вип. 28. С. 43.

[7] Hoffmann S. Collaborationism in France during World War II. *The Journal of Modern History*. 1968. Vol. 40. No. 3. P. 375–395.

[8] Енциклопедія історії України: Т. 4 / редкол.: Смолій В.А. (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2007. С. 440.

[9] Енциклопедія історії України: Т. 4 / редкол.: Смолій В.А. (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2007. С. 441; Іванова Т. Явище білоруської колаборації з Німеччиною в роки Другої світової війни: історіографія проблеми. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2019. № 24. Т. 1. С. 17.

[10] Бадида А. Ю. Колабораціонізм у Франції 1940 – 1944 років та його оцінки: чи можливі уроки для України? *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Вип. 72: ч. 1. С. 10.

[11] Крім згаданої вище Франції колабораціоністські (номінально незалежні, але пронацистські, маріонеткові) уряди були утворені в Бельгії, Норвегії, Данії, Нідерландах, Греції, Сербії, Хорватії (Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 341–342).

[12] В історичній літературі наголошується на тому, що колабораціонізм на побутовому рівні є суспільно-психологічним явищем, яке неодмінно з'являється під час війни. Так чи інакше стосунки між армією завойовника та місцевим населенням не можуть не виникати, адже ворожій армії потрібне місце для розміщення, а також вода, їжа, тепло і т. ін. (Горобець В. Співпраця з ворогом як вимушена модель поведінки та стратегія виживання. *Військово-історичний меридіан*. 2018. № 3 (21). С. 67).

[13] Грабовський С. І. Колабораціонізм / Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-4446

[14] Каневская Н., Шимов Я. Обрить, изгнать, убить / *Радио Свобода* (11 мая 2015 г.). URL: https://www.svoboda.org/a/26996382.html; Грабовський С. І. Колабораціонізм / Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-4446

[15] Гафт Б. Г. Красный коллаборационизм: миф или реальность. Коллаборационизм и союзничество на примере Латвии. *Журнал исторических исследований*. 2018. № 3. С. 1–14.

[16] Каліщук О. Феномен колабораціонізму у правовій системі України: історична ретроспектива та сучасні виклики**.** *Літопис Волині*. 2023. Чис. 28. С. 111.

[17] Снайдер Тимоти. Кровавые земли: Европа между Гитлером и Сталиным / пер. с англ Л. Зурнаджи. Киев : Дуліби, 2015. С. 258–259.

[18] Там само. С. 259.

[19] Грабовський С. І. Колабораціонізм / Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-4446

[20] Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси : монографія. Львів, 2010. С. 20, 24.

[21] Аналіз російської історіографії та її взаємодії з державною політикою пам'яті дозволяє стверджувати, що тема Другої світової війни залишається на контролі держави, яка обмежує повноцінний розвиток російської історіографії, адаптуючи до нових реалій совєцькі оцінки колабораціонізму (Суховерська І. Проблеми трактування колабораціонізму в роки Другої світової війни у сучасній російській історіографії. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. № 6. С. 153).

[22] Колабораціонізм у роки Другої світової війни / Великописарівська районна державна адміністрація. URL: http://vpr.sm.gov.ua/index.php/ru/gumanitarna-politika/kultura-mystetstvo/2378-kolaboratsionizm-u-roki-drugoji-svitovoji-vijni

[23] Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / за заг. ред. Ю. Шаповала. Київ : ІПІЕНД, 2013. С. 433; Грабовський С. І. Колабораціонізм / Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/article-4446

[24] John A. Armstrong, Collaborationism in World War II: The Integral Nationalist Variant in Eastern Europe. *The Journal of Modern History* 40. No. 3 (Sep., 1968). P. 398–399; Golczewski Frank. Die Kollaboration in der Ukraine. *Christoph Diekmann et al. (Hrsg.): Kooperation und Verbrechen. Formen der «Kollaboration» im östlichen Europa 1922 – 1945* (Beiträge zur Geschichte des Nationalsozialismus, Bd. 19), Göttingen 2003. S. 182.

[25] Рибаков Д. Герої та (або) колабораціоністи: по той бік міфу / *Дзеркало тижня* (27 жовтня 2006 р.). URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/geroyi_ta_abo_kolaboratsionisti_po_toy_bik_mifu.html

[26] Сиволапов В. О. Колабораціонізм: український досвід. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2013. № 8 (197). Ч. 2. С. 193; Потильчак О. Україна у Другій світовій війні: «проблема вибору» на тлі цивілізаційно-світоглядного протистояння (окремі спостереження на мікрорівні соціальної історії). *Київські історичні студії*. 2016. № 1. С. 98.

[27] Рибаков Д. Герої та (або) колабораціоністи: по той бік міфу / *Дзеркало тижня* (27 жовтня 2006 р.). URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/geroyi_ta_abo_kolaboratsionisti_po_toy_bik_mifu.html; Рибаков Д. Несподіваний фільм про велику війну. Нова битва за Брестську фортецю / *Дзеркало тижня* (12 листопада 2010 р.). URL: https://zn.ua/ukr/ART/nespodivaniy_film_pro_veliku_viynu__nova_bitva_za_brestsku_fortetsyu.html

[28] Штефан В. Л. Колабораціонізм у роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр. *Інтелігенція і влада*. 2010. № 19. С. 153.

[29] Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. : навч. посібник. Київ: Ґенеза, 1996. С. 232; Боровик М. Колаборація і колаборанти в повсякденному сприйнятті мешканців України (на матеріалах усноісторичного проекту «Україна в роки Другої світової війни: повсякденний досвід виживання»). *Сторінки воєнної історії України*. 2013. № 16. С. 164; Горобець В. Співпраця з ворогом як вимушена модель поведінки та стратегія виживання. *Військово-історичний меридіан*. 2018. № 3 (21). С. 69.

[30] Дзьобак В. Порівняльна характеристика колаборації населення Росії й України в роки радянсько-німецької війни. *Сторінки воєнної історії України*. 2008. № 11. С. 253–254; Чачава В. Грузинський колабораціонізм у Другій світовій війні. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2015. № 6. С. 161.

[31] Долгорученко К. О. Вплив нацистської пропаганди на правосвідомість українців в умовах окупації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 87.

[32] Penter Tanja. Die lokale Gesellschaft im Donbass unter deutscher Okkupation 1941 – 1943. In Kooperation und Verbrechen: Formen der «Kollaboration» im östlichen Europa, 1939–1945, Beiträge zur Geschichte des Nationalsozialismus. Hamburg: Wallstein, 2003. S. 223.

[33] Порівнюючи совєцькі судові процеси із західними, Т. Пентер установила, що в Совєцькому Союзі було своє розуміння справедливості, вини і співпраці. Існувала певна ієрархія звинувачень, де на вершині (навіть вище за злочини проти людства) перебувала зрада батьківщини. Особливо тяжкими вважались дії, які вчинялись через «вороже ставлення до совєцької влади». Як випливає з кількох судових процесів, у розумінні совєтів бути українським націоналістом – це навіть гірше, ніж брати участь у вбивстві сотень євреїв (Penter T. Collaboration on Trial: New Source Material on Soviet Postwar Trials against Collaborators. *Slavic Review.* Vol. 64. No. 4 (Winter, 2005). P. 786–787).

[34] Наприклад, разом з реальними воєнними злочинцями, які безпосередньо брали участь у масових вбивствах, також мали місце судові процеси над жінками, які готували і прибирали для підрозділів СС, або навіть колишніми «остарбайтерами», які поширювали чутки про «нібито дуже хороші умови життя в Німеччині» (Penter T. Collaboration on Trial: New Source Material on Soviet Postwar Trials against Collaborators. *Slavic Review.* Vol. 64. No. 4 (Winter, 2005). P. 784). В одному з випадків особа була засуджена до 25 років примусових робіт у таборі за надання гітлерівцям карт підземної шахти, що були потрібні для реконструкції. У 1950-х роках цю особу амністували (Penter T. Local Collaborators on Trial: Soviet war crimes trials under Stalin (1943–1953). *Cahiers du monde russe Russie Empire russe Union soviétique États indépendants*. 2008. Vol. 49. No. 2/3. P. 341–364. URL: https://journals.openedition.org/monderusse/9133).

[35] Шайкан В. Колабораціонізм в Україні у роки Другої світової війни: причини виникнення, особливості, масштаби. *Друга світова війна і доля народів України* : матеріали Всеукр. наук. конф. Київ, 2005. С. 46, 50; Shaikan V. & Datsko K. & Ivaniuk N. & Batiuk A. Collaborationism and War Crimes as Phenomena in the Information Society. *Advances in Economics, Business and Management Research*. 2020. Vol. 129. P. 121.

[36] Додатково про відповідальність за «колабораціонізм» у СРСР та державах у сфері його політичного впливу див.: Перспективи встановлення кримінальної відповідальності за «колабораціонізм» в Україні : аналіт. звіт / Добрянська Н. ; ред. Печончик Т., Луньова О. ; Центр прав людини Zmina. Київ : Київська старовина, 2021. С. 26–30.

[37] Зважаючи на збройну агресію рф проти України, дія цього договору припинена на підставі Закону України «Про припинення дії Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією» від 6 грудня 2018 р.

[38] Такий вплив установлювався у різні способи. У деяких випадках певні держави вдавалось взяти під суто політичний (та економічний) контроль без застосування силових заходів примусу. В інших – застосовували більш радикальні та агресивні методи (як приклад можна розглянути Молдову з окупацією частини її території 1991 р. або Грузію з окупацією частини її території 2008 р.). Фахівці констатують, що агресія рф на пострадянському просторі розгортається за схожим сценарієм та включає загалом однотипну послідовність військово-політичних заходів (Бондаренко А. Військова агресія РФ: війна в Грузії 2008 р., анексія Криму та бойові дії на Донбасі 2014 р., «Сувалкський коридор». *Українознавство*. 2019. № 4 (73). С. 224–240).

[39] Payne K. & Foster J. Russian strategy Expansion, crisis and conflict. *Comparative Strategy*. 2017. № 36. P. 1–89.

[40] Василенко В. А. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень* (спецпроект). 2014. № 42 (362). С. 28–29.

[41] Яворська Г. М. Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4 (41). С. 47.

[42] Щодо точної дати початку російсько-української війни існують різні версії, за однією з яких вона бере початок від 20 лютого 2014 р.

[43] Rumer, Eugene B. Eurasia Letter: Will Ukraine Return to Russia? *Foreign Policy*. 1994. No. 96. P. 143–144.

[44] Задорожній О. В. Анексія Криму – міжнародний злочин : монографія. Київ : К.І.С., 2015. С. 191–424.

[45] Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. С. 239.

[46] Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явища. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 4 (56). С. 71.

[47] Марусяк О. В. Анексія Криму Російською Федерацією як злочин агресії проти України: міжнародно-правові аспекти : монографія. Чернівці : Місто, 2016. С. 162.

[48] Згідно зі звітом Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду стосовно діяльності із попереднього розслідування за 2019 р. ситуація у Криму (п. 270) однозначно розглядалася з позиції міжнародного збройного конфлікту, а відповідна територія визнавалася окупованою. Щодо ситуації на території Донецької та Луганської областей (п. 266), то вона на первинному етапі війни оцінювалася паралельно: як міжнародний збройний конфлікт та неміжнародний збройний конфлікт (Report on Preliminary Examination Activities 2019 / The International Criminal Court (ICC). Office of the Prosecutor. URL: icc-cpi.int/itemsDocuments/191205-rep-otp-PE.pdf). З огляду на практику Європейського суду з прав людини надання рф військової, політичної, економічної та інформаційної підтримки квазіутворенням на території Донецької та Луганської областей є здійсненням повноцінного контролю над зазначеною територією (Ivanel B. Puppet States: A Growing Trend of Covert Occupation. *Yearbook of International Humanitarian Law*. 2015. Vol. 18. 2015. P. 43–65; Збройний конфлікт в Україні: військова підтримка незаконних збройних формувань «ДНР» та «ЛНР» з боку Російської Федерації / за ред. О. Павліченка, О. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2018. С. 4–5).

[49] Про початок та подальший розвиток російської агресії проти України див.: Countering Russia's Aggression in Ukraine / U.S. Department of State. Bureau of Conflict and Stabilization Operations. URL: https://dos-cso.maps.arcgis.com/apps/Cascade/index.html?appid=8dad6c865bed491ead3190c7ffb2fafe&fbclid=IwAR2_FJyNx4MF31FVBfx6_fJVqSczrEllFUocVCu3kz2pYrh54n0YS0mq9Cs

[50] Sazhniev M. & Sułkowska J. Russian culture and management of meaning in introduction of political influence in Ukraine. *Journal of International Studies*. 2020. № 13 (1). P. 312.

[51] Gusarov S., Zolotar O., Belanuk M. & Svyrydova L. Legal Principles of Opposition to Separatism in the Modern State. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (29). P. 33.

[52] Клименко О. А. Право на самовизначення націй (народів) чи сепаратизм? *Міжнародні читання присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського* (м. Одеса, 22 – 23 жовтня 2010 р.). Одеса, 2010. С. 55–57.

[53] Хмельова І. Є. Інститут визнання в контексті агресії Російської Федерації на сході України. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 296; Маляр Г. Особливості кваліфікації агресивної війни і терористичних злочинів у контексті подій у Криму та на сході України. *Слово Національної школи суддів України*. 2019. № 3 (28). С. 106.

[54] Євроатлантичний вектор України : національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, І. О. Кресіна, А. І. Кудряченко, Ю. С. Шемшученко та ін. Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ : Національна академія наук України, 2019. С. 140.

[55] Задорожній О. В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права : монографія. Київ : К.І.С., 2015. 712 с.

[56] Sayapin S., Tsybulenko E. The use of force against Ukraine and International Law. Springer. Netherlands, 2018. 465 p.

[57] Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text

[58] Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором : постанова Верховної Ради України від 27 січня 2015 р. № 129-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/129-19#Text

[59] Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19

[60] General Assembly Adopts Resolution Calling upon States Not to Recognize Changes in Status of Crimea Region / 68th Session of the UN General Assembly (March 2014). URL: un.org/press/en/2014/ga11493.doc.htm

[61] Resolution 2034 (2015). Final version: Challenge, on substantive grounds, of the still unratified credentials of the delegation of the Russian Federation / Parliamentary Assembly of the Council of Europe (January 28, 2015). URL: https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=21538&lang%20=en; Situation in Ukraine / Committee of Ministers of the Council of Europe. URL: https://www.coe.int/en/web/portal/-/situation-in-ukraine-decisions-by-council-of-europe-s-committee-of-ministers; Resolution on Russia, notably the situation of environmental activists and Ukrainian political prisoners 2019/2734(RSP) / European Parliament. URL: https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2019/2734(RSP)

[62] Санкції проти рф / Міністерство закордонних справ України (04 липня 2024 р.). URL: https://mfa.gov.ua/protidiya-agresiyi-rf/sankciyi-proti-rf

[63] Анексія Криму та агресія на Донбасі загрожують глобальній безпеці – прем'єр Швеції / Укрінформ (27 вересня 2020 р.). URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/3107187-aneksia-krimu-ta-agresia-na-donbasi-zagrozuut-globalnij-bezpeci-premer-svecii.html

[64] У цей період війни проти України брали участь збройні підрозділи та спеціальні формування рф, їх радники, інструктори, а також найманці, іррегулярні незаконні збройні формування, які створила, підпорядкувала, керує та фінансує рф. Як констатували в цьому аспекті дослідники, зібрані докази військової присутності рф на території України свідчать, що керівництво цієї держави використовувало: 1) кадрових військовослужбовців регулярної російської армії; 2) російських найманців – громадян росії; 3) місцевих мешканців, які з-поміж іншого виконують функції маскування для росіян для підтвердження кремлівського міфу про громадянську війну в Україні (Конституційний та міжнародний правовий механізм передачі частини суверенних повноважень держави наднаціональним інститутам : монографія / за заг. ред. М. В. Савчина. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2016. С. 191).

[65] Зазначені ознаки добре ілюструються на прикладі первинного етапу російської агресії на Донбасі. Вона була прихованою, маскувалася під виглядом внутрішнього, громадянського конфлікту та нібито потребувала миротворчих зусиль країн-посередників (Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. С. 239). На офіційному ж рівні влада рф заперечувала вчинення окупації окремих частин Донецької та Луганської областей (ховаючи, як було показано вище, вчинений акт агресії за проявами сепаратизму). Однак зовсім про інше свідчали факти поширення та калькування російського законодавства на захопленій території, перереєстрація підприємств та стягнення коштів на користь окупаційної адміністрації рф; запровадження російського рубля як єдиної валюти; застосування російських освітніх стандартів у навчальних закладах та багато ін. Використання обману та неправдивої інформації для збиття з пантелику супротивника і його союзників розглядалася як прикметна риса російської гібридної війни проти України (Kahn J. Hybrid Conflict and Prisoners of War: The Case of Ukraine (2018). Lieber Institute for Law and Land Warfare Book Series – Complex Battlespaces: *The Law of Armed Conflict and the Dynamics of Modern Warfare*, ed. by Christopher M. Ford and Winston S. Williams, Oxford University Press, 2018, Forthcoming; SMU Dedman School of Law Legal Studies Research Paper. No. 381).

[66] Galeotti Mark. Hybrid War or Gibridnaya Voina?: Getting Russia's Non-Linear Military Challenge Right Prague. Prague: Mayak Intelligence, 2016. 99 p.; Banasik Mirosław. Russia's Hybrid War in Theory and Practice. *Journal on Baltic Security*. 2016. Vol. 2. Issue 1. P. 159–160; Radin Andrew. Hybrid Warfare in the Baltics: Threats and Potential Responses. Santa Monica, Calif.: RAND Corporation. (April 21, 2017). URL: rand.org/pubs/research_reports/RR1577.html; Christopher S. Chivvis. Hybrid war: Russian contemporary political warfare. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2017.

Vol. 73. Issue. 5. P. 316–321; Gjorgji Veljovski, Nenad Taneski, Metodija Dojchinovski. The danger of «hybrid warfare» from a sophisticated adversary: the Russian «hybridity» in the Ukrainian conflict. *Defense & Security Analysis*. 2017. Vol. 33. Issue 4. P. 292–307; Friedman Ofer. Russian «Hybrid Warfare»: Resurgence and Politicisation. New York: Oxford University Press, 2018. 237 p.; Milinko S. Vračar, Milica T. Ćurčić. The Evolution of European Perception of the Term «Hybrid warfare». *VOJNO DELO*. 2018. № 1. P. 5–21; Sayapin S. International Law on the Use of Force: Current Challenges. In L. Sadat (Author), *Seeking Accountability for the Unlawful Use of Force*. 2018. P. 277–281; Zhyhlei I., Syvak O. Hybrid War as a Form of Modern International Conflicts. *ARTECO Journal. Socio-Economic Researches and Studies*. 2019. № 2 (1). P. 29–39; Цюрупа М. Питання визначення сутності «гібридної війни»: на прикладі збройної боротьби на сході України (середина 2014 – кінець 2015 рр.). *Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. 2015. Вип. 5/6 (79/80). С. 56–65.

67 Resolution 2217 (2018). Legal challenges related to hybrid war and human rights obligations/ Parliamentary Assembly of the Council of Europe (April 26, 2018). URL: https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24762&lang=en

[68] Key Q&A on Russia's Agression / Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (22 July 2022). URL: https://mfa.gov.ua/en/countering-russias-agression/key-questions-answers-on-russias-agression

[69] Про ключові етапи військових дій див.: Головко В. Вторгнення. 2022. Широкомасштабна агресія Росії проти України. Київ : Інститут історії України НАН України, 2023. 602 с.

[70] Українська революція гідності, агресія РФ і міжнародне право : монографія / М. М. Антонович, Б. В. Бабін, М. О. Баймуратов, І. А. Березовська, І. Г. Білас. Київ : К.І.С, 2014. С. 847–884; Требін М. «Гібридна» війна як нова українська реальність. *Український соціум*. 2014. № 3. С. 120; Магда Є. Виклики гібридної війни: інформаційний вимір. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 5. С. 139; Danilova M. Truth and the Russian media. *Columbia Journalism Review* (July 22, 2014). URL: cjr.org/behind_the_news/truth_and_russian_media.php; Vandiver, J. SACEUR: allies must prepare for Russia 'hybrid war'. *Stars and Stripes*. (September 4, 2014). URL: https://www.stripes.com/migration/saceur-allies-must-prepare-for-russia-hybrid-war-1.301464; Dougherty, J. Everyone Lies: The Ukraine Conflict and Russia's Media Transformation. Cambridge, MA: Shorenstein Center on Media, Politics and Public Policy, John F. Kennedy School of Government, Harvard University (July, 2014). URL: https://shorensteincenter.org/wp-content/uploads/2014/07/d88-dougherty.pdf; Michael Kofman and Matthew Rojansky. A closer look at Russia's «hybrid war» *Kennan Cable* 7 (April 2015). URL: https://files.ethz.ch/isn/190090/5-KENNAN%20CABLE-ROJANSKY%20KOFMAN.pdf; Курбан О. В. Сучасна гібридна війна та її інформаційна складова. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2016. № 4. С. 82–89; Гетманчук М. П. «Гібридна війна» Росії проти України: інформаційний аспект. *Військово-науковий вісник*. 2017. Вип. 27. С. 296–307; Юськів Б. М., Хомич С. В. Роль медіа-пропаганди в умовах гібридної війни. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2017. № 132. С. 27–43; Lysenko V., Brooks C. Russian information troops, disinformation, and democracy. *First Monday*. 2018. № 23 (5); Назар М. М., Мещеряков Д. С. Когнітивна карта російської пропаганди в Україні: ключові позиції. *Вісник психології і педагогіки* : матеріали XI щорічної науково-практичної конференції «Становлення та розвиток особистості в умовах інформаційної війни» / Гуманітарний інститут Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна). 2018. Вип. 21. С. 135–137. URL: lib.iitta.gov.ua/710506

[71] Суть і специфіка сучасних підривних соціальних технологій, що використовувались на театрі воєнних дій у межах російсько-української війни, докладно розглянуті в роботі І. Рущенка (Рущенко І. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія. Харків : ФОП Павленко О.Г. 2015. С. 189–261).

[72] Горбулін В. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Стратегічні пріоритети.* 2014. № 4. С. 5.

[73] Гай-Нижник П. П. Росія проти України (1990 – 2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення. Київ : МП Леся, 2017. С. 325.

[74] Задорожній О. В. Анексія Криму – міжнародний злочин : монографія. Київ : К.І.С., 2015. С. 15–16.

[75] Международное уголовное право : учебник для бакалавриата и магистратуры / А. В. Наумов, А. Г. Кибальник, В. Н. Орлов, П. В. Волосюк ; под ред. А. В. Наумова, А. Г. Кибальника. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство Юрайт, 2016. С. 7.

[76] Волков М. С. Вплив колабораціонізму на зміцнення військової окупації: аналіз наслідків. *Академічні візії*. 2024. Вип. 33. С. 6, 9.

[77] Василенко В. А. Російсько-українська війна 2014 року: причини, перебіг та політико-правові оцінки. *Український тиждень* (спецпроект). 2014. № 42 (362). С. 36.

[78] Євсєєва Т. Православна парадигма російсько-української війни 2014: історія та сучасність. *Національне питання в Україні: виклики сучасності, уроки історії* : доповіді та матеріали всеукраїнської наукової конференції (20 листопада 2014 р.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. С. 195.

[79] Рущенко І. Підривні соціальні технології (з досвіду російсько-української гібридної війни). *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. Вип. 9. С. 36.

[80] Росія розглядала питання поставки та транзиту газу як один з найголовніших складників колоніальної політики щодо України, всіляко стимулюючи критичну залежність України від російського газу. Так само стимулювалися корупція і популізм українських політиків, що призводило до неефективного споживання газу, занепаду власного видобутку, інших негараздів (Вітренко Ю. Вісім міфів про перемогу Нафтогазу в Стокгольмі, або Як в українців перемогу крали / *Новое время* (28 лютого 2020 р.). URL: https://biz.nv.ua/ukr/experts/vitrenko-mifi-navkolo-peremogi-naftogazu-nad-gazpromom-u-stokgolmskomu-arbitrazhi-50072906.html)

[81] Як показав аналіз динаміки мовної ситуації (станом на 2008 р.), за роки незалежності в Україні не відбулося розширеного відтворення україномовних практик у жодній сфері, а в деяких з них – процеси деукраїнізації йшли фактично тими ж (чи навіть швидшими) темпами, що й у совєцький період (Вишняк О. І. Динаміка мовної ситуації в Україні. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 84). За участі російсько орієнтованих місцевих еліт у більшості районів сходу і півдня України (особливо у Криму та на Донбасі) впроваджувалась націократична модель мовної політики, з повною домінацією російської мови і послідовним блокуванням української, що зрештою і створило сприятливий ґрунт для розгортання російської агресії (Масненко В. Мовний аспект державної етнополітики в Україні: ліберальна vs націократична модель в умовах сучасної кризи. *Національне питання в Україні: виклики сучасності, уроки історії* : доповіді та матеріали всеукраїнської наукової конференції (20 листопада 2014 р.). Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. С. 150–171).

[82] Через тривале колоніальне панування Російської Імперії і згодом – Совєцького Союзу над Україною російський і український інформаційний простори виявилися зрощеними, тому значна частина російських смислів проникла в український медіадискурс (Рудченко А. Російський наратив про «українських фашистів» у публікаціях українських медіа. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2020. № 47. С. 174–175). Унаслідок цього до початку окупації істотна частина населення споживала російський інформаційний продукт – новини, серіали, розважальні програми, ток-шоу, музику тощо. Вміло використовуючи совєцькі ментальні стереотипи, Кремль усіляко намагався розширювати спільноту «совєцьких людей» (Куцька О. М., Туранський М. О. Роль російських теле- і радіоканалів в інформаційно-пропагандистському забезпеченні окупації Криму. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. № 2 (32). С. 102).

[83] За твердженням свідків, окремі мешканці Донбасу регулярно до 2014 р. їздили до військово-спортивних таборів рф на збори, де проводилися тренування, військова підготовка. У потрібний момент ці особи почали діяти: брати участь у проросійських мітингах, об’єднувати навколо себе людей, захоплювати адміністративні будівлі тощо (Павлік Ю. Кадіївка: назву змінено, окупація триває / ГО «Українська Гельсінська спілка з прав людини». Київ, 2020. С. 18).

[84] Третьяков-Гродзевич О. Стратегічні комунікації як превентивний інструмент протидії колабораціонізму**.** *Проблеми протидії колабораційній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України* : зб. матер. наук.-практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю. О. Найдьон, В. Г. Пилипчук, М. О. Теплюк, Т. О. Давидова, В. С. Зубенко. Київ : НА СБУ, ДНУ ІІБП НАПрН України, 2024. С. 32.

[85] В'ятрович В. Друга Світова. Війна пам'ятей / Zbruc (09 травня 2016 р.). URL: https://zbruc.eu/node/51248

[86] Пентер Т., Титаренко Д. Військовослужбовці Вермахту у сприйнятті населення окупованого Донбасу (за матеріалами усноісторичних джерел). *Схід*. 2018. № 6. С. 20

[87] Domańska, Maria (2019) The myth of the Great Patriotic War as a tool of the Kremlin's great power policy. OSW Commentary NUMBER 316 31.12.2019. [Policy Paper].

[88] Аваков А. Коллаборационизм и амнистия. Необходимость общественного диалога / Украинская правда (6 июня 2018 г.) URL: https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2018/06/6/7182517/

[89] Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України : аналіт. доп. / С. І. Здіорук, В. В. Токман ; за ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2023. 36 с.

[90] Фокус-групи «Думки та настрої жителів окупованих територій»: аналітичний звіт / Український інститут майбутнього (15 червня 2022 р.). URL: https://uifuture.org/analitychni-materialy/fokus-grupi-dumki-ta-nastroyi-zhiteliv-okupovanix-teritorij/

[91] Shaikan A. & Shaikan V. Collaborationism and Complicity in the History of Mankind Reflected in Scholars and Writers Works. *Scientific Journal of Polonia University*. 2018. № 30 (5). P. 110.

[92] Окупаційна адміністрація «ЛНР» намагається придушити протести шахтарів / Укрінформ (09 червня 2020 р.) URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3041727-okupacijna-administracia-lnr-namagaetsa-pridusiti-protesti-sahtariv.html

[93] Гай-Нижник П. Основні засади Стратегії деокупації та реінтеґрації Криму в контексті національної безпеки України: штрихи до проблеми й напрямки розв'язання. Київ : МП Леся, 2017. С. 16–17.

[94] Ситник О. Історичні витоки російсько-української війни 2014 – 2017 років. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. № 2. С. 78.

[95] Тодоров І. Внутрішні витоки та зовнішні чинники російської агресії на Донбасі. *Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2016 р.) / Упор. П. Гай-Нижник. Київ : МП Леся, 2016. С. 251.

[96] Kravchenko V. Fighting Soviet Myths: The Ukrainian Experience. *Harvard Ukrainian Studies*. 2015. Vol. 34. No.¼. P. 472.

[97] Портников В. Ностальгія за СРСР – це і є мрія про союз з Росією / Еспресо (23 червня 2020 р.). URL: https://espreso.tv/article/2020/06/23/vitaliy_portnykov_nostalgiya_po_srsr_ce_i_ye_mriya_pro_soyuz_z_rosiyeyu

[98] Історія показує, що мотивами колабораціонізму зазвичай можуть бути такі: прагнення до наживи; ненависть до держави, на території якої проживає колабораціоніст; бажання врятувати своє життя; безнадія у подальшій боротьбі; загроза жорстоких репресій або покарання режиму за різні правопорушення (Shaikan A. & Shaikan V. Collaborationism and Complicity in the History of Mankind Reflected in Scholars and Writers Works. *Scientific Journal of Polonia University*. 2018. № 30 (5). P. 110).

[99] Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 28 березня 2023 р., справа № 127/21065/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109884474

[100] Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 09 травня 2023 р., судова справа № 521/10355/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110775822

[101] Лазур В. МВС не бере участі в політичних розбірках, а після війни «Гвардію наступу» розформують – міністр Ігор Клименко. Інтерв'ю / Радіо Свобода (21 липня 2023 р.). URL: https://www.radiosvoboda.org/a/ministr-ihor-klymenko-intervyu/32509055.html

[102] Зубченко О. С. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 3 (55). С. 22.

[103] За збереженням совєцького стоїть бажання відновити совєцьке (інтерв'ю) / *Високий замок* (16 вересня 2020 р.). URL: https://wz.lviv.ua/interview/420505-za-zberezhenniam-sovietskoho-stoit-bazhannia-vidnovyty-sovietske

[104] Розпад СРСР став для Путіна найважливішою подією в житті / *Дзеркало тижня* (21 липня 2017 р.). URL: https://zn.ua/ukr/WORLD/rozpad-srsr-stav-dlya-putina-nayvazhlivishoyu-podiyeyu-v-zhitti-249210_.html

[105] Що таке рашизм? / *Український інститут національної пам'яті*. URL: https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/istorykynya-larysa-yakubova-shcho-take-rashyzm

[106] Дем'яненко Б. «Рашизм» як квазіідеологія пострадянського імперського реваншу. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вип. 8. С. 35, 38.

[107] Zoltán Sz. Bíró. The Falsification of History: War and Russian Memory Politics. In book: Russia's imperial endeavor and its geopolitical consequences. The Russia-Ukraine War. Volume Two. Edited by Bálint Madlovics and Bálint Magyar. Budapest – Vienna – New York, 2023. P. 66–67.

[108] Про Заяву Верховної Ради України «Про використання політичним режимом російської федерації ідеології рашизму, засудження засад і практик рашизму як тоталітарних і людиноненависницьких» : Постанова Верховної Ради України від 02.05.2023 № 3078-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3078-IX#Text

[109] Snyder T. The War in Ukraine Has Unleashed a New Word / *The New York Times (*April 22, 2022*)*. URL: https://www.nytimes.com/2022/04/22/magazine/ruscism-ukraine-russia-war.html; Енн Еплбаум: Путін пропонує лише продовження війни / *BBC News Україна* (7 вересня 2022 р.). URL: https://www.bbc.com/ukrainian/features-62796829; Лавришин Ю. Рашизм як явище. Від мему до наукового та юридичного терміна / *Детектор медіа* (28 травня 2023 р.). URL: https://ms.detector.media/trendi/post/32063/2023-05-28-rashyzm-yak-yavyshche-vid-memu-do-naukovogo-ta-yurydychnogo-termina/

[110] Донбас вважався потужним лобістом інтересів Москви та провідником совєцької національної політики й русифікації; у містах краю мало цікавилися українською історією, культурою та мовою. Швидкий перехід до незалежної України мало що змінив – Донбас початку XXI століття добре успадкував досвід совєцького минулого (Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / пер. з англ. А. Павлишина. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2018. С. 299–300).

[111] Комарницький В. М., Литвинов О. М. До методології правознавчого дослідження російської агресії як цивілізаційного конфлікту. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 4 (100). С. 16.

[112] Вирок Лебединського районного суду Сумської області від 03 серпня 2022 р., справа № 950/974/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105542282

[113] Згідно з переписом населення 2001 р. друге місце (17%) за чисельністю в Україні посідали росіяни; при цьому в Криму їх проживало 58%, у Донецькій області – 38,2%, у Луганській області – 39%, що становить найбільші показники в порівнянні з іншими регіонами України (Про кількість та склад населення України / Всеукраїнський перепис населення 2001 р. URL: https://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/#ukraine; Katchanovski I. Crimea: People and Territory Before and After Annexation. In R. Sakwa & A. Pikulicka-Wilczewska (Eds.), Ukraine and Russia: People, Politics, Propaganda and Perspectives. 2015. 1 ed. Vol. 1. P. 81–85).

[114] Росія була місцем навчання, роботи або тимчасового проживання з інших причин чималої частини населення України.

[115] Ідеться, зокрема, про роботу з населенням України для створення підґрунтя і сприятливого для рф середовища серед українських громадян. Із-поміж іншого ця діяльність у довоєнні часи передбачала створення і розвиток широкої мережі проросійських неурядових та політичних організацій (Мартинюк В. Л., Мироненко В. П. Аналітична довідка щодо діяльності

проросійських неурядових організацій в Україні (станом на 1 грудня 2015 р.). *Політичні інститути та процеси*. 2016. № 1. С. 88–93).

[116] Грушецький А. Якими українці бачать відносини України і Росії: результати телефонного опитування, проведеного 26 травня – 5 червня 2023 р. / Київський міжнародний інститут соціології (27 червня 2023 р.). URL: https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1253&fbclid=IwAR0LFskojnRGflZ9AEsIqYmadFOBqM0Pho-E91dckpfdErzbRQxWCz2Opok

[117] Зроблений висновок, зокрема, ґрунтується на використаному автором методі невключеного спостереження за відповідними соціальними процесами, що передували періоду окупації м. Луганськ.

[118] Хто працюватиме в Криму після деокупації й кого вважати колаборантом: відповідає Таміла Ташева / Українське радіо (16 травня 2023 р.). URL: https://ukr.radio/schedule/play-archive.html?periodItemID=3449941

[119] Письменський Є. О. Масштаби колабораціонізму в Україні та передумови поширення цього явища. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 8–13.

[120] Волошина Л. Амністія чи «тотальне прощення»? / Лівий берег (06 жовтня 2020 р.). URL: https://lb.ua/society/2020/10/06/467286_amnistiya_chi_totalne_proshchennya.html

[121] Духневич В. М. Психологічні наслідки воєнного конфлікту на Сході: теоретичний аналіз явищ політико-правової сфери. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2018. Вип. 41. С. 43.

[122] Порошенко анонсував законопроект про колаборантів / Українська правда (18 травня 2018 р.) URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/05/18/7180709/

[123] Аваков А. Задля реінтеграції окупованих територій треба розробити законодавчу базу про амністію та колабораціонізм / МВС України (16 квітня 2018 р.). URL: https://mvs.gov.ua/press-center/news/Arsen_Avakov_Zadlya_reintegracii_okupovanih_teritoriy_treba_rozrobiti_zakonodavchu_bazu_pro_amnistiyu_ta_kolaboracionizm__13114

[124] Аваков А. Коллаборационизм и амнистия. Необходимость общественного диалога / Украинская правда (6 июня 2018 г.) URL: https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2018/06/6/7182517/; Стратегія відновлення цілісності України і деокупації Донбасу. Механізм «малих кроків» МВС України (07 червня 2018 р.). URL: mvs.gov.ua/press-center/news/Strategiya_vidnovlennya_cilisnosti_Ukraini_i_deokupacii_Donbasu_Mehanizm_malih_krokiv__14029; Аваков А. Ми повинні говорити про амністію, але не для тих, хто вбивав мирних жителів та наших військових / МВС України (07 червня 2018 р.). URL: https://mvs.gov.ua/press-center/news/Arsen_Avakov_Mi_povinni_govoriti_pro_amnistiyu_ale_ne_dlya_tih_hto_vbivav_mirnih_zhiteliv_ta_nashih_viyskovih__14023

[125] Війна на Донбасі: Аваков запропонував прийняти закон про колаборантів / *Новое время* (18 лютого 2020 р.) URL: https://nv.ua/ukr/ukraine/events/viyna-na-donbasi-avakov-zaproponuvav-priynyati-zakon-pro-kolaborantiv-novini-ukrajini-50070815.html

[126] Колаборація й амністія: Резніков анонсував законопроєкти про «перехідний період» на Донбасі / Укрінформ (18 вересня 2020 р.). URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3102196-kolaboracia-j-amnistia-reznikov-anonsuvav-zakonoproekti-pro-perehidnij-period-na-donbasi.html

[127] Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України : проєкт Закону України від 19 березня 2014 р. № 4473-1. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=4473-1&skl=8

[128] Одним із найбільш поширених варіантів змін була фіксація узагальненого положення про те, що колабораціоністська діяльність на тимчасово окупованій території не допускається та тягне за собою кримінальну відповідальність відповідно до законодавства України. Можна припустити, що така позиція ґрунтувалась на достатності наявного у кримінальному

законодавстві арсеналу правових засобів реагування на відповідний тип поведінки, або давала змогу в подальшому вдосконалити саме цю галузь законодавства.

[129] Про захист української державності від проявів колабораціонізму : проєкт Закону України від 20 грудня 2017 р. № 7425. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63192

[130] Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо колабораціонізму та посилення відповідальності за державну зраду) : проєкт Закону України від 20 грудня 2017 р. № 7426. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63193

[131] Про заборону колабораціонізму : проєкт Закону України від 09.03.2017 р. № 6170. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511%20=61312

[132] Згодом автор цього проєкту закону (І. Лапін) пояснював, що кримінальна відповідальність за колабораціонізм відповідно до його задуму мала наставати щодо тих громадян України, які беруть участь у виконанні функцій органів представницької та виконавчої влади окупантів, не відносячи до цієї категорії, скажімо, працівників ЖЕКу, учителів чи лікарів (Хто такі колабораціоністи? Як їх може покарати Україна після повернення непідконтрольних територій? / Громадське радіо (6 грудня 2017 р.). URL: https://hromadske.radio/podcasts/kyiv-donbas/hto-taki-kolaboracionisty-yak-yih-mozhe-pokaraty-ukrayina-pislya-povernennya-nepidkontrolnyh-terytoriy).

[133] Законопроєкти проти «колаборантів»: відповідальність – чи кара «наосліп»? / Справедливість заради миру. URL: https://www.jfp.org.ua/blog/blog/blog_articles/23; Сапожнікова О. Юридичний аналіз законопроектів про колабораціонізм на відповідність міжнародно-правовим стандартам / Українська Гельсінська спілка з прав людини (03 травня 2019 р.). URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/yurydychnyj-analiz-zakonoproektiv-pro-kolaboratsionizm-na-vidpovidnist-mizhnarodno-pravovym-standartam/

[134] Ілларіонов О. Суспільний запит на заборону колабораціонізму. *Юридичний вісник України*. 2017. № 13 (1133). С. 4; Головкін О. В, Сказко І. Р. Колабораціонізм в Україні: дискусійні аспекти. *Держава і право*. *Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 78. С. 242.

[135] Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораціонізм) : проєкт Закону України від 06.12.2019 р. № 2549. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67568

[136] Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України (щодо кримінальної відповідальності за адміністративне, економічне, військове, політичне, військово-політичне та інше співробітництво з державою-агресором – колабораціонізм) : проєкт Закону України від 23.02.2021 р. № 5135. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/25706

[137] Politova A., Akimov M. Criminal liability for collaborationism: is there a need to establish it in Ukraine? *Modern achievements of EU countries and Ukraine in the area of law* : Collective monograph. Riga : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2020. Part. 2. P. 419.

[138] Перспективи встановлення кримінальної відповідальності за «колабораціонізм» в Україні : аналіт. звіт / Добрянська Н. ; ред. Печончик Т., Луньова О. ; Центр прав людини Zmina. Київ : Київська старовина, 2021. С. 6–15.

[139] Shaikan V. & Datsko K. & Ivaniuk N. & Batiuk A. Collaborationism and War Crimes as Phenomena in the Information Society. *Advances in Economics, Business and Management Research*. 2020. Vol. 129. P. 122.

[140] Лосєв І. Війна України з Росією і колаборантство. Держава повинна реагувати / Радіо свобода (03 жовтня 2019 р.). URL: https://www.radiosvoboda.org/a/30196442.html

[141] Перспективи встановлення кримінальної відповідальності за «колабораціонізм» в Україні : аналіт. звіт / Добрянська Н. ; ред. Печончик Т., Луньова О. ; Центр прав людини Zmina. Київ : Київська старовина, 2021. С. 33.

[142] Сапожнікова О. Юридичний аналіз законопроектів про колабораціонізм на відповідність міжнародно-правовим стандартам / Українська Гельсінська спілка з прав людини (03 травня 2019

р.) URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/yurydychnyj-analiz-zakonoproektiv-pro-kolaboratsionizm-na-vidpovidnist-mizhnarodno-pravovym-standartam/

[143] Устименко О. В. Запровадження міжнародної тимчасової адміністрації на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей як частина миротворчої стратегії для України – один із громадських проектів реінтеграції. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія: Державне управління*. 2018. № 4. С. 62.

[144] Там само.

[145] Рубащенко М. А. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм за чинним КК України. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р. / редкол.: В.Я. Тацій, В.І. Борисов та ін. Харків : Право, 2016. С. 329–330.

[146] Рубащенко М. А. Презентація окремих результатів соціологічного опитування «відповідальність за колаборційну діяльність: якою вона є і якою їй бути?». *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 24

[147] Зокрема, державна зрада за КК України стосується будь-яких діянь незалежно від місця їх вчинення, тоді як колабораціонізм слід розглядати як поведінку, що обов'язково пов'язується з окупацією певної території та демонструється в період окупації. Ці обставини здатні набувати додаткового кримінально-правового значення.

[148] Російська агресія проти України: правда і вигадки, причини і наслідки / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол. : П. П. Гай-Нижник, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. Київ : МП Леся, 2018. С. 421.

[149] Андреєв Д. В., Булаєв В. П. Організаційні принципи участі інформаційних служб МВС у процесах деокупації окремих регіонів України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 209.

[150] Ілларіонов О. Суспільний запит на заборону колабораціонізму. *Юридичний вісник України*. 2017. № 13 (1133). С. 4.

[151] Степико М. Т. Проблеми реалізації консолідаційного потенціалу української нації. *Аналітична записка. Серія «Гуманітарний розвиток»*. 2019. № 2. URL: https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2019-09/ANALIT%20STEPYKO%20HUMANE%20DEVELOPMENT%201%202019%201.pdf

[152] Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєвєродонецьк, 2020. С. 58–59.

[153] Дячок О. О. Щодо законодавчого обмеження правового статусу осіб, які вчинили злочини проти основ національної безпеки України. *Правова позиція*. 2017. № 2 (19). С. 147.

[154] Кубальський В. Н. Проблеми кримінально-правової протидії колабораціонізму в Україні. *Протидія злочинності: теорія та практика* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (26 жовтня 2018 р.). Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 224.

[155] Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєвєродонецьк, 2020. С. 59–60.

[156] Таку назву («Колабораціонізм») у літературі небезпідставно називають невдалою через те, що кримінальна відповідальність за колабораціонізм як явище взагалі неможлива. Вона може наставати лише за конкретні злочинні діяння, в яких проявляється колабораціонізм (Кубальський В. Н. Проблеми криміналізації колабораціоністських діянь. *Актуальні проблеми кримінально-правового, кримінально-процесуального та криміналістичного забезпечення безпеки України* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (30 лист. 2018 р., м. Дніпро). Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. С. 94). Як зауважує М. Рубащенко, вживання терміна «колабораціонізм» насамперед покликано відволікати від особливих (приватних) ознак окремих форм співпраці з метою узагальнення її ознак і отримання цілісного знання про співпрацю як таку. У цьому значенні будь-який акт співпраці (колаборації чи кооперації) окупованого з окупантом формально охоплюється цим терміном (Рубащенко М. А. «Колаборація», «колабораціонізм», «співпраця», «колаборційна

діяльність»: історичний та кримінально-правовий виміри термінологічного плюралізму. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 162. С. 141).

[157] Головкін О. В, Сказко І. Р. Колабораціонізм в Україні: дискусійні аспекти. *Держава і право*. *Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 78. С. 244.

[158] Письменський Є. О. Кримінально-правова політика України із забезпечення охорони національної безпеки в умовах гібридної війни. *ІІ Львівський форум кримінальної юстиції «Правова реформа у сфері кримінальної юстиції: ключові параметри та прогноз подальшого розвитку»* : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 23-24 вересня 2016 р.). Київ : ВАІТЕ, 2016. С. 161.

[159] Кубальський В. Н. Проблеми криміналізації колабораціонізму в Україні. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (9 листопада 2018 р.). Львів : ЛьвДУВС, 2018. С. 104.

[160] Проєкт Закону України «Про відповідальність» / ГО «Сила права» (17 травня 2019 р.). URL: https://sila-prava.org/uk/bez-rubriki-uk/proekt-zakonu-ukrayini-pro-proshhennya-2/

[161] Умисні дії громадянина України, який, проживаючи на тимчасово окупованій частині території України, не бажаючи визнавати виниклу ситуацію, вимушений працювати на користь іноземної держави-агресора під час збройної агресії рф, виконуючи звичайну роботу, необхідну для нормальної життєдіяльності та задоволення потреб населення, що проживає на цій території.

[162] Умисні, усвідомлені, добровільні дії громадянина України, який, проживаючи на тимчасово окупованій частині території України, бажаючи отримати для себе вигоду, усвідомлено розпочав співпрацю з ворогом на користь іноземної держави-агресора під час збройної агресії рф, займаючи керівні та впливові за своєю суттю посади в незаконно створеній окупаційній адміністрації держави-агресора.

[163] Україна потребує законодавства про відповідальність за «співпрацю» з окупантом / Українська Гельсінська спілка з прав людини (06 березня 2020 р.). URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/ukraina-potrebuie-zakonodavstva-pro-vidpovidal-nist-za-spivpratsiu-z-okupantom/

[164] Експерти обговорили 4 стратегічні цілі концепції перехідного правосуддя в Україні / Українська Гельсінська спілка з прав людини (27 листопада 2019 р.). URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/eksperty-obhovoryly-4-stratehichni-tsili-kontseptsii-perekhidnoho-pravosuddia-v-ukraini/

[165] Ілларіонов О. Суспільний запит на заборону колабораціонізму. *Юридичний вісник України*. 2017. № 13 (1133). С. 4.

[166] Євтошук Ю. О. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. С. 163.

[167] Попова Т. Про колабораціонізм / Радіо свобода (28 лютого 2018 р.). URL: radiosvoboda.org/a/29066348.html

[168] Презентація законопроекту «Про засади державної політики захисту прав людини в умовах подолання наслідків збройного конфлікту» / Українська Гельсінська спілка з прав людини (19 квітня 2018 р.). URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/prezentatsiya-zakonoproektu-pro-zasady-derzhavnoji-polityky-zahystu-prav-lyudyny-v-umovah-podolannya-naslidkiv-zbrojnoho-konfliktu/

[169] Shaikan V. & Datsko K. & Ivaniuk N. & Batiuk A. Collaborationism and War Crimes as Phenomena in the Information Society. *Advances in Economics, Business and Management Research*. 2020. Vol. 129. P. 119.

[170] За відсутності крайньої необхідності, про наявність якої можуть свідчити вік та стан здоров’я особи, роль, яку вона виконувала у незаконно створених установах, наявність родичів, які потребують піклування, тощо.

[171] Головкін О.В, Сказко І.Р. Колабораціонізм в Україні: дискусійні аспекти. *Держава і право. Серія Юридичні науки.* 2017. Вип. 78. С. 242.

[172] Амністія не для всіх: яким буде перехідне правосуддя на Донбасі і у Криму / Українська Гельсінська спілка з прав людини (11 серпня 2020 р.). URL:

https://www.helsinki.org.ua/articles/amnistiia-ne-dlia-vsikh-iakym-bude-perekhidne-pravosuddia-na-donbasi-i-u-krymu/

[173] Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєвєродонецьк, 2020. С. 101.

[174] Письменський Є. О. Колабораціонізм у сучасній Україні як кримінально-правова проблема. *Право України*. 2020. № 12. С. 126.

[175] Показово, що обидва правопорушення належали і належать до категорії особливо тяжких злочинів.

[176] Зайцев О. В. Колабораційна діяльність як різновид державної зради (за матеріалами судової практики 2014 – 2022 років). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* Вип. 78: ч. 2. С. 174–179.

[177] Книженко О. О. Актуальні питання притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які перебувають на службі в силових структурах так званої Донецької народної республіки. *Особливості процесуального доказування у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені на тимчасово окупованих територіях*. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. С. 46–48

[178] Іщук І., Богатирьова О. Проблеми кримінально-правової кваліфікації дій осіб за створення терористичної групи, терористичної організації або не передбачених законом воєнізованих та збройних формувань. *Протидія терористичній діяльності: міжнародний досвід і його актуальність для України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (30 вересня 2016 р.). Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. С. 133.

[179] На первинному етапі війни, який передував завершенню окупації, поведінка осіб, які сприяли вчиненню агресії щодо України, здебільшого кваліфікувалась за ст. 109 КК України («Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади») або/та ст. 110 КК України («Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України»).

[180] Якушев О. В., Павлюс Ф. Ф., Байда А. О. Дискусійні питання новели кримінального законодавства про колабораційну діяльність. *Успіхи і досягнення в науці*. 2024. № 3 (3). Т. 1. С. 156.

[181] Вирок Сватівського районного суду Луганської області від 12 грудня 2019 р., справа № 642/6196/17. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/86304010?from="642%2F6196%2F17"

[182] Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 16 квітня 2019 р., справа № 607/9951/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/81452074

[183] Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 28 жовтня 2019 р., справа № 761/44670/16-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/85251261

[184] Вирок Бердянського міськрайонного суду Запорізької області від 05 червня 2019 р., справа № 310/1226/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82258024

[185] Зайцев О. В. До проблеми кваліфікації державної зради у разі переходу на бік ворога в період збройного конфлікту (аналіз судової практики 2014 – 2018 рр.). *Вісник Луганського Державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 263–264; Зайцев О. В. Проблеми кваліфікації державної зради на сучасному етапі. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 1 (89). С. 79–83

[186] Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 27 січня 2020 р., справа № 759/7443/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87172507

[187] Ілюстрацією викладеного є колабораційна діяльність у сфері освіти, яку правозастосовувачі на той час майже не сприймали як кримінально протиправну. Насамперед не викликала сумнівів наявність підстав для настання такої відповідальності щодо громадян України, які опікувалися управлінням освітньою сферою (адмініструванням), але не здійсненням освітньої діяльності. Щодо проявів колабораціонізму в межах цієї діяльності – у судовій практиці вони не знаходили свого відбиття. З цього приводу могли і виникали різні позиції, сумніви, зокрема через що органи правопорядку демонстрували неготовність застосовувати КК до тих громадян України, які, здійснюючи навчальну діяльність на окупованій території, допомагали

ворогу руйнувати освітянські основи українського суспільства (Письменський Є. О. Колабораційна діяльність у сфері освіти: проблеми тлумачення та вдосконалення кримінального закону. *Право України*. 2022. № 11. С. 52).

[188] Вирок Святошинського районного суду м. Києва від 21 січня 2020 р., справа № 759/6423/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/87052816

[189] Rubashchenko M. Das ukrainische rechtssystem auf der suche nach Beurteilung von Handlungen auf der Krim und im Donbass. *Recht der Osteuropäischer Staaten. (ReOS)*. 2019. № 3. P. 83–89

[190] Вирок Новоайдарського районного суду Луганської області від 24 травня 2018 р., справа № 419/987/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/74271496

[191] Вирок Фрунзенського районного суду м. Харкова від 28 грудня 2019 р., справа № 645/3612/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/86718700

[192] Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 07 квітня 2020 р., справа № 185/3649/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/88690989

[193] Головкін О. В, Сказко І. Р. Колабораціонізм в Україні: дискусійні аспекти. *Держава і право. Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 78. С. 237, 238.

[194] Вирок Новоайдарського районного суду Луганської області від 25 січня 2018 р., справа № 419/3461/17. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/71801827?from="419%2F3461%2F17"

[195] Долгорученко К. О. Вплив нацистської пропаганди на правосвідомість українців в умовах окупації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 87.

[196] Рубащенко М. А. Про методологічні підходи юридичної оцінки колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України). *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 трав. 2023 р.) / редкол.: Л. М . Демидова (голов. ред.), Н. В . Шульженко, Д. О. Куковинець, О. С. Попович. Харків : Право, 2023. С. 125.

[197] Зубченко О. С. Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 3 (55). С. 21.

[198] Кубальський В. Н. Проблеми кримінально-правової протидії колабораційній діяльності. *Правова держава*. 2019. № 30. С. 354.

[199] Ілларіонов О. Захист від колабораціонізму: спроба друга. *ЛІГА.* Блоги (27 березня 2018 р.). URL: https://blog.liga.net/user/aillarionov/article/29863

[200] Матюшенко О. І., Лігун А. І. Колабораційна діяльність: проблемні питання та перспективи їх вирішення. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2023. № 2. С. 37.

[201] АБВ. Збройний конфлікт у термінах. Київ : Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, 2019. С. 28.

[202] Рубащенко М. А. Кримінально-правова класифікація колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 502.

[203] Горобець В. Співпраця з ворогом як вимушена модель поведінки та стратегія виживання. *Військово-історичний меридіан*. 2018. № 3 (21). С. 59, 60.

[204] Рубащенко М. А. Про методологічні підходи юридичної оцінки колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України). *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 трав. 2023 р.) / редкол.: Л. М . Демидова (голов. ред.), Н. В . Шульженко, Д. О. Куковинець, О. С. Попович. Харків : Право, 2023. С. 125.

[205] Через те, що розглядана поведінка становить певний вид правопорушення, ці ознаки визначатимуться з огляду на їх усталений поділ на об’єктивні та суб’єктивні.

[206] Ясиновський П. Родовий об’єкт перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони*

основ національної безпеки України : матер. кругл. столу, м. Харків, 26 трав. 2017 р. Харків : Юрайт, 2017. С. 99.

[207] Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації) : монографія. 3-тє вид., перероб. та доп. Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. С. 94; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. С. 336–337.

[208] Загиней З. Надання допомоги в проведенні підривної діяльності проти України як спосіб вчинення державної зради. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 97.

[209] Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. С. 179.

[210] Асанов Д. А., Бісюк О. С. Колабораційна діяльність в умовах повномасштабного вторгнення рф – кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України. *Молодий вчений*. 2024. № 1 (125). С. 106.

[211] Rubashchenko M. and Shulzhenko N. Reflections on the Legal Features of Collaborationist Activity: Theory and Practice in Terms of the Russian Occupation of Ukrainian Territory. *Access to Justice in Eastern Europe.* 2024. № 7 (3). P. 33.

[212] Богатирьов І. Г. Кримінально-правові та кримінологічні виміри колабораційної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. *Публічне право*. 2023. № 1 (49). С. 59.

[213] Як було попередньо встановлено, в Україні частина її території була окупована в результаті агресії рф, що почалась в активній фазі з території Криму в лютому 2014 р. На цю територію поширюється дія українського законодавства (як кримінального, так і кримінального процесуального). Однак ситуація ускладнена тим, що на непідконтрольній українській владі території відсутня можливість виконання оперативно-розшукових заходів, проведення слідчих дій тощо (Родіонова Т. В. Місце вчинення злочину за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2018. С. 190).

[214] Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu*. URL: https://bit.ly/3yq95sP.

[215] Помилковим є твердження, відповідно до якого у КК України було визначено поняття колабораціонізму та його форми (Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явища. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 4 (56). С. 72). Такого поняття кримінальний закон станом на сьогодні немає.

[216] Козаченко О. В., Мусиченко О. М. Окремі аспекти кваліфікації та застосування кримінально-правових заходів за колабораційну діяльність в Україні, передбачену ч. 1 ст. 111-1 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 409.

[217] Марін О. К. Послідовність помилок законодавця як тенденція розвитку кримінального законодавства воєнного часу. *Кримінальне законодавство воєнного часу: правотворчі та правозастосовні проблеми* : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 26 травня 2023 р.). Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2023. С. 96–101.

[218] Code pénal. Dernière modification: 2022-05-01. Edition : 2022-05-03. URL: https://codes.droit.org/PDF/Code%20p%C3%A9nal.pdf

[219] Зайцев О. В. Досвід Грузії і Молдови щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність на тимчасово окупованих територіях. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1(21). С. 99–112.

[220] Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso, patvirtintas 2000 m. rugsėjo 26 d. įstatymu Nr. VIII-1968 (The Criminal Code of the Republic of Lithuania). URL: https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555

[221] Karistusseadustik: Vastu võetud 06.06.2001. URL : https://www.riigiteataja.ee/akt/112032015021?leiaKehtiv

[222] Зайцев О. В. Відповідальність за підтримку окупації у кримінальному законодавстві Республіки Естонія. *Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень* : зб. матеріалів Міжнарод. наук. конф. / за заг. ред. П. В. Горінова ; Навчально-науковий інститут права та політології УДУ ім. Михайла Драгоманова (м. Київ, 23 квітня 2024 р.). Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. С. 67–69.

[223] Zákon trestní zákoník. Zákon č. 40/2009 Sb. URL: https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2009-40?text

[224] Балобанова Д. О. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність за законодавством Чеської Республіки. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 липня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 16.

[225] Див. додатково: Ключові питання та відповіді про російську агресію / Міністерство закордонних справ України (20 червня 2023 р.). URL : https://mfa.gov.ua/klyuchovi-pitannya-ta-vidpovidi-pro-rosijsku-agresiyu

[226] Більш докладно хронологія цих ініціатив та їх особливості висвітлена тут: Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєвєродонецьк, 2020. С. 46–52.

[227] Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо зміни законодавства: аналітична записка / *Коаліція громадських організацій*. URL : https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/zvit_zmina_ukr-2.pdf

[228] Беніцький А. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів, передбачених ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, та розмежування їх із суміжними складами злочинів. *Право України*. 2022. № 11. С. 89.

[229] Волков М. С. Вплив колабораціонізму на зміцнення військової окупації: аналіз наслідків. *Академічні візії*. 2024. Вип. 33. С. 1.

[230] Пояснювальна записка до проєкту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність) / Верховна Рада України : офіц. сайт. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71220

[231] *De lege lata* колабораційна діяльність, передбачена ст. 111-1 КК України, є такою собі казуїстичною сумішшю окремих форм співпраці з окупантом, які водночас істотно відрізняються між собою за своїми ознаками (Rubashchenko M. and Shulzhenko N. Reflections on the Legal Features of Collaborationist Activity: Theory and Practice in Terms of the Russian Occupation of Ukrainian Territory. *Access to Justice in Eastern Europe.* 2024. № 7 (3). P. 33).

[232] Смородинський В. С. Принцип верховенства права у правовому режимі воєнного стану. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 73.

[233] Письменський Є. О. Помилкова кримінально-правова політика України щодо колаборації з ворогом та її наслідки. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 липня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 175–181.

[234] Смородинський В. С. Принцип верховенства права у правовому режимі воєнного стану. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 73.

[235] З позиції дослідників, необхідність тлумачення права у правозастосовному контексті випливає з двох умов: а) наявності неоднозначності в правовому тексті; б) вирішення конкретної справи потребує подолання неоднозначності правового тексту. Ці дві умови є взаємопов’язаними і лише їх сукупність дає змогу констатувати факт практичної потреби в тлумаченні права (Лемак В., Бадида А. Тлумачення права: проблеми визначення поняття, складу, практичної потреби. *Публічне право*. 2019. № 4 (36). С. 138).

[236] Теплюк М. О., Нижник А. І., Тубелець О. С., Кучмар О. О. Криміналізація колабораційної діяльності у світлі статті 3 Конституції України. *Юридична Україна*. 2023. № 11. С. 12.

[237] Козаченко О. В., Мусиченко О. М. Окремі аспекти кваліфікації та застосування кримінально-правових заходів за колабораційну діяльність в Україні, передбачену ч. 1 ст. 111-1 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 411.

[238] Мисливий В. А. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм в умовах воєнного стану. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 119; Віткалова А. Є. Актуальні питання вдосконалення інституту колабораційної діяльності. *Актуальні питання забезпечення безпекового середовища в Україні* : зб. тез наук. доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 19 квітн. 2024 р.). / упоряд. : М. Г. Вербенський, В. О. Рядінська, А. І. Хальота, В. А. Мацько. Київ : ДНДІ МВС України, 2024. С. 158.

[239] Смородинський В. С. Принцип верховенства права у правовому режимі воєнного стану. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 74.

[240] Приклад неадекватності (надмірної репресивності) покарання можна простежити, звернувшись до ч. 6 ст. 111-1 КК України, яка з-поміж іншого передбачає відповідальність за активну участь у заходах політичного характеру. Разом з цим такий саме строк основного покарання у виді позбавлення волі передбачений, скажімо, за фінансування тероризму, що призвело до тяжких наслідків. На вряд чи відповідні діяння можна розглядати з позиції однакового рівня суспільної небезпеки та й порівнювати загалом (Письменський Є. О. Караність колабораційної діяльності: яких змін потребує КК? *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів: сучасні загрози та кримінально-правове регулювання* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 трав. 2023 р.). Харків : Право, 2023. С. 123)

[241] Хавронюк М. Порушення принципу законності і рівності перед законом у змінах до Кримінального кодексу під час війни / Центр політико-правових реформ (18 травня 2022 р.). URL: https://pravo.org.ua/blogs/porushennya-pryntsypu-zakonnosti-i-rivnosti-pered-zakonom-u-zminah-kryminalnogo-kodeksu-pid-chas-vijny/

[242] Сербіна А. Про колаборацію офіційно: слова мають значення / Just Talk (22 листопада 2023 р.). URL: https://justtalk.com.ua/post/pro-kolaboratsiyu-ofitsijno-slova-mayut-znachennya

[243] Тімофєєва Л. Ю. Переосмислення принципів кримінального права в умовах війни. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 78.

[244] Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики і відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 41.

[245] Янішевська К. Д., Крисько А .С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явища. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 4 (56). С. 72.

[246] Лісова Ю. Державна зрада (ст. 111 КК України) vs. колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України) у розрізі відповідальності суддів і правоохоронців в окупації / Just Talk (7 грудня 2022 р.). URL : https://justtalk.com. ua/post/derzhavna-zrada-st-111-kk-ukraini-vs-kolaboratsijna-diyalnist-st-111-1-kk-ukraini-u-rozrizi-vidpovidalnosti-suddiv-i-pravoohorontsiv-v-okupatsii.

[247] Мисливий В. А. «Латентність» суб'єктивних ознак колабораційної діяльності у судових вироках. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 17.

[248] Тананакін О. В. Соціальна обумовленість криміналізації правопорушень, що кваліфікуються як колабораційна діяльність. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2024. Вип. 81: ч. 2. С. 339.

[249] Теплюк М. О., Нижник А. І., Тубелець О. С., Кучмар О. О. Криміналізація колабораційної діяльності у світлі статті 3 Конституції України. *Юридична Україна*. 2023. № 11. С. 6.

[250] Сорокін А. А. Соціальна обумовленість криміналізації колабораційної діяльності в Україні. *Теорія і практика правознавства.* 2022. Вип. 2 (22). С. 74.

[251] Установлена суперечливість породжує і компромісні позиції, одна з яких полягає в тому, що доповнення кримінального закону окремою статтею про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність є в певних випадках криміналізацією діянь, які раніше не були кримінально караними. Проте в іншій частинні випадків ідеться про диференціацію кримінальної відповідальності (Антонюк Н. Зміни до злочинів проти основ національної безпеки: криміналізація чи диференціація кримінальної відповідальності. *Право України*. 2022. № 11. С. 40–43).

[252] Вирок Буринського районного суду Сумської області від 21 грудня 2022 р., справа № 574/369/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107991214

[253] Вирок Тростянецького районного суду Сумської області від 19 серпня 2022 р., справа № 588/713/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105808995

[254] Вирок Індустріального районного суду м. Дніпра від 31 березня 2023 р., справа № 202/5640/23. URL: reyestr.court.gov.ua/Review/109927033.

[255] Буцко Д. Зарізав баранів для росіян, очолювала «роспочту»: кому загрожує покарання за колабораціонізм / hromadske (28 листопада 2023 р.). URL: https://hromadske.ua/posts/zarizav-baraniv-dlya-rosiyan-ocholyuvala-rospochtu-komu-zagrozhuye-pokarannya-za-kolaboracionizm

[256] Теплюк М. О., Нижник А. І., Тубелець О. С., Кучмар О. О. Криміналізація колабораційної діяльності у світлі статті 3 Конституції України. *Юридична Україна*. 2023. № 11. С. 18.

[257] Карчевський М. В. *Data science* та протидія злочинності в Україні. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9–11 червня 2022 р.). / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 110.

[258] Карчевський М. В. Протидія злочинності в умовах війни: аналіз статистичних даних (2013–2023). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична.* 2024. № 2. С. 88.

[259] Письменський Є. О. Види колабораційної діяльності та питання їх відбиття у КК України. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути* : матеріали міжнар. наук. конференції, м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р. / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2022. С. 57.

[260] Авдєєв О. О. Колабораційна діяльність: деякі проблеми криміналізації та правозастосування. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри* : зб. доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2023. С. 28.

[261] Беніцький А. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів, передбачених ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, та розмежування їх із суміжними складами злочинів. *Право України*. 2022. № 11. С. 97.

[262] Теплюк М., Нижник А., Тубелець О. Межі криміналізації колабораційної діяльності: практичні аспекти та можливі законодавчі альтернативи. *Проблеми протидії колабораційній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України* : зб. матер. наук.-практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю. О. Найдьон, В. Г. Пилипчук, М. О. Теплюк, Т. О. Давидова, В. С. Зубенко. Київ : НА СБУ, ДНУ ІІБП НАПрН України, 2024. С. 40.

[263] Вишневська І. «Відсутність політичної волі»: 16 законопроєктів про колабораціонізм і жодного системного рішення / Центр прав людини Zmina (13 серпня 2024 р.). URL:

https://zmina.info/columns/vidsutnist-politychnoyi-voli-16-zakonoproyektiv-pro-kolaboraczionizm-i-zhodnogo-systemnogo-rishennya/?

[264] Виживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм : аналітичний звіт / О. Синюк, Д. Депутат, І. Вишневська, В. Волковинська, В. Червонна, М. Єлігулашвілі; ред. Луньова О. Київ, 2024. С. 75.

[265] Установлена суперечливість породжує і компромісні позиції, одна з яких полягає в тому, що доповнення кримінального закону окремою статтею про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність є в певних випадках криміналізацією діянь, які раніше не були кримінально караними. Проте в іншій частині випадків ідеться про диференціацію кримінальної відповідальності (Антонюк Н. Зміни до злочинів проти основ національної безпеки: криміналізація чи диференціація кримінальної відповідальності. *Право України*. 2022. № 11. С. 40–43).

[266] Балобанова Д. О. Визначеність нових норм про злочини проти національної безпеки України. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9-11 червня 2022 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 11.

[267] Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 357. URL : http://www.lsej.org.ua/6_2022/79.pdf.

[268] Роз'яснення щодо певних кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, громадської безпеки й проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (ст.ст. 111, 111-1, 111-2, 114-2, 258-3, 258-5, 260, 436-2, 438 КК). *Збірник пропозицій та роз'яснень з актуальних питань права в умовах війни фахівців сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України* / упоряд.: Л. М. Демидова, М. В. Шепітько, Н. В. Шульженко та ін. Харків : Право, 2022. С. 17.

[269] Дячок Д. До питання визначення форм державної зради. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності :* тези V Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 25 лютого 2022 р.). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2022. С. 131.

[270] Лісова Ю. Підстави для розмежування колабораційної діяльності та інших злочинів проти основ національної безпеки. *Just Talk* (16 жовтня 2023 р.). URL: https://bit.ly/3TiSwK1

[271] Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu*. URL: https://bit.ly/3yq95sP.

[272] Марін Олександр. Парадокси кримінального права, або для чого приймати привілейовані спеціальні норми? *Facebook.* URL: https://facebook.com/permalink.php?story_fbid=3040631389534320&id=100007624658020

[273] Пономаренко Ю. А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 20.

[274] Музика А. А. Норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність потребують актуальних поправок. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 106.

[275] Буцко Д. Зарізав баранів для росіян, очолювала «роспочту»: кому загрожує покарання за колабораціонізм *Hromadske* (28 листопада 2023 р.). URL : https://hromadske.ua/posts/zarizav-baraniv-dlya-rosiyan-ocholyuvala-rospochtu-komu-zagrozhuye-pokarannya-za-kolaboracionizm

[276] Голінка М. І. Стаття 111-1 КК України (колабораційна діяльність) та суміжні їй явища: проблеми законодавчого регулювання. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 36. С. 254.

[277] Радутний О. Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за кримінальним кодексом України**.** *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 104, 105.

[278] Газдайка-Василишин І. Б. Проблеми кваліфікації колабораційної діяльності. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 122–123.

[279] Подкопаєв С. Окремі аспекти відмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111, 111-1 та 111-2 Кримінального кодексу України (в контексті рекомендацій щодо діяльності органів прокуратури). *Scientific Collection «InterConf»*. No. 138. Dec. 2022. P. 267, 268. URL: https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/view/2074

[280] Обвинувальні акти стосовно чотирьох окупаційних «суддів» з Криму скеровано до суду / Прокуратура АРК та м. Севастополь (01 березня 2023 р.). URL: https://ark.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=328850&fp=101

[281] Кравчук О., Бондаренко М. Стаття «Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України». *Вектор прав людини.* URL : http://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo; Методичні рекомендації з питань кримінально-правової кваліфікації, оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження за ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» / С. Албул, Т. Волошанівська, А. Марченко, Г. Мудрецька, Г. Резніченко, І. Федоров, І. Чекмарьова. Одеса : ОДУВС, 2022. 67 с. URL: https://bit.ly/3MGCtlo; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : К Н Т, 2023. С. 210.

[282] Лісова Ю. Підстави для розмежування колабораційної діяльності та інших злочинів проти основ національної безпеки. *Just Talk* (16 жовтня 2023 р.). URL: https://bit.ly/4eeDcpN

[283] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 10.

[284] Як працює законодавство про притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність? *Discussion paper*. *Just Talk* (28 вересня 2023 р.). URL: https://justtalk.com.ua/post/yak-pratsyue-zakonodavstvo-pro-prityagnennya-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsijnu-diyalnist-discussion-paper.

[285] У цьому контексті вартує уваги думка про те, що ускладнення нормативної регламентації кримінальної відповідальності за державну зраду, поява нових кримінально-правових норм, які містять спеціальні ознаки державної зради, очікувано вступили в системні зв’язки з уже існуючими заборонами, створивши при цьому достатньо серйозні й теоретичні, і практичні проблеми, пов’язані з їх застосуванням (Марін О. Кримінально-правові варіації державної зради у Кримінальному кодексі України. *Право України*. 2022. № 11. С. 62).

[286] Кудінов С. С., Шинкар Т. І. Кримінально-правові механізми обмеження інформаційної діяльності, яка містить ознаки колабораціонізму. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 3 (ч. 2). С. 28.

[287] Пономаренко Ю. А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 20.

[288] Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. С. 10.

[289] Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 30 січня 2023 р. Реформування кримінального законодавства України. URL: https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code

[290] Рубащенко М. А., Мовчан Р. О. Кримінальні правопорушення проти державної безпеки в проєкті нового кримінального кодексу України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 336.

[291] Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєвєродонецьк, 2020. С. 115.

[292] У цьому контексті варто згадати про особливості соціально-правового реагування, здійснюваного щодо французьких колаборантів часів Другої світової війни. За твердженням дослідників, застосування до них того чи іншого засобу впливу зумовлювалось суспільною важливістю сфери колабораціонізму. Наприклад, «інтелектуальний колабораціонізм» (найбільш відомий приклад – письменник і журналіст Робер Бразільяк) карався суворіше, ніж колабораціонізм економічний, навіть якщо останній мав дуже серйозні наслідки. Прикладом є Луї Рено, підприємства якого за співпрацю з окупантами були конфісковані і націоналізовані, а сам він помер у в'язниці (Каневская Н., Шимов Я. Обрить, изгнать, убить / Радио Свобода (11 мая 2015 г.). URL: https://www.svoboda.org/a/26996382.html)

[293] Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєвєродонецьк, 2020. С. 88.

[294] Shaikan A., & Shaikan V. Collaborationism and Complicity in the History of Mankind Reflected in Scholars and Writers Works. *Scientific Journal of Polonia University*. 2018. № 30 (5). P. 113.

[295] Юрчишена А. Кримінальна відповідальність за колаборайну діяльність. *Technologies and strategies for the implementation of scientific achievements* : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference, November 18, 2022. Stockholm, Kingdom of Sweden: European Scientific Platform. P. 63.

[296] Симоненко Н. О. Кримінально-правова новела щодо колаборайної діяльності. *Вісник асоціації кримінального права України.* 2022. Т. 1. № 17. С. 95.

[297] Рубащенко М. А. Кримінально-правова класифікація колаборайної діяльності (ст. 111-1 КК). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 505.

[298] Запобігання колаборайної діяльності : метод. рекомендації / О. С. Юнін, В. С. Березняк, В. В. Шаблистий, А. В. Макашов та ін. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2024. С. 28.

[299] Колаборайна діяльність. Польсько-український досвід боротьби : монографія / наук. ред. Беата Марія Новак і Павло Фріс. Варшава : Інститут соціальних основ пенітенціарної науки, 2023. С. 208.

[300] Пилипчук В., Заславська Л. Системні історичні, інформаційні та оганізаційно-правові проблеми протидії колаборації з державою-агресором. *Проблеми протидії колаборайній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України* : зб. матер. наук.-практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю. О. Найдьон, В. Г. Пилипчук, М. О. Теплюк, Т. О. Давидова, В. С. Зубенко. Київ : НА СБУ, ДНУ ІІБП НАПрН України, 2024. С. 16–17.

[301] Мовчан Р.О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. С. 25–40.

[302] Розслідування колаборайної діяльності : практ. посіб. / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. С. 40–41.

[303] Рубащенко М. А. Кримінально-правова класифікація колаборайної діяльності (ст. 111-1 КК). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 505–506.

[304] Марін О. Колаборайна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu*. URL: https://bit.ly/3yq95sP.

[305] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Офісу Генеральної прокуратури (Форма № 1); звіт Державної судової адміністрації України про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання (Форма № 6); звіт Державної судової адміністрації України про склад засуджених (Форма № 7); Карчевський М. (2023) Протидія злочинності в Україні : інфографіка : інтерактивний довідник. Версія 3.0. URL : https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/

[306] За даними Т. Слуцької виправдувальних вироків постановлено чотири за зазначений час (Правосуддя, примирення та поствоєнне відновлення: що впливає на реінтеграцію звільнених територій? / Українська Гельсінська спілка з прав людини (20 червня 2024 р.). URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/pravosuddia-prymyrennia-ta-postvoienne-vidnovlennia-shcho-

vplyvaie-na-reintehratsiiu-zvilnenykh-terytoriy/?), а відповідно до результатів дослідження О. Синюк та І. Депутат – таких вироків було два (Виживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм : аналітичний звіт / О. Синюк, Д. Депутат, І. Вишневська, В. Волковинська, В. Червонна, М. Єлігулашвілі; ред. О. Луньова. Київ, 2024. С. 21).

[307] Вирок Коростенського міськрайонного суду Житомирської області від 10 лютого 2023 р. у справі № 279/1883/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108894798; Вирок Ніжинського міськрайонного суду Чернігівської області від 10 жовтня 2023 р. у справі № 740/4456/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114072331

[308] Вирок Центрального районного суду м. Миколаєва від 02 листопада 2023 р. у справі № 490/2929/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/114623119

[309] Вирок Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 10 січня 2024 р. у справі № 191/3178/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116187804

[310] Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 03 жовтня 2024 р. у справі № 686/3769/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113906215

[311] Письменський Є. О. Види колабораційної діяльності та питання їх відбиття у КК України. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути* : матеріали Міжнар. наук. конференції, м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р. / редкол.: В. Я. Тацій, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2022. С. 54–58.

[312] Марін О. Кримінально-правові варіації державної зради у Кримінальному кодексі України. *Право України*. 2022. № 11. С. 66.

[313] Додатковим безпосереднім об’єктом кримінального правопорушення є ті відносини, яким поряд з основним об’єктом завдається шкода (виникає загроза заподіяння шкоди). Це відносини, які, заслуговуючи на самостійну кримінально-правову охорону, перебувають у площині іншого родового об’єкта й заподіяння шкоди яким свідчить про більшу суспільну небезпеку вчиненого. Додатковий безпосередній об’єкт може бути двох видів: додатковий обов’язковий об’єкт – це такий об’єкт, що в певному складі кримінального правопорушення страждає завжди, в будь-якому випадку вчинення певного кримінально протиправного діяння; додатковий факультативний об’єкт – це такий об’єкт, який при вчиненні певного кримінального правопорушення може існувати поряд з основним, а може бути відсутнім.

[314] Ураховуючи досить широкий та різноманітний спектр форм колабораційної діяльності, безпосередній об’єкт у кожному конкретному випадку визначається залежно від конкретної форми (Злочинна колаборація в умовах збройної агресії : практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. С. 105).

[315] Для конкретних видів колабораційної діяльності можуть визначатися й інші об’єктивні ознаки, які характеризуватимуться під час їх подальшого аналізу. Наприклад, місце вчинення колабораційної діяльності вважається обов’язковою ознакою об’єктивної сторони колабораційної діяльності у сфері освіти.

[316] Питання про те, чи є громадянин України суб’єктом вчинення колабораційної діяльності в усіх її формах, розв’язується неоднозначно та висвітлюватиметься докладніше в підрозділі 2.2.1.

[317] Якушев О. В., Павлюс Ф. Ф., Байда А. О. Дискусійні питання новели кримінального законодавства про колабораційну діяльність. *Успіхи і досягнення в науці*. 2024. № 3 (3). Т. 1. С. 160. URL: http://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/11527

[318] Пономаренко Ю. А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 21.

[319] Винник А. О. Обставини, що виключають кримінальну протиправність колабораційної діяльності: виклики сьогодення та післявоєнного періоду. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 3 (81). С. 262.

[320] Тананакін О. В., Нерсесян А. С. Кримінально-правове розуміння колабораційної діяльності**.** *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та*

розслідування колабораціонізму в період воєнного стану : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 09 серп. 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 108.

[321] Хавронюк М. Колаборанти з точки зору Кримінального кодекс. *Ракурс* (20 квітня 2022 р.). URL: https://racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html.

[322] Музика А. А. Норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність потребують актуальних поправок. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 108.

[323] Рубащенко М. А. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність: окремі проблеми. *Пам'яті професорів П. С. Матишевського та С. С. Яценка*: 1. Збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: 1992 – 2022 роки» (18 листопада 2022 р.). 2. Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання) (2 лютого 2023 р.) / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2023. С. 46–47.

[324] Берзін П. С. Науковий висновок фахівця у галузі кримінального права. *Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування*. 2024. № 2. DOI: https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.2.10

[325] Марін О. Кримінально-правові варіації державної зради у Кримінальному кодексі України. *Право України*. 2022. № 11. С. 69, 73.

[326] Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 202; Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практ. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. С. 23–24.

[327] Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 11 вересня 2023 р. у справі № 161/2177/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/113341455

[328] Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 10 травня 2023 р. у справі № 161/5698/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110820220.

[329] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практ. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 44–45; Зайцев О. В., Бодейко В. А. Проблема кримінальної відповідальності за провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території. *Пам'яті професорів П. С. Матишевського та С. С. Яценка*: 1. Збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: 1992–2022 роки» (18 листопада 2022 р.). 2. Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання) (2 лютого 2023 р.) / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2023. С. 36.

[330] Рубащенко М. А. Презентація окремих результатів соціологічного опитування «відповідальність за колабораційну діяльність: якою вона є і якою їй бути?». *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 24–25.

[331] Розслідування колабораційної діяльності : практ. посіб. / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. С. 106.

[332] Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu.* URL: https://bit.ly/3yq95sP.

[333] Батиргареєва В. С. Законодавчі новели щодо кримінально-правового захисту інформаційного простору в умовах збройної агресії проти України. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав.

2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. шк. суддів України ; Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В .В. Сташиса. Харків : Право, 2022. С. 65.

[334] Альтернативність форм суспільно небезпечних діянь передбачає, що для настання кримінальної відповідальності достатньо вчинення хоча б одного із зазначених діянь.

[335] Рубащенко М. Особливості кваліфікації публічних закликів та заперечень як інформаційних діянь. *Право України*. 2022. № 11. С. 84.

[336] Вирок Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 06 червня 2023 р. у справі № 676/3844/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/111347324

[337] Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 15 грудня 2022 р. у справі № 644/1843/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107893187

[338] Рубащенко М. Особливості кваліфікації публічних закликів та заперечень як інформаційних діянь. *Право України*. 2022. № 11. С. 83.

[339] Радутний О. Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за кримінальним кодексом України**.** *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 108, 109.

[340] Хавронюк М. Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу. *Ракурс* (20 квітня 2022 р.). URL : https://racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html

[341] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практ. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 20.

[342] Детальніше проблема відмежування колабораційної діяльності від пособництва державі-агресору розглядається далі. Див. з цього приводу також: Газдайка-Василишин І. Б., Созанський Т. І. Розмежування колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9-11 червня 2022 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 52–56.

[343] Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. С. 27.

[344] Рубащенко М. Особливості кваліфікації публічних закликів та заперечень як інформаційних діянь. *Право України*. 2022. № 11. С. 78–80.

[345] Рубащенко М. А. Публічні заклики до підтримки дій агресора та до співпраці з агресором: проблеми інтерпретації законодавчої новели. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 137, 138.

[346] Маслова О. О. Публічність як обстановка вчинення кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України. *Juris Europensis Scientia.* 2022. № 3. С. 103.

[347] Радутний О. Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за кримінальним кодексом України**.** *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 111–112.

[348] Вирок Красноградського районного суду Харківської області від 13 липня 2022 р. у справі № 626/1077/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/105225512.

[349] Маслова О. О. Публічність як обстановка вчинення кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України. *Juris Europensis Scientia.* 2022. № 3. С. 103, 104.

[350] Вирок Ленінського районного суду м. Полтави від 20 грудня 2022 р. у справі № 553/5984/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107973784. (дата звернення: 09.10.2023)

[351] Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 22 листопада 2022 р. у справі № 183/7790/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107780519

[352] Козаченко О. В., Мусиченко О. М. Окремі аспекти кваліфікації та застосування кримінально-правових заходів за колабораційну діяльність в Україні, передбачену ч. 1 ст. 111-1 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 410.

[353] Рубащенко М. Особливості кваліфікації публічних закликів та заперечень як інформаційних діянь. *Право України*. 2022. № 11. С. 83.

[354] Там само. С. 86.

[355] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практ. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 22.

[356] Подкопаєв С. Окремі аспекти відмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111, 111-1 та 111-2 Кримінального кодексу України (в контексті рекомендацій щодо діяльності органів прокуратури). *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. No. 138. Dec. P. 268. URL: https://archive.interconf.center/ index.php/conference-proceeding/article/view/2074.

[357] Газдайка-Василишин І. Б. Проблеми кваліфікації колабораційної діяльності. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 125–126.

[358] Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 22 березня 2024 р. у справі № 161/12338/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/117848103

[359] Батиргареєва В. С. Вітальне слово. Проблеми протидії колабораційній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України : зб. матер. наук.-практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю. О. Найдьон, В. Г. Пилипчук, М. О. Теплюк, Т. О. Давидова, В. С. Зубенко. Київ : НА СБУ, ДНУ ІІБП НАПрН України, 2024. С. 14.

[360] Ясниська Т. Ю. Культурно-освітній колабораціонізм: характеристика об’єктивної сторони. *Право і суспільство.* 2023. № 2. Т. 1. С. 254.

[361] Симоненко Н. О. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 99. URL : http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/257848.

[362] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практ. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 30.

[363] Уповноважений: рашистські окупанти проводять політику деградації системи освіти на території тимчасово окупованого Криму. *Омбудсман України* (26 травня 2022 р.). URL : https://ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-rashistski-okupanti-provodyat-politiku-degradaciyi-sistemi-osviti-na-teritoriyi-timchasovo-okupovanogo-krimu

[364] Щоправда, як показує аналіз майже восьмирічного періоду перебування в окупації території Криму, окремих районів Донецької та Луганської областей, здебільшого всі освітяни в той чи інший спосіб (через проведення різноманітних флешмобів, т. зв. уроків мужності, позакласної роботи, мітингів політичного характеру тощо) долучаються до здійснення пропаганди.

[365] Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 61.

[366] Загиней-Заболотенко З. А., Присяжнюк І. І., Чаплюк О. І. Вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти як форма колабораційної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 79: ч. 2. С. 172–173.

[367] Методичні рекомендації з питань кримінально-правової кваліфікації, оперативно-розшукової діяльності та кримінального провадження за ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» / С. Албул, Т. Волошанівська, А. Марченко, Г. Мудрецька, Г. Резніченко, І. Федоров, І. Чекмарьова. Одеса : ОДУВС, 2022. 67 с. URL : https://bit.ly/3MGCtlo

[368] Ясниська Т. Ю. Культурно-освітній колабораціонізм: характеристика об’єктивної сторони. *Право і суспільство.* 2023. № 2. Т. 1. С. 253.

[369] Хавронюк М. Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу. *Ракурс*. 20 квітня 2022 р. URL : https://racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html

[370] Ковальова О. В., Ципа С. І. Особливості протидії колабораціонізму в умовах воєнного стану в Україні. *Взаємодія державних органів та громадськості у сфері протидії кримінальним*

правопорушенням у центральних регіонах України : зб. матеріалів круглого столу (м. Кропивницький, 17 квіт. 2024 р.). Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 203.

[371] Тищенко Є. Ф. Щодо удосконалення диспозицій частин третьої та шостої статті 111-1 Кримінального кодексу України. *Вісник Кримінального судочинства*. 2023. № 1-2. С. 135–138.

[372] Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu.* URL: https://bit.ly/3yq95sP.

[373] Загиней-Заболотенко З. А., Присяжнюк І. І., Чаплюк О. І. Вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти як форма колабораційної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 79: ч. 2. С. 173–174.

[374] Зайцев О. В. Щодо кваліфікації дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти (ч. 3 ст. 111-1 КК України). *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 71.

[375] Письменський Є. О . Щодо вдосконалення кримінально-правової норми про колабораційну діяльність у сфері освіти. *Сучасні виклики та актуальні проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки (тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення)* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 2 груд. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. С. 236–239.

[376] Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 11 вересня 2023 р. у справі № 161/2177/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/113341455

[377] Вирок Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпро від 02 лютого 2023 р. у справі № 199/717/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/108739268

[378] Загиней-Заболотенко З. А., Присяжнюк І. І., Чаплюк О. І. Вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти як форма колабораційної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 79: ч. 2. С. 173.

[379] Кузнецов В. В., Сийплокі М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2022. Вип. 70 (1). С. 385.

[380] Згідно з п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» національні інтереси України – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян.

[381] Єлігулашвілі М. Кого мешканці звільнених територій вважають колаборантами, і які є нюанси / Центр прав людини Zmina (8 серпня 2024 р.). URL: https://zmina.info/columns/yak-gromady-zvilnenyh-terytorij-spryjmayut-pytannya-kolaboraczijnoyi-diyalnosti/

[382] Теплюк М. О., Нижник А. І., Тубелець О. С., Кучмар О. О. Криміналізація колабораційної діяльності у світлі статті 3 Конституції України. *Юридична Україна*. 2023. № 11. С. 16, 18.

[383] До речі, схожий підхід планувалося реалізувати з ухваленням проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 7647 від 08 серпня 2022 р.), що має на меті обмежити застосування ч. 4 ст. 111-1 КК України. Щоправда, фахівці на підставі проведення аналізу положень цього законопроєкту констатують наявність низки прогалин, залишення яких не усуває тих недоліків, не вирішує тих проблем повною (чи хоча б більшою) мірою, які постали перед практикою (Орлов Ю. В., Пріbиткова Н. О. Зауваження та пропозиції до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність» (реєстр. № 7647 від 09.08.2022). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 121–128).

[384] Кузнецов В. В., Сийплокі М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. Серія «Право». 2022. Вип. 70 (1). С. 386, 387; Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 359. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/79.pdf

[385] Косілова О. І. Політична безпека в системі національної безпеки України. *Правова інформатика*. 2011. № 1 (29). С. 73.

[386] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 51.

[387] Тищенко Є. Ф. Щодо удосконалення диспозицій частин третьої та шостої статті 111-1 Кримінального кодексу України. *Вісник Кримінального судочинства*. 2023. № 1-2. С. 135–136.

[388] Хавронюк М. Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу. *Ракурс* (20 квітня 2022 р.). URL : https://racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html

[389] Загиней З. Кримінально-правова герменевтика : монографія. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2015. С. 107–108.

[390] Злочинна колаборація в умовах збройної агресії : практ. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. С. 139–140.

[391] Кравчук О., Бондаренко М. Стаття «Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України». URL : https://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo.

[392] Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 26 березня 2024 р. у справі № 569/16618/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/117899654

[393] Газдайка-Василишин І. Б. Проблеми кваліфікації колабораційної діяльності. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 127.

[394] Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 63.

[395] Скороход І. В. Податкова безпека України. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 7. Ч. 1. С. 130.

[396] Дякур М. Д., Шевчук А. В. Щодо матеріального забезпечення як форми колабораційної діяльності в умовах воєнного стану. *ІІ Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 09 груд. 2022 р.). Чернівці : Чернівец. нац. у-нт ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 148.

[397] Вирок Буринського районного суд Сумської області від 21 грудня 2022 р. у справі № 574/369/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107991214

[398] За що судять колаборантів: вісім вироків очима юристів. *Медійна ініціатива за права людини* (20 січня 2023 р.). URL: https://mipl.org.ua/za-shho-sudyat-kolaborantiv-visim-vyrokiv-ochyma-yurystiv.

[399] Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність. *Слово Національної школи суддів України.* 2021. № 4. С. 62.

[400] Вирок Лебединського районного суду Сумської області від 03 серпня 2022 р. у справі № 950/974/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105542282

[401] Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 17 жовтня 2022 р. у справі № 577/2669/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/106828264

[402] Беніцький А. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів, передбачених ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, та розмежування їх із суміжними складами злочинів. *Право України*. 2022. № 11. С. 91.

[403] Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 200; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : К Н Т, 2023. С. 211.

[404] Примаченко О. Колабораціонізм існує у кожній війні і боротьба з ним є обов'язковою складовою перемоги – голова Касаційного кримінального суду. Ракурс (23 січня 2023 р.). URL: https://racurs.ua/ua/3032-bud-yakyy-biznes-pid-okupaciieu-pidpadaie-pid-vyznachennya-kolaboraciyi-z-vorogom-zakon.html

[405] Петров Р. А., Федорчук Д. Е. Телеологічне тлумачення як спосіб забезпечення ефективності права за практикою Європейського Суду правосуддя. *Правничий часопис Донецького університету*. 1999. № 1 (3). С. 24–30; Горбатюк В. Л. Багатоаспектна процедура тлумачення правових норм. *Інформація і права*. 2016. № 1 (16). С. 79–84.

[406] Малишев Б. В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат.* 2011. № 10 (133). С. 13.

[407] Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 200; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : К Н Т, 2023. С. 211.

[408] Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu.* URL : https://bit.ly/3yq95sP.

[409] Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Київ : Істина, 2010. С. 62.

[410] Вирок Київського районного суду м. Харкова від 20 грудня 2022 р. у справі № 953/6434/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107960245.

[411] Котельва К. Обґрунтування необхідності зміни підходів до кримінального покарання за колабораційну діяльність / Українська Гельсінська спілка з прав людини (06 вересня 2020 р.). URL : https://www.helsinki.org.ua/publications/yak-zminyty-pidkhody-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsiynu-diialnist-statti-pravnykiv/

[412] Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu*. URL: https://bit.ly/3yq95sP.

[413] Там само.

[414] Вирок Індустріального районного суду м. Дніпро від 15 грудня 2022 р. у справі № 202/10787/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107997353

[415] Вирок Київського районного суду м. Харкова від 07 листопада 2022 р. у справі № 953/6161/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107140508

[416] Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu.* URL: https://bit.ly/3yq95sP.

[417] Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 25 січня 2024 р. у справі № 308/11197/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/116714726

[418] Ця термінологія взята із поняття «службова особа» в кримінальному праві і по суті означає виконання роботи, яка не пов'язана з управлінням людьми чи майном. Іншим словами, це посади технічного персоналу, які виконують суто професійні, технічні функції. При цьому особа повинна перебувати у штаті співробітників органу, а не виконувати роботу на інших засадах (наприклад, договірних). Зокрема, якщо окупаційна адміністрація проводить ремонт приміщення, наймаючи для цього на підставі договору підряду, будівельну фірму, то працівники такої фірми, які ремонтують відповідне приміщення, не нестимуть відповідальності за ч. 2 ст. 111-1 КК України (Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu*. URL: https://bit. ly/3yq95sP).

[419] Вирок Індустріального районного суду м. Дніпра від 20 грудня 2022 р. у справі № 202/10786/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/108045449

[420] Вирок Київського районного суду м. Харкова від 19 грудня 2022 р. у справі № 953/7265/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107934917

[421] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 48.

[422] Марін О. Кримінально-правові варіації державної зради у Кримінальному кодексі України. *Право України*. 2022. № 11. С. 76.

[423] Загиней-Заболотенко З. А. Добровільне зайняття громадянином України посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, а також в незаконних судових або правоохоронних органах як форми колабораційної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 320.

[424] Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 63.

[425] Постанова Другої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 червня 2024 р. у справі № 953/7182/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119961119

[426] Вирок Індустріальний районний суд м. Дніпро від 27 вересня 2023 р. у справі № 202/7838/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113808388

[427] При цьому, як зауважують фахівці, політико-правовим інструментом недопущення окремих категорій осіб до публічної служби чи політичної діяльності є люстрація. Україна має достатньо досвіду для запровадження такого інструменту і недопущення попередніх помилок. Закон про люстрацію в частині порядку проведення люстрації, зокрема визначення органу, що виносить відповідне рішення, визначення органів, що здійснюватимуть перевірку, порядку винесення рішень та набрання ними чинності, процедури оскарження, видів обмежень тощо повинен базуватися та відповідати принципам, відображеним у міжнародних документах та враховувати судову практику ЄСПЛ (Теплюк М. О., Нижник А. І., Тубелець О. С., Кучмар О. О. Криміналізація колабораційної діяльності у світлі статті 3 Конституції України. *Юридична Україна*. 2023. № 12. С. 10–14).

[428] Домнул А. Колаборанти в дзеркалі історії: між правосуддям і милосердям. *Зміст тижня*. 23 квітня 2023. URL: https://zmist.org/articles/kolaboranti-v-dzerkali-istoriyi-mizh-pravosuddyam-i-miloserdyam

[429] Богуцький П. Кримінально-правова політика протидії колабораційній діяльності у контексті правового забезпечення національної безпеки України. *Проблеми протидії колабораційній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України* : зб. матер. наук.-практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю. О. Найдьон, В. Г. Пилипчук, М. О. Теплюк, Т. О. Давидова, В. С. Зубенко. Київ : НА СБУ, ДНУ ІІБП НАПрН України, 2024. С. 73.

[430] Єлігулашвілі М. Кого мешканці звільнених територій вважають колаборантами, і які є нюанси. *Zmina. Центр прав людини.* 08 серпня 2024. URL: https://zmina.info/columns/yak-gromady-zvilnenyh-terytorij-spryjmayut-pytannya-kolaboraczijnoyi-diyalnosti/

[431] Котельва К. Обґрунтування необхідності зміни підходів до кримінального покарання за колабораційну діяльність / Українська Гельсінська спілка з прав людини (06 вересня 2024 р.). URL : https://www.helsinki.org.ua/publications/yak-zminyty-pidkhody-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsiynu-diialnist-statti-pravnykiv/

[432] Бондаренко М. Розроблення підходів до встановлення адміністративної відповідальності за колабораційну діяльність / Українська Гельсінська спілка з прав людини (06 вересня 2024 р.). URL : https://www.helsinki.org.ua/publications/yak-zminyty-pidkhody-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsiynu-diialnist-statti-pravnykiv/

[433] Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за «посадовий» колабораціонізм: правотворчі та правозастосовні проблеми. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка.* 2024. Вип. 2 (106). Ч. 2. С. 136.

[434] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 49.

[435] Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu*. URL: https://bit.ly/3yq95sP.

[436] Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 201.

[437] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «К Н Т», 2023. С. 212.

[438] Показово, що суд визначає таку формулу для позначення кваліфікації вчиненого, як-от: ч. 2 ст. 28, ч. 5 ст. 111-1 КК України, а формулювання обвинувачення розкриває через використання слів «за попередньою змовою групою осіб». Натомість ст. 111-1 КК України не містить відповідної ознаки як такої, що кваліфікує склад кримінального правопорушення, тому інкримінування цієї ознаки є помилковим, так само, як і посилання на ч. 2 ст. 28 КК України при визначенні формули кваліфікації. Натомість вчинення відповідного злочинну за попередньою змовою групою осіб мало б ураховуватися при призначенні покарання відповідно до положень п. 2 ч. 1 ст. 67 КК України.

[439] Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 27 вересня 2023 р. у справі № 522/5664/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/113779964

[440] Kozachenko O., Musychenko O. Collaboration activities in the form of public calls and denials of armed aggression against Ukraine: practice of application. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 2 (20). С. 118.

[441] Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 63.

[442] Загиней-Заболотенко З. А. Добровільне зайняття громадянином України посади у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, а також в незаконних судових або правоохоронних органах як форми колабораційної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 320.

[443] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 55.

[444] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «К Н Т», 2023. С. 211; Клочко В. М. Про кримінальну відповідальності за частиною 2 статті 111-1 Кримінального кодексу України. The XXIII International Scientific and Practical Conference «*The current state of the organization of scientific activity in the world*», June 10-12, 2024, Madrid, Spain. С. 224.

[445] Кравчук О., Бондаренко М. Стаття «Колабораційна діяльність: аналіз нової статті 111-1 Кримінального кодексу України». URL : http://hrvector.org/podiyi/22-03-20-mbo

[446] Матюшенко О. І. Кримінально-правова характеристика «добровільності» при зайнятті посади як ознаки колабораційної діяльності**.** *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 09 серпня 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 64.

[447] Хавронюк М. Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу. *Ракурс*. 2022. 20 квітня. URL : http://racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html

[448] Симоненко Н. О. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 105. URL: http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/257848.

[449] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : «К Н Т», 2023. С. 211.

[450] Матюшенко О. І. Кримінально-правова характеристика «добровільності» при зайнятті посади як ознаки колабораційної діяльності**.** *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 09 серпня 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 62.

[451] Бабіков О. Декілька слів про законопроект № 5144, що пропонує встановити кримінальну відповідальність за колабораціонізм / *Судово-юридична газета.* 2021. 1 березня. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/194803-dekilka-sliv-pro-zakonoproekt-no5144-scho-proponuye-vstanoviti-kriminalnu-vidpovidalnist-za-kolaboratsionizm

[452] Постанова Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22 січня 2024 р. у справі № 953/406/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/116670763

[453] Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за «посадовий» колабораціонізм: правотворчі та правозастосовні проблеми. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка.* 2024. Вип. 2 (106). Ч. 2. С. 136.

[454] Юріков О. О. Проблемні питання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність в Україні. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень* : матеріали ІІІ Міжнар. наук. конф. (Львів, 15 квіт. 2022 р.) : в 2 т. Львів, 2022. Т. 1. С. 68.

[455] Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за «посадовий» колабораціонізм: правотворчі та правозастосовні проблеми. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка.* 2024. Вип. 2 (106). Ч. 2. С. 137.

[456] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 34.

[457] Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. С. 144–145.

[458] Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu.* URL: https://bit.ly/3yq95sP.

[459] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 59.

[460] Жила О. Проблеми кваліфікації за вчинення колабораційної діяльності. *Проблеми протидії колабораційній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України* : зб. матер. наук.-практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю. О. Найдьон, В. Г. Пилипчук, М. О. Теплюк, Т. О. Давидова, В. С. Зубенко. Київ : НА СБУ, ДНУ ІІБП НАПрН України, 2024. С. 66.

[461] Вирок Амур-Нижньодніпровський районний суд міста Дніпропетровська від 26 квітня 2024 р. у справі № 199/8220/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118635387

[462] Вирок Галицького районного суду м. Львова від 22 квітня 2024 р. у справі № 461/2964/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118549073

[463] Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 30 квітня 2024 р. у справі № 766/5921/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118880738.

[464] Щодо проблеми, яка постає з огляду на усвідомлення протиправності, то вона розглядатиметься у межах висвітлення суб'єктивної сторони колабораційної діяльності.

[465] Лігун А. І. Суб'єктивні ознаки колабораційної діяльності. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України*. 2024. № 1. С. 100.

[466] Юзич. Ю. Путін-югенд 2.0. *Мілітарний*. 2024. 29 травня. URL: https://mil.in.ua/uk/blogs/putin-yugend-2-0/; Росіяни набрали нову партію «юнармійців» з підлітків на ТОТ. *Центр національного супротиву*. 2024. 28 червня. URL: https://sprotyv.mod.gov.ua/rosiyany-nabraly-novu-partiyu-yunarmijtsiv-z-pidlitkiv-na-tot/

[467] Бурдін В. М. Формально-логічні засади дослідження проблем осудності та неосудності. *Форум права*. 2011. № 3. С. 96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_17

[468] Баганець О. Вплив деяких правових презумпцій на предмет доказування у кримінальному провадженні. *Юридична Україна*. 2014. № 1. С. 81.

[469] Вирок Ленінського районного суду м. Полтави від 11 жовтня 2022 р. у справі № 553/4795/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/106690374.

[470] Вирок Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 10 липня 2023 р. у справі № 201/2039/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/112097148.

[471] Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 30 квітня 2024 р. у справі № 522/5586/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118716184.

[472] Вирок Кагарлицького районного суду Київської області від 01 грудня 2022 р. у справі № 368/346/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107662137.

[473] Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 20 серпня 2022 р. у справі № 712/6320/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/105827742.

[474] Шевченко О. Співпраця з ворогом під час окупації: які обставини виключають кримінальну протиправність? *Українська гельсінська спілка з прав людини.* 2022. 19 грудня. URL: www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iaki-obstavyny-vykliuchaiut-kryminalnu-protypravnist/

[475] Вплив війни на психічне здоров'я – колосальний, – Віктор Ляшко. Урядовий портал. 07 червня 2022 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/vpliv-vijni-na-psihichne-zdorovya-kolosalnij-viktor-lyashko

[476] Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 16 лютого 2023 р. у справі № 202/10904/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/109049849.

[477] Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студ. вищ. навч. закл. 3-те вид., допов. і переробл. Одеса : Фенікс, 2017. С. 233.

[478] Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 28 березня 2024 р. у справі № 490/288/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118049908.

[479] Там само.

[480] Лігун А. І. Особливості спеціального суб'єкта колабораційної діяльності. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 89.

[481] Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 09 грудня 2022 р. у справі № 712/10477/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107795420.

[482] Левчук-Микитюк А. Визначення суб'єкта складу злочину «державна зрада». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 306–307.

[483] Лігун А. І. Суб'єктивні ознаки колабораційної діяльності. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України*. 2024. № 1. С. 100.

[484] Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 22 серпня 2023 р. у справі № 759/4148/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113065878.

[485] Музика А. А. Норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність потребують актуальних поправок. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 108; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : К Н Т, 2023. С. 212.

[486] Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 57–58.

[487] Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явища. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 4 (56). С. 74; Ємельянов Р., Єлаєв Ю. Кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності. *Публічне право.* 2023. № 3 (51). С. 106; Лігун А. І. Особливості спеціального суб'єкта колабораційної діяльності. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 90–91.

[488] Кузнецов В. В., Сийплокі М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2022. Вип. 70 (1). С. 386; Голінка М. І. Стаття 111-1 КК України (колабораційна діяльність) та суміжні їй явища: проблеми законодавчого регулювання. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 36. С. 254.

[489] Ландіна А. В. Кримінальна відповідальність спеціальних суб'єктів за окремі види правопорушень в умовах воєнного стану. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9-11 червня 2022 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 135.

[490] Топоркова М., Пономаренко С., Онищенко О. Проблемні питання законодавчого регулювання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність (стаття 111-1 КК України). *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 7 (9). С. 276.

[491] Злочинна колаборація в умовах збройної агресії: практич. порадник з кримінально-правової оцінки та розмежування / за заг. ред. В. В. Малюка. Київ : Алерта, 2023. С. 57.

[492] Дякур М. Д., Шевчук А. В. Щодо матеріального забезпечення як форми колабораційної діяльності в умовах воєнного стану. *ІІ Наукові читання пам'яті Ганса Гросса* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернівці, 09 грудня 2022 р.). Чернівці : Чернівец. нац. у-нт ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 146, 148.

[493] Беніцький А. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів, передбачених ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, та розмежування їх із суміжними складами злочинів. *Право України*. 2022. № 11. С. 90–91.

[494] Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 199, 203.

[495] Радутний О. Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за кримінальним кодексом України**.** *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 104.

[496] Медицький І. Б. Суб'єкт колабораційної діяльності (теоретико-прикладний аналіз). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 1 (101). С. 143, 144.

[497] Телеологічний спосіб тлумачення є основним напрямом пізнання цінностей, що закладені в нормативну структуру права. Найважливішим наслідком використання цього способу тлумачення є те, що він запобігає формалізованому, «бюрократичному» тлумаченню норм права, який спотворює аксіологічні установки правового регулювання, зневажає соціальні наслідки того чи іншого висновку про смисл норми права (Малишев Б. В. Теологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. *Адвокат*. 2011. № 10 (133). С. 13).

[498] Симоненко Н. О. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 100–101. URL : http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/257848.

[499] Рубащенко М. А. Презентація окремих результатів соціологічного опитування «відповідальність за колабораційну діяльність: якою вона є і якою їй бути?». *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 25–26.

[500] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Офісу Генеральної прокуратури (Форма № 1); звіт Державної судової адміністрації України про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання (Форма № 6); звіт Державної судової адміністрації України про склад засуджених (Форма № 7); Карчевський М. (2023) Протидія злочинності в Україні : інфографіка : інтерактивний довідник. Версія 3.0. URL : https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/

[501] Нетеса Н. В. Впровадження стандартів освіти країни-агресора як форма кримінально протиправного освітянського колабораціонізму: проблемні аспекти тлумачення та правозастосування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. № 4. С. 79.

[502] Лапкін А. В., Євтєєва Д. П. Кримінально-правова оцінка дій вчителів (викладачів) за викладання на окупованих територіях. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 126.

[503] Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 61.

[504] Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 200.

[505] Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu*. URL: https://bit.ly/3yq95sP.

[506] Медицький І. Б. Суб'єкт колабораційної діяльності (теоретико-прикладний аналіз). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2023. № 1 (101). С. 146.

[507] Іскендеров Ф. Ш. Врахування особи винного при індивідуалізації покарання. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 174.

[508] Марисюк К., Слотвінська Н., Давидюк В. Питання призначення покарання із врахуванням особи винного. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки».* 2020. Т. 7. № 1. С. 206–207.

[509] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Офісу Генеральної прокуратури (Форма № 1); звіт Державної судової адміністрації України про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання (Форма № 6); звіт Державної судової адміністрації України про склад засуджених (Форма № 7); Карчевський М. (2023) Протидія злочинності в Україні : інфографіка : інтерактивний довідник. Версія 3.0. URL : https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/

[510] Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 24 травня 2024 р. у справі № 953/1711/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/119253819.

[511] Вирок Балаклійського районного суду Харківської області від 15 травня 2024 р. у справі № 610/1306/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/119034184.

[512] Бондаренко М. Чи виправдана абсолютна криміналізація покарання за колабораціонізм? *Українська Гельсінська спілка з прав людини.* 12 вересня 2024 р. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/chy-vypravdana-absoliutna-kryminalizatsiia-pokarannia-za-kolaboratsionizm/

[513] Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 13 лютого 2023 р. у справі № 161/12980/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/108939456.

[514] Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17 : Кримінальне право / редкол.: В. Я. Тацій (голова), В. І. Борисов (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. С. 934.

[515] Як розмежовувати колабораційну діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень. Верховний Суд: вебсайт. 26 липня 2022 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1300163/

[516] Хавронюк М., Калмиков Д. Деякі особливості змісту вини у злочинах з формальним складом. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 6. С. 62–63.

[517] Вирок Дніпровського апеляційного суду від 09 жовтня 2023 р. у справі № 208/6080/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/114044329.

[518] Якщо, наприклад, особі інкримінується добровільне зайняття як громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території (ч. 5 ст. 111-1 КК України), то потрібно встановлювати, що вона повинна не лише усвідомлювати, що займає посаду в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території, але й те, що ця посада не належить до категорії посад, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій.

На жаль, на цей момент майже не звертається увага. Зокрема, в одному з вироків було встановлено, що особа, «маючи умисел на зайняття посади в окупаційній адміністрації та реалізуючи його, вступила у злочинну змову з окупаційними військами РФ та представниками так званої "ЛНР"». При цьому констатується, що реалізація такого умислу відбувалося за умов *усвідомлення здійснення відкритої російської агресії* (курсив – авт.), що розпочалась 24 лютого 2022 р. близько 04 год 30 хв повномасштабним агресивним російським військовим вторгненням на територію України. Але зовсім не згадується про те, чи усвідомлювала особа характер посади,

яку вона обійняла (Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 06 червня 2024 р. у справі № 750/9476/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/119539605).

[519] Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 29 грудня 2022 р. у справі № 487/2966/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/108163004.

[520] Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 199.

[521] Симоненко Н. О. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник асоціації кримінального права України.* 2022. Т. 1. № 17. С. 92.

[522] Василенко Ю. В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту власності та права*. 2022. Вип. 1. С. 7.

[523] Лігун А. І. Суб'єктивні ознаки колабораційної діяльності. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України*. 2024. № 1. С. 102.

[524] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. І. М. Копотуна. Київ : К Н Т, 2023. С. 210.

[525] Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu*. URL: https://bit.ly/3yq95sP.

[526] Зайцев О. В., Бодейко В. А. Щодо встановлення суб'єктивних ознак колабораційної діяльності (узагальнення матеріалів судової практики). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 104.

[527] Янішевська К. Д., Крисько А. С. Загальнотеоретичні аспекти та класифікація колабораційної діяльності як кримінально-правового явища. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 4 (56). С. 74.

[528] Радутний О. Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за кримінальним кодексом України**.** *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 104.

[529] Беніцький А. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів, передбачених ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, та розмежування їх із суміжними складами злочинів. *Право України*. 2022. № 11. С. 93–94.

[530] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 61.

[531] Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, Є. О. Письменський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернєя. Київ : Норма права, 2022. С. 117.

[532] Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 03 квітня 2023 р. у справі № 521/8735/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109958059.

[533] Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 12 квітня 2023 р. у справі № 569/13583/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110206605.

[534] Вирок Київського районного суду м. Харкова від 14 квітня 2023 р. у справі № 953/87/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/110226624.

[535] Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від від 8 лютого 2024 року у справі № 161/12980/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116955673

[536] Симоненко Н. О. Виклики кваліфікації колабораційної діяльності: сучасні тенденції та правові колізії**.** *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 09 серпня 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 95.

[537] Як розмежовувати колабораційну діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень. Верховний Суд: вебсайт. 26 липня 2022 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1300163/

[538] Виживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм : аналітичний звіт / О. Синюк, Д. Депутат, І. Вишневська, В. Волковинська, В. Червонна, М. Єлігулашвілі; ред. Луньова О. Київ, 2024. С. 36.

[539] Зайцев О. В., Бодейко В. А. Щодо встановлення суб'єктивних ознак колабораційної діяльності (узагальнення матеріалів судової практики). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 104, 107.

[540] Мисливий В. А. «Латентність» суб'єктивних ознак колабораційної діяльності у судових вироках. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 18–19.

[541] Shymko V. and Babadzhanova A. Exploring the Motivations and Personality Traits of Pro-Russian Collaborationists in Ukraine. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 2024. P. 1–20.

[542] Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 29 грудня 2022 р. у справі № 487/2966/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/108163004.

[543] Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 01 листопада 2022 р. у справі № 202/8201/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107044748.

[544] Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 13 лютого 2023 р. у справі № 161/12980/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/108939456.

[545] Шевченко О. Співпраця з ворогом під час окупації: які обставини виключають кримінальну протиправність? *Українська гельсінська спілка з прав людини*. 19 грудня 2022 р. URL: www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iaki-obstavyny-vykliuchaiut-kryminalnu-protypravnist/

[546] Тут і далі зважатимемо на те, що безнаслідкових кримінальних правопорушень не існує. Водночас у деяких з них (залежно від моделі законодавчого описання) суспільно небезпечні наслідки визначаються як конкретна ознака, наявність якої обов'язкова для настання кримінальної відповідальності. Тож певні кримінальні правопорушення з формальним складом можуть вчинятись з обома видами умислу, бо за будь-якої конструкції складу кримінального правопорушення зміст умислу розкривається через внутрішнє ставлення особи до всіх зовнішніх ознак (включаючи об'єкт кримінального правопорушення, який завжди відбиває потенційну або реальну шкідливість діяння) і безпосередньо не зумовлюється типом використаної нормативної моделі.

[547] Тищенко Є. Ф. Щодо удосконалення диспозицій частин третьої та шостої статті 111-1 Кримінального кодексу України. *Вісник Кримінального судочинства*. 2023. № 1-2. С. 135.

[548] Там само. С. 138.

[549] З огляду на це не зовсім точною видається позиція, відповідно до якої на противагу суб'єктивній стороні кримінального правопорушення, де добровільність є необхідною ознакою, закріплення відповідного терміна в диспозиції ст. 111-1 КК України для визначення об'єктивної сторони кримінального правопорушення є нехарактерним для національного законодавства (Віткалова А. С. Добровільність як обов'язкова кваліфікуюча ознака колабораційної діяльності. *Проблеми протидії колабораційній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України* : зб. матер. наук.-практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю. О. Найдьон, В. Г. Пилипчук, М. О. Теплюк, Т. О. Давидова, В. С. Зубенко. Київ : НА СБУ, ДНУ ІІБП НАПрН України, 2024. С. 82). Навряд чи визначення ознаки добровільності у ст. 111-1 КК України свідчить про її належність до об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення. Принаймні не зрозуміло, на чому ґрунтується такий висновок.

[550] Онищенко О. Окупація: як працюють, живуть і на що сподіваються вчителі. *Дзеркало тижня*. 2022. 7 травня. URL : https://zn.ua/ukr/EDUCATION/okupatsija-jak-pratsjujut-zhivut-i-na-shcho-spodivajutsja-vchiteli.html.

[551] Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu*. URL: https://bit.ly/3yq95sP.

[552] Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 31 січня 2024 р. у справі № 638/5446/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705070.

[553] Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 29 червня 2023 р. у справі № 761/17101/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/111970244

[554] Рубащенко М. А. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність: окремі проблеми. *Пам'яті професорів П. С. Матишевського та С. С. Яценка*: 1. Збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: 1992 – 2022 роки» (18 листопада 2022 р.). 2. Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання) (2 лютого 2023 р.) / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2023. С. 47.

[555] Каламітра А. М. Колабораційна діяльність, як суспільно небезпечне явище сьогодення. *Актуальні проблеми юридичної науки. Політико-правові передумови європейської та євроатлантичної інтеграції України* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Двадцять другі осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 13 жовтня 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2023. С. 239.

[556] Бондарчук А., Клюєв О. Окуповані. Як змінюються жителі ТОТ і чому час має значення. *Опора*. 31 серпня 2022 р. URL: https://www.oporaua.org/viyna/okupovani-iak-zminiuiutsia-zhiteli-tot-i-chomu-chas-maie-znachennia-24299

[557] Винник А. О. Обставини, що виключають кримінальну протиправність колабораційної діяльності: виклики сьогодення та післявоєнного періоду. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 3 (81). С. 263.

[558] Вирок Київського районного суду м. Харкова від 13 травня 2024 р. у справі № 953/3089/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118976088.

[559] Виживання чи злочин: як Україна карає за колабораціонізм : аналітичний звіт / О. Синюк, Д. Депутат, І. Вишневська, В. Волковинська, В. Червонна, М. Єлігулашвілі ; ред. Луньова О. Київ, 2024. С. 38.

[560] Топоркова М., Пономаренко С., Онищенко О. Проблемні питання законодавчого регулювання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність (стаття 111-1 КК України). *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 7(9). С. 273.

[561] Василенко Ю. В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 1. С. 6.

[562] Мармура О. З. Ознаки, що кваліфікують злочин : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. С. 39.

[563] Ємельянов Р., Єлаєв Ю. Кримінально-правова характеристика колабораційної діяльності. *Публічне право.* 2023. № 3 (51). С. 103, 105–106.

[564] Марченко О. А. Деякі питання диференціації кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність в Україні. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21липня 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 66.

[565] Наконечна І. М. Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 314.

[566] Євдокімова О. В. Проблеми визначення караності за деякі злочини проти основ національної безпеки України. *Українська кримінальна юстиція в умовах війни* : матеріали VIII (XXI) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 9-11 червня 2022 р.) / упоряд. І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2022. С. 99–100.

[567] Книженко О. О. Покарання та інші заходи кримінально-правового реагування за вчинення колабораційної діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 1-2. С. 148.

[568] Книженко О. О., Ангелуца Н. П., Негода А. С. Караність колабораційної діяльності. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. *Серія ПРАВО*. 2023. Вип. 79: ч. 2. С. 179.

[569] Ус О. В. Ознака, що обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення: правова природа та поняття. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 2 (20). С. 28.

[570] Матеріальний склад кримінального правопорушення – це юридичний склад, що передбачає наслідки як обов'язковий елемент його об'єктивної сторони. Об'єктивна сторона матеріальних складів кримінальних правопорушень завжди включає такі ознаки: (а) принаймні два обов'язкових елементи – діяння та наслідки; (б) принаймні один зв'язок між обов'язковими елементами – причинний між діянням і наслідками. Натомість формальний склад кримінального правопорушення не передбачає наслідки як обов'язковий елемент об'єктивної сторони (Марисюк К. Б., Кіндрацька І. В. До питання про усічений склад злочину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3. С. 196).

[571] Меркулова В. О. Колабораційна діяльність: проблеми кримінально-правової теорії та законодавства**.** *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 09 серпня 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 67–68.

[572] Як розмежовувати колабораційну діяльність і суміжні склади кримінальних правопорушень. Верховний Суд: вебсайт. 26 липня 2022 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1300163/

[573] Крайник Г. Щодо змісту понять «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки» як обтяжуючих обставин, зазначених у ч. 2 ст. 272 КК України. *Вісник Академії правових наук*. 2011. № 2. С. 241–243.

[574] Колабораційна діяльність. Польсько-український досвід боротьби : монографія / наук. ред. Беата Марія Новак і Павло Фріс. Варшава : Інститут соціальних основ пенітенціарної науки, 2023. С. 280.

[575] Склад злочину, що містить ч. 8 ст. 111-1 КК України, окрім іншого характеризується наявністю ***додаткового обов'язкового об'єкта*** у виді життя і здоров'я особи. Цей злочин може також посягати і на інші охоронювані законом блага особи (конституційні права і свободи людини й громадянина, власність тощо), які утворюють ***факультативний додатковий об'єкт*** колабораційної діяльності, передбаченої ч. 8 ст. 111-1 КК України.

[576] Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Кримінально-правове поняття «інші тяжкі наслідки»: проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 1. С. 164–165, 168.

[577] Василенко Ю. В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 1. С. 6.

[578] Яковюк І., Рубащенко М., Шульженко Н. Колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України): загальний огляд та деякі законодавчі недоліки. *Деокупація. Юридичний фронт* : матеріали Міжнар. експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) ; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. С. 133.

[579] Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 64.

[580] Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. С. 208–209.

[581] Орловська Н. А. Проблеми формування санкцій норм про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність та пособництво державі-агресору. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу (23 вересня 2022 р.) / упор. І. В. Гловюк, Н. Р. Лащук, В. В. Навроцька, І. Р. Серкевич, Н. І. Устрицька. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. С. 61.

[582] Симоненко Н. О. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник асоціації кримінального права України.* 2022. Т. 1. № 17. С. 106.

[583] Хавронюк М. Порушення принципу юридичної визначеності у змінах до Кримінального кодексу під час війни. Центр політико-правових реформ. 18 травня 2022 р. URL: https://pravo.org.ua/blogs/porushennya-pryntsypu-yurydychnoyi-nevyznachenosti-u-voyennyh-zminah-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny/

[584] Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 202.

[585] Лихова С. Я., Сисоєва В. П. Колабораційна діяльність і пособництво державі-агресору: аналіз новел кримінального законодавства. *Проблеми кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-теорет. конф. (Київ, 26 трав. 2022 р.) / редкол.: С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський, А. А. Вознюк та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 144.

[586] Мовчан Р. О. Про деякі законодавчі недоліки кримінально-правової новели про колабораційну діяльність (ст. 111-1 Кримінального кодексу України). *Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України: 1992 – 2022 роки* : зб. тез доп. учасників наук.-практ. круглого столу (18 листопада 2022 р.). / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2023. С. 16–17.

[587] Мовчан Р. О. Кваліфікований склад колабораційної діяльності (ч. 8 ст. 111-1 КК): окремі проблеми конструювання та шляхи їх вирішення. *Війна в Україні: зроблені висновки та незасвоєні уроки* : зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (22-23 лютого 2024 р.) / упор. У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. С. 593, 594.

[588] Рубащенко М. А. Відповідальність за колабораціонізм на територіях, анексованих та незаконно контрольованих РФ. *Деокупація. Юридичний фронт* : матеріали Міжнар. експертного круглого столу (Київ, 18 березня 2022 р.) ; упоряд. і наук. ред. О. В. Кресін. Київ : Держ. торг.-екон. ун-т, 2022. С. 222.

[589] Газдайка-Василишин І. Б. Проблеми кваліфікації колабораційної діяльності. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 128.

[590] Батраченко Т. С. Колабораційна діяльність в умовах війни: поняття та кримінальна відповідальність за протиправні дії. С. 73–97. URL: PDF view of the file 3.pdf (baltijapublishing.lv)

[591] Рубащенко М. А., Мовчан Р. О. Кримінальні правопорушення проти державної безпеки в проєкті нового Кримінального кодексу України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 332–333.

[592] Кулик Л. М. Поняття та зміст колабораційної діяльності**.** *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 21 липня 2022 р. Одеса : ОДУВС, 2022. С. 58.

[593] Загальна теорія права : підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваіте, 2015. С. 287.

[594] Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. С. 69, 70.

[595] Панов М. І. Кримінальне правопорушення і його види : лекція. Харків : Право, 2019. С. 38.

[596] Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 10 травня 2023 р. у справі № 161/5698/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/110820220.

[597] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практ. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 44–45; Зайцев О. В., Бодейко В. А. Проблема кримінальної відповідальності за провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території. *Пам'яті професорів П. С. Матишевського та С. С. Яценка*: 1. Збірка тез доповідей учасників науково-практичного круглого столу «Кримінальна відповідальність за злочини проти основ

національної безпеки України: 1992 – 2022 роки» (18 листопада 2022 р.). 2. Збірка тез доповідей учасників науково-практичної конференції «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри» (Яценківські читання) (2 лютого 2023 р.) / упоряд. А. А. Стрижевська, С. Д. Шапченко, К. П. Задоя. Київ, 2023. С. 36.

[598] Арунян О. Погана енергетика. Як суди спочатку посадили, а потім відпустили електрика з Донецької області, який відновлював електромережі в окупованому Лимані. *Ґрати*. 28 вересня 2023 р. URL: https://graty.me/pogana-energetika-yak-sudi-spochatku-posadili-a-potim-vidpustili-elektrika-z-doneczkoї-oblasti-yakij-vidnovlyuvav-elektromerezhi-v-okupovanomu-limani/.

[599] Див.: Письменський Є. О. Про проблеми формування та реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану (на прикладі однієї справи про колабораційну діяльність). *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 1. С. 130–144.

[600] Докладніше про міжнародний договір України як джерело вітчизняного кримінального права див.: Дудоров О. О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України : монографія. Київ : Ваіте, 2015. С. 73–103.

[601] Свириденко Г. В. Правомірна поведінка: теоретико-прикладні засади. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2017. С. 105.

[602] Darcy S. To Serve the Enemy: Informers, Collaborators, and the Laws of Armed Conflict. Oxford University Press, 2019.

[603] Цит за.: Пашковський М. Взаємодія міжнародного гуманітарного права і законодавства України про кримінальну відповідальність у контексті співпраці з ворогом на окупованій території. *Проблеми протидії колабораційній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України* : зб. матер. наук.-практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю. О. Найдьон, В. Г. Пилипчук, М. О. Теплюк, Т. О. Давидова, В. С. Зубенко. Київ : НА СБУ, ДНУ ІІБП НАПрН України, 2024. С. 41.

[604] Пашковський М. Взаємодія міжнародного гуманітарного права і законодавства України про кримінальну відповідальність у контексті співпраці з ворогом на окупованій території. *Проблеми протидії колабораційній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України* : зб. матер. наук.-практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю. О. Найдьон, В. Г. Пилипчук, М. О. Теплюк, Т. О. Давидова, В. С. Зубенко. Київ : НА СБУ, ДНУ ІІБП НАПрН України, 2024. С. 48–53.

[605] Айрапетов М. А. Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України (статті 111-111-2 КК України). основні аспекти захисту та застосовне міжнародне гуманітарне право. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 29–36.

[606] Калхун Н. Закон про колабораційну діяльність в Україні. *Just Talk*. 19 липня 2023 р. URL : https://justtalk. com.ua/post/zakon-pro-kolaboratsijnu-diyalnist-v-ukraini-#_ftn6.

[607] Жидков В. Співпраця населення з окупантами: кого притягати до відповідальності? *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 17 лютого 2023 р. URL: https://www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-naselennia-z-okupantamy-koho-prytiahaty-do-vidpovidalnosti/

[608] Вишневська І. А. Виключення кримінальної відповідальності медичних працівників за надання медичної допомоги на тимчасово окупованих територіях України. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2024. № 2 (106). Ч. 2. С. 12–22.

[609] Михайліченко Т. О. Вижити в окупації: проблемні питання правової оцінки забезпечення медичною продукцією та її продажу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2024. Вип. 47. С. 93.

[610] Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 04 серпня 2023 р. у справі № 183/224/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/112626494.

[611] Сокуренко В. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність та міжнародне гуманітарне право: проблеми правозастосування**.** *Актуальні питання кримінально-*

правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 09 серпня 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 102.

[612] Вирок Диканського районного суду Полтавської області від 22 грудня 2022 р. у справі № 529/1525/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/108013028.

[613] Вирок Харківського апеляційного суду від 08 травня 2024 р. у справі № 183/5134/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118945330.

[614] До речі, в контексті врахування міжнародного гуманітарного права при кваліфікації колаборайційної діяльності треба розуміти, що ці норми не можуть вважатися самодостатніми, а їх застосування має відбуватися в комплексному поєднанні з нормами національного законодавства. Як правильно зауважує І. Козич, обов'язки населення окупованої території випливають із внутрішнього законодавства держави, яке вимагає лояльності до власного національного уряду та зазвичай передбачає покарання за добровільну співпрацю з ворогом. Міжнародне гуманітарне право абсолютно допускає таке національне регулювання і, навіть навпаки, «віддає» більшість питань відповідальності на розсуд національного законодавства (див.: Колаборайційна діяльність. Польсько-український досвід боротьби : монографія / наук. ред. Беата Марія Новак і Павло Фріс. Варшава : Інститут соціальних основ пенітенціарної науки, 2023. С. 228).

[615] Подібні ситуації не треба плутати з тими, що виключають наявність складу кримінального правопорушення.

[616] Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 51.

[617] Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 580.

[618] Панов М. І. Кримінальне правопорушення і його види : лекція. Харків : Право, 2019. С. 44.

[619] Дудоров О. О., Письменський Є. О. Малозначність діяння та проблеми її визначення в судовій практиці України. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 грудня 2015 р.). Одеса : Фенікс, 2015. С. 8–18. Дудоров О., Письменський Є. Малозначність діяння: проблеми застосування та вдосконалення кримінального закону. *Юридичний вісник України*. 19-25 лютого 2016 р. № 7; 26 лютого – 3 березня 2016 р. № 8.

[620] Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 24 грудня 2015 р. у справі № 5-221кс15. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/55253289

[621] Теплюк М. О., Нижник А. І., Тубелець О. С., Кучмар О. О. Криміналізація колаборайційної діяльності у світлі статті 3 Конституції України. *Юридична Україна*. 2023. № 11. С. 15.

[622] Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 27 січня 2024 р. у справі № 185/10291/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108701126

[623] Вирок Буринського районного суд Сумської області від 21 грудня 2022 р. у справі № 574/369/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107991214.

[624] За що судять колаборантів: вісім вироків очима юристів. *Медійна ініціатива за права людини.* 20 січня 2023 р. URL: https://mipl.org.ua/za-shho-sudyat-kolaborantiv-visim-vyrokiv-ochyma-yurystiv.

[625] Вирок Сумського районного суду Сумської області від 01 листопада 2022 р. у справі № 587/1566/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107126305.

[626] Вирок Індустріального районного суду м. Дніпро від 15 грудня 2022 р. у справі № 202/10787/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107997353.

[627] Письменський Є. О. Колаборайціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєвєродонецьк, 2020. С. 89.

[628] Шевченко О. Співпраця з ворогом під час окупації: які обставини виключають кримінальну протиправність? *Українська гельсінська спілка з прав людини.* 19 грудня 2022 р.

URL: www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iaki-obstavyny-vykliuchaiut-kryminalnu-protypravnist/

[629] Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 04 серпня 2023 р. у справі № 183/224/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/112626494.

[630] Ухвала колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 20 лютого 2024 р. у справі № 953/6490/22. URL : http://reyestr.court.gov.ua/Review/117155316.

[631] Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 11 вересня 2023 р. у справі № 161/2177/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/113341455.

[632] Ухвала колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22 лютого 2024 р. у справі № 161/2177/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/117207191.

[633] Шевченко О. Співпраця з ворогом під час окупації: які обставини виключають кримінальну протиправність? *Українська гельсінська спілка з прав людини*. 19 грудня 2022 р. URL: www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iaki-obstavyny-vykliuchaiut-kryminalnu-protypravnist/

[634] Василенко Ю. В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського інституту інтелектуальної власності та права*. 2022. Вип. 1. С. 5–6.

[635] Вирок Іванківського районного суду Київської області від 28 березня 2023 р. у справі № 366/233/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/109881207.

[636] Винник А. О. Обставини, що виключають кримінальну протиправність колабораційної діяльності: виклики сьогодення та післявоєнного періоду. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 3 (81). С. 263.

[637] Шевченко О. Співпраця з ворогом під час окупації: які обставини виключають кримінальну протиправність? *Українська гельсінська спілка з прав людини*. 19 грудня 2022 р. URL: www.helsinki.org.ua/articles/spivpratsia-z-vorohom-pid-chas-okupatsii-iaki-obstavyny-vykliuchaiut-kryminalnu-protypravnist/

[638] Прибильська С. О., Байда А. О., Герасимов В. Ю. Крайня необхідність в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2024. № 2. С. 239, 240.

[639] Вирок Полтавського районного суду Полтавської області від 10 листопада 2022 р. у справі № 545/5177/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107246755.

[640] Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо зміни законодавства: аналітична записка. *Коаліція громадських організацій*. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2022/12/zvit_zmina_ukr-2.pdf.

[641] Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики і відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 42.

[642] Докладніше про це див.: Письменський Є. О. Колабораціонізм як суспільно-політичне явище в сучасній Україні (кримінально-правові аспекти) : наук. нарис. Сєвєродонецьк, 2020. С. 8–19; Розслідування колабораційної діяльності : практ. посіб. / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. С. 30–39.

[643] Примаченко О. Колабораціонізм існує у кожній війні і боротьба з ним є обов’язковою складовою перемоги – голова Касаційного кримінального суду. *Ракурс*. 23 січня 2023 р. URL: https://racurs.ua/ua/3032-bud-yakyy-biznes-pid-okupaciieu-pidpadaie-pid-vyznachennya-kolaboraciyi-z-vorogom-zakon.html

[644] Рубащенко М. А. Кримінальна відповідальність за колабораціонізм за чинним КК України. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 12-13 жовт. 2016 р. / редкол. : В. Я. Таційй, В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2016. С. 329–330.

На сьогодні вчений зауважує, що, порівняно з 2016 р., його думка дещо змінилася: він погоджується з тим, що фактично всі прояви колаборації на той час охоплювались ст. 111 КК

України, однак уважає доповнення КК України ст. 111-1 слушним, з огляду на переважно менш сувору відповідальність, порівняно зі ст. 111 КК України про державну зраду (Рубащенко М. А. Презентація окремих результатів соціологічного опитування «відповідальність за колабораційну діяльність: якою вона є і якою їй бути?» *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 24).

[645] Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 357. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/79.pdf.

[646] Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 03 червня 2024 р. у справі № 296/876/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119455408.

[647] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практ. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 68.

[648] Вирок Октябрського районного суду м. Полтави від 16 серпня 2023 р. у справі № 554/6958/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112886268

[649] Вирок Дружківського міського суду Донецької області від 28 червня 2023 р. у справі № 229/4034/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120069780

[650] Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 11 грудня 2023 р. у справі № 521/8492/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115740967

[651] Загиней-Заболотенко З. До проблеми кваліфікації окремих проявів колабораційної діяльності. *Проблеми протидії колабораційній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України* : зб. матер. наук.-практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю. О. Найдьон, В. Г. Пилипчук, М. О. Теплюк, Т. О. Давидова, В. С. Зубенко. Київ : НА СБУ, ДНУ ІБП НАПрН України, 2024. С. 55.

[652] Шевчук О. Колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України) – основні проблеми юридичної техніки. *Проблеми протидії колабораційній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України* : зб. матер. наук.-практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю. О. Найдьон, В. Г. Пилипчук, М. О. Теплюк, Т. О. Давидова, В. С. Зубенко. Київ : НА СБУ, ДНУ ІБП НАПрН України, 2024. С. 176.

[653] Показово, що, як установили дослідники в результаті порівняння пояснювальної записки до законопроєкту про запровадження кримінальної відповідальності за пособництво державі-агресору з пояснювальною запискою до законопроєкту про колабораційну діяльність, обґрунтування їх ухвалення є ідентичним (Як працює законодавство про притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність? *Discussion paper* / *Just Talk*. 28 вересня 2023 р. URL: https://justtalk.com.ua/post/yak-pratsyue-zakonodavstvo-pro-prityagnennya-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsijnu-diyalnist-discussion-paper)

[654] Водночас потребує обговорення й інший варіант удосконалення кримінального законодавства в цій частині, що з-поміж іншого передбачає орієнтацію ст. 111-2 КК України лише на осіб, які не є громадянами України та осіб без громадянства. Якщо брати до уваги те, що за колабораційну діяльність можуть нести кримінальну відповідальність лише громадяни України, то пропонований підхід забезпечить належне розмежування. У цьому контексті видається дискусійною позиція А. Музики, котрий стверджує, що *de lege ferenda* у кримінально-правовому розумінні поняття «колабораційна діяльність» можна визначити як умисні діяння, спрямовані на допомогу державі-агресору, або збройним чи воєнізованим формуванням, створеним на тимчасово окупованій території, та/або незаконним органам влади, створеним на такій території, зокрема окупаційній адміністрації держави-агресора (співпраця з ними), вчинені громадянином України, іноземцем (крім громадян держави-агресора) чи особою без громадянства, за відсутності ознак державної зради (Музика А. А. Норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність потребують актуальних поправок. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків,

5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 113).

[655] Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 99. URL: http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/266927.

[656] Там само. С. 101.

[657] Марін О. Кримінально-правові варіації державної зради у Кримінальному кодексі України. *Право України*. 2022. № 11. С. 70.

[658] Таким чином, виникає співвідношення, за якого: державна зрада за ст. 111 КК України є загальною нормою, пособництво державі-агресору за ст. 111-2 КК України – спеціальною нормою, колабораційна діяльність за ст. 111-1 КК України – екстраспеціальною нормою, яка підлягає застосуванню за наявності відповідних ознак та з урахуванням своїх відмінностей.

[659] Радутний О. Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за кримінальним кодексом України**.** *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 106, 107, 109.

[660] Музика А. А. Норми про кримінальну відповідальність за колабораційну діяльність потребують актуальних поправок. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 106.

[661] Пономаренко Ю. А. Основні виклики, що постали перед кримінальним правом України з початком широкомасштабної фази війни, та відповіді законодавця на них. *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали Міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 22.

[662] Подкопаєв С. Окремі аспекти відмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111, 111-1 та 111-2 Кримінального кодексу України (в контексті рекомендацій щодо діяльності органів прокуратури). *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. No. 138. Dec. P. 269–270. URL: https://archive.interconf. center/index.php/conference-proceeding/article/view/2074.

[663] Погребняк С. П. Подолання колізії законів, що визначають підслідність кримінальних правопорушень за ст. 111-1 КК «Колабораційна діяльність». *Кримінально-правові відповіді на виклики воєнного стану в Україні* : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 5 трав. 2022 р. / упоряд. та заг. ред. : Ю. В. Баулін, Ю. А. Пономаренко. Харків : Право, 2022. С. 139, 142.

[664] Марін О. Кримінально-правові варіації державної зради у Кримінальному кодексі України. *Право України*. 2022. № 11. С. 70.

[665] Книженко О. О. Окремі питання відмежування колабораційної діяльності від допомоги державі-агресору. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 56–57.

[666] Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність. *Слово Національної школи суддів України.* 2021. № 4. С. 62.

[667] Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Відповідальність за пособництво державі-агресору: проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. № 2 (18). С. 100. URL: http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/266927.

[668] Беніцький А. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів, передбачених ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України, та розмежування їх із суміжними складами злочинів. *Право України*. 2022. № 11. С. 93.

[669] Там само. С. 95.

[670] Там само. С. 94.

[671] Реагувати на цю ситуацію є можливим під час правозастосування, що, однак, не виключає потреби якнайшвидшого її усунення у спосіб коригування кримінального закону.

[672] Навряд чи з цього питання можна очікувати єдності думок правників, одна з яких є зворотною до зазначеної: якщо громадянин України в умовах окупації, у формі співпраці з

державою-агресором та з метою спричинити шкоду державі Україна, її патріотам чи союзникам публічно заперечує здійснення збройної агресії проти України, то діяння слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 111-1 КК України, яка передбачає набагато більш м'яке покарання, ніж ст. 436-2 КК України (див.: Хавронюк М. Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу. *Ракурс.* 20 квітня 2022 р. URL: racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-kodeksu.html.).

[673] Стефанів Н. С., Орлеан А. М., Берднік І. В. Коментар щодо розмежування складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України. *Тренінговий центр прокурорів України*. URL : https://bit.ly/3XlpnPF; Берднік І. В., Головко М. Б. Основні орієнтири відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 158; Павликівський В. І., Ященко А. М. Кримінальна відповідальність за різні прояви колабораціонізму: проблеми правозастосування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 37.

[674] Кузнецов В. В., Савченко А. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / за ред. В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2013. С. 173, 175.

[675] Пояснювальна записка до проєкту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність). *Верховна Рада України* : офіц. сайт. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71220

[676] Зазначена позиція докладно відбита та обґрунтована тут: Розслідування колабораційної діяльності : практ. посіб. / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. С. 102–106.

[677] Якщо розглядати норму про колабораційну діяльність як спеціальну щодо загальної норми про державну зраду, зважаючи на те, що саме така позиція відповідає соціальній та правовій природі колабораційного типу поведінки, то чинна редакція ч. 1 ст. 111-1 КК України свідчить про найбільшу неузгодженість із загальною нормою про державну зраду (ст. 111 КК України). Це, зокрема, проявляється в тому, що її текстуальний зміст суперечить суті колабораційної діяльності як специфічного суспільно-політичного явища, що має окупаційний контекст. Водночас для забезпечення ефективності досудового розслідування зазначена ознака (обстановка) має вважатися обов'язковою для колабораційної діяльності, попри недоліки законодавчої діяльності, а її наявність висновується зі змісту кримінально-правової заборони. Саме цю ознаку рекомендується використовувати для відмежування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, від інших складів кримінальних правопорушень.

[678] Гловюк І. В. Деякі питання кримінальних проваджень за ст. 436-2 КК України. *Захист прав, свобод і законних інтересів людини, громадянина та держави в умовах збройної агресії проти України* : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19 жовтня 2022 р.). Київ : Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2023. С. 45–47.

[679] Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. С. 194.

[680] Жила О. Проблеми кваліфікації за вчинення колабораційної діяльності. *Проблеми протидії колабораційній діяльності в умовах збройної та інформаційної агресії рф проти України* : зб. матер. наук.-практ. сем. (м. Київ, 4 квіт. 2024 р.) / упоряд.: Ю. О. Найдьон, В. Г. Пилипчук, М. О. Теплюк, Т. О. Давидова, В. С. Зубенко. Київ : НА СБУ, ДНУ ІІБП НАПрН України, 2024. С. 66.

[681] Кришевич О. В. Розмежування колабораційної діяльності з суміжними кримінальними правопорушеннями**.** *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 09 серпня 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 54.

[682] Вирок Нововодолазького районного суду Харківської області від 20 квітня 2022 р. у справі № 631/219/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/104894305.

[683] Вирок Котелевського районного суду Полтавської області від 23 грудня 2023 р. у справі № 535/3122/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108194690

[684] Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернєя. Київ : Норма права, 2022. С. 98.

[685] Вирок Галицького районного суду м. Львова від 21 серпня 2023 р. у справі № 461/6562/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/112976100

[686] Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 200.

[687] Кузнецов В. В., Сийплокі М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2022. Вип. 70 (1). С. 386.

[688] Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 202.

[689] Берднік І. В., Головко М. Б. Основні орієнтири відмежування колабораційної діяльності від суміжних складів кримінальних правопорушень. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 160.

[690] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 68; Кузнецов В. В., Сийплокі М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2022. Вип. 70 (1). С. 386.

[691] Резніченко Г. В. Розмежування колабораційної діяльності від суміжних кримінальних правопорушень. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму* : матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 липня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. С. 188.

[692] Кравчук О., Бондаренко М. Колабораційна діяльність: науково-практичний коментар до нової статті 111-1 КК. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 199.

[693] Радутний О. Е. Публічні заклики та заперечення як форми інформаційної колабораційної діяльності за кримінальним кодексом України**.** *Інформація і право*. 2022. № 2 (41). С. 110.

[694] Ухвала Голосіївського районного суду м. Київ від 17 травня 2022 р. у справі № 752/4923/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104415980#.

[695] Вирок Путивльського районного суду Сумської області від 27 травня 2022 р. у справі № 584/313/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/104534680

[696] Вирок Лебединського районного суду Сумської області від 03 серпня 2022 р. у справі № 950/974/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/105542282

[697] Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 22 серпня 2022 р. у справі № 761/13955/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/106293364

[698] Вирок Київського районного суду м. Харкова від 14 лютого 2023 р. у справі № 953/790/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/110450777.

[699] Вирок Богунського районного суду м. Житомира від 10 травня 2022 р. у справі № 295/3993/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/108999856.

[700] Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олєйніков, М. В. Членов / за заг. ред. засл. юриста України А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. С. 47.

[701] Текст проєкту нового Кримінального кодексу України станом на 25 лютого 2024 р. / Реформування кримінального законодавства України. URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/02/26/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-25-02-2024.pdf.

[702] На сьогодні відомо, що робоча група з питань розвитку кримінального права в основному завершила обговорення та оновлення Загальної та Особливої частин нового Кодексу.

[703] Більш детально про негативні ознаки складу кримінального правопорушення див.: Антонюк Н. О. Негативні ознаки складу злочину: поняття і значення. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2010. Вип. 22. С. 175–187.

[704] Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. С. 478.

[705] Рубащенко М. А., Мовчан Р. О. Кримінальні правопорушення проти державної безпеки в проєкті нового кримінального кодексу України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 335.

[706] Висновок національних експертів на проєкт Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30 січня 2023 р.). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.

[707] Андрєєв А. В. Форми реалізації кримінальної відповідальності : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Луганськ, 2013. С. 59–78.

[708] Універсальними підставами слід вважати такі, що передбачені ч. 2, ч. 3 ст. 74 КК України. Вони «активуються» лише за умов зміни караності діяння чи його депеналізації і не мають прикметних особливостей щодо колабораційної діяльності.

[709] Єдиний звіт про кримінальні правопорушення Офісу Генеральної прокуратури (Форма № 1); звіт Державної судової адміністрації України про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінального покарання (Форма № 6); звіт Державної судової адміністрації України про склад засуджених (Форма № 7); Карчевський М. Протидія злочинності в Україні : інфографіка : інтерактивний довідник. 2023. Версія 3.0. URL : https://karchevskiy.com/i-dovidnyk/

[710] Санкція ч. 3 ст. 111-1 КК України передбачає такий вид покарання, як арешт, що згідно із Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення видів кримінальних покарань» від 23 серпня 2023 р. був трансформований у пробаційний нагляд. Щодо арешту, то цей вид покарання відповідно до ч. 1 ст. 60 КК України стосується тепер лише військовослужбовців та полягає в триманні їх в умовах ізоляції на гауптвахті. Вочевидь суб'єкти формування кримінально-правової політики помилково не відкоригували санкцію ч. 3 ст. 111-1 КК України, адже вчинення відповідного кримінального правопорушення не є орієнтованим на військовослужбовців (ба більше, воно стосується здебільшого освітян, до яких арешт застосувати нині не можна). З огляду на викладене є доцільним тлумачити зазначену санкцію у такий спосіб, що під арештом розуміється покарання у виді пробаційного нагляду.

[711] Слід нагадати, що саме зазначений вид покарання встановлено як основний та безальтернативний згідно з санкціями ч. 1 і ч. 2 ст. 111-1 КК України, які застосовуються на порядок активніше порівняно з іншими частинами ст. 111-1 КК України.

[712] Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 25 червня 2024 р. у справі № 569/2264/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/119982294.

[713] Авдєєв О. О. Колабораційна діяльність: деякі проблеми криміналізації та правозастосування. *Злочинність і протидія їй в умовах війни: глобальний, регіональний та національний виміри*: зб. доп. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 12 квіт. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України, Наук. парк «Наука та безпека». Харків : ХНУВС, 2023. С. 28.

[714] Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. С. 25.

[715] Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозиції щодо змін у законодавстві : аналітична записка. 2022. URL: https://www.vplyv.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Zvit_zmina_ukr.pdf

[716] Хавронюк М. Порушення принципу пропорційності у змінах до Кримінального кодексу під час війни. *Центр політико-правових реформ*. 18 травня 2022 р. URL: https://pravo.org.ua/blogs/porushennya-pryntsypu-proportsijnosti-u-zminah-kryminalnogo-kodeksu-pid-chas-vijny/

[717] Котельва К. Обґрунтування необхідності зміни підходів до кримінального покарання за колабораційну діяльність / Українська Гельсінська спілка з прав людини (06 вересня 2024 р.).

URL : https://www.helsinki.org.ua/publications/yak-zminyty-pidkhody-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsiynu-diialnist-statti-pravnykiv/

[718] Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. С. 59.

[719] Письменський Є. О. Види колабораційної діяльності та питання їх відбиття у КК України. *Кримінальне право України перед викликами сучасності і майбуття: яким воно є і яким йому бути* : матеріали міжнар. наук. конференції, м. Харків, 21-22 жовт. 2022 р. / редкол. : В. Я. Таційй, Ю. А. Пономаренко, Ю. В. Баулін та ін. Харків : Право, 2022. С. 57.

[720] Цим же питанням переймається О. Матюшенко: як бути з притягненням до відповідальності неповнолітньої особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 чи ч. 2 ст. 111-1 КК України? (Матюшенко О. І. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю в санкціях кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 30 листоп. 2022 р.) / упоряд. А. А. Вознюк, О. М. Шармар, О. А. Федоренко. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 84).

[721] Зайцев О. В., Бодейко В. А. Щодо встановлення суб'єктивних ознак колабораційної діяльності (узагальнення матеріалів судової практики). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. Вип. 4 (100). С. 106, 108; Kozachenko O., Musychenko O. Collaboration activities in the form of public calls and denials of armed aggression against Ukraine: practice of application. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 2 (20). С. 123.

[722] Орлов Ю. В., Прібиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики і відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 43.

[723] Схожу позицію висловлюють інші дослідники, пропонуючи передбачити в санкції ч. 1 ст. 111-1 КК України альтернативні види покарань у виді штрафу, громадських робіт (Козаченко О. В., Мусиченко О. М. Окремі аспекти кваліфікації та застосування кримінально-правових заходів за колабораційну діяльність в Україні, передбачену ч. 1 ст. 111-1 КК України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 411).

[724] Конопельський В. Я. Деякі питання кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. 25-річчю утвор. Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, 9 грудня 2022 р.) / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Одеса : ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 2022. С. 26.

[725] Антонюк Н. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. *Слово Національної школи суддів України*. 2021. № 4 (37). С. 59–60.

[726] Незважаючи на те, що ця позиція стосується додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, водночас втілений у ній правовий підхід є сумісним і з основним покаранням.

[727] Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 4 вересня 2023 р. у справі № 404/2081/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396688

[728] Павликівський В.І., Ященко А.М. Кримінальна відповідальність за різні прояви колабораціонізму: проблеми правозастосування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 40–41.

[729] Дудоров О. О., Письменський Є. О. Призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю особі, яка відповідну посаду не обіймає або відповідною діяльністю не займається (аналіз правових позицій Верховного Суду). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 2 (20). С. 80. URL: http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/292344

[730] Загиней-Заболотенко З. А. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як основне покарання за окремі форми колабораційної діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 481.

[731] Горбачова І. М. Караність кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва. *Завдання кримінального права в умовах надзвичайного стану* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присв. 25-річчю утв. Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, 9 грудня 2022 р.) / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. Одеса : ПРЦ НАПрН України, НУ «ОЮА», 2022. С. 57.

[732] Бурдін В. М. Деякі міркування щодо реформи покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (в контексті ст. 111-1 КК України). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2022. Вип. 74. С. 162–163.

[733] Котельва К. Обґрунтування необхідності зміни підходів до кримінального покарання за колаборaційну діяльність / Українська Гельсінська спілка з прав людини (06 вересня 2024 р.). URL : https://www.helsinki.org.ua/publications/yak-zminyty-pidkhody-do-vidpovidalnosti-za-kolaboratsiynu-diialnist-statti-pravnykiv/

[734] Потреба в посиленні покаранні, справді, може виникати, але перед цим мають бути максимально точно визначений зміст певних заборон, що містить ст. 111-1 КК України. Зокрема, пропозиція Є. Пилипенко про посилення санкції ч. 4 ст. 111-1 КК України (Пилипенко Є. Посилення відповідальності за вчинення правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 Кримінального кодексу України як невід'ємна складова забезпечення національної безпеки. *Організаційно-правове забезпечення національної безпеки в умовах воєнного стану*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 7 липня 2023 року). Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. С. 247) могла би бути реалізована лише за умов зміни диспозиції цієї норми.

[735] Тараненко В. Колаборанти отримують смішні вироки. Чому суд такий добрий? *Главком*. 22 серпня 2022 р. URL: https://glavcom.ua/publications/kolaboranti-otrimujut-smishni-viroki-chomu-ukrajinskij-sud-takij-dobrij-869194.html

[736] Рубащенко М. А. Визначення судами строку покарання за вчинення інформаційного колаборантства (ч. 1 ст. 111-1 КК України) сумнівні тенденції правозастосування. *Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування*. 2024. № 2. DOI: https://doi.org/10.61417/2786-7900.2024.2.9

[737] Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 січня 2024 р. у справі № 83/184/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705036

[738] Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 31 січня 2024 р. у справі № 638/5446/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116705070

[739] Виживання чи злочин: як Україна карає за колаборaціонізм : аналітичний звіт / О. Синюк, Д. Депутат, І. Вишневська, В. Волковинська, В. Червонна, М. Єлігулашвілі; ред. Луньова О. Київ, 2024. С. 47.

[740] Угоди у справах про колаборацію: що з ними не так і як це виправити? У*країнська Гельсінська спілка з прав людини.* 02 грудня 2022 р. URL: https://bit.ly/3XykfrA

[741] Підгородинський В. М. Кримінальна відповідальність за колаборaціонізм: історичні паралелі та сьогодення**.** *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колаборaціонізму в період воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 09 серпня 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 83–84.

[742] Вирок Голосіївського районного суду м. Києва від 21 лютого 2024 р. у справі № 752/24815/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/117180416

[743] Павликівський В. І., Ященко А. М. Кримінальна відповідальність за різні прояви колаборaціонізму: проблеми правозастосування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 44.

[744] З цього приводу див., наприклад: Філей Ю. В. Конфіскація майна за злочини проти основ національної безпеки: проблемні аспекти. *Актуальні проблеми кримінально-правової охорони основ національної безпеки України* : матер. кругл. столу, м. Харків, 26 трав. 2017 р. Харків : Юрайт, 2017. С. 80.

[745] Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 29 червня 2023 р. у справі № 761/17101/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/111970244

[746] Навряд чи якесь вагоме правове значення по суті вирішуваного питання мають такі чинники, як відсутність офіційного працевлаштування, відсутність судимості (невже це заслуга?) та неперебування на обліку у психіатрів та наркологів. Хіба вони здатні належним чином впливати на можливість звільнення від відбування покарання або на визначення міри покарання?

[747] Щодо активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення, то вивчення вироку показало формальність установлення цієї обставини, оскільки відсутні бодай якісь дані, які б конкретизували як факт такого сприяння, так і активність його здійснення.

[748] Означає, що винна особа з метою полегшення вчинення злочину використовує найбільш несприятливий час, тяжкі обставини та умови, в яких опинилося суспільство (Вартилецька І. А., Шармар О. М. Особливості кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених в умовах воєнного стану та особливого періоду. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 1 (15). С. 194–195). Цей факт дає змогу констатувати підвищений ступінь суспільної небезпеки злочинів, які вчиняються в умовах воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій, що паралельно свідчить про більшу суспільну небезпеку такої особи (Мостепанюк Л. О. Воєнний стан як обставина, що обтяжує покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1 (21). С. 42).

[749] По-перше, у вироку суду присвячено чимало уваги введенню воєнного стану в Україні та продовженню строку його дії, що водночас не знаходить належного розвитку (суд не аналізує цей фактор з позиції його впливу на поведінку особи; не зрозуміло також, чи вплинули якимось чином умови воєнного стану на вчинення колабораційної діяльності). По-друге, обставину, яка обтяжує покарання, відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України, суд не міг проігнорувати, адже її невизнання такою є можливим лише за умов наведення мотивів ухваленого рішення у вироку. На жаль, але констатація відсутності зазначеної обставини не аргументується.

[750] Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 15 листопада 2022 р. у справі № 577/3465/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107375149.

[751] Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 22 серпня 2022 р. у справі № 761/13955/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/106293364.

[752] Вирок Вишгородського районного суду Київської області від 19 червня 2024 р. у справі № 363/906/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/119839158.

[753] Волошина Л. Амністія чи «тотальне прощення»? *Лівий берег.* 06 жовтня 2020 р. URL: https://lb.ua/society/2020/10/06/467286_amnistiya_chi_totalne_proshchennya.html

[754] Рамач М. Уроки хорватського досвіду амністії сепаратистів для України. *Радіо Свобода.* 07 жовтня 2015 р. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/27293286.html

[755] Амністія бойовиків та її умови: що підказує Україні світовий досвід. *Європейська правда.* 05 квітня 2016 р. URL: https://www.eurointegration.com.ua/articles/2016/04/5/7047255/

[756] Амністія та люстрація: механізми перехідного правосуддя для майбутнього України. Огляд міжнародної практики та національного законодавства : наук.-практ. вид. / Мартиненко О. А., Семьоркіна О. М. Київ, 2020. С. 76.

[757] Хавронюк М. І. Закони про амністію в системі правосуддя перехідного періоду від війни до миру. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція* : матеріали IX (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26–27 жовтня 2023 р.) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин. Львів : ЛьвДУВС, 2023 С. 256–263.

[758] Ці наслідки, безпосередньо пов’язані із засудженням особи за вчинення колабораційної діяльності, з-поміж іншого мають встановлювати у профільних законодавчих актах тимчасову заборону щодо обіймання певних посад або зайняття певною діяльністю (загальноправові наслідки судимості).

[759] Новіков О. В. До проблеми застосування амністії за колабораційну діяльність у післявоєнний період. *Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій* : матеріали наук.-практ. кругл. столу, м. Харків, 6 жовт. 2023 р. Одеса : Олді+, 2023. С. 38.

[760] Броневицька О. М. Застосування амністії до учасників збройного конфлікту. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 180–181.

[761] Кузнецов В. В., Сийплокі М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2022. Вип. 70 (1). С. 374–381. URL: https://bit.ly/3ZDGn6j

[762] Письменський Є. О., Мовчан Р. О. Новели кримінального законодавства України про колабораційну діяльність: дискусійні питання та спроба їх розв'язання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 359. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2022/79.pdf

[763] Книженко О. О. Покарання та інші заходи кримінально-правового реагування за вчинення колабораційної діяльності. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 1-2. С. 148.

[764] Ухвала Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 24 лютого 2023 р. у справі № 308/11549/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/109181503.

[765] Ухвала Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 12 травня 2023 р. у справі № 946/2763/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/110833882.

[766] Ще в одній справі за ч. 1 ст. 111-1 КК України суд констатував наявність активного сприяння розкриттю кримінального правопорушення через те, що в ході досудового розслідування обвинувачений повідомив (!) «обставини вчиненого» (Ухвала Чорнобаївського районного суду Черкаської області від 19 липня 2022 р. у справі № 709/486/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105342673).

[767] Главюк І. В. Звільнення від кримінальної відповідальності та малозначність за ст. 111-1 КК України: деякі аспекти судової практики**.** *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації, документування та розслідування колабораціонізму в період воєнного стану* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 09 серпня 2024 р. Одеса : ОДУВС, 2024. С. 15.

[768] Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 21 квітня 2023 р. у справі № 202/3190/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/110772779.

[769] Ухвала Київського районного суду м. Харкова від 12 квітня 2024 р. у справі № 953/3089/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/118367785.

[770] Вирок Кагарлицького районного суду Київської області від 01 грудня 2022 р. у справі № 368/346/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107662137

[771] Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 19 жовтня 2022 р. у справі № 185/6955/22. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/107198963

[772] Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 07 червня 2023 р. у справі № 203/3025/23. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/111369087.